

BİR DEVRİN
SON SULTANI
II. ABDÜLHAMİD

VAHDETTİN ENGİN

8. Baskı

YEDİTEPE

BİR DEVRİN SON SULTANI II. ABDÜLHAMİD
Vahdettin Engin

Editör
Sahure Ergüzel

©Yeditepe Yayınevi
T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı
Sertifika No: 49829

ISBN: 978-605-9787-70-3
Yeditepe Yayınevi: 318
İnceleme-Araştırma: 256

1. Baskı: Ocak 2017
8. Baskı: Şubat 2021

Sayfa Düzeni
Adem Şenel

Kapak Tasarımı
Sercan Arslan

Baskı-Cilt
Şenyıldız Yay. Matbaacılık Ltd.Şti.
Gümüşsuyu Cad. Işık Sanayi Sitesi C Blok No:102 - Topkapı / İstanbul
Tel: 0212 483 47 91-92 (Sertifika No: 45097)

YEDİTEPE YAYINEVİ
Çatalçeşme Sok. No: 52/1 34410 Cağaloğlu-İstanbul
Tel: (0212) 528 47 53 Faks: (0212) 512 33 78
www.yeditepeyayinevi.com / bilgi@yeditepeyayinevi.com

BİR DEVRİN SON SULTANI II. ABDÜLHAMİD

VAHDETTİN ENGİN

YEDİTEPE

VAHDETTİN ENGİN

1956 Yarımcı/Kocaeli doğumlu. İlköğretimini Yarımcı İlkokulu'nda tamamladıktan sonra 1968 yılında Galatasaray Lisesi'ne girdi. 1977 yılında mezun oldu. 1982 yılında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yakınçağ Tarihi Kürsüsü'nü bitirdi. 1983 yılında Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi'nde araştırma görevlisi oldu. 1986 yılında "Ahmed Rıza Bey ve Siyasi Faaliyetleri" konulu yüksek lisans tezini yaptı. 1992 yılında ise "Rumeli Demiryolları" konulu araştırma ile doktora çalışmasını tamamladı. 1995 yılında doçent, 2002 tarihinde profesör unvanını aldı. Halen Marmara Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü'nde öğretim üyesi olarak vazife yapmaktadır. Evli ve bir kız çocuk babasıdır.

Eserleri:

Rumeli Demiryolları, Eren Yayınevi, İstanbul 1993.

Sadrazam Kâmil Paşa'nın Oğlu Hilmi Kâmil Bayur'un Galatasaray Lisesi

Hatıraları, Galatasaray Tarih Dergisi Yayını, İstanbul 1995.

Tünel, Simurg Yayınevi, İstanbul 2000. (Türk Tarih Kurumu Ödülü)

Sultan Abdülhamid ve İstanbul'u, Simurg Yayınevi, İstanbul 2001.

II. Abdülhamid ve Dış Politika, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005.

Tünel'den Füniküler'e (Kabataş-Taksim), Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2007.

Vahdettin Engin-İlber Ortaylı- Erhan Afyoncu, Bir Dünya Başkenti Eminönü, İstanbul 2008.

Sultan II. Abdülhamid ve İstanbul'u, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2011.

Cumhuriyet'in Aynası Osmanlı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

Pazarlık- II. Abdülhamid ile Siyonist Lider Dr. Theodore Herzl Arasında Geçen "Filistin'de Yahudi Vatani" Görüşmelerinin Gizli Kalmış Belgeleri, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2010.

İstanbul Tüneli, Henri Gavand'ın Tunnel de Constantinople Adlı Eserinin Çevirisi, İETT Yayınları, İstanbul 2011.

İstanbul'un Atlı ve Elektrikli Tramvayları, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 2011.

Osmanlı Ticaret ve Sanayi Albümü, İstanbul Ticaret Odası Yayını, İstanbul 2011.

Hesaplaşma, Atatürk ve Muhalefet Arasındaki İktidar Mücadelesinde Son Hamle: İzmir Suikastı, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

Asayiş, Sultan II. Abdülhamid'in İç Güvenlik Politikası, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2013.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Tarihi Devamlılık, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2015.

Mekteb-i Sultani, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2016.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Elektrik, (Ufuk Gülsoy ile birlikte), İEET Yayınları, İstanbul 2016.

Sorularla Milli Mücadele Tarihi, (Emel Engin ile birlikte), İstanbul 2020.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	7
ŞEHZADE ABDÜLHAMİD	11
V. MURAD'IN PADİŞAHLIĞI	20
II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTA ÇIKIŞI	25
1876 ANAYASASININ İLANI	31
1877-1878 OSMANLI-RUS HARBİ VE SONUÇLARI	44
II. ABDÜLHAMİD'E YÖNELİK DARBE TEŞEBBÜSLERİ	51
ÖDENEMEYEN DIŞ BORÇLAR VE İFLASIN GÖBEĞİNDE BİR İMPARATORLUK	67
YILDIZ MAHKEMESİ VE MİDHAT PAŞA'NIN YARGILANMASI	70
II. ABDÜLHAMİD'İN DEVLET İDARESİNİ SARAY'A TAŞIMASI.....	72
SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE ÇOCUKLAR	93
II. ABDÜLHAMİD DONANMAYI HALİÇ'TE ÇÜRÜTTÜ MÜ?	102
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİM SEFERBERLİĞİ	108
II. ABDÜLHAMİD'İN SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI VE SAĞLIK POLİTİKASI	120
SULTAN II. ABDÜLHAMİD'E KURULMAK İSTENEN KUMPAS VE YILDIZ İSTİHBARATININ GÜCÜ	127
II. ABDÜLHAMİD'İN GÜVENLİK POLİTİKALARI	141
SULTAN ABDÜLHAMİD'İN ERMENİ MESELESİNDE BİR HAMLESİ: HAMİDİYE ALAYLARI	155
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YERLİ VE YABANCI BASIN	171
MÜZE-İ HÜMAYUN'UN KURULUŞU	179
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE TURİZM HAREKETLERİ VE REHBERLERİN DENETİMİ	185

10 TEMMUZ 1894 İSTANBUL DEPREMİ'NDE	
II. ABDÜLHAMİD'İN DİRAYETLİ TUTUMU	191
II. ABDÜLHAMİD VE DIŞ POLİTİKA	199
1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI	219
II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE TÜRK-JAPON İLİŞKİLERİ:	
ERTUĞRUL GEMİSİNİN JAPONYA SEYAHATI	224
II. ABDÜLHAMİD'İN DEMİRYOLU POLİTİKASI.....	233
II. ABDÜLHAMİD'İN PETROL POLİTİKASI	249
II. ABDÜLHAMİD'İN FİLİSTİN POLİTİKASI:	
DIŞ BORÇLARDA YENİ BİR İNDİRİM SAĞLANIYOR	263
II. ABDÜLHAMİD'İN FOTOĞRAF MERAKI	271
ERMENİLERİN II. ABDÜLHAMİD'E	
DÜZENLEDİKLERİ YILDIZ SUİKASTI	273
II. MEŞRUTİYET'E DOĞRU:	
İTTİHAT VE TERAKKİ MUHALEFETİ	283
31 MART OLAYI: SULTAN HAMİD'İN İKTİDARDAN DÜŞÜŞÜ	316
II. ABDÜLHAMİD TAHTTAN İNDİRİLİYOR.....	320
SULTAN ABDÜLHAMİD SELANİK'TE	326
II. ABDÜLHAMİD BEYLERBEYİ SARAYI'NDA	335
SON BİRKAÇ SÖZ.....	349
DİPNOTLAR.....	357
DİZİN.....	371

Üç kıtanın son hükümdarı Sultan II. Abdülhamid. Otuz dördüncü Osmanlı padişahı. Sultan Hamid ülkenin çok zor dönemlerden geçtiği bir süreçte devlet başkanlığı yaptı. Bu süre içinde ülkeyi ayakta tutma çabası verdi. 33 yıllık bir iktidardan sonra tahttan indirildi. Kendisinden sonra gelen padişahların ülke yönetiminde herhangi bir etkinliklerinin olmadığı göz önünde bulundurulursa, II. Abdülhamid Osmanlıların son ve gerçek İmparatoru idi.

Sultan II. Abdülhamid, 19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın ilk yıllarında Osmanlı Devleti'nin kaderine hâkim oldu. Padişahlığının ilk yılları 23 Aralık 1876 tarihinde ilan edilen I. Meşrutiyet döneminde geçti. II. Abdülhamid, 1878 yılından sonra tedrici bir surette Bâbîâli'nin nüfuzunu Saraya taşıdı. 1908 yılına kadar, tek karar mercii olarak ülkenin iç ve dış politikalarını yönlendirdi. Bu açıdan bakıldığında 33 yıllık hükümdarlık döneminin yaklaşık 30 yılında ülkeyi kendi düşünceleri doğrultusunda yönetmişti. Dolayısı ile hataları ve sevapları ile bu dönemin icraatlarından sorumludur.

II. Abdülhamid devlet bürokrasisinin işleyişinde kendine göre bir yöntem kullanıyor ve Osmanlı Hükümeti'nin almasını istediği kararları hususi iradeler aracılığıyla önceden hükümete duyuruyordu. Böylece kararlar kendi istediği şekilde çıkmış oluyordu. Ama hususi iradeler sadece hükümetin alacağı

kararlara yönelik değildi. II. Abdülhamid akla gelebilecek her konuda yetkilileri uyarıyor, bazen de onların görüşlerini alıyordu. Bu yönüyle bakıldığında, haksız bir tanımlamayla “Müstebid” padişah olarak nitelendirilen ve saltanat yıllarına “İstibdat Dönemi” adı verilen Sultan’ın, aslında birçok konuda uzmanlara danışmadan karar vermediği görülüyor. Nitekim Yıldız Sarayı’nda, her zaman danışabileceği, güvendiği devlet adamlarından oluşan bir ekibi vardı.

Birçok konuda uzmanların görüşünü alması ve ondan sonra kesin kararını vermesi aslında keyfi hareket eden bir kişi olmadığını gösterir. Bu bağlamda, II. Abdülhamid idaresi aslında merkezi yönetimin güçlü olduğu bir nevi “Başkanlık Sistemi” gibi işliyordu ve bu durum başlı başına önemlidir. Çünkü geniş bir coğrafyaya yayılmış olan devleti ayakta tutabilmesi buna bağlıydı.

Sultan, devleti idare etme anlayışı çerçevesinde, ülkede olan bitenleri ve imar faaliyetlerini gözlemlemek amacıyla, her taraftan fotoğraf çektirir ve bunlara bakarak değerlendirmelerde bulunurdu.

Günümüzde varlığını devam ettiren birçok müessesenin II. Abdülhamid döneminde kurulduğunu biliyoruz. Modernleşmenin en önemli unsuru olarak eğitimi görüyordu. Bu sebeple dönemde ülkedeki modern eğitim veren okulların sayısı bir hayli arttı. Ona göre, Darülfünun’da yapılacak kaliteli eğitimle, Türk öğrencilerin Avrupa’ya tahsil için gitmeleri önlenmeliydi. Hatta bunun da ötesinde, Darülfünun yabancı ülkelerden öğrenci kabul edebilecek düzeyde olmalıydı.

Onun açtığı okullarda okuyan genç nesiller bilahare Cumhuriyet’i kuracaklardır. Bu anlamda II. Abdülhamid dönemi, aynı zamanda Cumhuriyet’in zemininin hazırlandığı bir süreç de sahne olmuştur.

Bu dönemde eğitim yanında, maliye, ulaşım, haberleşme, sağlık, sanayi ve ticaret, ziraat, hayır kurumları gibi konularda

önemli atılımların yapıldığı ve birçok müessesenin oluşturulduğu da bir vakıadır.

II. Abdülhamid 19. yüzyılda hiçbir devletin sadece kendi gücüne dayanarak politika oluşturmadığı, aralarında ittifaklar yapmak suretiyle daha güçlü olmaya çabaladıklarının farkındaydı. Dolayısı ile kendisi de öyle hareket etti. Devletler arasındaki dengeleri kollayarak politika üretti. Bu uğurda zaman zaman tavizler vermek zorunda kaldığı anlar da oldu. Ama bu durum hiçbir zaman devletin aciz durumlara düşürülmesi pahasına gerçekleşmedi.

Padişahın en önemli başarılarından biri de kendinden sonra gelenlere borçsuz bir ülke devretmiş olmasıydı. İflas etmiş ve bir yıllık gelirinin 14 katı borçlanmış bir ülkeye devlet başkanı olmuştu. İktidarı boyunca, çeşitli indirimler de yaptırarak, borçları neredeyse sıfırlama konumuna getirdi. Aynı zamanda, ülkede birçok fabrikanın kurulması, modern tarım ve sulama yöntemlerinin kullanılmaya başlanması, geniş çaplı demiryolu yatırımları yapılması hep Sultan Abdülhamid'in başarı hanesine yazılması gereken icraatlardır.

Her insan gibi Onun da bazı kişisel zafiyetleri vardı. Ama bunlar, Onun çok başarılı bir devlet başkanlığı yaptığı gerçeğini hiçbir zaman değiştirmez.

Bu kitapta son dönem Türk tarihinin en önemli şahsiyetlerinden biri olan Sultan II. Abdülhamid'i mümkün olduğunca her yönüyle tanıtmaya çalıştım. Metin içinde sıklıkla Sultan'ın kendi ağzından ifadelere yer verdim. Çünkü esas olan padişahın kendini ve icraatlarını ne şekilde tanımladığıydı. Bunu yaparken, sonradan Sultan Hamid'in anıları olarak uydurulmuş bir takım hatıralara başvurmadım. Asıl kaynağım arşiv vesikaları ve doğruluğundan şüphe olmayan anılar oldu. Bu anlamda doktoru Hüseyin Atıf Bey, kızı Ayşe Osmanoğlu ve Başkâtibi Tahsin Paşa'nın yazdıkları çok değer taşımaktaydı. Özellikle de, Atıf Bey'in Sultan Hamid'le her görüşmesini adeta

tutanak tutar gibi kayıt altına almış olması her türlü takdirin üzerindedir. Bu sayede II. Abdülhamid dönemi ile meşgul olan tarihçiler Onu tanıma açısından büyük bir fırsata kavuşmuş oluyorlar. II. Abdülhamid ve dönemi üzerinde çalışan bir tarihçi olarak Hüseyin Atıf Bey'e minnet duygularımı belirtmek isterim.

Kitabın yazımı aşamasında emeği geçenlere, başta eşim Emel olmak üzere şükran borcumu dile getirmek isterim. Yeditepe Yayınevi sahibi Mustafa Karagüllüoğlu'na, editör Sahure Ergüzel'e, Sercan Arslan'a, Adem Şenel'e ve diğer emek verenlere teşekkür ederim.

Vahdettin Engin

vahdetengin@gmail.com.

ŞEHZADE ABDÜLHAMİD

I I. Abdülhamid 21 Eylül 1842'de doğdu. Babası Tanzimat Fermanı'nı ilân etmiş olan Sultan Abdülmecid (1839-1861), annesi ise Tır-i Müjgan Kadın Efendi'dir. II. Abdülhamid, Sultan Abdülmecid'in peş peşe Osmanlı tahtına geçen dört oğlundan ikincisidir. Diğerleri 1840 yılında doğan Murad(V.Murad), 1844 yılında doğan Reşad (V.Mehmed Reşad) ve 1861 yılında doğan Vahideddin (VI. Mehmed Vahideddin)'dir. II. Abdülhamid 11 yaşında iken annesini kaybetti. Babası Sultan Abdülmecid, hiç çocuğu olmayan Piristü Kadın Efendi'yi Abdülhamid'e analık yapmakla görevlendirdi. Abdülhamid'in çocukluğu ve gençlik yılları, Tanzimat Dönemi'nin getirmiş olduğu Batı müesseselerinin Osmanlı Devleti'ne aktarılma süreci içinde geçti. Bu yıllarda Sultan Abdülmecid'in kişiliğinden de kaynaklanan bir gelişme çerçevesinde, Saray'da debdebeli bir hayat hüküm sürmektedir. Fakat Şehzade Abdülhamid kendini mümkün olduğu kadar bu ortamın dışında tutmuştur.

Bir Osmanlı şehzadesi nasıl yetişiyorsa o şekilde yetiştirilmiştir. Şehzadelerin hem askeri hem de kültürel eğitimi vardır. Çeşitli lisanlar öğretilirdi. Dolayısı ile, geleneksel olarak şehzadelere Saray'da verilen eğitimi Abdülhamid de almıştır. Özel hocalar tayin edilmek suretiyle verilen bu eğitim çerçevesinde, Gerdankıran Ömer Efendi'den Türkçe, Ali Mahvi Efendi'den Farsça, Ferid ve Şerif efendilerden Arapça ve diğer ilimleri, Vak'anüvis Lütü Efendi'den Osmanlı tarihi, Edhem ve

Kemal paşalarla Gardet adlı bir Fransız'dan Fransızca, Guatelli ve Lombardi adlı iki İtalya'dan ise musiki tahsil etmiştir ¹.

Hocaları, genç Abdülhamid'in imparatorluğa ait her şeye karşı alaka gösterdiğini, pratik bir zekâyâ sahip olduğundan bahsederlerdi. Abdülhamid fevkalade zekiydi, olağanüstü bir hafızası vardı bir okuduğunu, bir gördüğünü unutmazdı. Macar Türkolog Vambéry'nin² anlattığına göre; Sultan Abdülmecid'in kızı Fatma Sultan'a perde arkasından Fransızca dersi verdiği sırada yanına zayıf, açık renk yüzlü bir şehzade gelmiş ve karşısına oturmuştu. Vambéry, *"adının Hamid Efendi olduğunu sonradan öğrendiğim bu şehzade ağızından çıkan her Fransızca kelimeyi anında kapıyor, bazen de anlamadığı yerleri nezaketle soruyordu"*³ diyerek Şehzade Abdülhamid'in ne kadar yetenekli olduğundan söz ediyor. Abdülhamid bir söylediğini seneler sonra hatırlardı. Pratik işlerle ilgilenmekten çok hoşlanırdı. Çok iyi bir gözlemci olup, Allah vergisi bir yargılama ve değerlendirme yeteneğine sahipti. Tahta geçtikten sonraki son derece kararlı, ne istediğini bilir davranışları, şehzadelik döneminin hiç de boş geçmediğini kanıtlamıştır. Genç yaşından beri aktüel hadiselerle karşı canlı bir alaka duyar, hesap ve riyaziye de hissedilir bir şekilde temayül ve heves beslerdi. Haremde para işlerine bakan haremağaları, küçük şehzadeyi sık sık hesap defterini karıştırarak içindekileri büyük bir zevkle okuyup tetkik ettiğini görürlerdi. Banker Zarifi ve Borsa Tüccarı Assani ile iyi ilişkiler geliştirmişti. Onlardan öğrendikleri ile Galata borsasında oynuyor hatta ciddi kazançlar elde ediyordu. Bu sayede paranın gücünü ve değerini daha iyi anlamaya başlamıştı⁴.

Şehzade iken yaşanan bir olay da Abdülhamid'i daha iyi tanıma açısından bir fikir vermektedir. Yine Vambéry anlatıyor. Bir gün Çubuklu'da bir ağacın altına uzanmış Farsça bir metin incelemektedir. Birden omzunun sert bir cisimle dürtüldüğünü hisseder. Arkasına dönüp baktığında Veliaht Abdülaziz

Efendi ve yanında yeğeni Hamid Efendi'yi görür. Elinde baston olan Abdülaziz Efendi sınırlı bir şekilde Vambéry'e ikazda bulunur: “*Böylesine sere serpe yatma terbiyesizliğini nereden öğrendiniz?*” Şehzade Hamid hemen devreye girer. Amcasına Vambéry'nin kim olduğunu anlatır. Olayı tatlıya bağlar. Vambéry kendi ifadesi ile, bu utanç verici durumdan kurtulmasını sağlayan küçük Şehzade Hamid'in yardımını ömrü boyunca unutmayacaktır⁵.

Abdülhamid küçük yaşta annesini kaybettiği için anne sevgisini yeteri kadar tadamamıştı. Babası Abdülmecid ise çok sayıda çocuğa sahip olması hasebiyle ona yeteri kadar ilgi gösterememişti. Bu sebeple içine kapalı bir çocukluk dönemi geçirdiğini söylemek mümkündür. Bununla beraber, kendisine annelik yapan Pirstü Kadın Efendi tarafından ihtimamla büyütülmüştür. Abdülhamid henüz 19 yaşında iken babası Sultan Abdülmecid'i de kaybetti. Bu suretle daha çok genç iken anne ve babasından yoksun kalmıştı. Bu durumun onun şahsiyetinin oluşmasında bir etki yaptığı muhakkaktır. Esas itibarıyla içine kapalı bir çocuk olmakla beraber, anne ve baba desteğinden mahrum olmasının, ona kendi kendine yeterli olma ve hadiseleri metin olarak karşılama yeteneğini kazandırdığı söylenebilir.

1861 yılında babası Abdülmecid yerine amcası Sultan Abdülaziz (1861-1876) Osmanlı padişahı olmuştur. Bu suretle ağabeyi Şehzade Murad veliahtlığa yükselmiş oluyor, kendisi ise tahtın ikinci varisi konumuna gelmiş bulunuyordu. Amcasından sonra ağabeyinin tahta geçecek olması, II. Abdülhamid'in geri planda kalmasına ve fazla önemsenmemesine sebep olmuştur. Birçok kişi onun tahta geçme ihtimalini zayıf olarak gördüğünden ikbal meraklıları sürekli olarak Sultan Abdülaziz veya veliaht Şehzade Murad'ın etrafından ayrılmamışlardır. Aslında bu durumun Abdülhamid için bir avantaj teşkil ettiğini söylemek de mümkündür. Kendisiyle kimsenin fazla

ilgilenmemesi sebebiyle, çevrenin etkisinde kalmadan hadiseleri gözlemleme fırsatı bulmuş ve zaman geldiğinde hangi olay karşısında ne tür tavır alacağını bu dönemlerde kafasında şekillendirmiştir.

Sultan Abdülaziz gerek veliaht Murad'ın, gerekse diğer şehzadelerin serbest bir ortamda yetişmelerine fırsat tanımıştı. O yıllarda idrak edilmekte bulunulan Tanzimat Dönemi'nin getirdiği prensiplerin de bu serbestiyette rol oynadığı kuşkusuzdur. Abdülhamid bu yıllarda Saray'dan ayrılarak Maslak'taki köşkü, Tarabya'daki yazlığı ve Kâğıthane'deki çiftliği arasında, ailesiyle beraber kendi halinde bir hayat yaşamaya başlamıştır. Karakter itibariyle tutumlu bir insan idi. Bu özelliğini gerek şehzadeligi gerekse padişahlığı döneminde istikrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Tutumlu olması sayesinde kendisine tahsis edilen aylık rahatlıkla ailesinin geçimine yeterli oluyordu. Hatta aylığı dışında, sahip olduğu çiftliği işletmek suretiyle gelir temin ediyor, bu arada borsa faaliyetlerine katılarak kazanç elde ediyordu. Bu özelliği sayesinde hatırı sayılır bir şahsi servete sahip olduğu bilinmektedir⁶. Aynı yıllarda diğer şehzade ve sultanlar eğlenceli hayatlarına aylık gelirlerini yetiştiremedikleri için borç içinde yüzerlerken Abdülhamid, tutumlu ve becerikli olması, ayrıca eğlence, içki ve diğer aşırı zevklerden hoşlanmayışı sebebiyle geçimini rahatlıkla temin edebilmiş ve bunun yanında şahsi servetini de bir hayli arttırmıştır⁷.

Şehzade Abdülhamid tahta geçeceğini düşünmediği için kendisini hayata hazırlamıştır. Yani sultanlıktan ziyade hayata hazırlamış bir kişidir. Onun için bir çiftlik nasıl idare edilir, banka işleri nasıl yürütülür, insanlar paralarını piyasada nasıl kullanır, Dünya piyasası nasıl işler? Bu konularda, diğer şehzadelerde olmayan ciddi bir bilgi birikimine ve tecrübeye sahipti. Bunların hepsi ileride çok işine yarayacaktı.

Abdülhamid'in şehzade sıfatıyla Dolmabahçe Sarayı'nda bir dairesi vardır. Fakat burada sürekli bulunmaz. Mesela şehzadeliliğinin son dönemlerinde Maslak'ta yaşadığını görüyoruz. Ayrıca Tarabya'da bir yalısı vardır. Buralarda Şehzade Abdülhamid yüzme ile meşgul olduğu gibi, diğer doğa sporlarıyla da ilgilenmiştir. Maslak'ın tabii ortamında atıcılık ve atıcılıkla uğraşmıştır. Kuş merakı başta olmak üzere bazı meraklarının da Maslak kasırlarında doğduğunu çok rahatlıkla söyleyebiliriz. Abdülhamid'in kullanmış olduğu bir diğer mekân Sadabad deresinin hemen yakınlarındaki Kâğıthane çiftliği idi. Hepsi bir arada düşünüldüğünde Abdülhamid'in İstanbul'un aşağı yukarı bütün özelliklerini birer birer tatmaya başladığı görülüyor. Yani deniz kıyısında yalıda oturuyor, Maslak'ta köşkü var zaman zaman oraya gidiyor, Kâğıthane'de Sadabad kıyısında bir tatlı su kıyısındaki çiftlikte kır hayatı yaşıyordu. Kır hayatı yaşarken ticaret yapmaktan da geri kalmadığını görüyoruz. Doktoruna anlatıyor: *"Koyunları, kuzuları çok severim. Sütlerini peynircilere, yünlerini tüccarlara ve kısır olanları da bir müddet besledikten sonra kasaplara satardım. Bu yüzden epeyce para kazandım. Her bir masrafı çıktıktan sonra bir koyun senede bir altın ve bir mecidiye kâr bırakır. O kadar meraklı idim ki, damızlıkları İngiltere'den, o zaman Prens Dö Gal olan şimdiki kralın babasının çiftliğinden getirtirdim. İstanbul'a gelinceye kadar bana beş buçuk, altı liraya mal olurdu".*⁸ Başka bir ticari faaliyeti de şöyle: *"Bir de üstübeç madeni vardı. Üstübeç ocakları işletirdim. Üstübeç Venedik'ten gelir. Boyacılar çok kullanır. Ben daha ucuza satardım, herkes benden alırdı. Ondan da çok istifade ederdim. Cülusum zamanında sarrafım Zari-fi'de 65 bin lira mevcut idi. Cülus bahşişini kendi paramdan verdim. Diğer şehzadeler adeta borç ve sefalet içinde idiler. Çünkü ticaret bilmezler, çalışıp kazanamazlardı. Kazanmak, iş yapmak da bir hünerdir"* Görüldüğü üzere Sultan Hamid

daha şehzadeliğinde birçok faaliyeti ile ticari anlamda büyük başarılarla imza atmaya başlamıştır.

Şehzadeliğinde iyi bir yüzücü olduğu da anlaşılmaktadır. Kız Kulesi'nin yanına bir deniz hamamı yaptırmıştı. Her gün oraya gider yüzerdi. Doktoru Atıf Bey'e anlattığı bazı olaylardan Abdülhamid'in gençlik yıllarına ait bilgiler temin edebiliyoruz. Bir defasında kaza geçirdiği için aylarca yatmak zorunda kaldığını şöyle anlatıyor: *"Şehzadeliğimde bir gün büyük bir araba kazası geçirdim. Kendimi arabadan atmaya mecbur oldum. Atarken başımı duvara mı çarptım, yoksa o sırada arabanın arkasından gelen atlı bendegândan birinin atı mı çarptı. Ne oldu bilmem? Ağzımdan, burnumdan kan gelmiş, derhal bayılmışım. Beni almışlar, en yakın eczaneye götürmüşler. Oradan da civardaki askeri karakoluna naklederek bir nefer yatağına yatırmışlar. Eczanenin Hıristiyan bir doktoru varmış. O ilk yardım ile uğraşırken, o sırada benim hekimim Mehmet Bey de yetişmiş. Fakat ben bir türlü kendime gelememişim. Evvela bir kolumdan kan almışlar, açılammışım. Sonra öteki kolumdan da kan almışlar. O zaman gözlerimi açmışım. Ancak bu suretle ölümden kurtulmuşum. Elli, altmış gün yataktan kalkamadım. Üç ay başımdan sersemlik gitmedi. Daima beynimde bir uğultu hissederdim. Gözlerimin önünde de kıvılcımlar uçardı. O Hıristiyan doktor hastalığım geçinceye kadar beni bırakmadı. Bana soğuk su tedavisi tavsiye etti. İyileştikten sonra da her gün gelir, beni alır, kayıkla denize götürür, banyo yaptıırırdı. Cülusuma kadar deniz banyolarına devam ettim. Sonraları da daima soğuk su dökünürdüm."*⁹

II. Abdülhamid şehzadeliği döneminde, 1863 yılında Sultan Abdülaziz'in Mısır'a yaptığı seyahate kardeşleri Murad ve Reşat'la birlikte katılmıştır. Bu gezi Abdülhamid'in İstanbul dışına ilk çıkışıydı. Dört yıl sonra, 1867 yılında gerçekleşen bir Avrupa seyahati ise, Abdülhamid için bilgi ve görgüsünü

arttırma fırsatı oldu. Fransa imparatoru Napolyon, uluslararası Paris sergisi sebebiyle Abdülaziz'i Fransa'ya davet etmişti. Daveti kabul eden Abdülaziz, yanına oğlu Yusuf İzzeddin ve yeğenleri Murad ve Abdülhamid'i alarak Paris'e gitti. Osmanlı heyeti, iki hafta süre ile Fransa, İngiltere, Belçika, Almanya, Avusturya-Macaristan'ı gezdi. İlk defa bir Osmanlı padişahını görme fırsatı bulan Avrupalılar seyahat boyunca Abdülaziz'e olağanüstü ilgi göstermişlerdi. Gezinin Abdülhamid açısından da özel bir önemi olmuştu. Bu vesile ile batılıların hayat tarzını, gelenek ve göreneklerini, protokol yöntemlerini bütün ayrıntılarıyla görme fırsatı bulmuştu. Bunun yanında dünyanın en ileri tekniklerini, buluşlarını yerinde görmüş, bunlarla Avrupa'nın hangi düzeye varmış olduğunu anlamıştı. Ayrıca uluslararası diplomasinin ne şekilde sürdürüldüğü hakkında fikir sahibi olmuştu ¹⁰. Bütün bu gözlemlerin, ileride devlet sorumluluğunu üstlendiği zaman Abdülhamid'in çok işine yarayacağı muhakkaktır.

Bu seyahatle ilgili olarak Şehzade Abdülhamid'in bir anısına değinelim. Aradan yıllar geçtikten sonra 1917 yılında doktoruna anlatıyor: *"Dünya'da İngiliz kadınları kadar güzel, kibar ve bilhassa vakarlı kadın yoktur. İnsan ecnebi kadını alacak mı, mutlaka İngiliz almalıdır. Bizim gittiğimiz zaman kraliçe beni pek sevmiştir. Hatta bana akrabasından güzel bir kız vermek istedi. Ben gençliğimde de böyle şeylere çok dikkat ederdim. Tabi bu teklifi nazikâne reddettim. Orada başımızdan garip bir olay geçti. Londra'nın en zengin ve en büyük tüccarlarından biri şerefimize çaylı bir konser tertip etmişti. Tabi biz de icabet ettik. Bizi parlak bir surette karşıladılar. Birçok teşrifatlarla salona götürdüler. Birader de beraberdi. Birdenbire birader beni dürterek kapıyı gösterdi. Bir de baktım ki ev sahibi, kızını koluna takmış salona giriyor. Ben kızı görür görmez, adeta hayran oldum. Adamcağız yanımıza geldi. Kızını birer birer bize takdim etti. O esnada*

biraderim Türkçe olarak yüksek sesle: ‘Nasıl beğendin mi, senin olsa ne yapardın?’ dedi. Ben de aynı suretle cevap verdim: ‘Pek hoşuma gitti.’ dedim. Meğer kızın babası Türkçe biliyormuş. Hemen ellerini ovuştura ovuştura ‘Ben Sakızlıyım. Oradan geldim ve Londra’ya yerleştim.’ Demez mi? Biraderle beraber birbirimizin yüzüne baktık. Mahcubiyetten kıpkırmızı olmuştuk. Bu vakayı hiç unutmam.”¹¹

Anlıyoruz ki aslında Sultan Hamid’in muzip yönleri de var. Nitekim yine şehzadeliğinde Doktor Mavyorani ile iddiaya tutuşması da oldukça ilginçtir. 1870 yılında Fransa ile Prusya arasında savaş çıkmıştır. Mavyorani savaşı sempati duyduğu Fransa’nın kazanacağını iddia eder. Buna karşılık Prusya ordusunun gücünün farkında olan Abdülhamid kazananın Prusya olacağını söyler. 100 liraya iddiaya tutuşurlar. İlk başlarda Fransızların birkaç küçük başarısı üzerine Mavyorani sevinerek gelir, “bahsi kazandım, parayı veriniz” der. Abdülhamid ise “hele sabret neticeyi görürsün” cevabını verir. Nitekim sonuçta Prusya galip gelmiş, iddiayı Abdülhamid kazanmış, Mavyorani ise mahcup olmuştu¹².

Abdülhamid’in şehzadeliği döneminde meşrutiyet taraftarı Yeni Osmanlılar fikirlerini Şehzade Murad’a da kabul ettirmişlerdi. Dolayısı ile Murad’ın Fikirtepe’deki köşkü, gizlice meşrutiyet tartışmalarının ve Sultan Abdülaziz’i devirme planlarının yapıldığı bir mekân haline gelmişti. Ağabeyini ziyaret için köşke gelen Şehzade Abdülhamid bazı dönemlerde bu toplantılara denk gelmişse de onun yanında ihtiyatlı konuşmalar yapılmıştı. Bununla beraber bir gün Şehzade Murad’ın Sultan Abdülaziz’in mabeyncilerinden olan Ziver Bey’e “*anlat bakalım bu gün amcam neler yaptı*” diye sorması ve Ziver Bey’in veliahtın hoşuna gidecek şeyler anlatması Abdülhamid’i rahatsız etmişti. Bu olay şunu gösteriyor ki, Sultan Aziz en yakınındaki kişilerin bile hal ve hareketlerinden yeteri kadar

haberdar değildi. Bu tedbirsizlik Onun kolaylıkla tahttan indirilmesine yol açacaktır.

Yeni Osmanlıların ilk hedefi Sultan Abdülaziz'i tahttan indirip, veliaht sıfatıyla tahtın eşiğine ulaşan Şehzâde Murad Efendi'nin padişah olmasını sağlamaktı. Böylece, borç batağında çırpınmakta olan Murad'ı avuçları içine almayı başaracaklardı. Üstelik, padişah namzedi, yani Şehzade Murad fazla alkolden kaynaklanan psikolojik sorunlarıyla uğraşan bir hastaydı. Yeni Osmanlılar, Veliaht Murad Efendi ile şaşılacak derecede yakınlık kurmuşlardı; bir yandan köşkünü toplantı merkezi gibi kullanırlarken bir yandan da arkadaşlık bahanesiyle büyük paralar sızdırıyorlardı. Abdülhamid ise bu vahim gidişatın farkındaydı.

V. MURAD'IN PADİŞAHLIĞI

Sultan Abdülaziz döneminin son yıllarında ortaya çıkan gelişmeler, ülkenin kaderini derinden etkilediği gibi, Abdülhamid'in geleceğinin şekillenmesinde de önemli rol oynamıştır. Osmanlı Devleti 1870'li yılların başlarında gerek siyasi, gerekse iktisadi açıdan bir darboğazın içine girmişti. Tanzimat reformlarının uygulayıcısı ve ülkeyi batı ile bütünleştirme politikalarının temsilcileri olan Mustafa Reşid, Fuat ve Âli Paşalar bu yıllarda tarih sahnesinden çekilmiş bulunmaktaydılar. Bu arada, Tanzimat reformlarını yetersiz bulup anayasalı ve parlamentolu bir meşrutiyet idaresi talep eden Yeni Osmanlılar da muhalefet hareketlerine hız vermişlerdi ¹³. Genellikle basın yoluyla fikirlerini duyurmaya çalışan Yeni Osmanlılar, önemli ve nüfuzlu bir şahsiyet olan Midhat Paşa'nın desteği ile devlet kademelerinde de taraftar bulmuş oluyorlardı. Bu arada, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Şeyhülislâm Hasan Hayrullah Efendi ile Hüseyin Avni Paşa ve Süleyman Paşa gibi komutanlar da çeşitli sebeplerle Abdülaziz'e muhalif bir konumda bulunuyorlardı¹⁴. Aynı yıllarda devletin maliyesi de zor günler geçirmekteydi. Öteden beri alınmaya alışılmış olan dış borçlar ülke ekonomisini bir tıkanma noktasına getirmişti. Osmanlı Devleti ilk dış borcunu 1854 yılında, Kırım Savaşı sırasında almıştı ¹⁵. Bu tarihten sonra dış borçlanma süreci giderek artmıştı. 1875 yılına gelindiğinde ise devlet borçlarını ödemekten aciz bir konuma gelmişti. Devletin iflası anlamına

gelen bu durumu Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'nın başında bulunduğu hükümet dünya kamuoyuna duyurmuştu¹⁶. Bu hadiseden sonra birbirini takip eden birçok gelişmenin Osmanlı Devleti'ni felakete doğru sürüklediği görülecektir.

Avrupa Devletleri Osmanlı Devleti'nin cezalandırılması gerektiği kanaatinde idiler. Esas itibariyle de Osmanlıların artık kendilerini toparlayamayacağı düşüncesiyle paylaşılması gündeme geldi. Avrupa ülkeleri yanında, içerde de gayrimüslim tebaanın bir kesimi bu durumdan pay çıkarma gayreti içindeydiler. Dolayısı ile Balkanlarda isyan çıktı (Mayıs 1876).

Diğer taraftan 1876 yılı Mayıs ayında İstanbul'da asayiş bozuldu. Medrese öğrencilerinin Sultan Abdülaziz aleyhine ayaklanmaları üzerine, Abdülaziz Veliaht Murad Efendi'yi sarayda gözaltına aldırdı. Bu durum Murad'daki öldürülme korkusunu güçlendirdi ve sağlığı giderek daha fazla bozulmaya başladı.

Bu hadiselerin yaşandığı dönemde Veliaht Murad Efendi Abdülaziz'i devirmek için plan ve hazırlık yapanlarla irtibat halinde idi. Bunlar arasında ön planda, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Midhat Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmet Paşa ve Harp Okulu Komutanı Süleyman Paşa bulunuyordu. Bir süredir gerçekleştirmeye çalıştıkları Abdülaziz'i devirme planlarının sonuna geldiklerine karar vermişler ve hatta darbenin 31 Mayıs günü yapılacağını işbirliği içinde oldukları Veliaht Murad Efendi'ye duyurmuşlardı.

Sonuçta darbe için harekete geçildi. Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa, Serasker Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa, Bahriye Nazırı Kayserili Ahmed Paşa, Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi, Mekteb-i Harbiye Komutanı Süleyman Paşa'dan oluşan cunta öncülüğünde gerçekleştirilen bir saray darbesi ile Abdülaziz tahttan indirilerek, öteden beri tahta geçmek için meşruiyetçilerle işbirliği halinde olan V. Murad padişah yapıldı (30 Mayıs 1876)¹⁷. Sultan Aziz'in hal fetvasında, şuurunu yitirmiş olması, siyasi olay ve faaliyetleri tahlilden aciz olması, devlet

malını keyfi olarak harcaması, din ve dünya işlerini birbirine karıştırması gibi gerekçeler öne sürülmüştü¹⁸. Esas itibariyle bu gerekçeler gerçekçi değildi. Ama Şeyhülislam Hasan Hayrullah Efendi darbe cuntasının bir üyesi olunca hal fetvasını almak çok da zor olmamıştı.

Bu darbenin en önemli kişisi olan Hüseyin Avni Paşa bir süre önce tedavi amaçlı olarak bir Avrupa seyahatine çıkmış ve Fransa'da bir takım temaslarda bulunmuştu. Bu temaslar darbeye yabancı parmağı olduğunu da göstermektedir. Fransız gazeteci Charles Mismar'ın ifadesine göre Hüseyin Avni Paşa Paris'e gidince, daha önceden tanıştığı Mismar'ı evinde ziyaret etmiş ve dört saat süre görüşmüştü. Paşa görüşmede Osmanlı Devleti'nin mali durumunun bozukluğundan söz etmiş, Sadrazam Mahmud Nedim Paşa'yı eleştirmiş, Midhat Paşa ile anlaşlıklarını söyleyerek, gerekirse Sultan Abdülaziz'i tahttan indirmekte tereddüt etmeyeceklerini ifade etmişti. Hüseyin Avni Paşa, Midhat Paşa'nın içtiği ve sarhoş olduğu zamanlarda sırlarını saklayamadığından bahsederek ona tam olarak güvenmediğini de belirtmişti. Ayrıca kendisi ile beraber hareket edecek birkaç kişinin daha olduğunu ilave etti. Görüldüğü üzere Hüseyin Avni Paşa darbe fikrini epeydir kafasında belirlemiş, buna yönelik olarak beraber hareket edeceği ekibi oluşturmuştu. Şimdi sıra yapacağı darbeye dış destek arayışına gelmişti. Hüseyin Avni Paşa Paris'te Fransa Cumhurbaşkanı Mareşal Mac Mahon'la da görüştü. Birtakım başka temaslar da yaptı¹⁹. Bu temaslarda açık açık Sultan Aziz'i devirme niyetini ortaya koyuyordu. Dolayısı ile yapacağı darbe için destek bulduğu anlaşılmaktadır. Hüseyin Avni Paşa, Fransa yanında İngiltere'nin de desteğini almıştı. İngiltere'nin desteği sadece darbeyi onaylama şeklinde değil teşvik de etmek yönündeydi. Nitekim gerek dönemin İngiliz elçisi Henry Elliot, gerekse sonraki elçi Henry Layard'ın darbecilerle doğrudan bağlantıları vardı²⁰. Bu bağlantıların kurulmasında İngiltere'nin

kayıtsız şartsız dostu olarak hareket eden Midhat Paşa'nın da önemli bir rolü olmuştur.

Sultan Aziz'in tahttan indirilmesi ve akabinde hayatını kaybetmesi ile sonuçlanacak darbenin gerçekleşmesi aşamasında Şehzade Murad açısından bazı talihsizlikler yaşanmıştı. Murad son dönemde yaşanan gelişmelerden bir hayli olumsuz etkilenmiş ve rahatsızlanmıştı. Bu ortamda Hüseyin Avni Paşa darbe gününü Şehzade Murad'a 31 Mayıs olarak bildirmişti. Fakat tam da bu esnada Sultan Abdülaziz Hüseyin Avni Paşa'yı Saray'a görüşmeye çağırdı. Bu durumdan şüphelenen Avni Paşa'da darbeyi bir gün öncesine yani 30 Mayıs'a aldı. Dolayısı ile 30 Mayıs günü bir taraftan Sultan Aziz Dolmabahçe Sarayı'nda tahttan indirilirken, bir grup darbeci de aynı sarayın şehzade dairesinde ikamet etmekte olan Murad'ın dairesine gelmişlerdi. Kendisine tahta çıktığı tebliği edilecekti. Murad ise onları bir gün sonra bekliyordu. Dolayısı ile birtakım silahlı adamların dairesi önüne geldiklerini görünce büyük bir korkuya kapıldı. Amcası Sultan Aziz'in gelişmeleri öğrendiğini zannetti. Bu silahlı adamlar da kendisini öldürmeye gelmişlerdi. Bir anda zihninden bu düşünceleri geçiren Murad ciddi bir travma geçirdi. Tahta geçeceği konusunda zorlukla ikna edildi. Saray'dan alınıp Beyazıt'taki Harbiye Nezaretine götürüldü. Burada biat töreni yapıldı. Bu sırada Murad ise adeta kendinde değildi. Esas itibariyle öteden beri müptela olduğu alkol vücudunda tahribat yapmıştı. En son yaşadığı travma ise akli melekelerini kaybetmesine yol açmıştı. Tahta çıkışından beş gün sonra devrik sultan Abdülaziz'in öldürülmesi de, V. Murad'ın rahatsızlığının artmasına vesile olmuştu.

V. Murad Padişahlığı döneminde bu etkileri üzerinden atamadı. Sultan Murad'ın rahatsızlığı giderek arttı. Hareketleri çılgınlığa dönüştü. Biat töreni sırasında Patrikler ve diğer ruhani liderler geldiğinde tahtan inip kaçmaya çalışmıştı. Sonraki günlerde, merdivenlerden çıkarken inmek, inerken çıkmak,

ata ters binmek, huzuruna çıkan vükelayı kucaklayıp öpmek, padişahlık istemediğini söyleyerek kendini havuza atmak gibi garip davranışlar içine girdi. Bu yüzden Cuma selamlıklarına çıkmadı. Osmanlı hükümeti durumu gizli tutmaya çalışsa da halk arasında padişahın delirdiğine dair söylentiler yayıldı. Darbeyi yapanlar Sultan Murad'ı iyileştirmek için büyük gayret gösterdiler. Bir taraftan doktorlara tedavi uygulatılıyor, diğer taraftan Murad'ın annesi Şevkefza Valide Sultan, bazı hocalara okutmak suretiyle oğlunu iyileştirmeye çalışıyordu. Padişah bu durumu sebebiyle halkın içine de çıkamıyordu. Dolayısı ile kılıç alayı töreni de gerçekleşmedi.

II. ABDÜLHAMİD'İN TAHTA ÇIKIŞI

Bu arada darbecilerden Hüseyin Avni Paşa, Abdülaziz'in kayınbiraderi Çerkez Hasan tarafından 14 Haziran 1876 günü suikast neticesi öldürülünce, meşrutiyet taraftarlarının ve Midhat Paşa'nın önü açıldı. Meşrutiyet taraftarları V. Murad'ın hastalıklı haliyle amaçlarına ulaşamayacaklarının farkındaydılar. Padişahı iyileştirme çabaları sonuç vermediği gibi, devlet işleri aksıyordu. Bunun üzerine Midhat Paşa ve Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa Şehzade Abdülhamid'i Maslak'taki köşkünde ziyaret ederek tahta geçmesi halinde Meşrutiyet ilanı konusunda düşüncelerini sordular. Şehzade Abdülhamid *“bir gemi kaptanı, gemiye kumanda ettiği zaman nasıl ki icabı hale göre kumanda ederse, ben de kumanda mevkiine gelince, selameti, memleket hangi sureti idarede olduğuna kanaat gelirse ve hangi idareyi hayırlı görüyorsa onu tercih ederim. İlaveten şunu da söyleyeyim ki benim şimdiki kanaatim ve teyakkuzum şekli meşruu meşrutadır”* şeklinde cevap verdi.²¹ Bu cevap Şehzade'nin son derece stratejik bir hamlesiydi. Meşrutiyet'e karşı olduğunu söylemiyor ama meşrutiyet taraftarı olduğunu da açık bir şekilde beyan etmiyordu. “Şartlara göre hareket ederim” demek, yeri geldiğinde pekâlâ bundan vazgeçerim anlamını da taşır. Diğer taraftan Midhat Paşa ve Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa'nın önlerinde fazla bir alternatif de yoktu. Taht sırası Abdülhamid'de idi. Dolayısı ile Şehzade Abdülhamid'le anlaşarak onu tahta

çıkardılar (31 Ağustos 1876). Önce V. Murad'ın hal fetvası hazırlandı. Burada Padişahın sürekli delilik hali içinde bulunduğundan söz ediliyordu ki, Sultan Aziz'in aksine V.Murad'ın hal fetvası gerçeği ifade ediyordu.

Sultan Hamid'in biat töreni Topkapı Sarayı'nda Kubbealtı'nda gerçekleşti. Bilahare deniz yoluyla Dolmabahçe Sarayı'na dönüldü. Bu sırada donanmadan ve sahil bataryalarından top atışları yapılarak II. Abdülhamid'in cülusu kutlanıyordu. Culus şenlikleri üç gün üç gece sürdü. Şehzade iken maaşını çok iyi değerlendirdiği gibi, çeşitli ticari faaliyetlerde de bulunmuş, diğer şehzadelerin aksine, belirli oranda bir servete sahip olmuştur. Dolayısı ile padişah olduğunda 60 bin altın tutan culus bahşisini de bizzat kendi cebinden ödediği bilinmektedir²².

Sultan II. Abdülhamid tahta çıktıktan sonraki ilk Cuma namazını Eyüp Sultan Camii'nde kıldı. Dolayısı ile selamlık töreni de burada yapılmıştı. Eyüp'e deniz yoluyla saltanat kayığında gidilmişti. Padişah dönüşte Kâğıthane'ye uğradı. Saraya dönüldüğünde Sultan Hamid akşam yemeğini kardeşleri Reşad, Kemaleddin ve Burhaneddin efendilerle birlikte yedi. Sonraki günlerde tebrik merasimleri gerçekleşti. Tahta geçiş sürecinin yaşandığı dönemde, Abdülhamid'in bir kız çocuğu dünyaya gelmişti. Fatma Naime Sultan'ı, II. Abdülhamid ile iriki yıllarda hep "taht kızım" diyerek sevecektir.

Tahta çıkıştan bir hafta sonra 7 Eylül 1876 Perşembe günü yapılan Kılıç Alayı ve Kılıç Kuşanma töreni Eyüp Sultan Camii'nde gerçekleşmiştir. Eyüp Sultan'a gidiş deniz yoluyla olmuştur. Bu sırada halk denizde kayıkları ve sahilleri doldurmuş bir şekilde tezahüratta bulunmuşlardır. O güne şahit olanlar beş yüz bin kişinin sokaklara çıkarak Padişahın kılıç alayına gidiş ve dönüşünü seyrettiği bilgisini verirler. Sultan Abdülhamid, büyük kalabalığı görünce yanında bulunanlara tebesüm ederek "Maşallah! Ne kadar kalabalık var" diye memnuniyetini belirtmişti. Öğle namazını müteakip kılıç kuşanma

töreni yapıldı. Dönüş kara yolu ile oldu. Bu vesile ile Sultan Hamid, önce Sultan Selim türbesine giderek babası Sultan Abdülmecid'in ve Yavuz Sultan Selim'in, sonra da Fatih Sultan Mehmed'in türbelerini ziyaret etti. Bilahare Topkapı Sarayı Hırka-i Saadet dairesine gelindi. Burada bir süre kalındıktan sonra deniz yolu ile Dolmabahçe Sarayı'na dönüldü.

Böylece önceleri kimsenin dikkate almadığı Şehzade Abdülhamid saltanat makamına geçmiş oluyordu. II. Abdülhamid büyük bir iyi niyet gösterisi ile işe başladı. Osmanlı tarihinde o döneme kadar rastlanmamış bir takım faaliyetlerle kısa sürede ordunun ve halkın gönlünü kazandı.

14 Eylül 1876 tarihi itibarıyla Hırka-i Saadet dairesinde sakal duası yapıldı ve Padişah sakal bıraktı. Şu hususu belirtmek gerekir. Şehzade iken sakalı olmayan Abdülhamid tahta çıktığının ilk günlerinde de sakalsızdı. Bu tarihten itibaren ise sakallı olacaktır. Sakal duasından sonra Beyazıt'taki Seraskerlik binasına giden Abdülhamid, akşam yemeğini burada subaylarla birlikte yedi. Bir de konuşma yaptı. Padişahların bu şekilde başkalarıyla yemek yemesi emsali görülmuş bir durum değildi. Dolayısı ile Sultan Abdülhamid'in bu tavırları herkesi hoşnut ediyordu.

Sultan konuşmasında şunları söylemişti:

“Serasker paşa, paşalar, beyler, efendiler!”

“Askerimizin atalarından miras aldığı yiğitliğini ve vatan muhabbetini askerlik nizamlarına riayetle beraber bu kere dahi ispat etmelerinden dolayı mahsusen teşekkür ederim. Rüesa-yı askeriye'nin kadru itibarı bütün askere şamil olduğundan benim dahi bu cemiyetle yemek yiyişim askerlerimizi taltif etmek içindir. Niyetimiz daima sulhu salaha yöneliktir. Fakat bu maksadı her vakit heyet-i askeriye'nin intizamında aramak gerekir. Onun için size ve bütün askerlerimize, askerlik vazifesini ve hükümdarınıza olan borcunuzu –ki bu vazife mühimdir- tamamıyla muhafaza etmenizi tavsiye eylerim”.

Sultan Hamid'in bu nutkuna Serasker Redif Paşa da bir konuşma yaparak cevap vermişti.

Padişahın halka yakın olan tavırları ileriki günlerde de devam etmişti. Bütün hükümet üyeleriyle mabeyn personelini Yıldız Sarayı'nda yemeğe davet etti. Burada yaptığı konuşmada da milli birliğe duyulan ihtiyacı dile getirdi. Sultan Hamid konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştı: *"Devletimizin halini düzeltmek ve istikbalini temin etmek için birlik ve beraberliğe muhtacız. Bana göre birlik ve beraberlik her kuvvete üstündür. Birlik hükümet üyelerinden başlayıp tabaka tabaka herkesin zihninde yerleşmelidir. İcraatlar da daima bu noktaya yönelmelidir"*. Padişahın devletin başı olarak herkesi bir olmaya davet ettiği bu konuşmadan sonra Sadrazam Mütercim Rüştü Paşa da cevabi bir konuşma yaptı.

II. Abdülhamid sonraki günlerde Tersane'ye giderek bahriyelilerle birlikte sofraya oturup asker yemeği yedi. Burada da bir konuşma yaptı: *"Kaptan Paşa, paşalar, beyler*

"Bir deniz ülkesi olduğumuz için donanmamızın muntazam bulundurulmasına ihtiyacımız malumdur. Mevkiimizin ehemmiyeti ve sahillerimizin genişliği bu ihtiyacı çoğaltmaktadır. Binaenaleyh heyetimizin başlıca kuvvetleri arasında yer alan bahriye gücümüzü geliştirmeye çalışmalıyız. Çünkü deniz kuvvetini arttırmanın bir nihai noktası yoktur. Zamanın gerektirdiğine ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak değişikliklere uğramaktadır. İşbu değişiklikleri dikkate alarak bunlardan bütünüyle faydalanmayı hedef olarak belirleyelim. Deniz kuvvetlerimizin emir ve subaylarının yetiştiği yer olan Bahriye Mektebini tedrisatını geliştirip düzenli hale getirelim. Devletimizin mali harcamalarının önemli bir kısmı şimdiye kadar donanmamızın tanzimi için sarfedilmiştir. Harcanan bu meblağların semeresiz kalmaması için gemilerin iyi kullanılıp iyi halde bulundurulması pek itina edilmesi gereken meselelerdendir. Heyet-i bahriyemizin bütün fertleri şu

tafsiyeyi uyguladıkça vatana en güzel hizmeti yapmış olurlar. Şimdiye kadar gösterilmiş olan gayretlerden dolayı etmiş olduğum takdir ve teşekkürün sebeplerini arttırmış olurlar” ²³

Padişahlığının ilk aylarında II. Abdülhamid’in ziyaretleri devam ediyordu. Şeyhülislamlık dairesine giderek ulema ile birlikte iftar yemeğine katıldı. Haydarpaşa Hastanesi’nde Bal-kan cephelelerinden gelen yaralıları ziyaret ederek onlara he-diyeler dağıttı. Sadrazam ve diğer nazırlarla birlikte camileri dolaşarak halk içinde namaz kıldı. Yeni padişahın bu tür jest-leri halk ve ordu mensupları arasında memnunlukla karşı-landı ²⁴. Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamid şehirde sık sık gezintiler de yapıyordu. Hatta bazen şehir dışına çıkıldığı da oluyordu. Bir defasında vapur ile Yalova’ya gidilmiş, diğer bir defa ise Hereke’ye gidilerek Hereke Fabrikası gezilmişti. Bir başka gün Zeytinburnu Fabrikasını ziyaret etti. Bir defasında Tophane’ye giderek top imalathanelerini gezdi.

Beykoz tarafına yapılan bir vapur gezisinde akşam ye-meği yenildikten sonra bir balıkçıdan olta temin edilmiş ve Padişah lüfer balığı tutmuştu. Bu gezilerde yanında mutlaka şehzadelerden bazıları da bulunurdu. Cuma selamlığı ise her hafta başka bir camide olacak şekilde Ayasofya, Dolmabahçe Valide Sultan, Fındıklı, Tophane’de Nusretiye gibi camilerde yapılıyordu. 15 Aralık 1876 tarihinde Ayasofya’da yapılacak bir selamlık resmi öncesinde diş ağrısı çeken Padişah ilk defa olarak araba ile bu merasime gitti. Esas itibariyle Osmanlı padişahları o güne kadar Cuma selamlığına hep atla gitmiş-lerdi. Yüzü biraz şiş olduğundan rüzgârdan muhafaza ama-cıyla araba ile camiye giden padişah yolda yanındakilere şun-ları söylemişti: “*Ne zararı var? Padişah hasta olmaz mı, o da insan değil mi*”²⁵ Sultan Hamid ileride selamlık törenlerine hep araba ile gidecektir.

Bu dönemde Padişahın diğer bir meşguliyeti de itimat-namelerini sunan yabancı ülke elçilerini kabul etmektir. II.

Abdülhamid İstanbul'daki sefirleri belirli zamanlarda huzuruna kabul edip onlarla görüşme yapma alışkanlığını padişahlığının sonuna kadar sürdürecektir.

Sultan II. Abdülhamid'in padişahlığının ilk dönemlerinde gerçekleştirdiği bu faaliyetler bir hususun açık göstergesidir. Devlet Başkanı olarak Padişah devletin bütün müesseselerini kucaklama, onlara vazifelerini hatırlatma ihtiyacını hissediyordu. Diğer taraftan icraatların ancak birlik ve beraberlik içinde olduğu takdirde başarı kazanacağına, kendisinin de onlarla içi içe olacağına dair teminat vermekteydi.

Bu süreç yaklaşık iki yıl sürecektir. Esas itibariyle II. Abdülhamid 19 Nisan 1877 tarihinde Yıldız Sarayı'na yerleşmişti. Buradayken de Saray'ın dışına çıkıp çeşitli ziyaretler veya gezintiler yapıyordu. Sonraki dönemlerde ise giderek Yıldız Sarayı'na çekilecek ve bu yüzden çok eleştirilecektir. Bu durum özel sebepleri vardır ve yeri geldikçe değinilecektir. Ama ilk dönemlerde açık bir şekilde görüldüğü gibi Padişah kendini toplumdan soyutlamak gibi bir düşünce içinde değildir.

1876 ANAYASASININ İLANI

Sultan II. Abdülhamid'in tahta geçişten sonraki ilk icratlarından birinin Anayasa'nın ve meşrutî idarenin ilanı olması gerekiyordu. Dolayısı ile Padişah da bu yönde hareket etti. İçlerinde Midhat Paşa, Ahmed Cevdet Paşa ve Namık Kemal'in de bulunduğu bir Anayasa komisyonu oluşturuldu ve çalışmalara başlandı. Anayasa'nın hazırlık safhasında bir takım muhaliflerin Anayasa aleyhine gösteriler yapmaları üzerine Midhat Paşa II. Abdülhamid'den eylemcilerin sürgüne gönderilmelerini istedi. Sultan Hamid mahkeme kararı olmadan sürgün cezası verilemeyeceğini ifade etti. Buna rağmen Midhat Paşa'nın ısrarı ile sürgünler yapıldı.

Anayasa önce taslak olarak hazırlanmıştı. Taslakta bulunan bir ifade Mabeyn Müşiri Said Paşa'nın uyarısı üzerine II. Abdülhamid'in dikkatini çekti. Buna göre "Osmanlı ülkesindeki her unsur kendi ana dilinde eğitim öğretim yapmakta serbesttir" deniyordu. Said Paşa bu ibarenin vatandaşlar arasında tefrika çıkaracağını ve bunun tarihi bir hata olacağı görüşünü Padişah'a ilettili. II. Abdülhamid de aynı kanaatte olduğundan anadilde eğitim ibaresi taslaktan çıkarıldı. Devletin resmi dilinin Türkçe olduğuna, ayrıca milletvekili veya memur olabilmek için Türkçe bilme mecburiyeti bulunduğuna hususu metne girdi. Taslakta dikkati çeken maddelerden biri de Padişahın şüpheye düştüğü bir kişiyi sürgüne göndereme yetkisine sahip olmasıydı. II. Abdülhamid bu hususa itiraz etmemiş

ve meşhur 113. sürgün maddesi bu şekilde Anayasa metnine girmişti. Burada akla gelen husus şudur. Midhat Paşa Abdülhamid'e toy ve kolay kandırılabilir bir kişi olarak bakıyordu. Dolayısı ile sürgün maddesini koydurmakla, ileride kendisine muhalefet yapanları padişahı ikna ederek sürgüne gönderebileceğini hesaplamış olmalıdır. Fakat zaman gösterecektir ki, bu maddenin ilk kurbanı kendisi olacaktır.

II. Abdülhamid'in saltanatının ilk yılları buhranların yoğun olarak yaşandığı bir dönemdi. Bosna-Hersek ve Bulgar ayaklanmalarına Sırbistan ve Karadağ muharebeleri eklenmişti. Avrupa Devletleri de duruma müdahale etmişler ve Balkan meselelerini görüşmek üzere 1876 Aralık ayında İstanbul'da Tersane Konferansı toplanmıştı. Bu arada, Mütercim Rüştü Paşa'nın istifası üzerine 19 Aralık 1876 tarihinde Midhat Paşa sadarete atanmıştı. Bu ortam içinde 23 Aralık 1876 tarihinde Anayasa ilân edildi²⁶.

Anayasanın İçeriği

119 maddeden oluşan Kanuni Esasi'nin ilk beş maddesi, padişahın haklarını sayan ve tanımlayan maddelerdi. Osmanlı hükümdarlığı, halifeliği de koruyarak Osmanlı hanedanının en yaşlı üyesine ait olacaktı. Padişahın kişiliği kutsaldı ve yaptıklarından kimseye karşı sorumlu değildi Vükelanın (bakanların) atanması ve azledilmesi, para bastırılması, hutbelerde adının söylenilmesi, yabancı devletlerle antlaşma imzalanması, savaş ve barış ilanı, şariat hükümlerinin uygulanmasının gözetilmesi, yasalar gereğince verilmiş cezaların hafifletilmesi ya da affedilmesi, parlamentoyu toplamak ya da dağıtmak ve temsilci seçimi için gerekli hazırlıkları yapmak padişahın kutsal haklarındandı.

Daha sonraki bölüm, Osmanlı vatandaşlarının genel haklarını içeriyordu. Buna göre Osmanlı Devleti'nin uyruğunda bulunan kişilerin tümüne "Osmanlı" denilecekti. Osmanlıların

tümünün, başkalarının özgürlüklerine müdahale etmemek koşuluyla, kişisel özgürlüğe sahip olduklarını belirtmişti. Devletin resmi dini İslam'dı. Ancak kamu düzenine ya da genel ahlaka aykırı davranmadığı sürece, her Osmanlı vatandaşı din özgürlüğüne sahipti. Yasa önünde tüm Osmanlıların eşit olduğu, kişilerin, din hakkında önyargıya sahip olunmaksızın vatana karşı aynı hak ve ödevleri bulunduğu, devletin resmi dilinin Türkçe olduğu, memuriyetlere atanmalarda yetenek ve beceri arandığı vurgulanıyordu.

Vergiler mükellefin gücüyle oranlı olarak salınacak, özel mülkiyete kamu araçları dışında ve yeterli bir tazminat ödenmeden el konulamayacaktı. Ayrıca, mesken dokunulmazlığı da getirilmişti. Yasaların kararlaştırdığı durumlar dışında, yetkililer meskene zorla giremeyeceklerdi. Yasa gereği olmaksızın kimseden vergi, resim ya da başka bir ad altında para alınmayacaktı. İşkence ve eziyet kesin olarak yasaktı.

Hâkimler azlolunamayacaklar, mahkemelerde yargılama aleni olacaktı. Herkes, mahkeme huzurunda hakkını savunmak için gerekli gördüğü yasal araçları kullanabilecekti. Mahkemelere müdahalede bulunulamayacaktı. Vekiller ile temyiz reisi ve üyelerini, padişah aleyhinde harekete ve devleti tehlikeye düşürecek girişimlere kalkışanları yargılamakla görevli, 30 üyeden oluşan Divanı Âli (Yüce Divan) kuruldu. Sadrazam, şeyhülislam ve öteki vekiller padişah tarafından atanacaktı.

Memurlar kanuna aykırı hareket etmedikçe ve devletçe zorunlu bir neden görülmedikçe azlolunamayacak, değiştirelemeyeceklerdi. Her memur görevinden sorumluydu. Kanuna aykırı emirler verilmesi durumunda memur amire itaat ederse sorumluluktan kurtulamayacaktı.

Ülkenin bir tarafında isyan çıkacağını gösteren kanıtlar görülürse, hükümet, o yerde geçici olarak sıkıyönetim ilan etme hakkına sahipti (113. Madde).

Meclisi Umumi, Meclisi Mebusan ve Meclisi Âyan'dan oluşmaktaydı. Meclisin tüm üyeleri kendi meclislerinin kurallarını çiğnemedikçe düşüncelerini söylemekte ve oylamaya katılmakta özgürdüler. Bu eylemlerinden dolayı haklarında kovuşturma açılamazdı. Üyeler hıyanet, Kanuni Esasi'ye karşı hareket ya da rüşvet ile suçlanırlarsa, hapis ve sürgün gibi bir ceza ile mahkûm olurlarsa üyelikleri düşerdi.

Her iki mecliste de, üyelerin yarısından bir fazlası bulunmadıkça oturum açılamazdı. Tüm konuşmalar Türkçe gerçekleştirilir, duruma göre açık ya da gizli oylama yapılabilirdi. Mebusan Meclisi'ne seçilmek için 30 yaşını tamamlamış olmak ve Türkçe bilmek gerekiyordu. Her iki meclisçe kabul edilen yasalar padişaha sunulmadan önce vekiller ve sadrazamca onaylanırdı²⁷.

Anayasa'nın ilanı ile Osmanlı Devleti meşruti bir idareye geçmiş oluyordu. Meşrutiyetle idare edilen bir ülke Abdülhamid'in çok da tercih ettiği bir şey değildi. Özellikle Osmanlı Devleti'nin o yıllardaki konumu açısından bakıldığında II. Abdülhamid açısından meşrutiyet çok da cazip bir yönetim tarzı değildir. Çünkü devletin farklı dinden ve etnik gruplardan oluşan bir yapısı vardır. Bu durumun sakıncalı olduğunu düşünmekle beraber, imparatorluk coğrafyasının her tarafından seçilen mebuslar Parlamentoyu oluşturacaklardır.

Esas itibarıyla ülkenin her vilayetinden toplam 120 mebus seçilecekti. Fakat II. Abdülhamid burada da bir müdahalede bulundu. 120 üzerine 5 mebus Mısır için 5 mebus da Tunus için ilave etti. Böylece toplam mebus sayısı 130'u bulmuştu. Aslında Sultan zaten fiilen elden çıkmış durumda olan Mısır ve Tunus'ta mebus seçimleri yapıp İstanbul'a gelmelerine imkân olmadığını biliyordu. Ama bu şekilde davranmakla Mısır ve Tunus üzerinde Osmanlı Devleti'nin hukuken hakkı olduğunu teyit etme amacındaydı. Bu ortamda vilayetlerde seçimler yapılmaya başlandı. Seçimler bir günde tamamlanmıyor,

bir sürece yayılıyordu. Ayrıca her vilayet değişik tarihlerde seçim yapıyordu.

Anayasa'nın ilan edildiği 23 Aralık günü Tersane Konferansı da toplanmıştı. Midhat Paşa konferansı Anayasa'nın ilan gününe denk getirirken konferanstan olumlu bir karar çıkacağı umunduydu. Fakat beklediği gibi olmadı. Anayasa'nın yürürlüğe girdiğini ilan eden top sesleri işitildiğinde Osmanlı temsilcisi Hariciye Nazırı Saffet Paşa ayağa kalkarak "Bu duyduğunuz sesler ülkemizde Anayasa'nın yürürlüğe girdiğini ilan etmektedir. Artık her unsurun hakkı hukuku teminat altındadır. Dolayısı ile toplantının devamına gerek kalmamıştır" dedi. Avrupalılar ise "sizin bu yaptığınız çocuk oyuncağı" diyerek gelişmeyi ciddiye almadıklarını göstermişlerdi. Nitekim toplantı devam etti. Celse tamamlanıp Saffet Paşa Babîâlî'ye döndüğünde Anayasa ilanının nasıl karşılandığını büyük bir merakla bekleyen Midhat Paşa "ne dediler, ne dediler" diye heyecanla sordu. Cevap tam bir hayal kırıklığıydı: "ne diyecekler, çocuk oyuncağı dediler".

Neticede konferans devam etti. Konferansa katılan devletler Osmanlı Devleti'nin Balkanlarda bazı tavizler vermesi yönünde kararlar aldı. Fakat Osmanlı Devleti bunu reddetti. Konferans sonuç alamadan dağıldı.

Midhat Paşa'nın Sürgüne Gönderilmesi

Mebusan Meclisi seçimleri devam ederken Sadrazam Midhat Paşa birtakım toplantılarda kendine olan güveniyle keyfi hareket etmeye başlamıştı. Esasında II. Abdülhamid'in Midhat Paşa'ya itimadı yoktu. Netice itibarıyla meydana gelen üç taht değişikliğinde de yer almış kişi idi. Midhat Paşa'nın giderek konuşmalarında daha ileri gitmesi, en nihayetinde ise "Bu ana kadar Âli Osman denildi, bundan sonra Âli Midhat denilse ne var?" şeklinde bir cümle sarfetmesi, II. Abdülhamid'i tedbir almaya itti. O tedbir de Anayasa'nın 113. maddesini

işleterek Paşa'yı sürgüne göndermekti. Padişah Mabeyn Müşiri Said Paşa'yı bu işle görevlendirdi. Ona verdiği talimat şu idi: “*Sabah erkenden Zaptiye Müşiriyle birlikte Midhat Paşa'nın konağına gidip sadaret mührünü aldıktan sonra emrimi Paşa'ya tebliğ edeceksin. Sonra da Ahırkapı açıklarında bekleyen İzzettin Vapuru'na bindirmek üzere Zaptiye Müşirine teslim edeceksin. Fakat ihtiyaten konağın civarında bir miktar asker ve zaptiye bulundur*”. Padişah'ın emri netti. Midhat Paşa konağından alınıp doğru vapura bindirilecekti. Said Paşa bu aşamada daha farklı bir öneride bulundu. “*Konağından alındığında direnmeye kalkarsa gürlüğü patırtı olur, en iyisi erken saatte Saray'a davet edelim, sürgün kararını Saray'da tebliğ edelim*” önerisini getirdi. Padişahın kabulü üzerine plan o şekilde uygulandı. 5 Şubat 1877 tarihi itibarıyla Midhat Paşa Saray'a geldi. Kendisini karşılayan Said Paşa, Midhat Paşa'yı deniz tarafındaki bir odada misafir etti. Bilahare “*İrade gereği sadaret mührünü bana teslim etmeniz gerekiyor*” dedi. Midhat Paşa bir süre tereddüt etti ise de “*alınız*” diyerek mührü verdi. Şimdi iş asıl meseleye gelmişti. Said Paşa yine söz aldı: “*Bir süredir ötede beride saltanat aleyhine toplantılar yapan bir gizli cemiyet mensupları zat-ı âlînizin de konağına gelmektedirler. Bu hal tabii olarak şüpheleri çekti. Hatta dün akşam bu konuda dört adet ihbar geldi. Konuşmalarınızda Murad'ı tekrar padişah yapma niyetinizin de ortaya konulduğu anlaşılıyor. Zat-ı şahane sizin bu tür cemiyetlerde yer aldığınıza inanmak istemediler ama mademki adınız geçiyor, hem kendi güvenliğinizi için hem de bu fesadın önünü almak için bugün itibarıyla ülkeden çıkmanız emredilmiştir. Bunun için İzzettin vapuru hazırdır*”. Said Paşa açıkta bekleyen İzzettin vapurunu da işaret etmişti. Midhat Paşa'nın bir anda rengi attı, telaşlandı: “*Vallahi, billahi benim bu cemiyetlerden haberim yok, Allah bu çapkınların belasını versin. Bu Rusya parasıyla ve Halim Paşa'nın dahliyle vücuda gelmiş bir şeydir. Eğer beni sürgüne gönderirseniz alimallah*

memleket mahvolur. Hem İngiliz donanması da üç güne kadar buraya gelir. Buraları iyi düşünmelidir” dedi.

Said Paşa bunun üzerine mührü Padişah’a götürüp Midhat Paşa’nın söylediklerini nakletti. Sultan Hamid: *“Bu olamaz, mutlaka gitmeli. Bundan sonra bu adamı burada bırakmak daha ziyade tehlikeyi mucip olur”* diyerek kati emrini verdi. Midhat Paşa çaresiz kalınca nereye götürüleceğini sordu. Sınırdan çıktıktan sonra istediği yere gidebileceği bildirilince Brindizi’ye gitmeye karar verdi. *“Fakat yanımda para yok, biraz para isterim”* deyince onun da karşılanacağı söylendi. Bu defa da can güvenliğinin olmadığını, yanına bir yaver istediğini belirtti. Said Paşa ise *“Böyle bir şeyin olması mümkün değildir”* cevabını verdi. Midhat Paşa oturduğu kanepeden kalkıp pencereden denize doğru baktı. Birkaç dakika oyalandı. *“Gitmeli ha!”* dedi. Said Paşa: *“Evet, gitmeli, iki yaver ve iki çavuş sizi istimbet ile İzzetin’e götürmek için iskelede bekliyorlar”* cevabını verdi. Midhat Paşa çıkarken: *“Allah rahmet eylesin bu millete”* diye söyleniyordu. Paşa vapura bindirildi²⁸. İzzetin vapuru yol alırken Midhat Paşa hâlâ bir beklenti içinde idi. Sürgüne gönderildiğini duyan ahalinin ayaklanacağını ve kendisinin de geri çağrılacağını umuyordu. Midhat Paşa’nın sürgün edildiği şehirde hemen duyuldu. Ama hiç kimseden tek bir ses çıkmamıştı.

Osmanlı Mebusan Meclisi’nin Açılışı ve Çalışmaları

Midhat Paşa’nın azlinden sonra sadarete Ethem Paşa getirildi. Bu arada Sultan Hamid İstanbul’da ziyaret ve teftişlerine devam ediyordu. Seçimler devam etmekte ve mebuslar peyderpey İstanbul’a gelmekteydiler. Padişah Sultanahmet’te hazırlanmakta olan Meclis binasına giderek çalışmaları takip etti.

Anayasa’ya göre; Meclis-i Umumi adı verilen Osmanlı parlamentosunun birinci kısmını Meclis-i Âyan teşkil ederdi. İkinci kısmını teşkil eden ve Heyet-i Mebusan adı da verilen

meclisin üyeleri, halk tarafından seçilirdi. Mebusan Meclisi, kanun tasarılarını görüşür, sonra Âyan Meclisinin ve padişahın yetkisine sunardı. Hükümete güven veya güvensizlik oyu vermesi de söz konusu değildi. Mebusan Meclisinin üye sayısı her 50.000 Osmanlı vatandaşına bir temsilci düşecek şekilde tespit ediliyordu. Seçim gizli oyla yapılmaktaydı. Osmanlı vatandaş olmayan, özel bir durum gereğince geçici olarak yabancıların hizmetinde bulunan, Türkçe bilmeyen, 30 yaşını tamamlamamış, iflâs ile mahkûm olup da itibarı henüz iâde edilmemiş olan, kötü hâli ile şöhrat bulan, daha önce hâcir altına alınmasına hükmedilmiş olup da halen hâcir altında bulunan, medenî haklardan mahrûm olan ve başka devletin vatandaş olduğunu iddia eden kimseler, bu meclise üye seçilemezdi. Ayrıca yapılacak seçimlerde mebus seçilebilmek için, Türkçe okumak ve mümkün olduğu ölçüde yazmak şartı aranıyordu.

Mebus seçimi her dört senede bir yapılır, seçilen tekrar seçimlere katılabilirdi. Heyet-i Mebusan üyeleri sadece kendini seçen bölgenin vekili olmayıp, bütün Osmanlıların vekili hükmündeydi. Heyet-i Mebusanın başkanlığına heyet tarafından çoğunlukla üç; ikinci ve üçüncü başkanlıklara üçer kişi olmak üzere dokuz kişi seçilerek padişaha sunulur, bunlardan biri başkanlığa ikisi de başkan vekilliklerine, padişahın iradesiyle tercih ve tayin olunurlardı. Mebuslar Meclisinin görüşmeleri aleni olup, bazı hallerde görüşmelerin gizli yapılmasına karar verilebilirdi.

Mebus genel seçimine Heyet-i Mebusanın toplantı tarihinin başlangıcı olan Kasım ayından asgari dört ay önce başlanacaktı. Seçmenler, mebusları mensup oldukları vilâyet ahalisi içinden seçmek zorundaydı. Üyeliklerde herhangi bir sebeple (ölüm, meclise devamsızlık, istifa ve mahkûmiyet veya bir memuriyete tayin edilmek gibi) boşalma durumunda, gelecek toplantıya katılabilmesi için, boşalan üyeliğe bir başkası usulüne uygun şekilde tayin olunurdu. Boşalan üyeliğe seçilecek

üyenin görev müddeti, bir sonraki genel seçime kadar sürerdi. Mebuslara toplantı için her yıl hazineden 20.000 kuruş, aylık olarak da 5000 kuruş maaş ödenirdi. Ayrıca maaşa ek olarak seyahatler için harcırah da verilmekteydi. Bir kişi hem Âyan, hem de Mebusan Meclisine aynı anda üye olamazdı. Seçim sistemi iki dereceli olarak düzenlenmişti. Önce birinci seçmenler ikinci seçmenleri seçecek, ikinci seçmenler ise mebuslara oy verecekti.

Mebusan Meclisinin hazırlıkları yapılırken hükümet erkânından başka bizzat II. Abdülhamid de inşaatla alakadar oluyor, Nafia dairesi olarak kullanılmakta bulunan binanın meclis binasına dönüştürülme çalışmalarını takip ediyordu. Meclis-i Mebusan ve Âyan azalarına, o vakitler Nafia dairesi olarak kullanılan bu binada toplantı salonları ve muhtelif çalışma odaları hazırlanmıştı. Binanın üst katındaki tavan ve duvarları nakışlı büyük salon, mebusların toplantı salonu haline getirilmişti. Burada pencereler önünde bir kürsü, karşıya yedi dizi halinde sıralar ve yan taraflara da localar yapılmıştı. Meclis kürsüsünün arkasında üstte II. Abdülhamid'in bir tuğrası altında (Daire-i Umur-ı Millet) levhası asılı duruyor, en altında da büyük harflerle (Padişahım çok yaşa) yazısı okunuyordu.

Bu arada ilk Osmanlı parlamentosunu oluşturmaya yönelik olarak seçimler yapılmış, sonuçta 119 mebus seçilmiş, 36 âyan da atanmıştı. Mebuslardan 47'si, âyanlardan ise 11'i gayrimüslimdi. Müslüman mebusların hepsi Türk kökenli olmadığından, Mecliste Türkler azınlıkta kalmıştı.

19 Mart 1877 tarihinde Dolmabahçe Sarayı Muayede Salonunda Meclis-i Mebusan'ın açılış merasimi yapıldı. Merasim günü murassa Osmanlı tahtı salonun batı tarafına konulmuş, vükela, ulema, ayan, mebusan, askeri ve mülki erkân, ruhani reisler ve sefirler ayaküstü saflar teşkil etmişlerdi. Padişah üniformasının üstüne siyah bir pelerin giymiş olarak alkışlarla salona girip tahtın önünde durdu. Şehzade Reşat ve Kemalettin

efendiler de tahtın solunda yer almışlardı. Bu muhteşem dekor içinde Sultan Abdülhamid elindeki konuşma metnini Sadrazam Ethem Paşa'ya, o da Mabeyn Başkâtibi Küçük Said Bey'e (sonrının Said paşası) verdi. Said Bey metni okudu. Padişah iki konuyu öne çıkarmıştı. Öncelikle Meşrutiyeti kendi eseri sayıyordu. İkinci olarak da değişik din ve ırklardan oluşan imparatorluk ahalisini Osmanlılık prensibi etrafında toplamaya davet etmesiydi.

Açılış merasiminden sonra Meclis-i Mebusan 20 Mart 1877 Salı günü Sultanahmet'teki yeni binasında toplantılara başladı. Meclis Başkanı Ahmet Vefik Paşa bütün mebuslara şu yemini ettirmişti: *"Zat-ı Hazreti Padişahiye ve vatanıma ve kanun-ı esasi ahkâmına ve uhdeme tevdi olunan vazifeye riayetle hilafından mücanebet eyleyeceğime kasem ederim"*. Yemin töreninden sonra Ahmed Vefik Paşa makamına ve mebusların vazifelerine dair bir konuşma yaptı.

Mebusan Meclisi 21 Mart 1877 tarihinden itibaren aleni toplantılarına başladı. Fakat genel kurul salonunun darlığı sebebiyle görüşmeleri takip edecekler için bir sınırlandırılma getirilmişti. Bu çerçevede hazırlanmış olan davetiyelerden onar tanesi sefirlere, seçmenlere, havassa, Türk gazetecilere, yabancı gazetecilere, yirmi tanesi de halka dağıtılmıştı.

Birinci Mebusan Meclisi kısa süren çalışma devresi sürecinde bu salonda heyecanlı toplantılar yapmış, 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşının ilan edildiği gün mebusların galeyana gelerek söyledikleri nutuklar dinleyiciler tarafından bile alkışlanmış ve bu tezahürata Ahmed Vefik Paşa zil çalarak mani olabilmışti.

Savaş ortamında Meclis'te sert tartışmalar yaşanmıştı. Müslüman ve Hristiyan mebuslar arasındaki tartışmalar savaş yenilgisinin de gerginliği içinde zaman zaman sürtüşmeye dönüşüyordu. Devletin resmi dili Türkçe olmasına rağmen Ermeni ve Rumlar kendi dillerinin de resmi dil olarak kullanılması için

uğraşarak, kendi milletlerinin sorunlarını her şeyin üzerine çıkarmaya çalıştılar. Mebus olmak için Türkçe bilmek zorunluydu. Bu şartın değişmesi için mebuslar teklifte bulundular.

Aralarından bazıları *“Türkçe bilmediğimiz için konuşmaları anlamıyoruz, kendi dilimizde konuşmak istiyoruz”*, diyerek meclisi sabote etmeye çalışıyorlardı. Bunun üzerine Meclis Başkanı Ahmet Vefik Paşa, *“Anayasa gereği vekillik yapabilmek için Türkçe bilmeniz şarttır, bilmiyorsanız o zaman öğrenin de gelin”* dedi²⁹. Bu arada 24 Nisan 1877 tarihinde başlayan Osmanlı-Rus savaşının olumsuz gidişatı mebusların sorumlu aramalarına yol açıyor, hükümeti açıklama yapmaya davet ediyorlardı. Söz konusu Meclis çalışmalarını 1877 Haziran’ında tamamladı. Yeniden yapılan seçimlerle ikinci dönem Meclisi oluştu. Ülke savaş ortamında olduğundan bu defa seçilerek İstanbul’a gelen mebus sayısı daha azdı. 59 Müslüman 47 gayrimüslim olmak üzere Meclis’te 106 mebus mevcuttu. Dönem itibariyle ülke nüfusunun dörtte birini oluşturan gayrimüslimler Meclis’e neredeyse yarı yarıya temsilci göndermişlerdi. Başkanlığa Hasan Fehmi Efendi seçilmişti.

Osmanlı Mebusan Meclisi’nin Feshi

İkinci dönem Meclis’te de tartışmalar eksik olmadı. Birçok mebus sanki karşılarında bir iktidar partisi ve onun hükümeti varmış gibi konuşuyorlardı. Bu bağlamda 14 Ocak 1878 tarihli toplantıda Suriye mebusu Halil Ganem, milletin kendinden istenen bütün fedakârlıkları yerine getirdiğini fakat hükümetin iyi idare edilmediğini söyleyerek : *“Bu gemi batıyor. İçinde bulunanların acaba kaptanlarını çağırmamaları kabir midir? Ara sıra vükeladan bir iki zat buraya teşrif etseler de bize malumat verseler”* dedi. Bunun üzerine Bahriye Nazırı Said Paşa ve Serasker Redif Paşa Meclis’e gelerek açıklama yaptılar. Fakat mebuslar bundan tatmin olmadı. Alınan

askeri tedbirlerin yetersizliğinden söz edip uygulanan savaş politikalarını eleştirdiler.

Bu sırada Sultan Abdülhamid Sadaretin adını Vekâlet'e çevirerek Başvekîllîğe Ahmet Vefik Paşa'yı getirdi. Bazı mebuslar bunu Anayasa'ya aykırı buldular. Vefik Paşa 4 Şubat 1878'de İstanbul ve Selanik'te sıkıyönetim ilan etti. Diğer taraftan bizzat Padişahın emriyle Meclis'e sıkıyönetim kanun teklifi gönderildi. Meclis buna sert tepki gösterdi. Hükümetle Meclis'in arası iyice gerginleşti.

Mebusların ileri sürdükleri hususlardan biri de savaşın kötü gidişatından sorumlu olan komutan ve memurların divan-ı harpte yargılanmaları talebiydi. Hatta divan-ı harpte mebus üye de bulunsun diyorlardı. Mebuslar Meclisin hükümetten üstün olduğunu düşünüyorlar, Meclis'te alınan her karara hükümetin uyması gerektiğini ifade ediyorlardı. Selanik Mebusu Mustafa Bey bir önerge vererek Rus kuvvetleri önünde uğranılan yenilginin sorumlusu olarak gördüğü Serasker Redif Paşa'nın izahat vermesini istedi. Yoğun tartışmalar yaşandı.

Mecliste bu tür çıkışlar Sultan Abdülhamid'in harekete geçmesine yol açtı. 13 Şubat 1878'de Yıldız Sarayı'nda 43 kişinin katıldığı olağanüstü bir toplantı düzenledi. Toplantıda bulunanlardan Astarcılar Kethüdası Ahmet Efendi söz alarak eleştirilere başladı: "*Huzur-ı Şahane'de böyle meclis akdiyle işlerimize çare düşünülmesi vaktinde gerekti. Harpte vaziyetimizin güzel zamanları geçirildi. İş bu dereceye geldikten sonra ne denir?*" şeklinde Padişahı suçlayan ifadeler kullandı. Sultan Abdülhamid çok sinirlenmişti. Said Paşa'dan, İstanbul mebusunun söylediklerine cevap vermesini istedi. Said paşa izahat vermeye çalışırken, Ahmet Efendi yeniden konuşarak önceki söylediklerini tekrarladı. Bunun üzerine Sultan Abdülhamid "*Ben artık ceddım Sultan Mahmud'un yolundan gitmeye mecbur olacağım*" diyerek toplantıyı terk etti.

Abdülhamid, var olan şartlar çerçevesinde, Meclis'in çalışmalarını etkin bir biçimde sürdüremeyeceğine hükmederek

14 Şubat 1878 tarihinde Meclis'i süresiz tatil etti. Abdülhamid toplumun böyle bir deney için yeterince olgunlaşmamış olduğuna inanıyordu. Ayrıca Müslüman ve gayrimüslim mebuslardan oluşan karışık bir meclisin ülkenin bütünlüğüne değil parçalanmasına hizmet edeceğini düşünüyordu ³⁰. Böylece ülkemizdeki ilk parlamento deneyimi sona ermiş olurken, Abdülhamid de devlet idaresini kendi denetimi altına alma yolunda ilk adımları atıyordu.

Burada şu hususa dikkat etmek gerekir. Meclis feshedilmiştir ama Anayasa ilga edilmemiştir. Fesihten sonra olması gereken şuydu. Anayasa'nın 73. Maddesine göre meclisin fesbinden itibaren 6 ay içinde seçimlere gidilmesi gerekiyordu. Sultan Hamid seçim yapılmasına izin vermedi, yani 73. maddesi işletmedi. Ama Anayasa'nın diğer hükümleri geçerli olmaya devam edecektir. Dolayısı ile II. Abdülhamid'in iktidarı süresince Anayasa'nın yürürlükte olduğunu ifade etmek gerekir. Zaten salnamelerin girişinde Anayasa metninin yer aldığını da biliyoruz. *Hatta daha sonraki tarihlerde âyan meclisine tayinler bile yapılmıştır. Meselâ, 1879'da padişahın başhekimî Mavroyani Efendi ile Kostantin Efendi Meclis-i Âyan'a tayin edilmişlerdi.* Diğer taraftan Anayasa'nın yürürlükte olduğunu vurgulayan bir uygulama olarak yeni çıkarılan kanunların başına “*Meclis-i umuminin içtimasında kanuniyeti teklif olunmak üzere çıkarılan kararnamedir*” ibaresi konuyordu³¹. Yani II. Abdülhamid bu süreçte ülkeyi kanun hükmünde kararnameler ile idare etmişti. Aslında bu yapılırken Anayasa'nın 36. maddesine göre hareket ediliyordu. 36. maddede “*Meclis'in toplantı halinde olmadığı zamanlarda, padişahın iradesinin alınması suretiyle hükümetin verdiği kararlar, Anayasa hükümlerine aykırı olmamak üzere, meclisin toplanmasıyla verilecek karara kadar, muvakkaten kanun hükmü ve kuvvetindedir*” denilerek hükümete ve Padişah'a kanun hükmünde kararname çıkarma yetkisi verilmişti.

1877-1878 OSMANLI-RUS HARBI VE SONUÇLARI

1 870'li yılların başında Rusya, Balkanlardaki Osmanlı vatandaşları Ortodokslar üzerindeki kışkırtmalarına hız vermişti. Bunun sonucu olarak isyanlar patlak verdi. Balkanlardaki ilk kaynaşma 1875 Nisan'ında Bosna-Hersek'te çıkan ayaklanma ile başladı. Onu Mayıs ayında Bulgar isyanı izledi. 1876 Temmuz'unda ise Osmanlı-Sırp savaşı başladı. Osmanlı ordusu ayaklanmaları kolaylıkla bastırdı. Sırp ordusu Rus subayları ve silahları ile donatılmıştı. Komutanı bile Rus General Çernayef idi. Osmanlı ordusu Gazi Osman Paşa'nın kumandası altında Sırpılları mağlup etti. Bunun üzerine Rusya Osmanlı Devleti'ne ulti-matom verdi.

Osmanlı Devleti, Rusya ile savaşı göze alamadığından savaşı durdurmak zorunda kaldı. Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde nüfuz kazanmaya başlaması başta İngiltere olmak üzere Avrupa ülkelerinin çıkarlarını zedeliyordu. Bu sebeple onların girişimi sonucu 23 Aralık 1876 tarihinde İstanbul'da Tersane konferansı toplandı.

Görüşmeler sırasında, İngiliz delegesi Lord Salisbury, Safvet Paşa'ya savaşın önlenmesi için Osmanlı Devleti'nin bazı fedakârlıklar yapması gerektiğini belirtti. Fakat Meşrutiyet taraftarları ve Sadrazam Midhat Paşa taviz vermekten yana değillerdi. Ayrıca muhtemel bir Rus savaşında İngiltere'nin

Osmanlı Devleti'ne yardımcı olacağını düşünüyorlardı. Bu sebeple Türk tarafı konferansta katı bir tutum takındı. Diğer delegeler ise, Bosna-Hersek ve Bulgaristan'da ıslahatlar yapılmasını, Hersek'te Ortodoksların çoğunlukta olduğu iki kazanın Karadağ'a verilmesini istediler. Sadrazam Midhat Paşa ve onun yanında yer alan Serasker Redif Paşa, Damat Mahmud Celaleddin Paşa, İbrahim Edhem Paşa gibi devlet adamları tavizsiz tutumlarını sürdürünce konferanstan bir sonuç çıkmadı.

Midhat Paşa'nın bu aşamada oynadığı rol önemlidir. Konferansta önerilen hususlara karşı çıkarken; *"bu tekliflere karşı savaşmak için askerinin gücüne bakılmaz. Biz Anadolu'ya 400 atla geldik yine 400 kişi kalıncaya kadar savaşırız"* ifadelerini kullanmıştı. Hamaset yüklü bu cümleler gerçekçi olmaktan uzaktı. Sultan Abdülhamid felaketle sonuçlanacağını tahmin ettiği savaşa karşıydı. Devlet ağır bir mali buhran içindeydi. İsyanlar orduyu yormuş, yıpratmıştı. Silah ve malzeme eksik olduğu gibi, subay kadrolarında açıklar vardı. Meselenin Meclis'te görüşülmesini istedi. Buna karşılık Midhat Paşa taraftarları Medrese talebelerini ayaklandırmışlar, öğrenciler "savaş isteriz" sloganları ile Saray'ın önünde gösteriler yapmışlardı. Hatta Murad'ın tekrar tahta çıkarılacağı söylentileri ile II. Abdülhamid'e gözdağı veriliyordu. İşi Abdülhamid'i Rus yanlısı olmakla suçlamaya kadar götürmüştü³².

Bu arada, ilan edilen Anayasa'nın gereği olarak seçimler yapılmış ve ilk Osmanlı Mebusan Meclisi 19 Mart 1877 tarihinde toplanmıştı. Geçen süre içinde büyük devletler Tersane Konferansı'ndakine benzer önerilerini tekrarladılar. Fakat meclis de savaştan yana bir tavır takınmıştı. Sultan II. Abdülhamid savaşa karşı olmakla beraber, yeni hükümdar olduğu için, savaş yönünde esen havanın önünde direnemedi. Büyük devletlerin, daha önce sözü edilen tavizler karşılığı uzlaşmanın mümkün olduğu şeklindeki önerileri reddedildi. Bundan sonra 24 Nisan 1877 tarihinde Rusya, Osmanlı Devleti'ne savaş

ilan etti. Balkanlar ve Kafkaslardan olmak üzere, iki cephe-
den Osmanlı topraklarına saldırdı.

Savaşta Batı ülkeleri Osmanlı Devleti'ne yardımcı olmadılar. Dolayısı ile savaşın gidişatı Osmanlıların aleyhine gelişmeye başladı. Bu savaşta Osmanlı orduları iyi idare edilemedi. Zaten sayıca ve teçhizatça üstün Rus orduları karşısında dayanma gücü az olan Osmanlı orduları, bir de iyi idare edilememenin sıkıntılarını yaşadılar. Özellikle başlangıçta, ordu komutanı Abdülkerim Nadir Paşa yığınak hataları yaptı. Rus orduları Tuna'yı geçerken hiçbir engelleme girişiminde bulunmadı. Bu suretle Çar II. Aleksandır'ın kardeşi Mareşal Grandük Nikola komutasındaki Rus orduları Tuna'yı rahatça geçtiler. Bu da daha sonraki harekâtlar için işlerini büyük ölçüde kolaylaştırdı.

Gazi Osman Paşa'nın Plevne'de gösterdiği kahramanca direniş, Süleyman Paşa'nın Şıpkı'daki başarıları savaşın genel gidişatını değiştiremedi. Bu arada 19 Mayıs 1877 tarihinde II. Abdülhamid Gazi unvanını aldı. İleriki günlerde savaş Rusya lehine gelişti. Bununla beraber Osmanlı ordusu kolay pes etmedi. Savaş 1877 Nisan'ında başlamıştı. Ruslar 20 Ocak 1878'de Edirne'ye girdiler. İngiltere'nin araya girmesi ile 31 Ocak 1878 tarihinde taraflar arasında Edirne Mütarekesi yapıldı. Fakat Ruslar ilerlemeye devam ettiler. 5 Şubat'ta Silivri'yi, 6 Şubat'ta Çatalca'yı ele geçirdiler. Ayastefanos'a gelip karargâhlarını burada kurdular. Savaş Kafkas cephesinde de Rusya'nın üstünlüğü ile sonuçlanmıştı.

Uzun süren savaş Rus ordusunu da yıpratmıştı. Ancak esas itibariyle, diğer Avrupa ülkelerinin tepkilerinden de çekindiklerinden dolayı Yeşilköy'den daha ileriye gidemediler. Nitekim bu sırada bir İngiliz filosu Çanakkale Boğazı'ndan geçip İstanbul önlerine gelmiş, daha sonra da Mudanya'da demir atarak Rusların daha ileri gitmemeleri konusunda bir nevi uyarıda bulunmuştu.

3 Mart 1878 tarihinde Rusya'nın dikte ettirdiği Ayastefanos Antlaşması yapıldı. Buna göre, Sırbistan, Karadağ ve Romanya Osmanlı Devleti'nden ayrılarak bağımsız oldular. Bunun yanında Makedonya'yı içine alan, Kuzey'de Tuna'ya, Doğu'da Karadeniz'e, Güney'de Ege Denizi'ne kıyısı olan büyük bir Bulgaristan Prensliği oluşturuldu. Bosna-Hersek, Avusturya ve Rusya'nın karışacakları bir idare ile yönetilecekti. Osmanlı Devleti altı savaş gemisini harp tazminatı olarak Rusya'ya verecekti. Rusya bir milyar dört yüz on milyon ruble gibi muazzam bir miktar savaş tazminatı talep etmişti. Bunun bir miktar indirilmesi şartıyla doğudaki Kars, Ardahan ve Batum Rusya'ya bırakıldı. Osmanlı Devleti'nin ödemesi gereken savaş tazminatı 400 milyon ruble olarak belirlendi. Ayastefanos Antlaşması ile Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprakları da, araya Bulgaristan'ın girmesi yüzünden, ikiye bölünmüş oluyordu.

Ayastefanos'un Yerine Berlin Antlaşması: Kıbrıs'ın İdaresi İngiltere'ye Bırakılıyor

Ayastefanos Antlaşması Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerindeki nüfuzunu arttırmıştı. Ege Denizi'nde kıyısı olan büyük bir Bulgaristan prensliğinin kurulması sonucu Rusya geleneksel sıcak denizlere inme politikasını gerçekleştirme yolunda önemli bir avantaj sağlamıştı. Bu durum İngiltere'nin Doğu Akdeniz'deki çıkarları için büyük tehdit oluşturuyordu. Bu aşamada İngiltere usta bir politika uyguladı. Rusya'nın Ayastefanos'taki kazançları sebebiyle bölgede siyasi dengelerin tek taraflı olarak değiştirildiği gerekçesi ile uluslararası bir kongrenin toplanmasını istedi. Aslında kendi çıkarları tehdit altına girdiği için Ayastefanos'un hükümlerini değiştirmek isteyen İngiltere, bu vesile ile Osmanlı Devleti'ne yardım eder bir tavır takındı. Berlin'de toplanacak kongrede destek olma karşılığında Osmanlı Devleti'nden Kıbrıs'ı kendisine terk etmesini

istedi. İngiltere bu teklifi İstanbul'daki elçisi Layard aracılığı ile Osmanlı Devleti'ne iletti. Layard'ın teklifinde şu hususlara değinilmişti : *“Rusya Kars, Ardahan ve Batum’u işgal etmekle Anadolu, Suriye ve Irak halkını tahrik ederek Osmanlı ordusuna karşı kıskırtabilir. Osmanlı Devleti’nin zaafı meydana çıkmış bulunduğundan, böyle bir tahrik neticesi bu toplumlar kendine başka bir idare aramaya başlayacaktır. Bu ise Osmanlı Devleti’nin sonu olur. Osmanlı hâkimiyetinin Asya’da devamı için bir şart vardır. O da gelecekte muhtemel bir Rus saldırısını, silahlı kuvvet ile önlemeye muktedir bir devletin ittifak kefaletidir. İngiltere böyle bir kefalet vermeyi iki şarta bağlı olarak kabul eder. Birincisi, bünyesinde bulunan Hristiyan ve diğer tebaanın halini ıslah için Osmanlı Devleti’nin teminat vermesidir. İkincisi, taahhüdünü yerine getirebilmesi için İngiltere’ye, Suriye veya Anadolu sahillerine yakın bir yerin verilmesidir. İngiltere bu maksat için Kıbrıs adasını uygun görmektedir. Kıbrıs Osmanlı Devleti’ne ait olmakta devam edecek, ödemekte olduğu vergi Osmanlı hazine-sine verilecek, sadece askeri ve stratejik amaçlarla İngiltere tarafından kullanılacaktır. Rusya, işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum’u iade ettiği zaman İngiltere Kıbrıs’tan çıkacaktır”*.

İngiltere’nin bu teklifi II. Abdülhamid’i ve konudan haberdar olan devlet adamlarını zor bir kararın eşiğine getirmişti. Sonuçta Ayastefanos’un ağır şartlarını düzeltebilmek için teklif kabul edildi. 4 Haziran 1878 tarihinde, Kıbrıs’ın idaresinin İngiltere’ye bırakılmasına dair anlaşma Osmanlı Devleti ve İngiltere arasında imzalandı. Buna göre Rusya, işgal ettiği Kars, Ardahan ve Batum’dan ayrı olarak, yeni işgal hareketlerine girişecek olursa, İngiltere Rusya’nın teşebbüsüne karşı silahlı müdahalede bulunmak üzere Osmanlı Devleti ile anlaşıyordu. Buna karşılık vaadini yerine getirebilmesi için Kıbrıs adasının idaresi İngiltere’ye terk edilecekti.

Anlaşma imzalanmış olmakla birlikte II. Abdülhamid tarafından hemen onaylanmadı. Çünkü padişah Berlin Kongresi'nde İngiltere'nin tavrını görmeden Kıbrıs tavizini vermek istemiyordu. İngiltere ise diğer devletler duymadan anlaşmayı bir an önce yürürlüğe sokmak ve Kıbrıs'a asker çıkarmak gayretinde idi. İngiliz Dışişleri Bakanı Salisbury'nin tehditleri üzerine II. Abdülhamid anlaşmayı onaylayan fermanı çıkardı. Onaylamayı yaparken "Hukuk-ı şahaneme asla halel gelmemek şartıyla " şeklinde bir kayıt düşmeyi de gerekli görmüştü.

Osmanlı Devleti'nin Kıbrıs tavizini vermesi karşılığında İngiltere'nin girişimleri ile Berlin Kongresi gerçekleştirildi. Kongreye Tersane Konferansı'nda yer alan ülkeler katılmıştı. Anlaşma 13 Temmuz 1878 tarihinde imzalandı ve Ayastefanos'un çok ağır şartları kısmen hafifletildi. Berlin Antlaşması'na göre Sırbistan, Karadağ ve Romanya yine bağımsızlıklarını kazandılar. Büyük Bulgaristan üç bölgeye ayrıldı. Osmanlı egemenliği altında muhtar bir Bulgaristan prensliği oluşturulurken, Doğu Rumeli vilayeti adıyla bir Osmanlı vilayeti teşkil edildi ve Makedonya da Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Bu şekilde Bulgaristan'ın Ege Denizi ile irtibatı kesildiği gibi Osmanlı Devleti'nin Rumeli'deki toprakları ile bağlantısı yeniden sağlanmıştı. Doğuda Kars, Ardahan, Batum Rusya'da kalırken Doğubeyazıt ve Eleşkirt vadisi Osmanlı Devleti'ne bırakıldı. Savaş tazminatında ise bir miktar daha indirimle gidilip, bunun yıllık makul taksitlerle ödenmesi kararlaştırıldı. Görüldüğü üzere, Kıbrıs'ın idaresini elde etme karşılığında İngiltere Ayastefanos'un çok ağır şartlarını Berlin'de hafifletmişti³³. Ama bu sonucun alınmasında, İngiltere'nin, Rusya'nın sıcak denizlere inme girişimlerini önleme düşüncesinin de önemli bir payı olmuştur.

Süreci değerlendirdiğimizde şu tespiti yapmak mümkündür: Ayastefanos'un en sakıncalı yönü Osmanlı coğrafyasının, Rumeli ve Anadolu toprakları olarak ikiye bölünmesiydi.

Anlaşmaya göre Karadeniz'den Ege Denizi'ne kadar uzanan büyük bir Bulgaristan oluşturulmuştu. Bu çok önemli bir tehditti. Dolayısıyla 1878 yılı itibariyle devletin çatırdaması ve yıkılması söz konusuydu. İşte bütün bunlardan sıyrılabilmek için usta bir politika yürütmek gerekiyordu. Abdülhamid bunu başarmıştır. II. Abdülhamid, Kıbrıs'ın idaresini İngiltere'ye bırakırken, İstanbul'a gelebilecek bir tehdidi de ötelemiş oluyordu. Bulgaristan'ı küçülttü ve Osmanlı coğrafyasında tekrar bütünlük sağlandı. Çünkü büyük Bulgaristan'ın kurulmasıyla beraber imparatorluk ikiye bölünecekti ve Rumeli'de kalan topraklar hemen elden çıkacaktı. İstanbul'u korumak çok zorlaşacaktı. İşte bunu önledi II. Abdülhamid. Verdiği tavizlere rağmen II. Abdülhamid'in elde ettikleri siyasi anlamda başarıdır. Üstelik henüz 36 yaşında, genç ve tecrübesiz bir padişah olarak. Aslında bunu başarabilmesi ilerde de çok önemli işler yapabileceğinin bir göstergesidir.

II. ABDÜLHAMİD'E YÖNELİK DARBE TEŞEBBÜSLERİ

Sultan II. Abdülhamid saltanatının ilk yıllarında peşpeşe gelen darbe teşebbüslerine maruz kalmış, bu durum ileriki yıllarda çok tedbirli hareket etmesini gerektirmiştir. Hatta zaman zaman bu tedbirlerin makul sınırların dışına taşığı da olmuştur.

Sultan Murad'ı Tekrar Padişah Yapmak İçin Kadın Kılığına Girip Kaçırma Teşebbüsü

Saltanat arzusu yarım kalmış olan V. Murad ve annesi Şevkefza Kadın Efendi, daha padişahlığının ilk aylarında II. Abdülhamid'in muhalifleri ile irtibata geçmişlerdi. V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmanın yolları aranıyordu.

II. Abdülhamid de V. Murad taraftarlarının bir girişimde bulunacaklarından endişe duymaktaydı. Bu yüzden V. Murad, Çırağan Sarayı'nda göz hapsinde bulunduruluyordu. Özellikle Şevkefza Hanım oğlunu yeniden tahta çıkarmak için büyük gayret göstermekte idi. V. Murad, mason olduğundan mason cemiyetleri de bu faaliyetlerin içindeydiler.

Nitekim 1876 yılı Aralık ayında böyle bir gelişme yaşandı. Söz konusu gelişme Sultan Murad'ı Saray'dan kaçırıp tedavi ettirdikten sonra II. Abdülhamid'in yerine tekrar tahta geçirme teşebbüsü idi. V. Murad'ı tahta çıkarmak için örgütlenip

faaliyete geçenler şu kişilerdi: Maliye Evrak Odası kâtiplerinden Hüsnü Efendi, İcra Cemiyeti kâtiplerinden Mehmet Efendi, bir süre İngiliz sefarethanesinde hizmet yapmış olan Osmanlı uyruklu Stavridi ve kalpazanlık yapmaktan suçlu bulunup on sene müddetle kürek cezasına çarptırıldığı halde Padişah'ın cülus yıldönümü vesilesi ile affa uğramış Jüli isimli şahıs. Bunların yanında, İngiliz ve Rus sefarethanelerinin de işin içinde olduğu anlaşıyordu.

Bu kişiler planlarını yapıp 31 Aralık 1876'da eyleme geçmişler fakat başarılı olamayarak yakalanmışlardı. Yakalandıktan sonra verdikleri ifadeler üzerine Sultan Murad'ı kaçırma teşebbüsünün geri planında yaşananlar ortaya çıkarıldı.

Konu ile ilgili mahkeme tutanağında etraflıca anlatıldığına göre; bir gün Arif ve Ahmed beyler Dolmabahçe'de ağaçların altında Hüsnü ve Mehmet efendilere tesadüf ettiler. Ayaküstü sohbet ederlerken Hüsnü Efendi Ahmed Bey'e "Seni çok kederli görüyorum. Esef etme. Birkaç güne kadar çok sevineceğiz. Söyleyecek sözlerim vardır, fakat burası yeri değildir" dedi. Hep beraber Beyoğlu'nda bir gazinoya gidip, bahçesine oturdular. Orada Hüsnü Efendi İngiliz sefaretinin yardımıyla eski Padişah V. Murad'ın tekrar tahta çıkacağını, bu konuyla ilgili olarak sefaret tercümanı Stavridi ile kendisini görüştüreceğini söyledi. Böylece Arif ve Ahmed Beyler II. Abdülhamid'i devirip V. Murad'ı tekrar tahta çıkarmaya yönelik hazırlıklar yapıldığını ve bununla ilgili olarak gizli bir cemiyet kurulduğunu öğrenmiş oldular. Derhal bildiklerini II. Abdülhamid'e ulaştırdılar.

Yıldız Sarayı'ndan aldıkları emir gereği, olayı ortaya çıkarmak için, Stavridi'nin evine gidip onunla görüştüler. Stavridi bu işin çok gizli tutulması gerektiğini özellikle hatırlattı. Sonra da şu bilgileri verdi : "Sefaret doktorlarından öğrendiğime göre Sultan Murad hazretleri yakında iyileşecektir. Bu durumda yeniden tahta çıkması da şeriata uygundur. Kendisi

sefarethaneye kaçırılıp tahta çıkması sağlanacaktır. Fakat önce Sultan Murad hazretlerinin sağlık durumunu öğrenmek gerekecek. Bunun için yakınlarından bir zat ile görüşmemiz lazım” dedi.

Arif ve Ahmed Beyler bu görüşmeyi de olduğu gibi Saray’a anlattılar. Bunun üzerine, tertipçilerin faaliyetlerinin daha yakından takip edilebilmesi amacıyla, Saray tarafından Tahir Ağa görevlendirildi. Tahir Ağa kendisini V. Murad’ın Saray’daki yakını Mehmed Bey olarak tanıtip tertipçilerle irtibat kurdu. Bundan sonra V. Murad’ı tahta çıkarma faaliyetlerine Tahir Ağa da dâhil oldu. Stavridi, Tahir Ağa’ya şu hususları hatırlattı : “Sultan Murad hazretleri İngiltere ve Almanya sefaretleri yardımıyla tahta çıkarılacak ise de, Rusya sefaretinin haberi olmadan bu işi gerçekleştirmek mümkün değildir”. Stavridi daha sonra da Tahir Ağa’yı Rusya Sefareti Baştercümanı Mösyö Otto ile görüşmeye gönderdi. Otto, Tahir Ağa’ya şunları söyledi : “Sultan Murad hazretleri sağlığına kavuşmuşlarsa bunu bize bildiriniz. Konu çok önemli olduğu için faaliyetler gayet gizli tutulmalıdır. Stavridi bizim adamımızdır. Kendisinin her söylediği Rusya sefaretinin sözü anlamına gelir. Haberleşmeyi dahi Stavridi aracılığı ile yapalım”. Daha sonra, Stavridi’nin Tahir Ağa’ya ifade ettiğine göre, bu görüşmeyi Rus Büyükelçisi İgnatiyef de perde arkasından dinlemişti. Yani gelişmelerden o da haberdardı.

Birkaç gün sonra Stavridi, işin erbabı bir adamı olarak nitelediği Tahir Ağa’yı Jüli ile tanıştırdı. Stavridi her şeye rağmen Tahir Ağa’dan iyice emin olmak istiyordu. Bu amaçla Jüli’nin Çırağan Sarayı’na geleceğini, hangi dairede kaldığını tarif etmesini Tahir Ağa’dan istedi. Tahir Ağa Saray’da kaldığı daireyi tarif ettikten sonra Jüli Çırağan Sarayı’na giderek onunla görüştü. Tarif ettiği yerde bulunması tertipçilerin Tahir Ağa’ya olan güvenlerini arttırmıştı.

Tahir Ağa bu şekilde tertipçilerin tamamen güvenlerini kazandıktan sonra, Stavridi'den, Sultan Murad'ın ne zaman tahta çıkarılacağını sordu. Bunun üzerine Stavridi yapılan hazırlıklar hakkında bilgi verdi. Önce kendisi Valide Sultan'la görüşecek, Ona elçinin selamlarını iletenekti. Bu konuda Valide Sultan'ın güveni kazanıldıktan sonra, Beşiktaş veya Ortaköy'de tedarik edilecek bir evde elçi ile Murad'ın oğlu Şehzade Selahaddin Efendi görüşeceklerdi. Böylece her iki tarafın birbirlerine olan güvenleri teyit edilecekti. Bundan sonra elçinin talimatıyla Sultan Murad ve oğlu Şehzade Selahaddin Tophane önünde bekleyecek Rus elçilik gemisine bindirilip Odesa yoluyla Londra'ya kaçırılacaktı. Sultan Murad orada tedavi edilip iyileşince İngiltere ve Rusya'nın zorlamasıyla Osmanlı tahtına tekrar çıkarılacaktı.

Plan bu şekilde yapıldıktan sonra, tertipçiler toplu halde Arif Bey'in yahsında buluşup, Sultan Murad'ı kaçırma planının ne şekilde gerçekleştirileceğini konuştular. Konuşmanın ana konularında biri Sultan Murad'ın annesi Şevkefza Kadınefendi'nin nasıl ikna edileceği idi. Bunun için ortada iki alternatif bulunuyordu. Ya sefaretten bir kişi Çırağan Sarayı'na gidecek, ya da Selahaddin Efendi Rus elçisiyle görüştürülecekti. Bunlardan ikinci alternatif kabul edildi. Buna göre eski padişah Saray'dan çıkarılarak Tahir Efendi'nin temin edeceği bir eve getirilecekti. Eski padişahı Saray'dan çıkarmanın yöntemi olarak ise şu plan yapılmıştı: Tahir Ağa'nın tavsiye ettiği kişiler olarak Hüsnü Efendi ile Jüli kadın kıyafetinde Saray'a gideceklerdi. Stavridi de Saray'da bulunacak, eğer V. Murad'ı çıkarmak mümkün olmazsa, durumdan sefiri haberdar edecekti.

Plan yapıldıktan sonra Tahir Ağa Saray'a gidip gelişmeleri ikinci müdür Hacı Mehmed Ağa'ya anlattı. Çırağan'a gelecek tertipçilere nasıl davranılacağını izah etti. Tertipçilerin planı önceden bilindiğinden, Çırağan Sarayı görevlilerine dikkatli olmaları uyarısı yapılmıştı. Nitekim 31 Aralık 1876 akşamı

ikisi çarşafli olmak üzere dört kişi araba ile Saray'a geldiler. Harem dairesinin önünde vardıklarında kendilerine kim oldukları soruldu. Kadın kıyafetindekilerden biri Sultan Murad hazretlerinin annelerinin isteği üzerine kurşun dökmek için geldiklerini söyledi. Fakat asıl niyetleri önceden bilindiğinden hemen tutuklandılar. Çarşaf giymiş olanların yüzü açıldığında bunların Maliye Kâtibi Hüsnü ile Jüli olduğu anlaşıldı. Diğer iki kişi ise Stavridi ve Mehmed Efendi idiler.

Tutuklananlar daha sonra karakola götürüldü ve ifadeleri alındı. Mehmed Efendi gelişmeleri başından beri olduğu gibi aktarırken, bunların Hüsnü Efendi'nin tertibi olduğunu söyledi. Stavridi ise sorgulamasında şunları ifade etti: *"Hüsnü Efendi bir gün evime geldi. Sultan Murad iyileştiği halde kontrol altında tutulmaya devam ediliyor. Sefaret bu konuda yardımda bulunabilir mi? dedi. Kendisine bir araştırayım dedim. Daha sonra Hüsnü ve Mehmed efendiler bir gece evime geldiler. Sultan Murad'ın iyileştiğini, Valide Sultan'ın da beni görmek istediğini söylediler. Bu kişilerle görüşmem devam etti. Sonra bunlara Tahir Ağa da katıldı. Ben konuyu Almanya Sefareti Baştercümanı'na da açtım. O, Sultan Murad'ın iyileşme ihtimali bulunmadığını, ortada dolaşan söylentilerin asılsız olduğunu ifade etti. Sonra Tahir Ağa'yı Rusya Sefareti Baştercümanı Otto ile görüştürdüm. Tahir Ağa Valide Sultan'ın kendi sözüne itimat etmediğini, sefaretten birinin Saray'a giderek Valide Sultan ile görüşmesi gerektiğini söyledi. Nihayet Arif Bey'in yahısındaki toplantıda Jüli ve Hüsnü Efendi'nin kadın kıyafetinde Saray'a gitmesi kararlaştırıldı. O gece Şehzade Saray'dan çıkarılacak ve Tahir Ağa'nın tedarik ettim dediği evde misafir edilecek, ertesi akşam da sefarethaneye götürülecekti. Bu iş için Saray'a gittiğimizde tutuklandık. Ben daha önce devlet hizmetinde bulunmak için Babıâli'ye müracaat etmiştim. Fakat bana bir memuriyet verilmedi. Bunun üzerine Rus sefaretine müracaata mecbur oldum".*

Stavridi sorgulamasında bu ifadeyi vermekle beraber mahkeme esnasında farklı şeyler söyledi : *“Gerek Valide Sultan’ın gerekse Sultan Murad’ın yakınlarının bu işten zerre kadar haberleri yoktu. Arif ve Ahmed Beyler güya bu işi Valide Sultan istiyormuş gibi gösterdiler ve hal çaresi aradıklarını ifade ettiler. Onlara inanarak Almanya Sefareti Baştercümanı Teste’ye müracaat ettim. Tahir Ağa ile görüşünceye kadar Rus sefaretine başvurmayı aklımdan dahi geçirmemiştim. Rusya sefareti ile temasa geçişimiz Tahir Ağa’nın teşvik ve kandırması yüzünden oldu”*. Görüldüğü üzere Stavridi suçu üzerinden atmak için, II. Abdülhamid’in adamı olduğunu öğrendiği Tahir Ağa tarafından kandırıldığı gibi bir gerekçeye sarılmıştı.

Tertipçiler arasında yer alan Jüli ise sorgusunda şunları anlattı : *“Stavridi bana, Polonya’da ve Rusya’da politika ile hayli uğraştın. İstedığın her şeyi yapabileceğine itimadım var. Sultan Murad hazretlerini tahta yeniden çıkarabilir misin diye sordu. Sonra iş giderek ciddiyet kazandı. Valide Sultan’ın her sırrını bilen kişi diye bana Tahir Ağa’yı tanıttı. Hatta Tahir Ağa’yı Saray’da görmek üzere Nik Yorgaki adıyla başıma şapka giyerek Saray’a dahi gittim. En son kadın kıyafetiyle yakalanana kadar bu tertibin içinde bulunuyordum. Ama beni bu yola iten Stavridi’dir”*. Jüli mahkemedeki ifadesinde ise şunları söylemişti : *“Benim tertipçilerin arasında yer almam sadece Beşiktaş veya Ortaköy’de bir ev tutmak içindi. O da gerçekleşmedi. Zaten bu kişilerin hal ve hareketlerinden böyle büyük bir eylemi yapamayacakları açıktı. Kadın kıyafetinde Saray’a gitmem ise meseleyi ihbar etmek içindi”*. Görüldüğü gibi Jüli de, karakolda verdiği ifadeyi mahkemede değiştirmek suretiyle kendini kurtarmaya çalışmıştı.

Bütün bu ifadeler mahkeme heyetince değerlendirildi. Sonuçta Hüsnü ve Mehmed efendilerle Stavridi ve Jülü’nin, Sultan Murad’ı tekrar tahta çıkarmak amacıyla gizli cemiyet kurduklarına, fakat eyleme geçtikleri halde başarılı olamadıklarına

karar verildi. Onların bu hareketi iç güvenliği bozacak faaliyetler arasında yer alıyordu. Mahkeme, ceza kanununun 55. ve 56. maddeleri gereğince, hükümet aleyhine ahaliyi silahlı eyleme geçecek şekilde kışkırtmak için gizli cemiyet kurma suçundan Hüsnü ve Mehmed efendiler ile Stavridi ve Jülü'yi müebbet sürgün cezasına çarptırdı.

Mahkemenin kararı, onayını almak üzere Sadrazam İbrahim Edhem Paşa tarafından 3 Mayıs 1877'de II. Abdülhamid'e sunuldu. Bütün bu olayların yaşandığı sırada Balkanlarda isyanlar sürdüğü gibi, 24 Nisan 1877'de Rusya Osmanlı Devleti'ne savaş açmıştı. Bu ortam içinde II. Abdülhamid sürpriz bir karar vererek, olaya karışan bütün sanıkları affetti³⁴.

Bundan sonra yeni bir darbe girişimi olarak, Cleanti Scalieri-Aziz Bey mason komitesi, V. Murad'ı kaçırıp tahta çıkarma planı yaptı. Murad'ı kaçırmak bir camide biat edip yeniden padişah ilân etmeyi tasarlayan komite üyeleri içlerinden birinin ihbarı üzerine harekete geçmeden yakalandı (15 Nisan 1877).

Sultan Hamid'e Yönelik Üçüncü Darbe Girişimi: Çırağan Sarayı Baskını

V. Murad'ı tahta geçirmek isteyenlerden biri de Ali Suavi idi. Yeni Osmanlılar arasında yer alan Ali Suavi vatanperver, aynı zamanda haris ve kabına sığmayan bir kişi idi. Ali Suavi 1839'da İstanbul'da doğmuş, çeşitli okullarda öğretmenlik yapmış, 1867 yılından itibaren Muhbir Gazetesi'nde yazarlığa başlamıştı. Devrin çeşitli siyasi ve sosyal konularına değinen ve dönemin idarecilerini eleştiren makaleler yayınlamış, tenkitlerin dozunu arttırınca Kastamonu'ya sürgüne gönderilmişti. Ali Suavi oradan Avrupa'ya kaçarak Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nden Namık Kemal ve Ziya Paşa ile temas kurdu. Burada da Osmanlı idarecilerine eleştirilerini sürdürdü. 1876 Ekim'inde İstanbul'a geri döndü.

Ali Suavi Şubat 1877’de, eğitimci kişiliği göz önünde bulundurularak, Sultan Hamid tarafından Mekteb-i Sultani, yani Galatasaray Lisesi Müdürlüğüne getirilmişti. Kasım 1877’de müdürlükten alındı. Diğer taraftan, 1878 Mart ayı itibariyle Osmanlı-Rus Savaşı sona ermiş, Rus orduları İstanbul önlerine kadar gelmiş, Rusya ile çok ağır şartlar içeren Ayastefanos Antlaşması yapılmış, bir milyona yakın insan Balkanlardan İstanbul’a ve Anadolu’ya göç etmek zorunda kalmıştı.

Ali Suavi bu ortamda II. Abdülhamid’i tahttan indirip yerine V. Murad’ı padişah yapma girişiminde bulundu. O sırada İstanbul Rumeli göçmenleri ile dolu idi. Bunlar arasında Balkanlar’da komitacılık faaliyetlerinde bulunmuş kişiler de vardı. Ali Suavi, Rumeli göçmenleriyle temasa geçti. Göçmenlere Bulgarlara karşı direnen Kırcaali’deki Müslümanlara yardım etmek için bir cemiyet kurduğunu söylemişti. Hatta padişahın da bu cemiyete yardımcı olacağını iddia etmişti.

Ali Suavi harekete geçmeden önce Basiret Gazetesi’ne bir yazı gönderdi. 19 Mayıs 1878’de Basiret’te yayınlanan bu yazı bir nevi parola mahiyetinde idi. Ali Suavi yazıda: “Herkes içinde bulunduğumuz vaziyetin tehlikesinden bahsediyor. Bu konuda söyleyeceğim şeyi herkesin dinleyeceğine şüphem yoktur. Hâlihazırdaki müşkülât çok büyüktür. Lakin çaresi de kolaydır. Yarınki nüshada herkesin müsaadeleriyle bu çareyi kısaca izah edeceğim. Bugünkü mektubum yarına dikkatleri çekmeye yöneliktir” diyordu.

Ali Suavi bu yazı ile etrafına topladığı cemiyet mensuplarını faaliyetinden haberdar etmişti. Esas itibariyle, çevresine toplanan herkesi Balkan Müslümanlarına yardım etme amacıyla olduğuna inandırmıştı. Bu amaçla hep beraber Çırağan Sarayı’nda toplanacaklar, böylece padişahın destek ve yardımını da alacaklardı.

Ali Suavi, V. Murad’ı tahta çıkarmak amacıyla 20 Mayıs 1878’de harekete geçti. Saat 11’de 500 kadar göçmen muhtelif

yerlerden gelerek, toplantı yeri olarak tespit edilmiş olan Çırağan Sarayı civarındaki Mecidiye Camii önünde toplandılar. Bir kısım göçmen de Kuzguncuk'tan mavnalara binip, Ali Suavi ile birlikte Çırağan Sarayı'na yanaşıp rıhtıma çıktı.

Deniz tarafından gelip rıhtıma çıkanlar, saray muhafızlarının silahlarını alıp içeriye girmeye uğraştılar. Bu arada Mecidiye Camii'nde toplananlar Sarayın önüne geldiler. Kapıdaki nöbetçilerin üzerine hücum edip ellerindeki silahları aldılar. Aralarından yüz kadarı kapıları ve pencereleri kırarak içeri girerken, diğerleri bahçede kaldılar.

Ali Suavi yanındakilerle Çırağan Sarayı'nın Harem Dairesi'ne girmeyi başardı. Bir taraftan korku içindeki cariyeleri "korkmayın, kötülük yapmak için gelmedik" diye yatıştırmaya çalışırken, diğer taraftan V. Murad'ın nerede olduğunu soruyordu. Ali Suavi'ye V. Murad'ın adamlarından Eczacı Osman Efendi, Kilercibaşı Ali Ağa ve Aşçıbaşı Hüseyin Ağa yol gösterdiler. Beraberce V. Murad'ın odasına doğru gittiler.

V. Murad bulunduğu yerde endişeli bir bekleyiş içinde iken, oğluna gelenlerin kim olduğunu sordu. Oğlu Selahaddin Efendi, başlarında seyrek sakallı bir kişinin bulunduğu Rumeli göçmenlerinin geldiklerini söyleyince V. Murad rahatladı. Elbiselerini giyip silahlandı. Kendini kurtarmaya geleceklerinden önceden haberdardı ve kurtarıcılarının gelmelerini bekliyordu. Annesi Şevkefza Kadın yanında olduğu halde odasından çıktı. Ali Suavi ve yanındakiler V. Murad'ı görünce ayaklarına kapanıp etrafını sardılar. V. Murad, hâlen padişah olan II. Abdülhamid'e ne olduğunu sordu. Sarayı basanlar da Sultan Abdülhamid'e henüz bir şey yapılmadığını, önce kendisine biat edeceklerini sonra da padişahı tahttan indireceklerini söylediler. Sonra da Murad'ı sürüklercesine götürmeye başladılar. Sağ koluna Ali Suavi, sol koluna da cemiyet üyelerinden biri girmişti. "Sultan Murad çok yaşa" diye bağırıp alkışlayarak, süratle merdivenlerden inmeye başladılar.

Bütün bunlar olup, biterken sarayın muhafazası ile görevlendirilmiş olan Dilaver Ağa, daha göçmenlerin cami önünde toplanmaları sırasında durumdan şüphelenmiş ve civardaki askerlere haber vermişti. Bir subayla altı asker derhal saraya gelmişler, fakat onların gelmesinden önce göçmenler saraya girmişlerdi. Dilaver Ağa askerlere sarayın dış kapısını tuttu-
rarak, Ali Suavi ve yandaşlarının dışarı çıkmalarını önledi.

Beşiktaş muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa'ya da haber ulaşmıştı. Hasan Paşa askerlerle derhal Çırağan Sarayı'na geldi. On kadar askere dış kapıları tutma emrini verdi. Kendisi de dört askerle birlikte Saray'a girdi. Saray görevlilerinin birinin elindeki büyük sopayı kaptı. Bu sırada Saray ağalarından Musa Ağa "Aman yetişin iş fenalaştı. Sultan Murad hazretlerini götürüyorlar" diye feryat ediyordu.

Hasan Paşa Harem dairesi önüne geldiğinde Ali Suavi ve arkadaşlarının V. Murad'ın koluna girerek, sürüklediklerini ve "Yaşasın Sultan Murad" diye bağırıklarını gördü. Hâl ve hareketlerinden Ali Suavi'nin liderleri olduğunu anladı. Derhal elindeki sopayı şiddetle Ali Suavi'nin başına vurdu. Ali Suavi aldığı darbe ile yere düştü ve hemen orada hayatını kaybetti. Bunun üzerine etrafındakiler geri çekildiler. Hasan Paşa'nın yanındaki askerler de Ali Suavi'nin adamlarına saldırdılar. Göçmeler pencerelerden atlamak suretiyle kaçmaya çalıştı-larsa da, Harem ağaları ve askerler tarafından öldürüldüler. Bu arada bahçedeki göçmenler grubu da askerler tarafından etkisiz hâle getirildi. Meydana gelen çatışmalarda Ali Suavi ile birlikte arkadaşları Arnavut Salih, Hacı Ahmet, Molla Mustafa'nın da dâhil olduğu 21 kişi ölmüş, 30 kişi de yaralı olarak yakalanmıştı.

Yedi Sekiz Hasan Paşa, Ali Suavi'yi öldürünce V. Murad büyük bir korku ve heyecan içinde kalmıştı. Zaten akli dengesi tam anlamıyla yerinde değildi. Hemen birkaç cariyenin yardımıyla kaçarak, bir odaya sığındı. Daha sonra olaylar

yatıştığında zorlukla yatırılıp, odadan çıkarılabildi. Çırağan Sarayı'ndan alınarak bir süre göz önünde bulunacağı Yıldız Sarayı'na götürüldü.

Ali Suavi Vakası'nın hakiki mahiyeti anlaşılınca kadar İstanbul halkı epey heyecan yaşamıştı. Bazı kişiler Yeşilköy'de bulunan Rusların İstanbul'a girdiklerini zannetmiş, bu yüzden insanların tedirginliği artmış, Kapalıçarşı, Mahmutpaşa ve Galata'da dükkânlar kapanmıştı.

Çırağan hadisesinden sonra meseleyi araştırmak üzere Saray Başkâtibi Said Paşa'nın başkanlığında, Mehmed Rauf, Ahmed Besim, Ali Münif, Osman Reşad, eski İşkodra valisi Mustafa ve Zaptiye Nazırı Mehmed Paşalardan oluşan bir komisyon kuruldu. Soruşturma neticesine göre, Ali Suavi Çırağan mensuplarından Üsküdarlı Nuri Bey vasıtasıyla V. Murad'a mektup göndermiş ve karşılığını da almıştı. Ali Suavi mektubunda, V. Murad'ın tahta çıkışını kolaylaştırmak için İngiliz hükümetinin yardımının gereğinden bahsetmişti. Cemiyet üyelerinden Hacı Mehmed ile Hafız Ali de olaydan bir gün evvel Hafız Nuri vasıtasıyla önceden tanımadıkları Ali Suavi'nin yalısına götürülmüşlerdi. Ali Suavi, yalıda Sultan V. Murad'ın tahta iadesiyle Rus savaşındaki mağlubiyetin telafi edilebileceğini söylemişti.

Çırağan hadisesinden sonra Ali Suavi ile ilgisi görünen birçok kişi hapis cezasına çarptırıldı veya sürgüne gönderildi. Hadiseden bir gün önce gazetesinde Ali Suavi'nin mektubunu yayınlayan Basiret Gazetesi sahibi Ali Efendi de Kudüs'e sürüldü, gazete de kapatıldı.

Ali Suavi'nin II. Abdülhamid'i devirerek V. Murad'ı yeniden padişah yapmak istemesi, bir sonraki Meşrutiyetçi nesil olan Jön Türkler tarafından milli bir kahraman olarak benimsenmesine yol açtı. Ali Suavi şark kültürü ile yetişmiş, yüzeysel bir batı kültürü de edinmişti. Halkın arasından çıkıp, kendi kendini yetiştirmiş bir şahsiyetti. Devrin diğer fikir adamları

gibi onun da bazı konularda kafası karışıkı. Osmanlı birliği yanında İslam birliğine de inanıyordu. Bunun yanında Türkçü görüşler de ileri sürmüştü. Bazı yazılarında ise din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılmasını savunarak lâik bir tavır takınmıştı. Bütün bu özellikleri yanında, bir darbe ile padişah devirmeye kalkışması, hayatına mal oldu ve “sarıklı ihtilalci” unvanı ile tarih sahnesinde yerini aldı³⁵.

Sultan Hamid’in Güvenlik Endişesi ve Tedbir Alma Arayışları

Çırağan Sarayı hadisesinin yaşandığı saatlerde, Yıldız Sarayında bulunan Padişah II. Abdülhamid de endişe ve korku dolu saatler geçirmişti. Silahlanmış bir şekilde gelişmeleri bekliyordu. Henüz padişahlığının ikinci yılındaydı ve duruma tam olarak hâkim değildi. Zaten evhamlı bir kişiliğe sahip olduğundan, Padişahlığının ilk yıllarında yaşana bu gelişmeler II. Abdülhamid’in zaten mevcut olan vehmini artırmış, ileriki yıllarda çok tedbirli hareket etmesine yol açmıştı.

Nitekim Çırağan baskını II. Abdülhamid’in padişahlığı açısından dönüm noktası olaylardan birini teşkil etmiştir. Daha tahta çıkışının ikinci yılında üç ayrı darbe girişimi ile karşı karşıya kalan II. Abdülhamid giderek güvenlik tedbirlerini arttıracaktır. Hele ki sonraki dönemlerde sık sık suikast ihbarları almasından dolayı Yıldız Sarayı’ndan da çıkmayacaktır. Cuma selamlıklarında ise Sarayın hemen yakınına yaptırdığı Yıldız Camii’ne gidecektir.

II. Abdülhamid’in suikasta uğrama endişesi çok da yersiz değildir. Çağdaşı olan birçok devlet başkanının öldürüldüğü, kendisine de birçok suikast ihbarının yapıldığı bir ortamda tedbirli hareket etmesi anlaşılabilir bir durumdur. Özellikle çağdaşı olan imparatorların da sık sık aynı akıbete uğradıkları görülmektedir. Rus imparatorları II. Aleksandr, III. Aleksandr, II. Nikola, İspanya kralı Alfonso ve kraliçe Cristina,

Fransa cumhurbaşkanı Carnot, Yunan kralı I. George, Sırbistan kralı Milan, İtalya kralı Umberto ve İran Şahı, Amerikan başkanı William Mac Kinley ve Sırbistan kralı Aleksandr ile kraliçe Draga bu suikast mağdurlarından yalnızca bazılarıdır.

Böyle bir ortamda 1880'lerden itibaren kendisini tamamen Yıldız Sarayı'na hapseden Abdülhamid geleneksel törenler dışında dışarı çıkmamıştır. Yalnızca yılda iki kez bayram namazı için Beşiktaş'taki Sinan Paşa Camii'ne inmiş, yine yılda bir kez Ramazan ayı içerisinde Topkapı Sarayı'na Hırka-i Şerif'i ziyaret için gitmiştir. Bunların dışında en sık gerçekleşen Cuma selamlıkları da sarayın önündeki Hamidiye Camii'nde düzenlenmiştir

Bu arada mevcut hafiyelik teşkilatı zaman içerisinde tamamen kurumsal bir kimliğe büründürülmüş, 1884 yılında hafiye teşkilatının ıslahı ve geliştirilmesi için Fransa'dan Mösyö Bonin getirilmiştir. Bonin'in hazırladığı layihada hafiye teşkilatının amacı ve mahiyeti netleştirilmiş, teşkilatın Zabtiye Nezareti'ne bağlı olup padişahın hukûk-u mukaddeselerini korumak, saltanatının devamını sağlamak ve tebaa-i Osmânîye'nin emniyetlerini temin etmek gibi hususlarda görevli olduğu açıkça ifade edilmiştir.

Mösyö Bonin'in layihasıyla amaç ve görevine açıkça kavuşmuş olan hafiye teşkilatı içinde iki tip memur yer almıştır. Bunlardan birincisini devletten bu iş için maaş alan profesyonel memurlar oluşturmuştur. İkincisinde ise her rütbeden devlet memurları ve sade vatandaşlar görev almıştır. İkinci gruptakiler bir tür gönüllü hafiyelik yapmış, bu gönüllü hafiyelerin verdiği jurnallerin büyük mükâfatlarla ödüllendirilmesi yeni bir kazanç kapısı oluşturmuştur. Buna bir de padişahın gide-rek artan tahttan indirilme ve öldürülme korkusu eklenince jurnalcılık işi büyük ölçüde istismar edilmiştir.

Sultan Hamid bütün iktidarı boyunca güvenlik endişesi içinde olmuştur. Bu konuda çok haksız da sayılmaz. Sık sık

suikast ihbarları aldığı bir vakıadır. Bununla beraber bazen aldırıldığı tedbirler aşırı oluyordu. Böyle zamanlarda Saray'da adeta seferberlik ilan ediliyor, düzen altüst oluyor, ancak her hangi bir tehlike olmadığı kesinleşince normale dönülüyordu. Padişahın evhamlı yapısı bu tarz hareket etmesine yol açıyordu.

Bu tarz bir psikoloji içinde olmasına rağmen Sultan Hamid siyasi muhaliflerini cezalandırma yöntemi olarak hiçbir zaman idam taraftarı olmamış, mahkemelerin verdiği idam kararlarını birkaç istisna dışında onaylamamıştır. Onayladığı birkaç idam kararı da siyasi suç değil, cinayet davalarıyla ilgilidir. Bu aşamada Sultan Hamid'in idam cezasıyla ilgili olarak ne düşündüğünü bilmek yararlı olacaktır: Kendi ifadelerinden takip ediyoruz: “ *Bazı durumlar beni çok üzüyor. Bazen İslam, Hıristiyan bazı kimselerin asılarak idam edildiklerini sık sık gazetelerde görüyorum. İdam cezasını böyle suiistimal etmemelidir. Ben, bu ceza bahislerini, cinayet işlerini ve bilhassa canilerin durumunu çok merak ettim, incelemelere giriştim. Birçok şeyler öğrendim. İdam cezası İngiltere’de ender olarak verilir. Orada hâkimler bir caniyi muhakeme ettikten sonra eğer kendilerinde kanaat hâsıl olursa o caninin idamına hükmederler. Çünkü onların içtihadı kanundur. Bu hükmü verebilmek o kadar kolay değildir. Bu bir vicdan meselesidir. İngiltere’de idam cezası, o cezaı veren hâkimle savcının huzurunda ve hapisane avlusunda tatbik ediliyor. Halk bu çirkin cezaı görmüyor. Yalnız cezanın tatbik edildiği dakikada bir top atılıyor. Amerika’da idam cezası elektrikle icra olunuyor. Cani demirden bir sandalyeye oturtuluyor. Elleri, kolları sandalyeye bağlanıyor. Başına madeni bir başlık geçiriliyor. Sonra gerek sandalyeye ve gerek o başlığa kuvvetli bir elektrik cereyanı veriliyor. Caninin bir saniye zarfında kafası kopuyor ve vücudu elektrikle yanıp kül oluyor. İtalya idam cezasını kaldırdı. Fakat buna mukabil tatbik olunan ceza, idamdan daha müthiş. Cani hiçbir insan yüzü*

görmeyecek ve hiçbir insan sözü iştirmecek bir yere hapsediliyor. Arkasına bir yolu sarı, bir yolu siyah çizgili bir gömlek giydiriliyor. Öylece kendi kendine terk ediliyor. Yemeği ve suyu gizli bir yerden veriliyor. Böylece insanlardan ve hayattan uzak yaşayan caninin nihayet asabı bozuluyor. Ya kendi kendini öldürüyor yahut aklına dokunarak deli oluyor. Almanya ve Avusturya'da caninin başı bir satırla ensesinden kesiliyor. Fransa'da malum ya giyotin aleti kullanılıyor. Çünkü bu cezayı icap ettirecek büyük cinayetler çok az ortaya çıkıyor. Ben ekseriya idam hükümlerini müebbet hapse çevirirdim. Çünkü bazen idamına hükmedilen adamın bilahare günahsız olduğu anlaşıyor. Otuz kırk sene sonra masumiyeti ortaya çıkan adamlar çoktur.”³⁶ Sultan Hamid'in idam cezası hakkında bu derece bilgili olması ne kadar ilginç. Ama netice itibariyle bütün bu bilgilere sahip olduktan sonra idam cezasını uygulamaktan mümkün olduğu kadar kaçındığı anlaşıyor.

Padişah bütün memur atamalarıyla bizzat ilgilendiği halde hâkimlerin atamasına karışmaz, Adliye Nazır'ına, kim layıkسا onun atanmasını tembih ederdi. Siyasi suçlulara verilen ceza sürgüne göndermek şeklinde olurdu. Bu arada, normal yollar-dan İstanbul dışına tayini çıkan bazı kişiler de, İstanbul'dan ayrılmak istemediklerinden kendilerini sürgüne gönderilmiş sayarlardı. Böyle olunca II. Abdülhamid'in mağdur ettiği geniş bir kitle olduğu algısı ortaya çıkmıştır. Hâlbuki her atama tabii ki sürgüne gönderme anlamını taşımazdı.

Başkâtip Süreyya Paşa'nın ölümü üzerine 1894 yılında yeni bir Başkâtip seçmek gerekmişti. Bu seçim yapılırken II. Abdülhamid'in ne tür ölçüler kullandığını 1894'ten 1908'e kadar bu görevi yürütmüş olan Tahsin Paşa'dan dinleyelim.

“Süreyya Paşa 1894 yılında aniden vefat etmişti. O tarihte bahriye mektupçusu bulunuyordum. Süreyya Paşa'nın vefatı haberini Bahriye Nezaret'i'nde vazifem başında duymuştum. Mesai saatinden sonra akşam evime gittim. Bu sırada maiyeti

seniyye çavuşlarından bir zat gelerek Yıldız Sarayı'na gitmem gerektiğini bildirdi. Çavuş Efendi'yle birlikte gittim. Beni ma-beyn dairesinde bir odaya götürdüler ve burada padişah-tan gelecek emri beklememi söylediler. Bu bekleyiş ertesi günü aynı saate kadar, yani tam 24 saat devam etti. Bu müddet zarfında ne padişahım emrini getiren, ne de görmeye gelen oldu. Yalnız akşama doğru tanımadığım bir zat gelerek ge-ceyi burada geçireceğimi söyledi. Bu dakikadan sonra endi-şelerim azaldı. Çünkü kötü bir maksatla çağrılı olsam böyle misafir muamelesi yapılmazdı. Bu 24 saatlik beklememin se-bebini daha sonra anladım. Sarayda az çok önemli bir hizmete alınmaları kararlaştırılan kimseler ilk önce böyle davet edilir, ağırlanır, bu müddet zarfında haklarında tahkikat yapılarak sonra tayin işlemi gerçekleşirdi. Ertesi gün akşama doğru ma-beyncilerden Bekir Bey olduğunu sonradan anladığım bir zat odaya gelerek —‘Efendimiz ferman buyurdular, bir şey yazınız takdim edeceğim’ dedi. Ne yazmak gerekeceğini düşünürken Bekir Bey şunu söyledi. —‘Hatırınıza ne gelirse onu yazınız’. Bir hizmete tayin edileceğimi hissettim. Belli ki zat-ı şahane yazımı ve ifade tarzımı görüp anlamak istiyordu. Uygun bir şeyler yazdım. Bekir Bey bunu alıp gitti. Bir saat sonra tek-rar geldi ve beni Başkâtiplik odasına götürdü. Burada ‘zat-ı şahanenin beni saray Başkâtipliğine tayin ettiği’ emrini du-yurdu. Ertesi gün Padişahın huzuruna çıktım. Sultan Hamid salonun ortasında ve ayakta duruyordu. Şık bir sivil elbise gi-yinmişti. Resm-i tazimi yerine getirdim. Padişahın ilk sözü şu oldu. -‘İyi halinizi işittim ve sizi başkâtipliğe ben kendim seç-tim, sadakatle hizmet edeceğinizi ümit ederim’. Sultan Ha-mid’in bana yeni vazifemi bildirirken ‘Sizi kendim seçtim’ de-mekten maksadı şu idi. —‘Siz vazifenizi hiçbir tarafın tavsiye ve himayesine borçlu değilsiniz. Bu göreve sizi ben layık gör-düm. Binaenaleyh benden başka merciiniz, benim emirlerime uymaktan başka gayeniz olmayacaktır”.

ÖDENEMEYEN DIŞ BORÇLAR VE İFLASIN GÖBEĞİNDE BİR İMPARATORLUK

Anayasa'nın ilanı ve arkasından Osmanlı Rus Savaşı mali meseleleri geriye itmişti. Hâlbuki 1875 yılındaki mali iflastan sonra meseleye bir çözüm bulunmamış, alacaklı ülkeler adeta kapıya dayanmışlardı. Hatta Sultan Aziz'in tahttan indirilmesinde ve sonrasında meydana gelen Osmanlı-Rus Savaşı'nın çıkışında, söz konusu iflasın ve borçların ödenemeyeceğini duyurmanın etkisi de vardı. Savaş bitince Sultan Abdülhamid, alacaklı ülke temsilcileri ile sıkı bir pazarlığa girişip onları alacaklarının bir kısmından vazgeçmeye razı etti. Aksi halde devlet parçalanacak ve hiçbir şey alamayacaklardı. Abdülhamid'in bu kesin tavrı üzerine alacaklı ülkelerle yapılan anlaşma ile Osmanlı borçlarının yarısı silindi. Buna karşılık Düyûn-ı Umûmiyye adı verilen bir idare kurulmuştu (1881). Bu müessese Osmanlı Devleti'nin bazı gelirlerine el koyarak kalan dış borçların ödenmesine nezaret edecekti ³⁷.

Alacaklı ülkelere borçlarda indirim yapmalarını kabul ettirmek kolay olmamıştı. II. Abdülhamid'in ifadesi ile Saray'da günler ve geceler süren toplantılar yapılmış, alacaklı ülkelerle pazarlıklar sürdürülmüş, neticede Düyûn-ı Umûmiyye kurulmuştu. Ama esas olarak da borçlar büyük oranda indirilmişti. Pazarlıklar sonrasında Sultan Abdülhamid, şöyle bir argüman kullanmıştı: *"biz ülke olarak iflas etmenin bütün sıkıntılarını yaşadık, yaşıyoruz. Fakat bu şartlarda borcumuzu*

ödememiz mümkün değil. Dolayısıyla ya makul bir noktada anlaşacağız veya biz borcumuzu ödememeye devam edeceğiz. Şimdiye kadar biz zaten sıkıntılar yaşadık, ödeme yapamamız halinde alacaklı ülke olarak sizin vatandaşlarınız da ciddi sıkıntılar yaşayacak. Avrupa piyasalarında genel bir felaket meydana gelebilecek. O yüzden makul bir çözüm bulunmalı” . Onun ileri sürdüğü argümanlar Avrupalıları ikna etmiştir. Bulunan çözüm şudur. Alacaklı altı ülkenin birer ve Osmanlı Devleti’nin de bir temsilcisinin yer alacağı bir idare kuruldu. Adına Duyûn-u Umûmiyye idaresi dendi. Bu idare, Osmanlı borçlarının ödenmesine yönelik olarak rûsumu sitte adı verilen altı kalem vergiyi toplayacaktı. Toplanacak bu vergiler genel Osmanlı gelirlerinin yaklaşık yüzde yirmi beşine tekabül etmekteydi. Bu durumda miktar olarak yüzde yetmiş beşe tekabül eden vergi gelirleri doğrudan Osmanlı hükûmetinin denetiminde idi. Yani, yaygın kanaatin aksine, Duyun-ı Umumiye idaresine bütün vergilerin toplanma hakkı verilmemişti. Tabii yüzde yirmi beş oranında da olsa yabancı bir kuruluşun bazı vergileri topluyor olması çok hoş bir durum sayılamaz. Fakat devletin elinin çok güçlü olmadığını da bilmek gerekir. Diğer taraftan yapılan anlaşma gereği 1854 yılından beri alınmakta olan ve anapara bir yana faizinin bile ödenmesinde güçlük çekilen borçlar %52 oranının da silinmiştir. Diğer bir ifade ile 1854 yılından 1881’e kadar olan dönemde biriken borç miktarı 252 milyon liraya ulaşmıştı. Bu miktar dönemin ölçülerinde çok yüksek bir paradır. Şu tarz bir mukayese yapıldığında borcun devasa büyüklüğü daha anlaşılır olacaktır. 1881 yılı itibariyle devletin bir yıllık geliri 16 milyon liradır. Yani devlet bir yıllık gelirinin 14 katı borçlu durumdadır. Sultan Abdülhamid yaptırttığı indirimle bu borcu 125 milyon liraya düşürmüştür. Tabii olarak çok hatırı sayılır bir indirimdir. Üstelik bu indirim yaptırılırken ülke şartları da çok elverişli değildi. Hem iflas etmiş, hem de ağır yenilgi aldığı bir savaştan yeni çıkmış bir ülke olarak bu sonucun sağlanmış olması

önemlidir. Bu bir beceri, yetenek ve zekâ meselesidir. Bu operasyon sonucunda kalan borçlar yıllık taksitlere bölünmüş ve ödenebilir bir hal almıştır. Dolayısı ile II. Abdülhamid'in bu operasyonu, uçurumun kenarında olan bir ülkenin iktisaden tekrar derlenip toparlanmasını sağlayacaktır. II. Abdülhamid'in en önemli hedeflerinden biri de borçları tamamen ödeyip, ülke için bir felaket manzarası arz eden kapitülasyonları kaldırmak olacaktır³⁸.

İlerleyen yıllarda genel anlamda hayat pahalılığının olmadığı, insanların geçimlerini kolayca sağlayabildiği dönemler yaşanacaktır. Devlet gelirlerinin yetersizliği sebebiyle zaman zaman maaşların geç ödenmesi söz konusu olabilmektedir. Ama her şeye rağmen hayat çok ucuzdur. Bunu o dönemde yaşayanların anılarından takip etmek mümkündür. En katı Abdülhamid muhalifleri bile hayatın ucuzluğu konusunda hem fikirdirler. Yapılan iktisadi yatırımlarla da ülkenin gelirleri artacaktır. Özellikle demiryolu yatırımları ve ziraat alanında yapılan yatırımlar önem kazanacaktır. Ziraat Bankası'nın çiftçiye ucuz kredi vermesi yanında, tarımda modern usullerin kullanılması, üretimin bollaşmasını ve refah seviyesinin artmasını sağlayacaktır.

YILDIZ MAHKEMESİ VE MİDHAT PAŞA'NIN YARGILANMASI

1 881 yılının önemli bir olayı Yıldız Mahkemesi'dir. 1881 yılında Maliye Nazırı Mahmud Celaleddin Paşa, Sultan II. Abdülhamid'e bir tezkere göndererek Abdülaziz'in katledilmiş olduğunu ileri sürdü. Bunun üzerine II. Abdülhamid'in emri ile olayın araştırılmasına başlandı ve zanlıların yargılanmasına karar verildi. Mahkeme, Yıldız Sarayı yakınında kurulan bir çadırda görüldüğü için, "Yıldız Mahkemesi" adıyla anılmıştır. Sanıklar arasında Midhat Paşa da bulunuyordu. Midhat Paşa mahkemeye getirilmeden önce Aydın valiliği görevi ile İzmir'de bulunuyordu. Tutuklanacağını öğrenince İzmir Fransız Konsoloslugu'na sığınmıştı. (Mayıs 1881) Fransa ile yapılan müzakereler sonrasında Midhat Paşa güvenlik güçlerine teslim edildi ve İstanbul'a getirildi.

Yargılama süreci başladı. Bütün ifadeler alındıktan sonra mahkeme, 29 Haziran 1881'de sanıkları suçlu buldu. Cinayeti işlemekle suçlanan Cezayirli Mustafa Pehlivan, Yozgatlı Pehlivan Mustafa ve Boyabatlı Hacı Mehmed Pehlivanlar ceza kanununun 170. maddesine göre idama, fiile iştirak ettikleri anlaşılan Midhat Paşa, Mütercim Rüşdü Paşa, Damat Mahmud Paşa ve Damat Nuri Paşalarla Ali ve Necib beyler ceza kanununun 45. ve 170. maddelerine göre yine idama mahkûm edildiler. Bundan sonra II. Abdülhamid, Yıldız Sarayı'nda devlet adamlarından oluşan 25 kişilik bir heyet topladı. Burada idam

cezalarının uygulanıp uygulanmaması gereği tartışıldı. Katılanlardan on beş kişi idamların yerine getirilmesini, on kişi ise cezaların hafifletilmesini istedi. İdamların onaylanmasını isteyenler arasında Plevne kahramanı Gazi Osman Paşa da bulunuyordu. Paşa kararın uygulanmasının hukukun gereği olduğunu söylemiş, aynı zamanda, ibret olması açısından da idamların yerine getirilmesini istemişti. Abdülhamid ise idam cezalarını sürgüne çevirdi.

28 Temmuz 1881’de, başta Midhat Paşa olmak üzere, kürek mahkûmları İzzeddin vapuruyla Taif’e gönderildiler. II. Abdülhamid mahpuslardan özellikle Midhat ve Mahmud Paşaların kaçma ihtimalinden hep çekiniyordu. Çünkü İngilizler, özellikle de Mısır’ı işgal ettikleri 1882’den sonra, Taif’te bulunan mahkûmlarla daha çok ilgilenmeye başlamışlardı. Bu ortamda her iki paşa da, bulundukları Taif hapishanesinde 6 Mayıs 1884 gecesi boğularak öldürüldüler. Saray’a gönderilen raporda Midhat Paşa’nın şirpençe çıbanı yüzünden, Mahmud Paşa’nın da mide nezlesi ve tifolu hummadan öldükleri yazılmıştı³⁹.

Midhat ve Mahmud Paşaların Taif’te boğularak öldürülmeleri tarihimizin tartışmalı safhalarından birini oluşturur. Midhat Paşa’nın II. Abdülhamid’in emriyle öldürüldüğü şeklinde yaygın bir kanaat vardır. Bununla beraber II. Abdülhamid’in bu ölüm için emir verdiğini kanıtlayan hiçbir belgenin olmadığından da söz edilir. Yine de, devletin koruması altında olması gereken mahkûmların cezaevinde öldürülmüş olmalarının mazur görülebilecek bir yönü yoktur.

II. ABDÜLHAMİD'İN DEVLET İDARESİNİ SARAY'A TAŞIMASI

I I. Abdülhamid'in Meclis'i kapatması, daha sonra girişeceği iktidarı Bâbîâli'nin elinden alarak Saray'a taşıma hamlelerinin ilkinin teşkil etmekteydi. Bilindiği üzere, Tanzimat Dönemi boyunca, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz'in hükümdarlıklarında, devlet işlerinin yürütülmesinde Bâbîâli (Hükümet)'nin etkisi Saray'ın üzerine çıkmıştı. Bu durum, dönemin Batıyı model alan özelliklerinden kaynaklandığı gibi, Mustafa Reşid, Âli ve Fuat paşalar gibi nitelikli devlet adamlarının varlığı da Bâbîâli'nin etkinliğinin artmasında rol oynamıştı. Fakat bu devlet adamları hayatlarını kaybedince, meydana getirdikleri boşluk haleflerince doldurulamadı. Esas itibariyle Saray, Bâbîâli'nin bu etkinliğinden eskiden beri rahatsızdı. Dolayısıyla II. Abdülhamid sivil bürokrasiden yana olan dengeleri tekrar Saray lehine bozdu. Fakat bu aşamaya hemen gelinmedi. II. Abdülhamid tedrici bir surette Saray'ın hâkimiyetini arttırdı. Nitekim Saray'da görevli kâtiplerin sayısının artışı, bu etkinliğin ve devlet işlerinin Saray'dan yürütülmesinin bir göstergesi sayılır. Mesela V. Murad döneminde Saray'daki kâtip sayısı 3 ile 6 arasında iken, II. Abdülhamid'in ilk saltanat yıllarından itibaren bu rakam giderek yükselmiştir. 1878 yılında Saray kâtipleri 10'a çıktı. Bu sayı 1890'da 19, 1894'de 24, 1896'da ise 28'e yükseldi. Kâtiplerin sayısındaki bu artış, Saray'da gerçekleştirilen işlerin çoğaldığını göstermektedir. II. Abdülhamid

hükümeti devreden çıkartıp, Bâbîâlî'de yapılması gereken iş-leri Saray'a aktarınca, buradaki bürokratik işlemler eskiye oranla çok arttı ve Saray bürokrasisi Bâbîâlî'nin yerini aldı⁴⁰.

Sultan II. Abdülhamid, devlet idaresini bu şekilde kendi denetimine aldıktan sonra, Hususi İradeleri aracılığı ile hükümeti yönlendirmiş ve hangi konularda ne tür kararlar alınması gerektiğini sadrazama sürekli olarak hatırlatmıştır. Bu durumda bürokratik sistemin işleyişi şu şekle dönüşmüştür. Padişah her hangi bir meselenin çözümü için düşüncelerini hususi bir irade ile Bâbîâlî'ye iletmektedir. Bilâhare bu mesele hükümette görüşülmekte ve çoğunlukla padişahın görüşlerine uygun bir karar alınıp, onaylanması için konu tekrar Saray'a arz edilmekte ve irade çıktıktan sonra da icraata geçilmektedir. II. Abdülhamid bu tür idare tarzını 1908 yılındaki II. Meşrutiyet'in ilânına kadar sürdürmüştür. Bu tarihten sonra ise iktidar gücü yine Bâbîâlî'ye, yani İttihat ve Terakki Partisi'nin eline geçecektir.

II. Abdülhamid 1876 yılında tahta çıkmış ve 33 yıllık bir hükümdarlıktan sonra, 1909 yılında 31 Mart Olayı'ndan sonra padişahlıktan indirilmiştir. Bu 33 yılın yaklaşık 30 yılını, II. Abdülhamid'in şahsi idaresini yürüttüğü, dolayısı ile ülkeyi kendi düşünceleri doğrultusunda yönettiği bir dönem olarak değerlendirebiliriz. II. Abdülhamid bu dönemde Tanzimat Fermanı'yla başlayan modernleşme sürecini devam ettirmeye büyük gayret sarf etmiştir. Özellikle Avrupa gezisi sırasında Batı müesseseleri hakkında bizzat gözlem yaparak fikir sahibi olmuştu. Dolayısı ile Tanzimat reformlarının öngördüğü modernleşmeye sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.

Günümüzde varlığını devam ettiren birçok müessesenin II. Abdülhamid döneminde kurulduğu bilinmektedir. Modernleşmenin en önemli unsuru olarak eğitimi görüyordu. Bu sebeple döneminde ülkedeki modern eğitim veren okulların sayısı bir hayli artmıştır. Eğitim yanında, maliye, ulaşım, haberleşme,

sağlık, sanayi ve ticaret, ziraat, hayır kurumları vesaire gibi konularda önemli atılımların yapıldığı ve birçok müessesenin oluşturulduğu bilinmektedir. II. Abdülhamid dış politikada ustaca bir siyaset güderek Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmaya çalışmıştır. Bunun için Avrupalı büyük güçlere karşı, sonradan büyük devletler arasına katılan Almanya'ya yakınlaşmış, bu arada, çok sayıda Müslüman sömürgeye sahip olan Fransa, İngiltere ve Rusya gibi devletlere karşı da hilafetin gücünü bir tehdit unsuru olarak kullanmıştır. II. Abdülhamid dış borçlanmanın ülkeye getirdiği iktisadi sıkıntıya ve bunun getirdiği siyasi bağımlılığa şehzadeligi sırasında şahit olmuştu. Doları ile Düyûn-ı Umûmiyye idaresi kurulup borçların yarısı silindikten sonra, kalanların düzenli ödenmesine önem vermiş, esas olarak da yeni dış borçlar yapılmamasına gayret etmiştir. Bunun için de tasarrufa riayet kaidesine öncelikle kendisi uymuştur. Hatta padişahlığının ilk yıllarında, mali buhranların devam ettiği bir sırada gerçekleştirdiği bir icraatla, şehzade ve sultanların maaşlarını yarıya indirmiştir ⁴¹. Böylece tasarrufu şahsen yaparak ve en yakınlarına yaptırarak halka da güzel bir mesaj vermiş oluyordu. Nitekim bu tedbirler neticesini vermiş ve Abdülhamid zamanında, Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz dönemindeki müsriflik görülmez olmuştur.

Yıldız Sarayı

Yıldız Sarayı'nın bulunduğu mevki önceleri Osmanlı padişahlarının avlandıkları bir av sahası ve aynı zamanda hususi bir mesire yeri idi ve korucularla muhafaza ediliyordu. İlk defa olarak Sultan I. Ahmed burada küçük bir kasır yaptırmıştı. III. Selim ise 18. yüzyılın sonunda annesi Mihrişah Sultan için buraya ikinci bir kasır yaptırdı ve buna "Yıldız Kasrı" adı verildi. Sultan II. Abdülhamid'in ikamet ettiği Saray haline gelene kadar, değişik dönemlerde padişahlar buraya çeşitli köşkler inşa ettirdiler. Nisan 1877'de II. Abdülhamid Dolmabahçe'den buraya

taşınınca Saray “Yıldız Saray-ı Hümayunu” adını aldı. Padişahın Yıldız’da ikamet etmeye başlamasının en önemli sebebi güvenlikti. II. Abdülhamid şehzadelğinde, Dolmabahçe Sarayı’nda ikamet eden amcası Sultan Abdülaziz’in nasıl tahtan indirildiğine ve sonra da nasıl öldürüldüğüne şahit olmuştu. Bu anlamda Dolmabahçe Sarayı güvenliğin sağlanması zor bir mekândı. Kara tarafından kuşatılması kolay olduğu gibi, özellikle de donanma bir tehdit unsuru olarak Saray’ın karşısına geldiğinde yapacak fazla bir şey de kalmıyordu. İşte bu faktörler II. Abdülhamid’in Dolmabahçe’de kalmayıp, yüksek bir mevkide bulunan ve güvenliğin sağlanması çok daha kolay olan Yıldız Sarayı’na taşınmasına sebep oldu.

II. Abdülhamid Yıldız Sarayı’na taşındıktan sonra, civardaki araziye de dâhil ederek büyük ölçüde bir imar faaliyetine girişmişti. Saray sultanlar ve şehzadeler tarafından ikametgâh olarak kullanılan, resmi görevlilere tahsis olunan köşklerden başka, tiyatro, müze, kütüphane, eczane, hayvanat bahçesi, mescit, hamam, tamirhane, marangozhane, demirhane, kilit-hane gibi çeşitli binaları ihtiva ediyordu. Bu binalar peyderpey ve ihtiyaca göre yapılmıştı.

Hamidiye Camii önünden başlayarak Beşiktaş ve Ortaköy’e kadar uzanan büyük park, dışarıdan gelebilecek tehlikelere karşı II. Abdülhamid tarafından kalın ve yüksek duvarlarla çevrilmiş ve böylece Saray’ın dışarıyla irtibatı kesilmişti. Abdülhamid’in hususi dairesi Büyük Köşk idi. II. Abdülhamid’in saltanatı yıllarında Yıldız Sarayı ve civarında, 5 bini görevli, 7 bini asker olmak üzere yaklaşık 12 bin kişi yaşıyordu. Yıldız Sarayı, kapladığı geniş saha ile birlikte barındırdığı nüfus itibarıyla bir şehir manzarasını andırıyordu.

Sultan Abdülhamid uzun süren padişahlık yıllarında Yıldız Sarayı’ndan fazla ayrılmamıştır. Sadece özel günler ve bazı merasimler vesilesi ile Saray’ın dışına çıkmaktaydı. Devletin günlük işlerinin yürütülmesini Saray Mabeyninden takip

eden Sultan, diğer zamanlarını ise Harem’de ailesi ile geçirmektedir. Bununla beraber, devlet idaresini kendi inhisarına aldıktan sonra, her türlü işle bizzat ilgilendiğinden, günün hangi saatinde olursa olsun Selamlıkta veya Haremde olmasına bakmaksızın olayların takibi ile bizzat meşgul olmuştur.

Yıldız Sarayı’nın İç Taksimatı ve Güvenliği

Güvenliğe son derece önem veren II. Abdülhamid, Hamidiye Camii önünden başlayarak Beşiktaş ve Ortaköy’e kadar uzanan büyük parkı dışarıdan gelecek bir tehlikeye mukavemet edebilecek şekilde kalın ve yüksek duvarlarla çevirterek dış âlemden tamamen ayırmıştı. Kale duvarı gibi muhkem olan bu surun dört tarafında birçok kapısı varsa da bunlardan sadece koltuk kapısı, saltanat kapısı, harem veya valide kapısı açık bulunmakta idiler.

Koltuk Kapısı: Yıldız Hamidiye Camii’nin önünden geçince solda sefirler ve itibarlı ecnebilerin selamlık merasimlerini görmelerine ayrılan setin alt tarafındadır. Sabahleyin güneşin doğuşundan akşamın geç vakitlerine kadar açık kalırdı. Paşalar, nazırlar, yabancı ziyaretçiler, saray memur ve müstahdemleri hep bu kapıdan işlerlerdi. Koltuk kapısının ağzında iki asker nöbet tutmakta, iç tarafında da bitişik olarak inşa edilmiş küçük bir kulübe bulunmakta idi. Burada tüfekçiler gece ve gündüz güvenliği sağlardı. Kimlikleri bilinenler serbestçe girer, yabancılar ise izin alıncaya kadar kulübede bekletilirlerdi. Bir günde toplanan kartvizitler ile kapıdan geçen kişilerin listesini bildiren bir cetvel hemen o akşam padişaha takdim edilirdi. Koltuk kapısından Sarayın birinci kısmına girilirdi. Bu kısımda, sağda Cuma selamlığında hazır bulunacak kıymetli misafirlere mahsus set ile Küçük Köşk, Büyük Mabeyn Dairesi, solda Kiler-i Hümayun, kilerci başı ve kilercilerin oturduğu bina, mutfak, Hazine-i Evrak, Tercüme Odası, Başkâtip ve Teşrifat Nazırı’nın daireleri ile Tüfekçi Başının dairesi vardı.

Saltanat Kapısı: Koltuk kapısının üst tarafındaki altın yaldızlı kapıdır. Sadece padişah dışarı çıkacağı zaman açılırdı. Yıldız Sarayı'nın birinci kısmına bu kapıdan girilirdi. Padişahı ziyarete gelenler ile sefirlerin bekleme yeri olan Çit Kasrı birinci kısımda bulunurdu.

Harem Kapısı veya Valide Kapısı: Hamidiye Camii önünden yokuş yukarı çıkarken gelen kapıdır. Bu kapıdan yalnız harem mensupları girip çıkardı.

Mecidiye Kapısı: Beşiktaş'tan Ortaköy'e giden sahil yolu üzerindeki Çırağan Sarayı karşısında bulunan ve Yıldız Parkı'na giren büyük kapıdır.

Yıldız Sarayı'nın iç taksimatını üçe ayırmak mümkündür:

1) Saray ve ona bağlı olan binalar: Mabeyn Dairesi, Büyük Mabeyn, Selamlık, Şehzade Daireleri, Tiyatro, Kütüphane, Silahhane, Hamidiye Camii, Çit Kasrı, Kaskat Köşkü, Başkâtıp Dairesi, Teşrifat Nazırı dairesi, Tercüme Odası, Hazine-i Evrak, Mutfak.

2) İç Bahçe: Burada Cihannüma Köşkü bulunmaktaydı. İç bahçede 30 metre en ve 300 metre boyunda bir de havuz vardı. Havuzun etrafında karataştan suni mağara ve basamaklar yapılmıştı. Abdülhamid'de ağaç ve çiçek merakı vardı. Kışlık bahçede nadide ağaç ve çiçekler yetiştirilmişti. Bahçıvanı İtalyan Romeo Skanciani bütün mesaisini bunun için harcardı. İki bambu ağacı, birçok palmiye, çamlar, limon, portakal ağaçları, turunçlar, akasyalar arasında kamelyalar, krizantemler, karanfiller, güller seyredenleri kendine hayran bırakırdı. Bahçede kuşlar süslü kafesler içinde bulunurlardı. Oraya, buraya marangozhanede yapılmış kanepeler ve koltuklar konulmuştu. Abdülhamid'in verdiği ziyafetlerde sofralar bu bahçede yetişmiş çiçeklerle süslenirdi. Abdülhamid müsait havalarda bahçede gezerdi. Yanında kadın olduğunda iç bahçedeki erkekler buradan çekilirdi.

3) Dış Bahçe: Burada da Malta Köşkü, Çadır Köşkü, Acem Köşkü, Merasim Köşkü, Talimhane Köşkü, Çini Fabrikası, Marangozhane, İstabl-ı Âmire, Tamirhane, Hademe daireleri, Ferhan Köşkü bulunurdu. Sebze ve meyveler dış bahçede yetiştirilirdi. Hususi bir limonlukta turfanda sebze ve meyveler yetiştirilirdi. Hatta kışın çilek dahi yetiştirildiği olurdu. Bu bahçeler Hazine-i Hassa Nezareti'ne bağlı bir müdürün idaresinde idi. Ayrıca bir bahçe müfettişi ve üç yüz civarında bahçıvan görev yapardı⁴².

Harem kapısından içeri girildiği zaman sağa gidilince ikinci kısmı teşkil eden dış bahçeye ve sola sapılınca Saray-ı Hümayun (Abdülhamid'in hususi dairesi) ile Harem'e gidilirdi. Etrafı yüksek duvarlar ile çevrili olan bu kısımda İngiliz tarzında bahçeler, havuzlar, gölgeli ağaçlı yollar, köşkler, imalathaneler, karakollar ve ahırlar vardı. Abdülhamid'i ziyarete gelen ecnebi prensler, mülakat ve ziyafete davetli bulunanlar harem kapısından içeri girerlerdi. Bu ikinci ve üçüncü kapılar da, birincisi gibi dış tarafta çifte nöbetçiler, içerde ise tüfekçiler ile muhafaza edilmekteydi. Tüfekçiler sivil elbiseli fakat silahlı idiler. Yıldız Sarayı'nın muhafazası için etrafında on beş bin askeri barındırabilecek kışlalar yapmıştı.

II. Abdülhamid şahsi güvenliği konusuna çok dikkat eden bir padişahı. Bunun için Yıldız Sarayı'nda kendine bağlı askerlerden oluşan bir muhafız bölüğü meydana getirmişti. Bu bölüğün en önemli unsurlarını Söğüt, Bilecik ve Eskişehir havalisine yerleşmiş eski Türk kabilelerinden, mertlikleri, cesaretleri ve dürüstlükleriyle tanınmış Karakeçili aşireti mensupları oluştururdu. II. Abdülhamid Karakeçililere son derece güvenirdi. Bu sebeple, her gece yattıktan sonra kapısı kilitlendiğinde, odasının dış tarafında, kapının önüne yapılan yer yataklarında bir harem ağası ve Karakeçili aşiretinden bir muhafız muhakkak bulunurdu.

Yıldız Sarayı'nda Resmi ve Gündelik Hayat

Sultan Abdülhamid daima sade giyinir ve hiçbir hususta gösterişten hoşlanmazdı. Harem'de koyu gri renk elbise giyer, aynı renkte palto kullanırdı. Resmi günlerde ve merasimlerde siyah yahut lacivert elbise ve palto giyer, aynı renkte boyunbağı kullanırdı. Marangozhanede çalışırken veya resim yaparken kadife pantolon ve kolları sıvalı bir gömlek giyerdi. Gecelikleri hep beyaz ketenden olup, dize kadar gömlek gibi uzanırdı. İcap ettiği zaman bu gömleğin üzerine pantolonunu çekip, beyaz kumaştan boyunbağı takar ve yahut açık renk bir boyunbağı bağlar, ceketini giyer, kim ile görüşecekse bu suretle kabul ederdi.

II. Abdülhamid erken yatıp erken kalkmayı alışkanlık edinmişti. Sabahları güneş doğmadan kalkar, önce hamama gidip yıkanırdı. Daha sonra sabah namazını kılar ve hafif bir kahvaltı yapardı. Sigara ve kahvesini içtikten sonra Selamlığa geçerek günlük çalışmalarına başlardı. Öncelikle Başkâtibi çağırıp o günkü işleri görüşmeye başlardı. Başkâtibin vazifesi devlet bürokrasisi ile Saray arasındaki yazışmalara aracılık etmektir. Resmi dairelerden gelen yazılar Başkıtabet kanalından geçer, burada kayda geçilerek hükümdara takdim edilirdi. Bunlara verilecek cevaplar ve çeşitli konulardaki iradeler de yine Başkıtabet Dairesi'nden ilgili resmi makamlara tebliğ edilirdi. Sultan Abdülhamid Saray'a gelen tezkereleri ya bizzat okur yahut bir mabeynciye okutarak dinler, daha sonra kararını verirdi. Abdülhamid verdiği iradelerin ilgili yerlere tamamen tebliğ olunmasına özel bir dikkat gösterirdi.

II. Abdülhamid kahve ve sigaraya düşküncü. Kahvesini kahvecibaşı hazırlar ve bir tepsi içinde iki beyaz fincan ve bir cezve ile gönderirdi. Sultan her defasına muhakkak iki fincan kahve içmeyi sevdiğinden, birinci fincanı bitirdikten sonra ikincisini aynı fincanla içmez, diğer temiz fincana koyulmasını isterdi. II. Abdülhamid öğle yemeklerinde rafadan yumurta,

tereyağda pişmiş yumurta veya omlet yemeyi severdi. Bunun yanında koyun külbastısı, peksimet ununda kızarmış pirzola ve börek severdi. Mezgit ve gelincik balığını da severek yerdi. Tatlılardan kadayıf, sütlaç ve muhallebiyi, alafranga tatlı olarak da elma ezmesini severdi. Akşamları daima hafif yerdi. Çorba, et suyu ve meyve gibi yiyecekleri tercih ederdi. Çilek, kavun, karpuz ve şeftali sevdiği meyvelerdi. Saray'da ayrı ayrı üç mutfak çalışırdı. Birisi Padişahın şahsına mahsus, ikincisi şehzadelerle saray erkânına ait, üçüncüsü de kapıcı, hizmetçi, bahçıvan ve uşak takımı içindi. İkinci mutfaktan mabeyn erkânı ile bazı devlet ricalinin evlerine de yemek giderdi.

II. Abdülhamid zaman zaman sarayın kütüphanesini ziyaret ederdi. Burada 30.000 cilt civarında kitap bulunurdu. Görevli sayısı otuzdu. Padişah bazen vükelayı veya diğer resmi davetlileri kütüphanede kabul ederdi.

II. Abdülhamid resim yapmaya ve marangozluğa meraklı idi. Saray'da bulunan hususi marangozhanesinde sanatkârane bir tarzda sedefli, oymalı eşyalar yapmıştır. Hatta bazen, eliyle yaptığı eserleri Avrupa hükümdarlarına hediye olarak gönderdiği de olmuştur. Diğer bir merakı da atlara ve güvercinlere yönelikti. Vakit buldukça gidip atlarını görürdü. Gençliğinde çok iyi bir at binicisi olmasına rağmen, padişahlığında işlerinden dolayı buna vakit bulamamıştır. Bununla beraber remi törenler için Saray'dan çıkması gerektiğinde, dört atın çektiği arabasını bizzat kullandığı çok olmuştur.

Yıldız Sarayı'nda elektrikli aletler kullanmak ve Saray'ın kısmen de olsa elektriklendirilmesi II. Abdülhamid'in icraatlarından biri idi. Elektriğin bazı ülkelerde kullanılmaya başlanması, II. Abdülhamid'i de konu ile ilgilenmeye itmişti. Mesela padişah Berlin'de yayınlanan bir Alman gazetesinde bazı elektrik aletlerinin resmini görmüş ve bunlar hakkında kendisine bilgi verilmesini istemişti. Padişah bunun da ötesinde bazı elektrikli aletleri kullanma arzusunu da ortaya koymuştu.

Nitekim Padişah o dönemde Avrupa'da kullanılan bir elektrikli araba siparişi vermiş ve söz konusu araba 1889 Mayıs'ında gemi ile İstanbul'a getirilmişti. Bilahare yine Padişah için bir de elektrikli sandal sipariş edildi. Bu sandal da imal edildiği fabrikada tecrübe edildikten sonra 1889 Haziran'ında İstanbul'a ulaştı. II. Abdülhamid ayrıca Paris Sefiri Münir Paşa aracılığıyla da Saray için bir takım elektrikli aletler satın alıyordu. Mesela 1889 yılında, Münir Paşa'nın ifadesi ile "En zarif ve kullanışlılarından olmak üzere" biri büyük diğeri küçük, elektrikle hareket eden iki araba ısmarlanmıştı. Arabaların yapılması sırasında Münir Paşa bizzat hazır bulunarak imalatı takip ediyordu. Münir Paşa Padişah için bir de elektrikli fotoğraf makinesi satın aldı. Makine gayet eğlenceli ve kullanılması kolay olarak nitelendiriliyordu. Münir Paşa makineyle çekilmiş birçok fotoğrafı da göndermişti. Bir de elektrikli şamdan ısmarlanmış ve Yıldız Sarayı'na getirtilmişti⁴³.

II. Abdülhamid yaklaşık saat on bire kadar Mabeyn'de resmi işlerle meşgul olurdu. Daha sonra Harem'e geçerek öğle yemeğini yer, bilahare yatak odasındaki şezlonga uzanıp on-beş-yirmi dakika dinlenir, yine kalkıp sabahtan kalan işlerini görmek üzere Selâmlık Dairesi'ne geçerek çalışmaya başlardı. Öğleden sonraki bu çalışma sırasında yine Başkâtibi kabul ederdi. Vükelâ ile görüşmesi varsa onları yerine getirir, ayrıca diğer resmi ziyaretler de gerçekleştirilirdi. Bu çalışma akşama kadar devam ederdi. Akşamları yemekten sonra bahçeye çıkar, orada devlet adamlarıyla gezer, bazen de Harem'e geçerdi. Zaman zaman da marangozhane veya kütüphanede çalışırdı. Harem'e geldiğinde ailesinden görüşmek istediği kişileri çağırır ve onlarla sohbet ederdi. Hatta onlara piyano çaldığı da olurdu. İş çok ise Mabeyn'de gece yarısına kadar kalırdı. Yoğun iş olmadığı durumlarda ise yatısı namazını kıldıktan sonra yatak odasına çekilirdi. Sultanın istirahat geçmesi ile Saray'da gürültü kesilir ortalığı sükûnet

kaplardı. II. Abdülhamid'in yatak odası kendisine mahsus dairenin birinci katında idi. Sultanın ilginç alışkanlıklarından birisi de yatağına uzandıktan sonra uykuya dalmadan kitap okutturması idi. Ayak ucuna bir paravana konur ve Esvapçıbaşı İsmet Bey kendisine kitap okurdu. Sonraları Hacı Mahmud Efendi ve Şifre Kâtibi Asım Bey de bu görevi yerine getirmişlerdir. Daha çok macera romanlarına düşküncü. Kendi ifadesi ile kitap okutturmak ona ninni gibi geliyordu. Gündüzleri kafasını meşgul eden işlerin ağırlığından kurtulmak, zihnini başka taraflara sevk edip düşüncelerden kurtulmak ve rahat uyuyabilmek için kitap okutuyordu. Fakat aklı takılıp uykusunu kaçırmaması diye ciddi eserler okutmazdı. Sultan uyuduktan sonra, kitap okuyan sessizce odadan çıkar ve kapı kilitlenirdi. Yatak odasının dış tarafında, kapının önüne yapılan yer yataklarında bir haremağasıyla bir Boşnak tüfekçi veya Söğütlü Alayı efradından biri yatarlardı.

II. Abdülhamid önemli ve acele karar verilmesi gereken konular olursa gece uyandırılmasına müsaade ederdi. Bir işin aciliyeti ve Sultanı uykudan uyandırmaya değeri olup olmadığını takdir etmek hak ve mesuliyeti, onu arz eden kişiye ait idi. Böyle durumlarda Sultanı uyandırmak gerektiğinde Başkita-bet'çe hazırlanan bir tezkere yatak odası önünde yatan haremağasına verilir, o da kapıyı vurarak Abdülhamid'i uyandırır. Abdülhamid tezkerenin ihtiva ettiği konuyu haber aldıktan sonra eğer derhal bir irade tebliğ etmesi gerekiyorsa, nöbetçi Mabeyncilerden birini veya Başkâtibi odasına çağırırdı. Başkâtip Tahsin Paşa'nın belirttiğine göre böyle durumlar sık sık meydana gelirdi. Böyle hallerde danışmanlara haber gönderilerek rapor istenirdi. Danışman Saray'da ise şifahi olarak da görüşünü sunabilirdi. Raporlar gelir, hepsi okunur, değerlendirilmeye alınır ve Sultan ona göre bir karar verirdi. Görüldüğü üzere II. Abdülhamid vakıf olmadığı bir konuda bile uzmanlardan aldığı bilgileri özümseyip oradan bir sentez yapabilme

kabiliyetine sahiptir. Acil meseleler sebebiyle uykusuz kalmış olmasına rağmen Sultan ertesi sabah yine her zamanki gibi erken kalkar ve çalışmaya başlardı.

Söz konusu danışma mekanizması sadece acil konular için geçerli değildir. Daha uzun vadeli karar verilmesi gereken konularda da Padişahın tavrı yine bilgi sahibi uzmanlardan görüş alma şeklinde gelişmektedir. Bu kişilere notalar gönderir: “Mesele nedir, bu işin içinden nasıl çıkarız?” sorularına cevap arar. Gelen raporları da tek tek okur. Sonrasında kararını oluşturur. Bazen de hemen karar vermek yerine, mesele- nin eğer sürüncemede bırakılması gerekiyorsa, uzun bir süre konuyu askıya alır.

Kendisinin vereceği en son karar öncesinde uzmanların görüşünü alması ve ondan sonra kesin kararını vermesi tarzında çok sayıda örneğin olması, II. Abdülhamid’in çalışma sistemi hakkında daha iyi fikir vermektedir. Bu bağlamda, II. Abdülhamid idaresi aslında, merkezi yönetimin güçlü olduğu bir nevi “Başkanlık Sistemi” gibi işliyordu ve bu yönüyle başlı başına önemliydi. Çünkü geniş bir coğrafyaya yayılmış olan devleti ayakta tutabilmesi buna bağlıydı.

Bu yönüyle baktığımızda II. Abdülhamid’in son derece çalışkan bir kişi olduğu gerçeğini görürüz. Her gün, günün çoğunu masasında, birçok belge okuyarak geçirirdi. Tanzimat’tan sonra ortaya çıkan yönetim tarzı bürokrasi ağırlıklıdır. Bürokrasiyi yönetebilmek her konuya hâkim olmak lazımdır. Bu da, sonu gelmeyen sayıda belge okumayı gerektirmektedir. Çeşitli saray kâtipleri tarafından yazılan çok sayıda kanun nizamname, talimatname metinlerinin okunup onaylanması yoğun ve zor bir işti. İşte Sultan Hamid bunu yapıyordu. Bu şekilde hükümet adamları üzerinde güçlü bir merkezi yönetim uygulayabilmişti. Diğer bir husus da açık fikirli olmasıdır. Nazırların ve danışmanlarının kendisinininkilere aykırı fikirler belirtmesine oldukça açıktı ve hatta bunları teşvik ediyordu.

Çünkü bu şekilde meselenin her yönünü görebiliyordu. Tabii ki belirli konularda kendi katı fikirleri vardı, fakat daima diğer tarafı dinlemeye istekliydi. Üçüncüsü ise, mutlak kontrolünü sürdürmeye yönelik ısrarcılığıdır. Bu kısmen onun için bir kişisel güvenlik ve kişisel otorite sorunuuydu. Bunda bazı devlet adamlarının yeteneklerine veya sadakatlerine olan güvensizlik de rol oynayabiliyordu.

Abdülhamid için devlet adamlarının öncelikle sadık olmaları önemliydi. Bununla beraber liyakate de önem verirdi. Said Paşa çok sık görev verdiği devlet adamlarından biriydi. Zaman zaman aralarında problemler çıksa da Said Paşa'nın görüşlerine değer verirdi. Kamil Paşa da faydalandığı sadrazamlardan biridir. Özellikle hükümdarlığının son 20-25 yılında, çok sık sadrazam değiştirmek yerine, göreve getirdiği bir sadrazamı uzun yıllar vazife başında tutmayı tercih etmiştir. Bu bağlamda Kamil Paşa 6 yıl (1885-1891), Ahmet Cevat Paşa 4 yıl (1891-1895), Halil Rifat Paşa 6 yıl (1895-1901), Mehmet Ferit Paşa 5 yıl (1903-1908) aralıksız sadrazamlık yapmışlardır. Abdülhamid için bunların yetenekli insanlar olmaları önemlidir ama aynı oranda önem verdiği bir husus da sadık olmalarıdır. Esas itibarıyla kendi deyimiyle “*ülkede tek bir sadrazam vardır o da kendisidir*”. Bu düşüncesi devleti yönetme anlayışını ortaya koyar. Abdülhamid sadrazamlar yanında diğer bakanlar kurulu üyelerini de uzun süre görevde tutmayı tercih etmişti. Bu yönetimde istikrar ilkesinin bir gereğiuydi. Ancak konusuna hâkim olmuş bir bürokrat tecrübesi oranında sağlıklı hizmet verebilirdi.

Yıldız Sarayı'nda biri resmi, diğeri hususi mahiyette olmak üzere iki tür teşkilat vardı. Resmi teşkilat doğrudan doğruya haberleşme ve resmi muamelelerle uğraşan dairelerden oluşur, hususi teşkilat da sadece padişahın özel işlerine bakan dairelerden meydana gelirdi.

Hususi teşkilatı oluşturan daireler: Esvapçıbaşılık, seccadecibaşılık, ibrikhtarbaşılık, tütüncübaşılık, kahvecibaşılık, kilercibaşılık, kitapçıbaşılık idi. Bunlar padişahın özel işleri ile ilgilenen dairelerdi. Bu dairelerde hizmet görenler, Padişahın şehzadeliği zamanından beri maiyetinde bulunmuş ve uzun tecrübelerle itimat kazanmış kimselerdi. Bunların ekserisi kendi vazifelerinden başka işlerle uğraşmaz refah içinde vakit geçirmekten ve Padişaha sadıkane hizmet etmekten başka bir şey düşünmezlerdi. Bunun yanında sarayda resmi mahiyetteki daireler vardı ki devlet işleri adeta buralarda görülürdü. Bir nevi danışmanlar ordusu gibi hareket eden bu resmi görevliler her istediği zaman Padişahın bilgilerinden ve tecrübelerinden yararlandığı kişileri oluşturmurlardı. Bu daireler şöyle sıralanmaktadır:

Mabeyn Müşirliği Dairesi; Başkitabet Dairesi; Mabeynci Beyler Dairesi; Teşrifat Nazırlığı Dairesi; Teftiş-i Askeri Komisyonu; Maiyet-i Seniyye Erkan-ı Harbiyesi; Yaverler Dairesi; İzzet Paşa Dairesi; Derviş Paşa Dairesi; Şakir Paşa Dairesi; Kamphofner Paşa Dairesi; Alexandre Karatodori Paşa Dairesi; Mütercim Nişan Efendi Dairesi; Hususi Şifre Dairesi; Mabeyn Mütercimleri Dairesi

Bu daireler, Yıldız Sarayı'nda II. Abdülhamid'in liderliğinde ülkenin idaresiyle ilgili en önemli kararların alınmasında etkin rol oynarlardı. Bunun yanında, Padişahın yabancı dilde yazılmış kitap ve gazeteleri ve bu arada yabancılardan gelen resmi ve özel mektupları tercüme işlevini yerine getiren mütercimlik dairesi gibi kısımlar da bulunurdu. Bütün bu dairelerde görev yapan resmi personel arasında genellikle yüksek maaş alan pek çok üst düzey görevli ve uzmanlar da mevcuttu. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

Mabeyn Müşiri (Gazi Osman Paşa); Kızlar Ağası (Gani Ağa) daha önce (Hafız Behram ve Yaver Ağalar); Harem-i Hümayun Masraf Nazırı (Hacı Akif Paşa); Baş Mabeynci (Hacı Ali

Paşa) daha önce (Osman Bey); İkinci Mabeynci (Nuri Paşa); Mabeynciler (Mehmet Paşa, Ragıp Paşa, Mehmet Arif Bey, Bekir Bey, Faik Bey); Başkâtip (Tahsin Paşa) daha önce (Süreyya Paşa); İkinci Kâtip (Arap İzzet Paşa); 23 Mabeyn Kâtibi; Teşrifat-ı Umumiye Nazırı ve Divan-ı Hümayun Tercümanı ve Tahrirat-ı Ecnebiye Kâtibi (İbrahim Paşa) ve maiyetindeki teşrifat memurları; Baş İmam (Raşit Efendi), İkinci İmam (İsmail Hakkı Efendi); Ceyb-i Hümayun Katibi ve Refiki; Hazine-i Hümayun Kethüdası, Başkatip ve katibi; Ser Hafiye (Ahmet Celalettin Paşa) sonra (Kadri Bey); Mabeyn-i Hümayun birinci müdürü (Hacı Hüseyin Efendi), İkinci müdürü (Mehmet İzzet Efendi); Teşrif-i Hümayun Müdürü (İzzet Efendi); Baş Musahip (Lütfü Ağa) sonra (Cevher Ağa) ve musahipler; Istabl-ı Amire Müdürü (Faik Paşa); Kapıcıbaşı; Kilercibaşı (Hüseyin Bey); Sertabip (Mavroyani Paşa) sonra (Reşit Arif, İsmet, Said ve Emin Paşalar); Saray Tabibi (İlyas Paşa); Hususi Tabip (İbrahim Paşa); İhtisas sahibi otuz doktor; Konsültasyon için çağrılan hekimler (Doktor Tiryandafilis ve Horasancı); sürekli müşavir tabip (Alman elçiliği doktoru (Molik); Kırıkçı-çıkıkçı, tımarcı ve basurcu gibi pratik yetişmiş olup bazı tedavilerde yardımcı olarak çağrılan kimseler; Baş Kimyager ve Baş Eczacı (Bekir Bey); Baş Eczacı Yardımcısı (Mustafa Bey); Kimyager (Polonyalı Bongofaki, Bavyeralı Arnold ve Doktor Sangros); on iki eczacı; Eczacı kalfa ve çırakları; Baş Veteriner; Kütüphane Müdürü (Süleyman Hasbi Efendi) ve on üç kütüphane memuru; Baş Mütercim ve on beş mütercim (Hakkı, Sırrı, Nişan ve Sefer Beyler) ve geçici olarak çalıştırılan diğer kimseler (Yabancı dillerden siyasi makaleler ve bilhassa cinayet romanları tercüme edilirdi. Kütüphanede yaklaşık altı bin roman tercümesi vardı; Baş Mühendis (Bertiye Paşa); Baş Mimar (Yanko Efendi); İkinci Mimar (Dranko Efendi); Esvapçıbaşı (Hacı İlyas Bey); Berberbaşı (Mustafa Bey); Kuşçubaşı; Tiyatro Müdürü; Alaturka Mutfak Aşçıbaşı; Alafranga Mutfak Aşçıbaşı; Tütüncübaşı (Ali Bey); İbriktarbaşı (Kamil

Ağa); Seccadecibaşı (İzzet Efendi); Kahvecibaşı (Ali Bey); Müneccimbaşı (Kumbari sonra Mustafa Asım Bey) ve Rüya Tabircileri; yüz yirmi kadar Harem Ağası; Umumi Askeri Teftiş Komisyonu (Başkan Gazi Ahmet Muhtar Paşa, kırk dört üye, altı fahri üye); Hepsî Müşir=Mareşal olmak üzere yirmi yaver Ekrem, ayrıca yine altı müşir, 10 birinci ferik=orgeneral, 32 ferik= korgeneral, 27 mirliva=tümgeneral, 200 değişik rütbelerde subay olarak 275 yaver; 4 müşir, 7 birinci ferik, 29 ferik, 9 mirliva, 40 değişik rütbede subay olmak üzere 89 fahri yaver; Maiyet-i Seniyye Erkânı Harbiye Heyeti 1 Müşir, 4 Ferik, 3 Mirliva, 8 Yüksek Rütbeli Kurmay Subayları.

Bunlardan başka, tüfekçibaşı ile tüfekçiler ve hassa askeri veya muhafız gibi muhtelif unvanlarla anılan güvenlik görevlileri, değişik sayılarda türlü sanatkârlar ve ustabaşılar da mevcuttu. Hademe, seyis, tablakâr ve bekçi gibi müstahdemlerin sayısı da çoktu.

Yıldız Sarayı'nda bir atış poligonu mevcuttu. Orada her türlü silahın numunesi bulunurdu. Yeni bir silah geldiğinde hemen Saray'a gönderilir ve poligonda atış tecrübeleri yapılırdı.

Sultan Abdülhamid'in Ailevi Hayatı

II. Abdülhamid, babası Sultan Abdülmecid ve amcası Sultan Abdülaziz zamanında saray kadınlarının müsriflikleri ve giydikleri kıyafetler sebebiyle sürekli eleştiriye uğradıklarını bildiğinden, kendi haremünde bu tür davranışlara izin vermemiştir. Dolayısı ile harem dışarı ile irtibatı azdı. Kendi eşleri, çocukları veya diğer saray kadınları bahçeye dahi izinle çıkarlar, bayram, kandil gibi özel günlerde de saray dışında padişahın izin verdiği yerlere gidebilirlerdi. Bu geziler de bir denetim altında cereyan ederdi.

Kadınların saraydaki yaşantıları ise gündelik hayattaki normal meşgaleleri yanında, havuzda kayıkla gezinti yapma

ve fotoğraf çekme gibi uğraşlarla geçerdi. Bunun yanında kendi aralarında düzenledikleri basit oyunlar bir nevi zaman geçirme vesilesi olurdu. Bu sırada mevsimine göre şuruplar, şerbetler içilir, dondurmalar, fıstıklar yenir, aralarında sohbetler yapılırdı. Bazı saray kadınları papağan, bazıları güvercin beslerdi. Uğursuz sayıldığı için iskambil kâğıdı Harem'e sokulmazdı. Kahvelerini içerken domino oynamak Saray kadınlarının önemli bir eğlencesi idi. Kışın bahçede ara sıra kartopu oynamak da Saray kadınlarının gündelik hayatları içinde gerçekleştirdikleri meşgalelerdi.

Bunun dışında Saray hayatını en renklendiren husus, zaman zaman düzenlenen eğlencelerdi. Daha çok dans gösterileri ve şarkı söylemeler şeklinde cereyan eden bu eğlencelerde padişahın eşleri ve kız çocukları da muhakkak bulunurdu. Saray'daki eğlence türlerinden biri de karagöz oyunu idi. Padişah karagöz gösterilerinde şehzadelerini de yanında bulundurur, bu sırada kadınlar da solunun merdivenlerinin başından gösteriyi izlerlerdi. Ayrıca Ramazan, Bayram, Padişahın doğum günü gibi günlerde özel eğlenceler tertip edilirdi.

Hemen her şehzade dairesinde genç kızlardan mürekkep bir oyun ve dans ekibi olurdu. Şehzadeler bu ekiplerin mükemmel dans gösterileri yapmasından memnun olur fakat hiçbir ekip padişahın ekibi kadar başarılı olamazdı.

Abdülhamid müziğe olan ilgisini şöyle anlatıyor: “*Ben operayı çok severim. Bilhassa Alman operalarını. Çünkü onlar daha ağırdır. Avusturya musikisi de fena değildir. Onlarda da çok iyi bestekâr çıkmıştır. Bizde alafranga musikide Zeki Bey yetişmişti. Çok güzel viyolonsel çalardı. Kendisini ben tahsil ettirdim. Hocası genç bir İtalyan'dı. O da burada doğmuş ve kemana adeta hâkim olmuştu. Fakat içkiden başını alamazdı. Nihayet ölümüne sebep oldu*”⁴⁴.

Abdülhamid'in eşleri kendilerini Padişah'a beğendirmek hususunda rekabet içinde olurlardı. Bu yüzden gücenmeler,

nazlar, kırgınlıklar meydana gelebilirdi. Ama Padişah bunun mahiyetini bildiğinden eşlerinden gelen bu tür hareketlere tahammül gösterirdi. Ayrıca eşlerine karşı dürüst hareket eder, birbirlerinin hakkını çiğnemelerine izin vermezdi. Bazen bunun için zahmete katlandığı bile olurdu. Sultan zaman zaman yemeklerde eşlerinden veya çocuklarından bazıları ile birlikte olur, bu vesile ile onlarla sohbet ederdi.

Esas itibariyle Abdülhamid'in eşleri arasında en önemli yeri Müşfika Sultan tutardı. Nitekim Müşfika Sultan Selanik'teki sürgün günlerinde Padişahın yanında olduğu gibi, hayatının son altı senesini geçirdiği Beylerbeyi Sarayı'nda da Abdülhamid'in yanında daima Müşfika Sultan bulunmuştur.

Sultan Abdülhamid Saraydaki kadınların devlet işlerine karışmasından hoşlanmazdı. Bununla ilgili olarak kızı Ayşe Sultan şunları anlatıyor. *"Babam, Sultan Aziz ile Sultan Murad'ın annelerinin devlet işlerine karışmalarının devlet için olduğu kadar Osmanlı hanedanı için de asla hayırlı neticeler vermediğine inandığından, tahta çıkışının ertesi günü analığı Perestu kadının elini öperek şöyle demişti: -'Siz annesizliğimi bana bir gün hissettirmediniz. Nazarımda öz annemden farkınız yoktur ve mevkiiniz Valide Sultan mevkiidir. Sarayda da Valide Sultanlığın bütün hak ve yetkilerine sahip olacaksınız. Fakat devlet işlerine karışmaya kalkıp, şunun bunun himayesini üzerinize almaktan ve rütbe, memuriyet heveslilerine yol göstermekten katiyen çekinmenizi özellikle rica ederim"*.

Şehzadeler genellikle sarayda bulunduklarından dışarı ile ilişkileri zayıftı. Tahsilleri de Şehzadegan mektebinde aldıkları eğitimle sınırlı kalırdı. Bununla beraber her biri yeteneklerine göre bir uğraş içine girerdi. Bunlar on yaşına gelince annelerinin yanından ayrılır, kendilerine özel bir daire tahsis edilirdi. Hemen hepsi musikiye meraklı idi. Özellikle Burhaneddin Efendi çok önemli bir bestekârdı. Sanayi Nefise mektebi hocası Valori şehzadelere resim dersi verirdi.

Yıldız Sarayı'nda sıkça rastlanılan eğlence araçlarından biri de tiyatro olmuştur. II. Abdülhamid tiyatroyu severdi. Saray'da bir tiyatro grubu vardı. Bu grup İtalyan sanatkârlardan oluşuyordu. Bunlar batı eserlerini sergilerlerdi. Bununla beraber yerli oyunların oynanmasına yönelik olarak, Mızıkâ-yı Hümayun kadrosuna dâhil yerli sanatçılar da mevcuttu. Sultan çok çalıştığı ve yorgun olduğu zamanlarda tiyatro oynanmasını emrederdi. Bazen Avrupa'dan meşhur tiyatro sanatkârları İstanbul'a gelirlerdi. Bunlar da Saray'a davet edilir ve özel surette gösteriler yaparlardı. Padişah sefirlerle veya vükelâ ile görüşme yapacağı zaman da tiyatro gösterileri tertipletirdi.

II. Abdülhamid'in ilginç yönlerinden biri de zaman zaman senaryosunu kendi yazdığı komedi tarzındaki piyesleri Saray'daki tiyatro grubuna oynatmasıydı. Bu oyunların hitap ettiği özel seyirciler olurdu ve bu suretle padişah, seyredenlere bazı mesajlar verirdi. Mesela bir defasında II. Abdülhamid, Saray'ın mabeyncisini konu alan bir piyes yazıp oynanmasını istemişti. Senaryoya göre, mabeyncinin sadık fakat telaşlı bir yapısı vardır. Hükümdar mabeynciye aniden yüz kişilik bir ziyafet hazırlamasını söyler. Adamın aklı başından gider. Karmakarışık emirler verir. Uşaklar çarpışır, tabaklar kırılır, kazan devrilir ve hükümdar misafirleriyle görününce mabeynci ayaklarına kapanarak kusurları itiraf eder ve affa uğrar. Bu komedi Saray'da müthiş bir başarı kazanmış ve kahkahalarla seyredilmişti. II. Abdülhamid bu tür komedi oyunları sergilemekle yakın çevresine önemli dersler vermiş oluyordu. Bu gösteriler yapılırken Saray erkânı da seyretmek için davet edildiğinden, bunlar tiyatro salonunda endişe ile birbirlerine bakarlardı. Hiç kimse oynanacak oyunun konusunu bilmediğinden, her görevli "acaba beni mi oynayacaklar" endişesi ile tiyatronun başlamasını beklerdi. Perde açıldıktan sonra Sultanın kimi hedef aldığı anlaşılır ve senaryoya konu olan görevli kendisine yönelen alaycı bakışlara tahammül etmek zorunda

kalırdı. II. Abdülhamid'in bazı görevlileri ikaz etmek için böyle bir yöntem seçmesi, hiçbir zaman abartılı kahkahalarla gülme-
yen ve ciddi görünümünü muhafaza eden padişahın, aslında
espriyi seven bir kişiliğe sahip olduğunu göstermektedir. II.
Abdülhamid'in çok merhametli bir insan olduğu, kendisini ya-
kından tanıyanların varmış oldukları ortak kanaatlerden bi-
ridir. Komedi piyesleri yazarlığı da aslında Sultanın merha-
metli yönünün bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Saray
görevlilerinin yaptıkları hatalar karşısında onları sert ve ağır
sözlerle azarlamak yerine, bu tür dolaylı yöntemlerle ikaz et-
mesi, hem görevliler üzerinde gereken etkiyi yapmakta, hem
de Saray halkı bu vesile ile bir taraftan tiyatro gösterisi seyre-
derken, diğer taraftan, piyeste başrol oyuncusu olmamak için
işini daha düzgün yapmaya gayret etmektedir.

Söz Saray'daki tiyatroya gelmişken, Yıldız tiyatro salonunda
başından geçen bir olayı Sultan Hamid şöyle anlatıyor: *"Burada
bir Amerika sefiri vardı. Bu sefirin kızları da vardı. Ara sıra
bana gelirler, ziyaret ederlerdi. Bir gün bir meseleden dolayı
sefiri taltif etmek icap etti. Tesadüf o günlerde de sefir kızla-
rını alarak bana geldi. Evvela akşam yemeğine ve sonra da
tiyatromuzda o gece verilecek oyuna alıkoymuştum. Tiyatroda
iken usulcacık iki tane şefkat nişanı getirttim ve kızların bo-
yunlarına takılmasını emrettim. Kızlar birdenbire sevinçle-
rinden çıldırdılar. Büyük kız, o kadar kalabalığın içinde he-
men koştu. Boynuma sarılarak hem yüzümü gözümü öpüyor,
hem de teşekkür ediyordu. Bu hali görenler gülerek bize bak-
maya başladılar. Hatta aşağıda müzikacılar bile gülmekten
katıldılar. Ben, mahcubiyetten kızarıp bozarırken babası kar-
şımıza geçmiş; kah, kah gülüyor ve o da teşekkür ediyordu"*⁴⁵.

Saray'daki gündelik hayatla ilgili olarak zikredilmesi gere-
ken hususlardan biri olarak Abdülhamid'in farelerden korkuyor
olmasını gösterebiliriz. Bir gün doktoru ile sohbet ederken Ab-
dülhamid bir anda duraklar, rengi solar. Doktor Abdülhamid'e

bir şey olduğunu zannederek telaşlanır. Bunun üzerine Abdülhamid kanepenin altında dolaşan fareyi gösterir. Fareden korkmuştur. Doktorun kovalaması ile fare kaçır. Abdülhamid ise biraz da utanç duygusunu tebessümle geçiştirerek doktoruna fareden niye korktuğunu anlatır: *“Emin olunuz ki yılanı koluma sararım, hiç korkmam. Nitekim vaktiyle merak ederek yılan da beslemişimdir. Fakat fareden çok korkarım. Bunun da sebebi vardır. Çocukluğumda bir gün eski kalfalardan birinin odasında oynuyordum. Birden bire köşenin birinden bir fare çıktı, bunu kalfa gördü. Hemen orada bir tahta parçası vardı. Onu alınca farenin üstüne yürüdü. Fare kaçacak yerde bilakis kalfanın üstüne hücum etti. Tahtanın ucunu ısırarak kalfanın üstüne sıçradı. O zamandan beri fareden çok korkarım. Hem fare çok tehlikeli bir hayvandır. İnsanlara pek musallattır. Ben burnunu, kulağını fare yemiş insan gördüm. Bunu çok merak ettim. ‘İnsanın burnunu, kulağını fare yerde hiç duymaz mı?’ dedim. Sonra öğrendim ki, bu pis hayvan insanın uykusunda bir yerini yerken üflermiş, hiç duymazmış. Mamafih böyle burnunu, kulağını fareye yediren insanların uykusu derin olur ya. Fareyi tutmak için en iyi çare nedir, bilir misiniz? Hani ya küçük kavanozlar vardır, Göksu’da yaparlar. Onlardan birkaç tane almalı. İçine su doldurmalı. Üzerine saman koymalı. Samanın üzerine birkaç parça peynir atmalı. Fare peynirin kokusunu alınca dayanamaz. Tırmanır kavanoza çıkar, samanı görünce aldanır, üzerine basar. Tabi o anda da suya batar. Orada boğulur kalır. Kapan iyi değildir. Birçok mahsurları vardır. Ben sarayda bu usulü tatbik ettirdim.”⁴⁶*

Anlattıklarının ilginçliği yanında doktorun şaşkınlığı da zikre değer. Atıf Bey dinledikleri üzerine defterine şöyle bir not düşmüş: *“Her gün hükümetin, siyasetin, idarenin binlerce derdi ile kafasını yoran bu adam, farelerle mücadele etmeye de mi vakit bulabiliyordu?”⁴⁷*

SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE ÇOCUKLAR

Devlet başkanlığının bir gün içinde yapmasını gerektirdiği yoğun işlerin yanı sıra, II. Abdülhamid'in çocuklara özel bir önem verdiği ve onlara yönelik politikalar ürettiği de gözleniyordu. Bu durum oldukça kayda değer. Esas itibariyle Sultan kendi çocuklarına da çok düşküncüydü. 12 eşinden 8'i erkek 9'u kız olmak üzere 17 çocuğu olmuştu. Bunlar doğum sırasıyla; Ulviye Sultan (1868); Mehmed Selim Efendi (1870); Zekiye Sultan (1872); Naime Sultan (1876); Mehmed Abdülkadir Efendi (1878); Ahmed Nuri Efendi (1878); Naile Sultan (1884); Mehmed Burhaneddin Efendi (1885); Şadiye Sultan (1886); Ayşe Sultan (1887); Refia Sultan (1891); Abdürrahim Hayri Efendi (1894); Hatice Sultan (1897); Ahmed Nureddin Efendi (1901); Mehmed Bedreddin Efendi (1901); Mehmed Âbid Efendi (1905); Samiye Sultan (1907)

Sultan Abdülhamid'in ilk üç çocuğu, yani Ulviye Sultan, Mehmed Selim Efendi ve Zekiye Sultan şehzadeliğinde, diğerleri padişahlığı döneminde dünyaya gelmişlerdi. Ahmed Nureddin ve Mehmed Bedreddin efendiler ikizdiler. Padişahın 17 çocuğundan 4'ü, Ulviye Sultan, Hatice Sultan, Bedreddin Efendi ve Samiye Sultan çocuk yaşta ölmüşlerdi. Ulviye Sultan yedi yaşında iken, oynadığı kibritlerin alev alması ve ateşin tül elbisesine sıçraması sonucu maruz kaldığı yanıklar yüzünden hayatını kaybetmişti. Çok sevdiği bu ilk çocuğunun bu şekilde ölümü Abdülhamid'i son derece üzmüş ve acısını hiçbir

zaman unutmamıştı. Kızı Ayşe Sultan'ın ifadesi ile, kaybettiği Ulviye Sultan'dan söz ederken içini çeker "Allah sizleri bana bağışlasın" derdi. "Bundan sonra Ulviye'm kadar hiçbir evladıma düşkünlük göstermeyeceğim" dediği halde diğer çocuklarını da aynı derecede severdi. II. Abdülhamid'in on üçüncü çocuğu Hatice Sultan da daha sekiz aylıkken ölmüştü. Doktorlar kızın hastalığını bir türlü teşhis edememişler ve gösterilen bütün çabalar Hatice Sultan'ı kurtarmaya yetmemişti. Bu ölüm de Padişah üzerinde derin etki yapmıştı. Duyduğu üzüntü onu çocuk sağlığı konusuna daha fazla eğilmeye sevketti. *"Benim çocuğum kurtulamadı. Kimbilir fakir fukaranın çocuklarına nasıl bakılıyor. Hiç olmazsa bir hastane yaptıralım da benim gibi birçok babaların kalbi yanmasın"* şeklinde düşünmesi ülkemizde ilk çocuk hastanesinin açılmasını da sağlayacaktı. 1899 yılında Hamidiye Etfal Hastanesi işte bu amaca yönelik olarak, yani çocuklara hizmet vermek için kuruldu.

Kendi çocuklarına bu derece düşkün olan II. Abdülhamid'in ülke çocuklarına da düşkün olması ve onların sorunlarıyla ilgilenmesi gayet doğaldı. Nitekim çocuklara yönelik icraatlarda bu hassasiyeti gözlemlemek mümkün olmaktadır. Padişahın ülke çocukları ile ilgili beyan ve icraatlarında belirli konularda yoğunlaşma olduğu görülmektedir. Her şeyden önce çocukların eğitimine yönelik bir hassasiyet her dönemde kendini hissettirmektedir. Bunun yanında, çocukların sağlık sorunlarının ele alınması, yetim, kimsesiz, fakir ve ikiz çocuklara yardımlarda bulunulması, çocuklar için toplu sünnet törenleri düzenlenmesi gibi uygulamalar sık sık karşımıza çıkmaktadır. Osmanlı arşivinde bu hususlarla ilgili birçok belgeye ulaşmak mümkündür. II. Abdülhamid döneminde çocuklara hitap eden gazetelerin yayınlanması da ayrı bir önem taşır.

II. Abdülhamid ve Çocuk Eğitimi

Çocuk eğitimi ile ilgili verilecek çarpıcı bir örnek olarak 13 Kasım 1897 tarihli bir belgeden söz edebiliriz. Belgede padişah,

yedi yaşında bir çocuğun kendisine başvurarak yatılı bir mektepte okumak istediğinden söz ediyor ve durumdan çok etkilendiğini belirtiyor. Padişaha göre gayrimüslim çocukları daha iyi bir eğitim imkânı buldukları halde Müslüman çocukları bu konuda geride kalmaktadırlar. Bunun önüne geçilmesi için, kimsesiz Müslüman çocukları eğitecek ve oradan sanayi mektebine geçiş yapılacak tarzda bir okul yapılmasını emretmiştir. Okulun masrafları için Padişah kendi hazinesinden kaynak ayıracaktır. Bununla beraber bu konunun gazeteler aracılığıyla kamuoyuna duyurulması ve hayırsever insanlar arasından arzu edeceklerin de yardıma katılmaları Padişah tarafından emredilmiştir. II. Abdülhamid bunun da ötesinde bir uygulamayı hayata geçirmeyi planlayarak, aynı tarz okulun kız çocukları için de kurularak bunlara ev işlerine dair eğitim verilmesini istemiştir.

Bir başka belgede vurgulandığına göre, II. Abdülhamid Hırka-i Şerif ziyaretinden dönerken köprü üzerinde bir takım işsiz güçsüz çocukların sefilâne bir tarzda dolaşmakta bulunduklarını gördü. Derhal konuyu inceleyen Padişah fakir ve kimsesiz olan bu çocukların Tersane ve Tophanede eğitilerek meslek sahibi yapılmalarını emretti. Nitekim bu çocuklar kabiliyetlerine göre eğitildiler ve birer meslek sahibi oldular. Kimsesiz sokak çocuklarının bu şekilde meslek sahibi yapılması uygulaması da sık sık karşımıza çıkan örnekler arasında yer almakta.

Eğitim anlamında bir başka uygulama da, başarılı ama ailelerinin imkânları yetersiz çocukların ülkenin iyi okullarında parasız olarak okuyabilmelerinin sağlanmasıydı. Her yıl birçok çocuk, Müslüman gayrimüslim ayrımı yapılmadan, başta Mekteb-i Sultani olmak üzere ülkenin iyi okullarına padişah emriyle parasız olarak yerleştiriliyorlardı. Bu bağlamda, muhtaç durumdaki Ermeni, Rum, Bulgar, Sırp, Süryani çocuklarının okuma imkânı bulduğu bir gerçektir. Bir başka uygulama

da örnek bir mahiyet taşımakta idi. 1894–1897 yılları arasında ülkede Ermeni olayları yoğunlaşmış, yine 1897 yılında Osmanlı-Yunan savaşı meydana gelmişti. İşte bütün bu kargaşa ortamında çocukların zarar görmemesi II. Abdülhamid için önemliydi. Nitekim 8 Eylül 1897 tarihli bir emrinde hükümeti uyarıyor ve son karışıklıklardan dolayı Müslüman ve gayrimüslim çocukların eğitimlerinin aksamaması için gereken tedbirlerin alınmasını istiyordu. II. Abdülhamid döneminde eğitimin ülke geneline yaygınlaştırılarak yeni ilk mektepler ve rüştiyeler açılması da, çocukların eğitimine verilen önemin bir göstergesiydi.

Yetim ve Fakir Çocuklara Yardım

II. Abdülhamid tarafından çocuklar için gerçekleştirilen uygulamalardan biri de muhtaç durumdaki çocuklara yapılan yardımlar ve bunların düzenli maaşa bağlanması idi. Burada dikkat edilen husus yardım yapılacak çocukların yetim, fakir ve muhtaç durumda olmaları idi. İlginç bir uygulama olarak ikiz çocuklara maaş bağlandığı gibi, çalışmaya gücü yetmeyip kucağında çocuğu olan kadınlara da maaş verilirdi. Bu maaşlar 30 ila 50 kuruş arasında olurdu. Muhtaç durumdaki şehit ve göçmen çocukları da muhakkak gözetilir ve onlar için de ödenek ayrılırdı. Bu ödemeler büyük oranda padişahın şahsi hazinesinden karşılanırdı. Bunun yanında belediye gelirlerinin kırkta biri bu tür harcamalar için ayrılmıştı. Zaman zaman bu yardımlar için ayrılan ödeneğin yetişmediği durumlar meydana gelirdi. Bu gibi hallerde II. Abdülhamid devreye girer ve her halükarda bir hal çaresinin bulunup fakir çocukların mağdur edilmemesini isterdi.

II. Abdülhamid muhtaç durumdaki gayrimüslim çocukları da gözetmekten geri kalmazdı. Nitekim 1906 yılına ait bir belgeden tespit edildiğine göre, Paskalya münasebetiyle yetim ve fakir gayrimüslim çocuklara dağıtılmak üzere Patrikhanelere

Hazine-i Hassa'dan yardım yapılmıştı. Buna göre Rum ve Ermeni Patrikhanelerine yirmi beşer bin kuruş, Bulgar Egzarhlığına yirmi bin kuruş, Ermeni Katolik Patrikhanesine on bin kuruş, Süryani Patrikhanesine beş bin kuruş verildi. Padişahın bu jesti karşısında her Patrik ayrı ayrı teşekkür yazısı gönderdi. Bu uygulamanın da defalarca hayata geçirildiğini ifade etmek gerekir.

Padişah bizzat kendi yardım etme yanında, çeşitli hayır kurumlarının çocuklar için düzenledikleri etkinlikleri de destekliyordu. Mesela, 1881 yılında Alman maslahatgüzaranın eşinin Fakir Çocuklara Yardım Cemiyeti adına düzenlediği konser biletlerinden 200 adedini padişah satın almıştı. Benzer şekilde, Rum Patrikhanesi kapı kethüdasının eşi tarafından Beyoğlu Odeon Tiyatrosu'nda organize edilen oyun için de izin verilmişti. Buradan elde edilecek gelir, Beyoğlu'ndaki fakir hamile kadınlar ile beş yaşına kadar olan çocuklarına eşya ve nakdi yardım şeklinde dağıtılacaktı. Padişah gerekli izni verirken, her yıl tekrarlanan bu tür organizasyonlarda temin edilen hâsılatın ne şekilde kullanıldığı hususunda dikkatli olunması ve gerekli denetimlerin yapılması için yetkilileri de uyarmıştı. Bu arada, kimsesiz çocukların bakımını üstlenmek üzere birçok yerde yetimhanelerin kurulduğu da biliniyor.

II. Abdülhamid 1897 yılında gerçekleştirdiği bir uygulama ile de şehit ve yaralı asker ailelerine ve çocuklarına yardım amacıyla Yıldız Sarayı bahçesinde büyük bir sergi tertipletmişti.

Çocuk Sağlığı ve II. Abdülhamid

Çocukların sağlığına çok önem veren bir padişah olarak II. Abdülhamid'in Hamidiye Etfal Hastanesi'ni yaptırdığından yukarıda söz etmiştik. Çocuk sağlığı açısından başlı başına önem taşıyan bu uygulama yanında, salgın hastalıklara karşı çocukları önleyici aşılar yaptıрма uygulamasını başlatması da ayrıca mühimdir. Bu hususla ilgili olarak yayınladığı 1894

yılına ait bir emirde; Avrupa'da çocuklara vakti ve zamanıyla aşı yapılarak çiçek gibi bir takım hastalıklardan korunmalarının sağlandığını hatırlatarak şunları ifade etmişti: “*Uzun zamandan beri ülkemizde, gerek İstanbul'da gerekse diğer vilayetlerde belediyeler teşkil edilmiş ve buralara doktorlar tayin edilmiştir. İşte her tarafta aşı usulünün tatbik edilmesi ve ilgili memurların buralarda görevlendirilmesi gerekmektedir. Esas itibariyle aşı çok fazla masraf gerektiren bir uygulama da değildir. Dolayısı ile her vilayette, kasabada ve köylerde bu uygulamaya gidilmelidir. Bu yapılmayıp her hangi bir yerde çiçek hastalığı zuhur ederse yetkililerin sorumlu tutulacağı da bu arada hatırlatılır*”. Görüldüğü üzere padişah, daha o dönemde, koruyucu sağlık hizmetlerinin önemine vakıf olarak yetkilileri harekete geçirmekten geri kalmamaktadır.

II. Abdülhamid döneminde çocuklara yönelik düzenlenen yardım organizasyonlarından en sık rastlanılanlardan biri de sünnet törenleri idi. Mesela 1907 yılında Hamidiye Etfal Hastanesinde bir defada 2757 çocuk sünnet ettirilmişti. Bu vesile ile 289.841 kuruş masraf yapılmıştı. Bunun 55.140 kuruşu Padişah tarafından çocuklara dağıtılmıştı. Karyolalar ve diğer malzeme için 22.720 kuruş, kasaplardan satın alınan mutfak malzemesi için 8277 kuruş, ambardan alınan erzak için 16.452 kuruş, et için 16.602 kuruş, francala ekmek için 4462 kuruş, düğün masrafı için 364 kuruş, saz takımı, hokkabaz takımı ve hayal takımı ücreti olarak 14.800 kuruş, debboy idaresi marifetiyle satın alınan eşya bedeli için 144.922 kuruş, hastahane memur ve müstahdemleri için 6090 kuruş harcanmıştı. Görüldüğü üzere bir defada birçok fakir çocuğun sünneti yapıldığı gibi, onlara sünnet hediyeleri verilmek suretiyle çocuklar memnun edilmiş de oluyordu. Bu uygulamanın sık sık gerçekleştirildiğini de belirtmek gerekir. Özellikle Padişahın cülus yıldönümleri toplu sünnetlerin yapılması için bir vesile teşkil ederdi.

Çocuklara Mahsus Gazete Yayını

II. Abdülhamid döneminde çocuklara yönelik uygulamalardan biri de sadece çocuklara hitap eden gazetelerin yayınlanması idi. Bu dönemde sözü edilebilecek gazeteler olarak: 1876 yılında yayınlanan *Arkadaş* gazetesi vatan çocuklarına okuyup yazmayı öğretmeyi teşvik etmek amacıyla çıkmaya başlamıştı. Daha sonra *Çocuklara Arkadaş* olarak devam etti. Gazetede dini bilgiler ve bazı ahlaki hikâyelere yer verilmekte, Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçe karşılıkları çocuklara öğretilmekte idi. Bunun yanında maden, sünger, tütün gibi maddeler tanıtılmakta, İstanbul'un semtleri hakkında bilgi verilmekte, büyüklere saygının gereğinden söz edilmekteydi. Bir başka çocuk gazetesi de *Vasıta-yi Terakki* idi. Bu gazetede okuyucuya hitaben "Biz, sizin öteden beri maddi ve manevi ilerlemeniz arzusunda iken, Elhamdülillah bu kere bulunduğunuz tarih-i maarifte süratle terakki etmenize güzel bir rehber olmak üzere iş bu *Vasıta-yi Terakki*'yi çıkarıyoruz" deniyordu. *Çocuklara Kıraat* gazetesi de ilkokul öğrencilerine hitap eden ve on beş günde bir yayınlanan bir gazete idi. Bu gazetede yayınlanan dikkate değer bir yazıda, kız çocuklarının eğitimine değinilerek, kızların okuma yazma öğrendikten sonra "okuma yazma öğrendi, artık mektebe gidip de ne olacak?" şeklindeki koca-karı değerlendirmeleri ile okuldan alınmaları şiddetle eleştiriliyordu. Gazetede yer alan şu ifadeler de dikkate değer: "*Bir çocuğa pederinden ve validesinden gördüğü terbiye kifayet eder mi? Ne gezer! Zaten bizim evlerde terbiye masal denilen esası olmayan sözlerden ibaret değil midir? Çocuk onunla terbiye edilir veya eğlendirilir. Bu masalların aslı ve esası olmadıktan başka bir kısmı da adap ve ahlaka aykırı değil midir? Böyle olunca evde göreceği terbiye ne kadar olur? Demek oluyor ki asıl terbiyeyi mektepte okur ve yazar ise elindeki kitaplardan görecektir ve bu sebepten terbiyesi mükemmel olabilecektir. Kızların terbiyesi de istendiğine göre bizim hanım*

kızlarımızın kocakarı efsaneleri ile maarifin nimetinden mahrum edilerek terakkilerine mani olmak reva mıdır? Biz ancak şu kadar diyeceğiz ki: Kızların mükemmel mektep görmeleri lazımdır”.

Burada görüldüğü üzere, II. Abdülhamid döneminin eğitim politikasına uygun olarak, gazeteler de kız çocuklarının eğitimini önemsiyor, yaptıkları yayınlarda aileleri kızlarını okutmaya teşvik ediyorlardı.

Değişik dönemlerde *İbtida*, *Çocuklara Talim*, *Çocuklara Mahsus Gazete*, *Çocuklara Rehber*, *Çocuk Bahçesi* gibi gazeteler de yayınlanmıştı. Tabii olarak bunlar uzun süre devam eden yayınlar değildi. Bununla beraber o dönemde çocukların önemsenerek sadece onlara hitap eden gazeteler çıkarılması muhakkak ki önemsenmesi gereken bir uygulamadır. Gazetelerde çocuklara dini bilgiler vermek, ahlaki hikâyeler anlatmak yanında, fen ve tabiat bilimlerinin ve imla kurallarının öğretilmesi de sıkça rastlanan bir durumdu. Haberler arasında elektrik, telgraf ve fotoğraf makinesi hakkında bilgiler de bulunabiliyordu. Bu bağlamda *Çocuklara Talim* gazetesinde “Her şeyden bir parça anlamak” başlığı altında soru ve cevap şeklinde verilen şu bilgiler dikkate değerdir:

Soru: Dünya nedir?

Cevap: Üzerinde yaşadığımız yer.

Soru: Onu kim yarattı?

Cevap: Azim ve kadir olan Allah u Teâlâ Hazretleri.

Soru: Yer hareket eder mi, yani kımıldar mı?

Cevap: Evet; bir senenin içinde Güneş’in etrafında dolaşır. Bu sebeple mevsimler değişir; yani bahar, yaz, güz ve kış olur.

Soru: Yer Güneş’ten ne kadar uzaktadır?

Cevap: Yirmi beş milyon mil (mîl 20 dakikalık uzaklığa denir).

Soru: Yer'in başka hareketi yok mudur?

Cevap: Vardır; Her yirmi dört saatte bir kere kendi eksenini etrafında döner. Bu sebeple gece gündüz olur.

Soru: Yer'in ekseninden ne mana anlarsınız?

Cevap: Sanki Yer'in ortasından bir çizgi geçiyor. Eksenin nihayetlerine "kutup" denir.

Soru: Yer yuvarlak mıdır?

Cevap: Evet öyledir. Kutuplar azıcık yassı olup portakal gibidir.

Görüldüğü üzere II. Abdülhamid döneminde çocuk gazeteleri, çocukların mektebe gitmelerini özendirdikleri gibi, sayfalarında yer verdikleri yazılarda mektep bilgilerini pekiştirecek tarzda ilave malumat sunuyorlardı. Ayrıca bu bilgiler uyduruk şeyler olmayıp tam anlamıyla gerçeği yansıtmaktaydılar.

Yukarıda verilen bazı örneklerden de anlaşılıyor ki, II. Abdülhamid çocukları önemseyen ve onların ülkenin geleceği olduğu kanaatiyle iyi yetişmeleri için gerekli tedbirleri alan bir padişah idi⁴⁸. Nitekim bunu kendi de ifade ediyordu. Doktoruna söylediği şu sözler önemli: "*Ben çocukları hiç azarlamam. Onların daima özgüvenlerini muhafaza etmelerine dikkat ederim. Zira çocuk olsun, büyük olsun, insanları idare ederken, daima izzetinefis noktasını gözetmek lazımdır*"

II. ABDÜLHAMİD DONANMAYI HALİÇ’TE ÇÜRÜTTÜ MÜ?

I I. Abdülhamid ile ilgili yapılan değerlendirmelerde ilk planda söylenegelen ve çok da taraftar bulan bir söylem vardır. O da Abdülhamid’in donanmayı Haliç’te çürüttüğü şeklindedir. Bu konu dönemin şartları göz önünde bulundurulmadan tam olarak açıklığa kavuşturulamaz. II. Abdülhamid’in, “donanma eğer kontrol altında değilse bir darbeye karışabilir veya alet olabilir” şeklinde düşündüğü kesindir. Çünkü bu duruma bizzat şahit olmuş, Sultan Aziz’i tahttan indiren 1876 darbesinde donanmanın oynadığı rolü görmüştür. Bu anlamda donanmaya karşı bir çekincesi olması çok da şaşırtıcı değildir. Fakat 33 yıllık bir iktidar süresince Haliç’te çürüyen gemilerden söz edilmesi veya donanmaya hiç yatırım yapılmadı, hiçbir gemi satın alınmadı tarzında yaklaşımlar da gerçeği yansıtmaz.

Öncelikle II. Abdülhamid tahta geçişinin ilk günlerinde Tersane’ye giderek burada yaptığı konuşmayı tekrar hatırlamak gerekir: “*Kaptan Paşa, paşalar, beyler,*

Bir deniz ülkesi olduğumuz için donanmamızın muntazam bulundurulmasına ihtiyacımız malumdur. Mevkiimizin ehemmiyeti ve sahillerimizin genişliği bu ihtiyacı çoğaltmaktadır. Binaenaleyh heyetimizin başlıca kuvvetleri arasında yer alan bahriye gücümüzü geliştirmeye çalışmalıyız. Çünkü deniz kuvvetini arttırmanın bir nihai noktası yoktur. Zamanın

gerektirdiğine ve teknolojideki gelişmelere bağlı olarak değişikliklere uğramaktadır. İş bu değışiklikleri dikkate alarak bunlardan bütünüyle faydalanmayı hedef olarak belirleyelim. Deniz kuvvetlerimizin emir ve subaylarının yetiştii yer olan Bahriye Mektebini tedrisatını geliştirip düzenli hale getirelim. Devletimizin mali harcamalarının önemli bir kısmı şimdiye kadar donanmamızın tanzimi için sarfedilmiştir. Harcanan bu meblağların semeresiz kalmaması için gemilerin iyi kullanılıp iyi halde bulundurulması pek itina edilmesi gereken meselelerdendir. Heyet-i bahriyemizin bütün fertleri şu tavsiyeyi uyguladıkça vatana en güzel hizmeti yapmış olurlar. Şimdiye kadar gösterilmiş olan gayretlerden dolayı etmiş olduğum takdir ve teşekkürün sebeplerini arttırmış olurlar”⁴⁹.

Bu ifadeler donanmaya düşman veya donanmayı tamamen ihmal etme niyetinde olan bir devlet başkanının yapacağı konuşmalar olamaz. Dolayısı ile öncelikle bu gerçeği kabul etmek gerekiyor.

Hal böyle olunca, meseleye dönemsel açıdan bakarak gelişmeler değerlendirilmelidir. Öncelikle 1877-78 Osmanlı-Rus savaşı sonucunda Rusların Osmanlı donanmasına el koyma istekleri karşısında yeni tahta geçmiş bir padişah olarak II. Abdülhamid nasıl bir tavır almıştır? Buna bakmak lazım.

II. Abdülhamid padişah olduğunda donanma 24 vapur, 6 zırhlı fırkateyn, 9 zırhlı korvet, 7 zırhlı duba, 4 ahşap kalyon, 6 ahşap fırkateyn, 7 ahşap korvet, 6 ahşap navi, 5 ahşap uşkuna, 4 ahşap ganbot, 55 nakliye gemisi, 10 tarak dubadan meydana geliyordu. Bütün hepsindeki toplam top sayısı 763 olup, mürettebat 15.000 kişi idi. Bunlar arasında özellikle Sultan Aziz döneminde satın alınmış zırhlı fırkateyn ve korvetler işe yarar vaziyetteydiler. Ahşap savaş gemileri ile nakliye vapurlarından 19’u uzun süre aralıksız asker ve mühimmat naklinde kullanıldığında kazanlarının yenilenmesi gerekiyordu. Aksi takdirde devre dışı kalacaklardı⁵⁰.

Görüldüğü üzere Sultan Aziz'den devralınan donanma çok sözü edildiği gibi Dünyanın ikinci büyük deniz gücü niteliğinde değildi. Esas olarak da bir donanmanın güçlü olması, mevcut gemi sayısı ile değil, ne derece etkili olduğu ile ölçülür. Biliyor ki Sultan Aziz'in donanması 93 (1877-78) harbinde pek varlık gösteremedi. Bununla beraber harbin sonunda Ruslar Osmanlı donanmasına el koymak istemişlerdi. Bu aşamada II. Abdülhamid buna şiddetle direnmiş ve donamayı Ruslara teslimle kesinlikle yanaşmamıştır. Sonuçta hedefine ulaşmış ve donanmayı teslim etmemiştir.

1880'li yıllarda donanmanın modernizasyonuna yönelik yazışmalar yapılmışsa da bunların çoğundan sonuç alınamamıştır. Bu anlamda Sultan Hamid, donanmanın ıslahı ve teçhizi, kazanlarının değiştirilmesi, özellikle zırhlı gemilerin Krupp topları ile teçhiz edilmesi için birçok kereler Bahriye Nezareti'ne emir vermiş olmasına rağmen sonuç beklendiği gibi olmamıştır⁵¹. Buradaki temel faktör kaynak yetersizliğidir. Bunun yanında donanma faaliyetlerinde ihtiyaç duyulan teknik elemanların çoğu yabancı olup bunların işlerini tam yapmalarını da bu konudaki eksikliğin bir diğer sebebidir. Kaynaklar yetersiz olunca, daha çok, seri, küçük, modern ve ucuz maliyetli savaş gemileri tercih edilmeye çalışılmıştır. Burada da öncelikle Tersane-i Âmire'de inşa edilmeleri fikri ön planda gelmektedir. Bu tarz bir çaba sonucu 1888 yılı ve sonrasında beş kruvazörün Tersane'de inşa edilmesi programlanmış, diğer taraftan Amerika'ya Mecidiye, İngiltere'ye Hamidiye, İtalya'ya ise Drama kruvazörleri sipariş verilmiştir. Sonuçta 1903 yılında Hamidiye ve Mecidiye hizmete girmiş ama Tersane'de yapılması gereken çalışmalar iptal edilmek zorunda kalmıştır. Diğer taraftan küçük çaplı torpidobot tarzı gemilere yönlendiği de görülmektedir. Çünkü maliyet anlamında bakıldığında bir torpidobot 20-30 bin liraya mal olurken, birinci sınıf bir savaş gemisini maliyeti 800-900 bin lirayı bulmaktadır⁵².

Böyle yüksek bir maliyetin karşılanması da o dönemin şartlarında mümkün değildir. Sonuçta ortaya güçlü olmayan bir donanma manzarası çıkmaktadır.

Bu arada 1886 yılında İngiliz Mühendis William Garret'in imal ettiği torpido atan iki denizaltının II. Abdülhamid'in emri ile satın alındığı bilinmektedir. Denizaltılara Abdülhamid ve Abdülmecid isimleri verilmişti. Teknolojik olarak son derece ilkel bir konumda bulunan bu denizaltıların Osmanlı donanmasına herhangi bir katkısı olmamıştır.

1897 Osmanlı Yunan savaşı esnasında donanma iyi durumda olmadığı için yine yararlı olamadı. Bu vesile ile birçok aksaklık görülünce donanmanın ıslahı amacıyla projeler geliştirildi. Öncelikle de güçlü bir donanmaya olan ihtiyaç dile getirildi. Gerek tersanede yeni gemiler yapılması gerekse yurt dışına gemiler sipariş edilmesi şeklinde donanmanın modernizasyonu yolunda çabaların gerçekleştirildiği görülmektedir. Ama ciddi bir handikap her zaman gündeme gelmektedir. O da mali kaynakların yetersizliğidir. Gemilerin satın alınmaları yanında, denize çıkıp askeri tatbikatlar yapmaları çok masraflı bir işti. Teknik personel de yeterli değildi. Burada hemen şu örneği vermek yararlı olacaktır. Özellikle zırhlı ve buharlı savaş gemilerinin kullanıma girmesiyle beraber şöyle bir problemle karşılaşmıştı. Bunların sevk ve idaresi özel uzmanlık gerektirmektedir ve maalesef Türkiye'de bu işin uzmanları mevcut değildir. Öyleyse kaçınılmaz olarak bu işte ileri gitmiş ülkelerden uzman getirtilecektir. Bu aşamada, 1890 yılında II. Abdülhamid'in İngiltere'ye olan bir serzenişinin farkında olmak gerekir. Esas itibarıyla İngiliz politikalarından rahatsız olan padişah bu rahatsızlığını dile getirirken şu örneği de veriyor: *“Uzun bir süre önce İngiltere'den dört deniz eğitim subayı göndermesini rica etmiştim. Halen bekliyorum”*. İfadeler açık ve net. İstedığınız kadar savaş geminiz olsun. Esas olan bunları verimli kullanmaktır. Bu konuda hep

sıkıntı çekilmiştir. Zaman zaman bazı uzmanların geldiği de olmuştur. Fakat onların da çok yararlı olamadığı bilinmektedir. Buna rağmen II. Abdülhamid döneminde yeni gemiler satın alınmıştır.

Buna göre Padişaha mahsus altı gemiden üçü Abdülhamid döneminde satın alınmış, eskiden kalan ikisi de tamir edilmiştir. Dört ahşap ve saç korvetin ikisi Abdülhamid döneminde satın alınmıştır. Beş adet avizonun üçü Abdülhamid döneminde tamir edilmiştir. 21 adet torpido istimbotunun beşi İstanbul'da biri Almanya'da olmak üzere altı tanesi Abdülhamid döneminde inşa edilmiştir. İki adet denizaltı 1886-1887 yıllarında hizmete alındı. Üç okul gemisinden Heybetnüma kruvazörü 1890 yılında İstanbul'da inşa edilmiştir. İki adet Kruvazör, iki adet ise torpido kruvazörü satın alınmıştır. Sekiz gambotun yedisi Abdülhamid döneminde hizmete girmiştir. 1906 yılında 7 adet daha sipariş verilmiş, bunlar ancak 1913 yılında teslim alınabilmektedir. 34 tarassut vapurundan 14'ü ve 24 torpido-geçerin tamamı Abdülhamid döneminde hizmete girmiştir. Bunların yanında Abdülaziz döneminden 7 nakliye gemisi, 18 rükuba mahsus istimbot, 18 tarak dubası, 7 zırhlı firkateyn, 9 zırhlı korvet kalmış olup bunlar da zaman zaman tamir edilmiştir.⁵³ Donanmanın personel mevcudu 1894 yılı itibariyle 2 müşir, 10.694 harp ümerası ve zabitanı, 4.865 çarkçı ve sanayi sınıfı, 317 sağlık personeli olmak üzere toplam 15.869 kişiden oluşuyordu. Buradan anlaşıldığı üzere 1894 itibariyle personel sayısı Sultan Aziz dönemiyle aynı kalmıştır. 1902 yılında ise personel sayısında önemli bir artış gözleniyor. Buna göre, 4 müşir, 12.070 ümera ve zabıt, 6792 çarkçı ve sanayi sınıfı, 318 sağlık personeli olarak donanmanın toplam mevcudu 19.180 kişi idi⁵⁴. Görüldüğü üzere 1894'e göre personel sayısında önemli bir artış yaşanmıştır. Bunun en önemli sebebi olarak 1897 Yunan savaşında uğranılan hayal kırıklığı üzerine donanmada yeni bir atılım yapma çabasını zikredebiliriz.

Kızıldeniz ve Basra körfezinde savaş gemisi bulundurulmaktaydı. Bunun yanında Bahriye Mektebi öğrencilerinin stajlarını yapmaları açısından faaliyette olan okul gemileri vardı. Sahillerin korunması amacıyla yönelik olarak devriye gezen gemiler de mevcuttu. Onun dışında ise esas itibarıyla II. Abdülhamid askeri yatırımları kara ordusuna yapıyordu. Hesaplarını şuna göre kuruyordu. İleriki bir tarihte Rusya ile çıkabilecek savaşta Türk ordusu müttefiksiz olarak Rusya'yı mağlup etmeliydi. Bunun için kara ordusu güçlü olmalıydı. Kaynaklar yeterli olmadığına göre donanma ihmal edilebilirdi. Diğer taraftan, bu hesapların içinde donanma darbe yapar korkusu acaba ne kadar yer tutuyordu? II. Abdülhamid'in üst düzey bürokratları istihdam etme yöntemine baktığımızda, nazırları kendine sadık kişilerden seçtiği bir vakıadır. Bu anlamda, uzun yıllar Bahriye Nazırı olan Hasan Hüsnü Paşa'yı (1882-1903 yılları arası tam 21 sene) kontrol altında bulundurduğu düşünülürse, donanmanın sarayı bombalayacağı şeklinde bir endişe içinde olmaması gerekir. Dolayısı ile "Donanma Haliç'te çürütüldü" iddiaları dile getirilirken bu hususların göz önünde bulundurulmasında fayda vardır.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE EĞİTİM SEFERBERLİĞİ

II. Abdülhamid padişahlığı döneminde Tanzimat'la başlayan reformları devam ettirip ülke geneline yaygınlaştırdı. Bu arada sıkı bir merkezi denetim de oluşturdu. Ülkenin modernleşmesi konusunda birçok icraat gerçekleştirildiği gibi, müesseseleşme yolunda önemli adımlar atıldı. Sultan Hamid modern teknolojiye çok meraklı olup her tür yeni gelişmeyi takip eder, ülkeye getirtirdi. Bu konudaki düşüncesini şöyle ifade etmektedir: “*Benim prensibim budur. Ben terakki taraftarıyım. Avrupa’da ne icat olunursa memleketimizde yapılmalıdır*”⁵⁵.

Günümüzde varlığını devam ettiren birçok müessesenin II. Abdülhamid döneminde kurulduğu bilinmektedir. Modernleşmenin en önemli unsuru olarak eğitimi görüyordu. Bu sebeple döneminde ülkedeki modern eğitim veren okulların sayısı bir hayli artmıştır. Eğitim yanında, maliye, ulaşım, haberleşme, sağlık, sanayi ve ticaret, ziraat, hayır kurumları vesaire gibi konularda önemli atılımların yapıldığı ve birçok müessesenin oluşturulduğu bilinmektedir.

Bu devrin eğitim faaliyetleri açısından karakteristik bir takım özelliklerini sayacak olursak şu tespitleri yapabiliriz.

- 1) Birçok meslek ve sanat okulu açılmıştır.
- 2) İlk kez özel eğitim alanında girişimler yapılmış, bunun yanında sağır, dilsiz ve körler için okul açılmıştır.

- 3) Yerli ve yabancı özel okullar büyük gelişme göstermiştir.
- 4) Genel eğitimde ve okulların yaygınlaşmasında önemli gelişmeler kaydedilmiştir.
- 5) Programlarda din ve ahlak derslerinin saatleri artırılmıştır.

II. Abdülhamid döneminde ilkokulların (iptidai mektepler) yaptırılması, cehaletin kaldırılması ve genel maarif hizmetlerinin halka götürülmesi hususunda önceliğin, Müslüman nüfusun çok olduğu bölgelere verilmesi, ilköğretim siyasetinin esasını teşkil eder⁵⁶. Söz konusu siyasetin diğer bir yansıması da Müslüman köylerindeki ilkokullarda cami imamlarının öğretmenlik yapmaları yerine diplomalı öğretmenlerin buralara tayin edilmelerinin vurgulanmış olmasıdır. Bu husus üzerinde önemle durulurken, gayrimüslim mekteplerindeki çocukların iyi eğitim aldıkları halde Müslüman çocukların gittiklerin ilkokullardaki eğitimin yetersizliğine değiniliyor, bunların daha iyi yetişebilmeleri için diplomalı öğretmenlerden ders almalarının gereğine işaret ediliyordu⁵⁷. Öğretmenlerin niteliği ile ilgilenme yanında Sultan kasaba, nahiye ve köy gibi birçok küçük idari birimde, çok sayıda mektep inşa ettirmiş ve yine buralarda önceden kurulmuş olan mekteplere de bir şekilde katkıda bulunmuştur. Şu hususun bilinmesinde de fayda vardır. Sultan Hamid cami yaptırdığı hemen hemen her köye bir de ilkokul yaptırmıştır⁵⁸.

Her Müslüman çocuk için ilkokul tahsili mecburi ve ücretsizdir. Altı yaşını tamamlamış olan kız veya erkek her çocuk bir sıbyan mektebine yazılmak zorundadır. Bu konuda müracaat çocuğun babası tarafından yapılacaktır. İlkokul tahsilinden sonra Rüştîye mektebine gidilir. Buralarda da tahsil ücretsizdir. Sonrasında ise lise ayarında olan idadi veya sultanilere devam edilir. Bu okullara kabul edilmek için Rüştîye derecesinde eğitim almak gerekir. Birçok idadi ve sultaninin

programını Avrupa'daki eşdeğer mekteplerden aşağı kalmayacak derecededir. İdadiler daha çok vilayet merkezlerinde açılır. Maarif işlerinin yaygınlaşması ve daha güzel işleyebilmesi için 1884 yılından itibaren her vilayette maarif müdürlükleri ve maarif müfettişlikleri kurulmuştur⁵⁹.

Tabii bütün bunların gerçekleşmesi için hem yeteri kadar öğretmeninin mevcudiyeti gerekiyor, hem de maddi sıkıntıların yaşanmamasına ihtiyaç duyuluyordu. Var olan şartlar çerçevesinde genel bir eğitim seferberliği yapıldığı söylenebilir. Nitekim Maarif Nazırı Zühtü Paşa'nın verdiği bilgilere göre 1900 yılı itibarıyla ülke genelinde 29.130 ilkokul mevcuttur. Buralarda 899.932 öğrenci eğitim almaktadır⁶⁰. Bu yönüyle bakıldığında II. Abdülhamid döneminde ilkokulların kasaba ve köylere kadar ulaştırılmış olması oldukça önemlidir ve eğitimin yaygınlaşması hakkında ciddi anlamda bir gösterge oluşturur.

Rüştiyeler yani ortaokullar açısından meseleye bakıldığında, II. Abdülhamid döneminde bu alanda da yoğun bir seferberlik yaşandığını söylemek mümkündür. Nitekim bu dönemde imparatorluk genelinde 619 Rüştiye mektebi mevcuttu. Aynı şekilde her vilayet merkezine en azından bir idadi (lise) yapılması öngörülmüş ve büyük oranda gerçekleştirilmiştir. Bu şekilde eğitimi ülke geneline yaygınlaştırmak mümkün olmuştur.

II. Abdülhamid döneminin eğitim politikaları arasında önemle üzerinde durulması gereken bir husus kızların eğitiminde gözle görülür bir ilerleme sağlanmış olmasıdır. Bu dönemde çok sayıda kız mektebi açıldı. Resmi ve özel statülü bu okullarda çoğunlukla kız muallim mekteplerinden mezun hanım öğretmenler ders veriyordu. 1906 yılında ülkedeki 619 rüştiyeden 74'ü kız rüştiyesidir. 1901 yılında İstanbul'daki rüştiye ve sanayi mektebi olarak 14 kız okulunda 2211 kız öğrenci eğitim görmekteydi. Kız öğretmen okullarının sayısı da artmıştı. Trablusgarp vilayeti gibi nispeten tutucu bir bölgede

kız rüştiyesinin mezuniyet törenine katılan valinin yaptığı konuşma önemsenmelidir: “ *Erkekler için ilmi zenginlikler kazanmak şan ve şeref olduğu gibi, kadınların da bilim ve marifet öğrenmesi şarttır. Çünkü her fenalık cehaletten gelir. Erkek ve kadın herkes vaktini kaybetmeyip gece ve gündüz çalışmalıdır*”⁶¹. Benzer şekilde Yemen valisinin de bölge halkına kız çocuklarını okutmalarını tavsiye etmesi II. Abdülhamid döneminde kızların eğitime verilen önemi yansıtır. Çünkü valiler bu direktifleri verirken kuşkusuz Padişah adına konuşuyorlardı.

1903 yılı itibariyle 20 milyonluk ülke nüfusunun 1.375.000’i öğrenciydi. Nüfusun üçte birini oluşturan gayrimüslimlerin çoğunluğu özel okullarda olmak üzere 500 bin civarında çocuğu eğitim görüyordu⁶².

Bu dönemde, ortaokul statüsünde eğitim veren Rüştiyelerin sayısı İstanbul’da 33 resmi, 39 özel ve 4 askeri olmak üzere 76 oldu. Vilayetlerdeki duruma gelince 619 rüştiye mektebinde 40.000 civarında öğrencinin eğitim gördüğü anlaşılmaktadır. Lise düzeyinde eğitim veren idadilerin sayısı da hatırı sayılır derecede artmıştır. Nitekim II. Abdülhamid döneminde ülkede 93 resmi, 11 özel 5 de askeri olmak üzere 109 adet idadi mevcuttu ve buralarda 20.000 civarında öğrenci eğitilmekteydi. Yüksek eğitim kapsamında, 1880’de Mekteb-i Hukuk-ı Şahane kurulmuş, Mülkiye Mektebi bu dönemin önemli bir okulu olarak eğitimini sürdürmüş, 1867 yılında Askeri Tıbbiye’nin içinde kurulmuş olan Mekteb-i Tıbbiye-i Mülkiye bu dönemde ayrı bir okul haline getirilmiştir. 1889 yılında Mülkiye Baytar Mektebi açılmış, Mekteb-i Harbiye ise büyük gelişme göstermiştir. Esas itibariyle de 1900 yılında, Mühendislik, Edebiyat ve İlahiyat şubelerini ihtiva edecek tarzda modern anlamda bir üniversite olarak Darülfünun-ı Şahane açılmıştır. Bu okullar yanında mesleki yüksek eğitim verecek tarzda açılan diğer okullar bu dönemdeki eğitim atılımının başka bir

göstergesini oluşturmuşlardır. Bu kapsamda, 1882’de Sana-yi-i Nefise (Güzel Sanatlar) Mektebi, 1883’te İstanbul Teknik Üniversitesi’nin nüvesini teşkil eden Hendese-i Mülkiye Mektebi, aynı yıl, Marmara Üniversitesi’nin nüvesini teşkil eden ve Müslüman halkın ticari alanda etkin hale gelmesini amaçlayan Hamidiye Ticaret Mektebi ve yine 1883’te memurların yabancı dil öğrenmelerini sağlamak için Lisan Mektebi açılmıştır. Bu atılım sonraki yıllarda da devam etmiştir. Fenn-i Resim ve Mimari Mektebi (1887), Bağ ve Aşı Ameliyat Mektebi (1887), Ameli Ziraat Mektepleri (1887), Polis Dershanesi (1889), Aşı memurları Mektebi (1892), Gümrük Memurları Mektebi (1892) bu bağlamda açılmıştır. Aynı zamanda gerek Müslümanları gerekse gayrimüslimlerin açtığı özel okullarda artış yaşanmış, bu arada kapitülasyonların getirdiği avantajı kullanmak suretiyle yabancı ülkeler de misyoner okulları açma faaliyetlerine hız vermişlerdir. Öğretmen okulları açısından bakıldığında; 1905 yılı itibariyle ülke genelinde 32 vilayette 36 adet Darümuallimin yani öğretmen okulu bulunduğu görülmektedir.

II. Abdülhamid döneminde 2950 adet edebiyat, 3891 adet müspet bilim, 1037 adet din ve 946 adet idari/resmi yayın olmak üzere toplam 8824 kitap basılmıştır⁶³. Bu rakamlar önceki dönemlere göre büyük bir artış anlamına gelmektedir ve bu dönemde eğitim ve kültür faaliyetleri açısından yaşanan gelişmelere somut bir örnek teşkil eder.

Sultan II. Abdülhamid ülke Müslümanları arasında dayanışmayı arttırma hedefine yönelik olarak ders kitaplarında din ve hilafet vurgusu yapılmasını gerekli görmüştür. Bu uygulama dinin devletin denetimi altında ve eğitim sistemi vasıtasıyla yeniden üretilmesi anlamında değerlendirilebilir. Böylece ders kitapları bilgi vermek amacının yanında Osmanlı toplumsal kimliğini yeniden inşa etmek misyonunu da üstlenmiştir. Söz konusu yapılandırma sürecinde dinin, seküler

bir bağlama yerleştirildiğinde, yeni nesillerin yetişmelerinde ve dolayısıyla devletin geleceğinde dönüştürücü bir rol oynayacağı düşünülmüştür.

Halife sultana bağlı insanlar yetiştirmenin temel hedeflerinden biri olan eğitim sisteminde yükseltilmesi gereken değerler arasında vatan kavramı da ön plana çıkmaktadır. Vatan kavramı farklı din ve milliyetlere karşı düşmanlık ve nefret hisleri taşımayan vatanseverlik fikri eksenine yerleştirilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan, ders kitaplarında modern anlamda millet vurgusunun ilk defa bu dönemde yapılmaya başlandığı görülmektedir. Nitekim Türk tarihine detaylı olarak yer verilen, milliyet vurgusunun ve gururunun belirgin şekilde ön plana çıkarıldığı ders kitaplarının okutulması, temel eğitim stratejileri arasına dâhil edilmiştir. Zira Sultan Hamid, devletin kurtuluşunun, kültürel Türkçülük anlayışına ve siyasi sadakate sahip, ayakları yere basan, modern ve geleneksel değerlerin Batı'nın her alandaki rekabetine karşı koyabilecek şekilde yeniden üretildiği bir zihniyet çerçevesinde nesilleri yetiştiren bir eğitim sisteminden geçtiği fikrindeydi. Bu anlamda, kendi idaresinin devrilmesine ve kendi döneminden sonra devletin dağılmasına engel olamamakla beraber, bu yıkıntıdan Cumhuriyet'i kurabilecek nitelikte bir kadroyu yetiştiren eğitim sistemini meydana getirdiğinden, başarılı olduğunu söylemek mümkündür. Diğer taraftan, genel anlamda eğitimin, özelde ders kitaplarının, merkezi yapının değer ve alışkanlıklarının aktarılma yolu olarak kabul edilmesi geleneği de yine bu dönemin mahsulü sayılabilir⁶⁴.

II. Abdülhamid'in Eğitim Anlayışı ve Uygulamalarına Birkaç Örnek

Sultan Hamid döneminin eğitim ve öğretim anlayışı hakkında bilgi sahibi olmamıza ve buradan yola çıkarak fikir üretmemize imkân sağlayan birkaç arşiv belgesinden de söz etmek

gerekir. Bunlardan biri öğretmen maaşları ile ilgili. Buna göre; 1875 mali iflasından sonra ülkenin ekonomisi zor duruma girmişti. Bunun bir sonucu olarak alınan tasarruf tedbirleri kapsamında öğretmen maaşları da 800 kuruştan 595 kuruşa düşürülmüştü. Fakat bir süre sonra bunun yanlışlığı fark edildi. Okulların öğretmensiz kalma ihtimali ortaya çıktı. Dolayısı ile karar düzeltildi. Temmuz 1877 itibarıyla maaşlar yeniden artırıldı. Bu zam yapılırken 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı başlamıştı ve savaşın ortasında öğretmen maaşları kıdeme göre 750 kuruş ile 1500 kuruş derecesine çıkarıldı. Zammın gerekçesi olarak, “bir taraftan yeni okullar açıp maarifin gelişmesine çalışırken, diğer taraftan mekteplerin kapalı kalmasına yol açacak ve çocukların maarifin nimetlerinden yararlanmasının önüne geçecek bir vaziyete meydan verilmemesi için öğretmen maaşları arttırılmıştır” deniyordu.⁶⁵ Bu örneğin gösterdiği gibi, ülke insanının maarifin nimetlerinden yararlanabilmesini sağlamak II. Abdülhamid döneminin eğitim politikalarının temelini oluşturmuştur. Zaten Sultan Hamid’in ismi eğitim faaliyetleriyle birlikte anıldığında “maarifperver padişahımız” ifadesi sıkça kullanılırdı.

Değineceğimiz diğer husus da çok önemli. Malum olduğu üzere eski dönemlerde çocuğunu okula gönderen bir velinin “eti senin kemiği benim” diyerek çocuğunu öğretmene teslim etmesi söz konusuydu. Dolayısı ile okullarda öğrencilerin öğretmenlerce dövülmesi çok da yadırganmazdı. Ama vereceğimiz bu örnekte, Sultan Hamid döneminde öğrencinin okulda şiddete maruz kalmasının devlet nezdinde hiç de onaylanmadığını göreceğiz. Mesele şudur: Mekteb-i Harbiye öğrencilerinden Kamil Efendi’nin annesi 12 Mayıs 1880 günü Üsküdar Mutasarrıflığı’na giderek bir şikâyet dilekçesi vermiştir. Buna göre Mekteb-i Harbiye öğretmenlerinden Yarbay Kamil Bey, ders esnasında gülen Kamil adlı öğrenciye galiz sözler sarfetmiş ve birkaç da tokat vurmuştur. Aradan yedi sekiz gün

geçince de dayak yiyen öğrenci hayatını kaybetmiştir. Öğrencinin annesi oğlunun yediği tokatlar yüzünden öldüğünü ileri sürerek gerekenin yapılmasını istemektedir.

Kurulan bir tahkik heyeti meseleyi araştırır. Dayak olayı doğrudur. 31 Mart Pazartesi günü meydana gelen bu hadiseden sonra öğrenci Kamil herhangi bir şikâyetle bulunmamış, hafta sonunda ise diğer öğrenciler gibi evine izinli çıkmış, Cuma günü ise okula dönmüştür. Kamil Cumartesi günü hastalanarak mektebin hastanesine yatırılmış ve bir akrabasının isteği ile evine gönderilmiştir. Bir kaç gün sonra ise Kamil'in hayatını kaybettiği görülmektedir.

Öğrencinin annesi oğlunun yediği tokat yüzünden öldüğünü ileri sürmektedir. Bu aşamada annenin şikâyeti geçirtilmeyip işin üzerine gidilmiş, doktorlar cesete otopsi yapmışlar ve ölümün dayaktan değil tifo hastalığından kaynaklandığını tespit etmişlerdir. Bu şekilde öğretmenin ölümden sorumlu olmadığı ortaya çıkmış bulunmaktadır. Fakat olay burada kapanmaz. Mesele Adliye Nezareti'ne intikal ettiğinden ve Kamil Bey dayak attığını kabul ettiğinden kendisine gerekli ceza verilecektir. Ama öğretmene verilen ceza bununla sınırlı kalmaz, okuldaki görevine de son verilir. Bu yapılırken gösterilen gerekçe çok önemlidir ve sadece o dönem için değil her dönemde örnek olması gereken bir mantık içerir: Gerekçede şöyle denmiştir: *“Öğretmenlerin asli vazifeleri, dersleri tatlı bir dil, yumuşak bir tavır ve güleryüzle anlatmak ve öğrencileri bilgilendirmektir. Eğer disipline aykırı davranışlarda bulunanlar olursa, öğretmenin yapacağı şey, durumu idareye bildirmekten ibarettir. Bunu yapmayıp, derste veya başka herhangi bir yerde öğrenciyi dövmek veya tahkir etmek kurallara aykırıdır. Dolayısı ile görevden alınmıştır”*⁶⁶. Böyle bir gelişmenin yaşanmış olması tabii olarak bu dönemde bir daha hiç dayak olayı meydana gelmedi şeklinde bir hüküm vermeyi gerektirmez. Ama bu örnek gösteriyor ki, Sultan Hamid döneminde okullarda

çocukların dövülmesi devlet nezdinde tasvip görmemektedir. Bu da önemsenmesi gereken bir davranış biçimidir.

3 Aralık 1889 tarihli bir belge yine, Sultan Hamid'in eğitim anlayışı ve uygulamaları hakkında çarpıcı bir bilgi vermektedir. Buna göre, Mekteb-i Sultani öğrencilerinden Feyzi adında birisi öğretmenini ölümle tehdit etmiş, üstelik bununla yetinmeyerek tabanca ile bir el ateş etmişse de araya girenlerin müdahalesiyle isabet ettirememiştir. Mektep müdüriyeti, bu tür olaylarda mahkemece verilen cezalar çok hafif olduğu için, son zamanlarda öğretmenlere yönelik saldırıların iyice arttığını çeşitli örnekler vermek sureti ile Padişah'a duyurmuş ve meseleye bir çözüm bulunmasını istemiştir. II.Abdülhamid ise konuyu Bakanlar Kurulu'na ileterek bulunacak çözümün kendisine bildirilmesini emretmiştir.

Hükümet meseleyi ele almış ve yaşanan hadiselerin disiplinsizlikten kaynaklandığı kanaatine varmıştır. Hükümet bu durumun giderilebilmesinin ancak, mektep idaresinden anlayan, otoriter ve sözünü dinletebilir bir askerin müdürlüğe getirilmesi ile mümkün olabileceğine karar vermiştir. Hükümetin bu kararının yürürlüğe girebilmesi için Padişahın onayı gerekmektedir. Konu bu şekliyle II.Abdülhamid'in önüne gelince Padişah, Mekteb-i Sultani gibi ülkenin gözbebeği bir eğitim kurumunun müdürlüğüne bir askerin tayin edilmesini uygun görmemiş ve halihazırdaki müdür İsmail Bey'in görevine devam etmesini emretmiştir. Bu arada mahkemelerin verdiği cezaların azlığından dolayı artan disiplinsizlik olaylarının önüne geçilebilmesi için de, bu tür harekette bulunan öğrenci olursa bunların sivil mahkeme yerine, başkalarına da örnek olacak tarzda askeri mahkemede yargılanmalarının doğru olacağı kararını vermiştir⁶⁷. Esas itibari ile, burada meydana gelen hadise okulun disiplininden öte mahkemeleri ilgilendiren bir zabıta olayı niteliğindedir. Dolayısı ile müdürü değiştirmek yerine meseleyi mahkemeye intikal

ettirmek daha uygun görülmüştür. Ama sivil mahkemeler bu tür olaylarda hiç bir caydırıcı yönü olmayacak tarzda çok hafif cezalar vermektedirler. Böyle olunca da benzer harekette bulunanların, örnek teşkil edecek tarzda, askeri mahkemede yargılanmaları pratik bir çözüm olarak düşünülmüştür.

II. Abdülhamid bu kararı ile, Mekteb-i Sultani gibi ülkenin en önemli eğitim müesseselerinden birinde disiplin uğruna uzmanlığın feda edilemeyeceğini ortaya koymuş olmaktadır. Bir okulda disiplinin hâkim olması muhakkak ki önemlidir. Ama ondan daha da önemlisi eğitim faaliyetlerinin meslekten kişiler tarafından yürütülmesidir.

II. Abdülhamid'in eğitime verdiği önemin bir başka örneği de şöyle. Konu yine Mekteb-i Sultani ile ilgili. Mekteb-i Sultani'nin Beyoğlu'ndaki binası 1907 yılında büyük bir yangın geçirmiştir. Bu yangın 7 Mart 1907 Perşembe gününü 8 Mart Cuma'ya bağlayan gece saat iki sularında çıkmıştır. Yangın haberi Sultan II. Abdülhamid'e duyurulunca hemen yaverlerden Yüzbaşı Mazhar, Mülazım Selahattin ve Fuat Beyleri yangın yerine göndermiş, bunlar söndürme faaliyetlerine nezaret etmişlerdir. Sonraki günlerin gazete haberlerinde, yangına geniş yer ayrılmasından anlaşıldığı kadarıyla, kamuoyu bu olaydan büyük üzüntü duymuş ve gelişmeleri de yakından takip etmiştir. Binanın dâhili aksam tamamen yandığından eğitime burada devam etme imkânı kalmamıştır. Bu arada Padişah öğrencilerin durumu ile de yakından ilgilenerek, Sultani binasının devletin şanına layık bir şekilde yapılcaya kadar, öğrencilerin tedrisata devam edebilmeleri için munasip binalar aranmasını veya mevcut mekteplerden birinin Mekteb-i Sultani'ye tahsis edilmesini yetkililerden istemiştir⁶⁸.

Diğer taraftan Sultan Hamid özel bir önem verdiği Mekteb-i Sultani'nin yeniden ihya edilmesi ile bizzat ilgilenmiştir. Her şeyden önce yangın sonrası binanın durumunun belirlenmesini emretmiş, karar verilmeden önce teferruatlı bir

araştırma yapılmasını istemiştir. Padişaha göre, bina duvarlarının dayanıksız olma ihtimali mevcuttur. Üstelik dâhili aksam demir ve betondan yapılacağı için, duvarların üzerine büyük bir ağırlık binecektir. Bu açıdan uzman mühendisler kapsamlı bir inceleme yaparak karar vermelidirler. Hatta bunun için Amerika'dan maharetli bir mühendisin getirilmesi de söz konusu olabilecektir. Padişah bu hususları belirttikten sonra, eğer duvarlar sağlamlaştırsa dâhili aksamın betonarme olarak yapılmasını istemiştir. Sultan Hamid farklı bir öneride de bulunarak, duvarların sağlam olmaması halinde, Dünya'da yeni gelişen bir teknoloji olan çelik konstrüksiyon bir bina inşa edilmesini tavsiye etmiştir⁶⁹.

Yapılan kontrollerde duvarların dayanıklı olduğu tespit edilince binanın iç aksamının yeniden yapılmasına başlanmıştır. Bunun için harcanacak para 33.750 lira⁷⁰ olarak belirlenmiştir. Sultan Hamid bu paranın bir kısmını kendi şahsi hazinesinden ödemiştir. Padişahın bizzat takip etmesi ile mektebin bir an önce binasına kavuşabilmesi için gereken fedakârlıklar yapılmış, bir yıl sonra Mekteb-i Sultani öğrencileri binalarında eğitime başlayabilmişlerdir. Sultan Hamid'in, eğitimin aksamaması için öğrencilere hemen bir bina tahsis etmesi, diğer taraftan da yanan binanın kısa sürede yapılmasını sağlaması, eğitime verdiği değeri ortaya koyan somut bir göstergedir.

II. Abdülhamid uyguladığı eğitim politikasını şöyle anlatıyor: *"Ben elimden geldiği kadar mektepler açarak cehaleti yok etmeye, çocuklarımızı tahsile sevketmeye uğraşırken, her birinin kendisine mahsus emelleri olduğunu bildiğim kavim ve milliyetleri Saltanat ve Hilafet makamına bağlamaya gayret ettim."*⁷¹.

Genel anlamda bakıldığında II. Abdülhamid döneminde başarılı bir eğitim politikası sürdürüldüğünü söylemek mümkündür. Özellikle Tıbbiye, Mülkiye, Harbiye, Hukuk Mektebi, Mühendis Mektebi, Sanayi-i Nefise Mektebi, Hamidiye Ticaret

Mektebi ve en nihayetinde Darülfünun gibi eğitim kurumları nitelikli insan yetiştirme konusunda önemli bir işlev gördüler. Bu dönemde açılan okulların çoğalması ve ülke geneline yaygınlaşması yeni ve eğitilmiş bir neslin yetişmesinde rol oynamıştır. Bu nesiller, özellikle 19. yüzyılın son çeyreğinde yoğun bir emperyalist saldırıya maruz kalan Osmanlı Devleti'nin ayakta kalmasına ve sonrasında da aynı emperyalist güçlere karşı Milli Mücadele verilip modern Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşmasına ön ayak olmuşlardır.

II. ABDÜLHAMİD'İN SOSYAL DEVLET ANLAYIŞI VE SAĞLIK POLİTİKASI

II Abdülhamid döneminde yoksullara yardım ve hayır faaliyetleri bakımından çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu anlamda kapsamlı sosyal yardım faaliyetlerinin yapıldığı görülmektedir. Mesela her Cuma padişah adına sadakayı seniye adı altında özellikle yoksulların bulunduğu mahallelerde çok sayıda kurban kesilip yoksullara dağıtılmaktaydı. Ayrıca yine Sultan Abdülhamid'in emriyle Cuma selamlığı sırasında sadakayı seniye adı altında yoksullara, ihtiyacı olanlara belli bir miktar para yardımı yapılmaktaydı⁷².

Abdülhamid döneminde yapılan en önemli yardımlardan birisi de muhtacın maaşı uygulaması idi. Buna göre maddi açıdan zor duruma düşmüş kişilere, geçimlerini sağlayabilmeleri, belirli bir rahatlık içinde yaşayabilmeleri için hiç bir ayırım gözetmeksizin maaş bağlanırdı. Abdülhamid'in uzun süreli padişahlık döneminde toplum üzerinde sosyal kontrolün sağlanması, asayişsizliklere meydan verilmemesi, insanların fakirlik sebebiyle hırsızlık, gasp vb. adi suçlara kalkışmaması açısından cüzi de olsa muhtacın maaşının verilmesi, vatandaşa devletin gücünü hissettirmekte, bu güç karşısında şükran ve itaat duygularını perçinleştirmekteydi. Muhtacın maaşı tekke, zaviye ve dergâhlara da verilebilmekteydi⁷³.

II. Abdülhamid'in aşağıdaki iradeleri, insanlar arasında her hangi bir ayırım yapmaksızın fakir fukaranın mağduriyetinin önlenmesi çabası içinde olduğunu belgelemektedir:

“Buğday fiyatının artmasından dolayı ekmeğin beher okkasına beş para zam yapılmasının lazım geleceği Şehremaneti tarafından arz olunmasından sonra, ekme fiyatının yükselmesine mani olmak için Şehremaneti ve Ticaret odaları ilgililerinden oluşmak üzere hemen bir komisyon kurulmasıyla, bulunacak çare ve tedbirin arzı hakkında Padişah efendimizin emir ve iradeleri üzerine yazılan sadaret tezkeresinde, bugün toplanması emir ve ferman buyrulmuş olan komisyon üyelerinin toplanmasının yarına kaldığını beyan etmekteyseniz de, işbu komisyonun her hâlükârda yarın toplanarak, önceki tebligat uyarınca ekmeğe zam yapılmaması konusunda alınacak kararın yarın akşam saraya iletilmesi Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir⁷⁴.”(19 Haziran 1899).

“Önemli zaruri ihtiyaçlar arasında yer alan kömürün fiyatının dengede tutulması gerekli olup bu konuda tedbir alınması daha önce merhametli padişahımızca irade edilmişti. Hal böyle iken ne tür tedbir alındığına dair zat-ı şahanelerine her hangi bir maruzatta bulunulmamıştır. Bu gibi kışlık ihtiyaçların tedariki zamanı olan bu mevsimde gerekli tedbirlerin alınarak ahalinin geçen kış olduğu gibi yakacak sıkıntısı çekmesine meydan verilmemesi gerekmektedir. Buna göre icabının yerine getirilmesi Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir⁷⁵. (15 Ağustos 1898).

“Maddi sıkıntı içinde bulunduklarından ve Paskalya ve Hamursuz Bayramı'nın yaklaşmasından dolayı padişaktan armağan talep eden Rum Patrikhanesi'ne 75.000, Ermeni Katolik Patrikhanesi'ne 25.000, Hahamhane'ye 35.000 ve bu arada Ermeni Patrikhanesi'ne de 40.000 kuruş verilmesi hakkındaki hükümet kararını arz eden 1 Nisan 1896 tarihli hususi

sadaret tezkeresi üzerine icap edenlerin yerine getirilmesi Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir⁷⁶”(4 Nisan 1896).

“Şişli’deki Bulgar hastanesi için, zat-ı şahanelerinin emri ile günlük muayyen miktar et ile 45 okka ekmek tahsis edilmesi kararlaştırılmış idi. Bunlardan ekmek tahsisinin henüz başlatılmamış olduğu anlaşıldığından, belirlenen miktar ekmeğin en kısa sürede günlük olarak hastaneye verilmesi Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir⁷⁷”. (15 Mart 1904)

“İmaretlerde pişirilmekte olan çorbaların pirinci azca bulunmuş olup, bunlara ziyade pirinç konulduğu durumda gerçi masraf çoğalır ise de, bu masraf Evkaf-ı Hümayûn hazinesinden karşılanacağından, bundan sonra imaretlerde pişirilecek çorbalara daha fazla pirinç konulmalıdır. Ekmeklerin dahi pişkin olmasına özen gösterilmelidir. Şimdiye kadar imaretlerde haftada bir verilen pilavın bundan sonra haftada iki defa verilmesi ve her imarete pişirilen çorba, pilav ve ekmeklerin hangi imarete ait olduğunun dahi işaret edilerek numune olmak üzere birer miktarının saraya gönderilmesi Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir⁷⁸”. (14 Eylül 1893)

“Bağdat’ta kâin Alevi dergâhına hazine-i celileden ayda bin kuruş yemek ödeneği tahsis edilmesi Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir⁷⁹”. (15 Ocak 1901)

“Kış mevsimi şiddetli bir şekilde hükmünü sürdürmekte olduğundan fakir ve muhtaç durumda bulunan ahalinin kömür vesaire gibi yakacak ihtiyaçlarının temininde kullanılmak üzere, Padişahımız efendimiz bin lira bağışta bulunmuş ve söz konusu miktar ihtiyaç duyan fakirlere dağıtılmak üzere Şehremaneti’ne gönderilmiştir. Zat-ı şahaneleri, devlet ricailinden ve memurlarımızdan arzu edenlerin de bu yardıma katılmalarını beklemektedir. Bu sebeple katkıda bulunmak

isteyenlerin yardımlarını Şehremanetine göndermeleri Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğinden-
dir”⁸⁰. (23 Ocak 1907).

Yukarıdaki örnekler padişahın bu tarz çok sayıda vermiş olduğu emirlerden seçilmiş sadece birkaçını kapsamaktadır.

Sultan Hamid muhtaç durumda olanlara yardım yapılması konusundaki hassasiyeti ölçüsünde ülkesinin sokaklarında aç insan kalmaması için de çaba göstermiştir. Bu bağlamda Saray ressamı Fausto Zonaro’nun, “Ertuğrul Süvari Alayı Köprüde” isimli tablosunun sunulması sırasında yaşanan bir gelişme oldukça fikir vericidir ve Sultanın fakirliğe bakışını çok iyi sergilemektedir. Zonaro Ertuğrul alayının Galata Köprüsü’nden geçişini canlandıran bir resim yapmıştı. Buna göre Kumandan Paşa ve Kolağası önde; Başçavuş ve onbaşı solda, cüsseli iki çavuş arasında gür siyah sakalıyla sancaktar ve güneşte parlayan üniformalarıyla askerler saftaki yerlerinde resmedilmişti. Zonaro tabloyu önce Münir Paşa’ya gösterdi. Münir Paşa tabloyu gördüğünde çok beğendi ve övgüler yağdırdı. Ardından Zonaro’ya dönerek tabloda ön planda resmini çizdiği yalınayak bir erkek çocuğu ve çingene grubunu gösterdi. Ressama şunları söyledi: *“Bakın, Padişah hazretleri yoksulluğu hiç sevmeyen ve özellikle yalınayak insanların var olduğunu kabul edemez. Bu oğlanı giyinik gösteremez misiniz?”*. Zonaro verdiği cevapta; bunun mümkün olabileceğini ama tablonun anlamını kaybedeceğini söyledi. Zonaro’ya göre; her zaman ve her yerde yürüyüş yapan askerlerin önünde halktan kişilerin ve onlarla uygun adımlar atan, aynı şeyleri yapmaktan mutlu neşeli çocuklar bulunduğunu, orada resmettiği çocuğun da resmin bütünlüğünü sağladığını belirtti.⁸¹ Bunun üzerine Tablo, Yıldız Sarayı’na değiştirilmeden sunuldu. Sultan Hamid de tabloyu çok beğenmişti Münir Paşa’nın buradaki hassasiyeti de gösteriyor ki, Padişah ülkesinde aç ve açıkta

insan olmasını istememekte, bu durumda olanlar varsa da gerekli desteğin yapılmasını sağlamaktaydı.

Diğer taraftan Sultan II. Abdülhamid döneminde kasaba ve köylere kadar yaygınlaşan okullar ve camiler yaptırılmış, hayır işleri özendirilmiştir. Bu faaliyetler büyük harcamalar gerektirmeden de yapılabilirdi ve bu sayede padişah doğrudan halka ulaşmanın yolunu bulabiliyordu. Fakirlerin koruyucusu imajının geniş kitlelere yayılması açısından Darülaceze, Hamidiye Etfal Hastanesi, Darül-Hayr-ı Âli gibi kurumlar büyük işlev görmüştür.

Yapılan hayır işlerinin giderlerinin nasıl karşılandığı hususu da önemlidir. Çünkü gerçekten büyük miktarda yardımlar yapılmakta, bunun için kurumlar oluşturulmaktadır. Bu anlamda sosyal devlet anlayışı gereği yapılan harcamaların kaynağı Hazine-i Hassa ve Emlak-ı Seniyye İdaresi tarzında müesseselerden temin edilmektedir.

Söz konusu müesseseler doğrudan padişahın kontrolü altında faaliyet göstermektedirler. Dolayısı ile bunların kaynaklarının nerelere harcanacağına II. Abdülhamid karar vermektedir. Çoğunlukla da halkın gündelik hayatındaki sıkıntılarını takip ederek bunlara çözüm arayışı içinde olduğunu görmek mümkündür. Mesela Sultanın, ekmek fiyatlarının beş para artışına dahi sürekli karşı çıkışı ve bu konuda halkın mağdur edilmemesi gereğini sürekli vurgulaması, onun gündelik gelişmelerden haberdar olduğunu ve aynı zamanda merhametli bir kişiliği bulunduğunu izah etmektedir. Yine bunun gibi, imarethanelerde pişirilen çorbaların içine konulan pirinç tanelerinin az olmasına müdahale etmesi de oldukça dikkat çekicidir. Bir taraftan yoğun devlet işleri ile meşgul iken, diğer taraftan çok basit bir mesele gibi görünen pirinç taneleri konusu ile ilgilenmesi, padişahın fakir- fukaraya yönelik merhametinin bir başka göstergesidir. Bu tür örnekler sıklıkla karşımıza çıkmaktadır.

II. Abdülhamid'in sağlık konusuna da özel bir hassasiyet gösterdiği bilinmektedir. Bu anlamda padişah tıp ve sağlık konularına ilgi duyar ve özel bir önem verirdi. Saltanatı boyunca tebaasının sağlığını koruyup kollamak amacıyla; ecza ve gıda maddeleri satışıını kontrol altına alacak yasal düzenlemeler yapmış, sağlık uygulamalarını yasal zemine oturtmaya çalışmıştı. Başta hekim ve eczacı olmak üzere sağlık elemanları yetiştirmeye özen göstermiştir. Tıp alanındaki keşifleri ve gelişmeleri yakından takip edip en kısa sürede ülkede de uygulanmasını sağlamış, modern tıp kurumlarını hizmete sokmuştur. Saltanat yıllarında bakteriyoloji çalışmaları yoğun bir şekilde ele alınmıştır. Halk sağlığını tehdit eden salgınlar ve bulaşıcı hastalıklarla bilimsel mücadelenin temeli II. Abdülhamid döneminde atılmıştır⁸².

Hac ibadeti esnasında hacılara gerekli tıbbi hizmetleri sağlamak için doktorlar gönderilip, hacıların ihtiyaç duyduğu ilaçlar ücretsiz sağlanırdı. Bu maksatla yapılan harcamalar Hazine-i Hassa'dan karşılanırdı. Ayrıca hacıların bulaşıcı hastalılardan korunması amacıyla Cidde, Mekke ve hac güzergâhında inşa edilen sağlık merkezleri ile muhtemel hastalıkların önü alınmaya çalışılırdı⁸³.

Sultan tıp ilmine özel bir merak duyardı. Kendi ifadesi ile İbni Sina'yı Arapça aslından okumuştı. Bunun yanında birçok başka tıp kitabı okumuş olması onun adeta bir doktor kadar tıp bilgisine sahip olmasını sağlamıştı. Atıf Bey'e anlattığına göre; Saray'da hastalanan bir cariyeyi muayene edip hastalığına teşhis koymuştu. Bir defasında ise gece hastalanan bir kâtibi muayene ettikten sonra zatülcenbe yakalandığını söylemişti. Çağrılan nöbetçi Doktor Besim Bey de aynı teşhisi koymuştu. İşte tıp bilgisine bir başka örnek. Gazetede okuduğu bir haberden yola çıkarak Doktor Atıf Bey'e söyledikleri: *"Doktor Rıfat Bey tıfıslıların tedavisiyle meşgul oluyormuş. Ona söğüt yaprağı ilacını tavsiye etseniz. Ben bu ilacı, İbni Sina'nın*

tıp kitabında gördüm. Orada ‘söğüt yaprağı ekşi sütle macun kıvamına gelinceye kadar bir havanda halledilerek hummalı hastaların vücuduna sürülse, şifayı temin eder’ diyor. Ben Yunan Muharebesi esnasında Yıldız Hastanesi’nde bunu tatbik ettirdim. Birçok hastalar şifa buldu. Rıfat Bey’e söylemeniz de, bunu bir kere de kendi hastaları üzerinde tecrübe etse”.

Abdülhamid hastalandığı zamanlarda da hangi ilaçların yazılması gerektiğini çoğu zaman doktora kendisi söylüyordu. Hassas bazı konularda ise doktorun yardımı olmaksızın kendi işini kendi görmek gibi bir alışkanlığı vardı. Mesela bir defasında ağrıyan dişini kendisi çekmişti. Böyle hareket ederken ne düşündüğü gayet net ve anlaşılır bir durum. Sürekli güvenlik endişesi içinde olan Abdülhamid’in, bir doktorun kerpeteni ağzına sokacak olmasından fena halde tedirginlik duyması çok da şaşırtıcı değildir. Çünkü kerpeten ufak bir harekete pekâlâ boğazına da saplanabilir. Doktorun sadık bir kişi olması dahi Abdülhamid için yeterli güvence sayılmaz. O yüzden kendi dişini kendi çeker.

II. Abdülhamid döneminde gerek İstanbul’da gerekse birçok vilayet merkezinde devlet hastanelerinin açılmış olması son derece önemlidir. Aynı dönemde sosyal yardım alanında da merkezî devletin gittikçe artan oranda varlık göstermekte olduğunu görülmektedir. Netice itibariyle Abdülhamid döneminde sağlık yatırımları ve sosyal devlet olma gereğinin yerine getirilmesi o dönem toplumu üzerinde müspet etki bırakmış ve bu yönüyle Padişah toplumu kendisine bağlamıştır.

SULTAN II. ABDÜLHAMİD'E KURULMAK İSTENEN KUMPAS VE YILDIZ İSTİHBARATININ GÜCÜ

I I. Abdülhamid kurmuş olduğu istihbarat ağı sayesinde gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında meydana gelen hadiselerden hemen haberdar olur ve ona göre çözümler arardı. Kendisi ve ailesi için çok mütevazı harcamalar yapan ve israftan sürekli olarak kaçan Sultan, istihbarat söz konusu olduğunda bol miktarda ihsan ve atiyeler dağıtmaktan geri kalmamıştır. Bu suretle Saray'dan başlamak üzere ülkenin her tarafına yayılan bir istihbarat örgütü meydana getirmiş ve bu örgüt elemanlarını kendi özel hazinesinden beslemek suretiyle onları nimetlere boğmuştur. Ancak bütün bu harcamalar boş yere sarf edilmeyip, her yönden saldırılara maruz kalan Osmanlı Devleti'ni parçalamaya yönelik faaliyetlerden haberdar olma ve ülke bütünlüğünü koruyabilme amacıyla yapılmıştır. Bütün bunların sonucunda Yıldız istihbaratının, dünyanın önde gelen istihbarat örgütleri ile rekabet edebilecek dereceye ulaştığı bilinmektedir.

Bu sayede ülke genelinde olup bitenler hakkında ilgili nezaret henüz bilgi sahibi değilken II. Abdülhamid konudan haberdar olurdu. Dolayısı ile nezaretler bu işler hakkında Saray'a malumat verdiklerinde II. Abdülhamid çoktan meseleye vakıf olmuş ve hatta çoğu zaman da halletmiş olurdu. Sultan Hamid'e göre; Haber alma düzeni bulunmayan bir hükümet, bir

devlet ya da bir devlet adamı düşünülemezdi. En tepede bulunan kişi tüm yanı başında olup biteni bilmek zorundaydı. Bundan dolayı İstanbul'dan ülkenin en ücra köşesine kadar istihbarat ağını mükemmel denecek şekilde yaymıştı. Bunun sayesinde ülkede olup bitenlerin hepsini takip ediyor, biliyordu. Bu teşkilatın mali kaynaklarını çoğunlukla Hazine-i Hassa'dan sağlıyordu. Bu uğurda bol miktarda harcama yapmaktan çekinmemiştir.

Sultan Abdülhamid yüksek mevki sahibi devlet adamlarına, bazı yabancı elçilerin ileri gelenlerine kendi kesesinden düzenli bir ödenek ayırmıştı. Bu şekilde büyük devlet adamlarını kendisine bağlamıştı. Bazı insanların şerrinden korunmanın ve devlet için faydalı hizmetler yaptırmanın ancak maddi menfaatle olabileceğine inanarak kendi kesesinden harcadığı da çok olurdu. Mesela, kumara düşkün olduğunu bildiği İstanbul'da Batılı sefaretlerden birinin mensubunu adım adım takip ettirmişti. Bir defasında Avrupalı diplomatın muazzam bir para kaybedip ödeyemeyecek hale düştüğünü tespit etti. Sonra da, onu hemen kendisine müracaat etmesini sağlayıp borcunu ödedi. Bu şekilde diplomatı kendisine bağlamıştı⁸⁴. Bu durum aynı zamanda, kendisine istihbari bilgi verecek yeni bir eleman kazandığı anlamını taşıyordu.

II. Abdülhamid ülkenin bulunduğu coğrafyada ayakta kalabilmek için, istihbarat gücü yanında, güçlü bir kara ordusuna sahip olmanın öneminin de farkındaydı. Bu amaçla disiplinine hayran olduğu Alman ordusundan uzmanlar getirtti. Özellikle Von der Golç Paşa bu anlamda Osmanlı subaylarının yetişmesinde önemli katkılar sağladı. 1883 yılında Türkiye'ye gelen Golç Paşa giderek orduda nüfuz kazandığı kanaatine sahip olmuştu. II. Abdülhamid'i, kararsız ve zamanın tesiri altında kalan bir Padişah olarak değerlendiriyor, bu bağlamda O'nu etki altına alarak Almanya'ya minnet duymasını sağlayacak bir yöntem tasarlıyordu. İşte bu amaçla 15 Aralık 1889'da

Almanya Başbakanı Bismark’a gizli ve şifreli bir mektup yazarak tasarladığı planı anlattı.

Golç Paşa notunda, Osmanlı ordusunda kendine bağlı birçok paşa olduğundan bahsederek özetle şöyle diyordu: *“Bir resmigeçit sırasında askeri kıtaların bir isyan çıkarmasını sağlayabilirim. O anda derhal müdahale ederek Padişahı kurtaracağım. Böylece Padişah kendini koruyabilecek tek devletin Almanya olduğuna ikna olacak ve her istediğimizi yapacak. Bu arada bir ittifak anlaşması da yapabiliriz”*.

Görüldüğü üzere Golç Paşa II. Abdülhamid’i bir kumpasla karşı karşıya bırakma niyetindedir. Önce asker arasında II. Abdülhamid aleyhine bir isyan çıkaracak ve sonrasında da müdahale ederek isyanı bastıracaktı. Böylece bir kurtarıcı olarak, II. Abdülhamid’i avuçları içine alacağını hesaplıyordu. Aynı zamanda bu sayede II. Abdülhamid’e, kendisini ancak Almanya’nın koruyabileceği mesajı verilmiş olacaktı. Yani Padişah tam anlamıyla kontrol altına alınacak, Almanya’nın her isteğine boyun eğecekti.

Bu yıllarda Almanya’nın Osmanlı Devleti ile bir askeri ittifak anlaşması yapmayı istediğini de bilmek gerekir. Ama II. Abdülhamid hiçbir zaman Almanya ile bir askeri ittifak anlaşmasına yanaşmıyordu. Bu konuda ülkeyi bağlamak istemiyordu. Bunun sebebini Padişahın geleceğe yönelik düşüncelerinde aramak gerekir. II. Abdülhamid, büyük güçler arasında er geç bir hesaplaşmanın meydana geleceğini ve aralarındaki rekabet yüzünden genel bir savaş çıkaracaklarına inanıyordu. Böyle bir durum meydana geldiğinde, Osmanlı Devleti tarafsızlığını koruyup savaş dışı kalacak ve diğerlerinin yıpranmasına karşılık, Türkiye yıpranmamış bir güç olarak ortaya çıkacaktı. Almanya ile yapılacak bir askeri ittifak anlaşması ise II. Abdülhamid’in bu planını daha baştan bozar, Osmanlı Devleti Almanya ile birlikte hareket etmek zorunda kalırdı. Bu da çıkacak muhtemel savaşta peşinen taraflardan biri olarak yer

almak demekti. Hâlbuki Padişah devletin gücünü ve enerjisini, üstelik Dünyanın önde gelen güçleri olan, İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı harcama niyetinde değildi. Dolayısı ile, ticari, iktisadi ve siyasi anlamda Almanya ile sürdürülen son derece dostane ilişkiler askeri ittifakla neticelenmiyordu. İşte II. Abdülhamid'i böyle bir askeri ittifaka razı etmek de Golç Paşa'nın kumpas yapma gerekçelerinden biri idi.

Kumpasın gerçekleştirilmek istendiği dönem önemli. Çünkü Golç Paşa'nın mektubu yazmasından yaklaşık iki ay önce, 1889 Ekim'inde Alman İmparatoru II. Wilhelm İstanbul'a gelmişti. II. Abdülhamid, İmparatora sıcak ve görkemli bir karşılama yapmak ve Türkiye'de bulunduğu sürede O'nu fevkalade ağırlamak suretiyle Almanya'ya vermiş olduğu önemi göstermişti. Ziyaretin sonuçlarından biri Türk-Alman ticaret anlaşmasının imzalanması olacaktı. Ama padişah askeri bir ittifaka yanaşmamıştı. Demek ki İmparator Wilhelm'in avuçlarının içine alamadığı II. Abdülhamid, Golç Paşa'nın kumpası ile etki altına alınmak isteniyordu.

Fakat Golç Paşa düşüncesini hayata geçiremeden Bismark'a yazdığı şifreli mektup Yıldız istihbaratınca ele geçirildi. Olay bu yönüyle uluslararası casusluk faaliyetlerinin bir yansıması olarak da karşımıza çıkmaktadır. Golç Paşa'nın 15 Aralık 1889 tarihinde yazdığı şifreli ve çok gizli mektup, 1890 Mart ayında şifresi çözülmüş olarak II. Abdülhamid'in masasındadır. Masaya koyan da, Hariciye müsteşarı ve Yıldız istihbaratının önemli elemanlarından biri olan Artin Paşa'dır.

Artin Paşa, Padişah'a sunduğu tezkerede, şifreli mektubun ele geçiriliş serüvenini de anlatmaktadır. Buna göre:

Fransız General Bulanje'nin hizmetinde çalışan bir Fransız yüzbaşı bir süre sonra Almanya hesabına casusluk yapmaya başlamıştır. Bu cümleden olarak, Alman elçiliklerinin Berlin'le yaptıkları çok gizli ve şifreli yazışmaların şifresi yüzbaşıda bulunmaktadır. Fakat yüzbaşının bu durumu General

Bulanje ile irtibatı olan edebiyatçı ve gazeteci Theodor Kahu tarafından tespit edilir. Bunun üzerine Yüzbaşı, Kahu'ya gide- rek ondan bir talepte bulunur: “*Alman casusu olduğuma dair evrakı yok ederseniz size çok değerli bilgiler verir ve hizmette bulunurum*” der. Theodor Kahu kabul eder. Yüzbaşı Alman- ların gizli yazışmalarda kullandıkları şifreleri Kahu'ya verir. Karşılığında Kahu, yüzbaşının casus olduğunu belgeleyen de- lilleri yok eder. Artık gizli şifreler Theodor Kahu'nun elindedir.

Theodor Kahu'nun Fransız istihbaratı ile ilişkisi olduğu malum. Fakat aynı zamanda Yıldız istihbaratı hesabına da fa- aliyet yaptığı anlaşıyor. Kahu şifreyi öğrendikten sonra, İs- tanbul'daki Alman elçiliği memurlarından birine menfaat sağ- layarak bazı gizli yazışmaları elde eder. Bu konudaki maddi desteği sağlayan Fransız parlamenter Henri Laguerre'dir. İşte ele geçen bu şifreli yazışmalar arasında Golç Paşa'nın mektubu da vardır. Kahu şifreli mektubu çözünce derhal İstanbul'a ge- lip Artin Paşa'yı durumdan haberdar eder. Artin Paşa olayın çok önemli olduğunu, eğer aslı çıkmazsa başının büyük derde gireceğini Kahu'ya ifade eder. Kahu, önemine binaen mektu- bun fotoğrafını da aldırıldığını, her türlü garantiyi verebileceğini söyler. İlave olarak da “*bu hizmetime karşılık zat-ı şahaneleri de herhalde benden lütuf ve ihsanını esirgemeyecektir*” der. Sonuçta Golç Paşa'nın gizli mektubu II. Abdülhamid'in ma- sasındadır. Artin Paşa II. Abdülhamid'i Golç Paşa'nın kumpa- sından haberdar ederken şu yorumu da yapar: “*Eski İngiliz elçilerinden Elliot'un iğrenççe yaptığı faaliyetlerin adeta bir numunesi*”. Yani bu ifadeden de anlıyoruz ki, Golç Paşa'nın II. Abdülhamid'e kurmak istediği kumpas yeni bir şey değilmiş. İngilizler de zamanında bunu çok denemişler⁸⁵.

İşte uluslararası bir casusluk hikâyesi. II. Abdülhamid sal- tanatı süresince bu tür tertiplerle karşı karşıya kalmıştır. Fa- kat dirayeti ve istihbarata verdiği önem sayesinde bunlardan kurtulabilmiştir.

Diğer taraftan önemli bir husus daha var. Golç Paşa'ya ne oldu? Bu olaydan sonra Golç Paşa'nın görevine devam ettiğini biliyoruz. Esas itibariyle, Golç Paşa'nın Osmanlı ordusuna kurmay subay yetiştirmekteki başarısını bilen II. Abdülhamid, Paşa'yı ikaz ederek, *"sen kendi işine bak, kurmay subaylar yetiştir, bu tarz meselelere de karışma"* demekle yetinmiş olmalı. Şunu da belirtmek gerekir ki, Golç Paşa'nın kumpasına rağmen Türk-Alman ilişkileri olumlu yönde devam etmiştir. Çünkü her iki ülkenin de karşılıklı ortak çıkarları vardır. II. Abdülhamid, dış politikada İngiltere, Fransa ve Rusya'ya karşı Almanya'nın desteğini alarak Osmanlı Devleti'ni ayakta tutmaya çabası içinde idi. Dolayısı ile her iki ülkenin işbirliğinin devamından yana olarak, demiryolu ve petrol imtiyazlarını da Almanlara verecektir. Fakat Almanya ile askeri ittifak anlaşması yapmayacaktır. Çünkü II. Abdülhamid ülkeler arasındaki kamplaşmayı görüyor, bunun en nihayetinde bir savaşa yol açacağını düşünüyordu. Böyle bir savaş çıkması halinde ise Osmanlı Devleti savaş dışı kalacaktı. Bu durumda o ülkeler yıpranırken Osmanlı Devleti gücünü korumaya devam edecekti. İşte bu hesapları yapmakta olan II. Abdülhamid Almanya ile askeri ittifak yaparak ülkeyi bağlamak istemiyordu. Nitekim gelişmeler kendini haklı çıkaracaktır.

Yaşanan bu gelişme Yıldız istihbaratının gücünü yansıtmaktadır. II. Abdülhamid bu tür istihbari bilgileri önceden almak suretiyle dış politikasını daha rahat belirleyebiliyordu. Nitekim Başkâtip Tahsin Paşa'nın ifade ettiğine göre II. Abdülhamid İstanbul'daki yabancı elçiliklerin faaliyetlerini takip ettirir, elçiliklerde yapılan görüşmelerden haberdar olurdu. Mesela bir defasında, büyük devletlerin elçileri Rusya sefaretinde toplanıp uzun müzakereler yağmışlar ve bir takım kararlar almışlardı. Ama onlar kendi aralarında kararlar alırken bir şeyin farkında değillerdi. İçlerinde II. Abdülhamid'in adamı vardı. Dolayısı ile sefarethanede yapılan konuşmaların metinleri ertesi gün

Sultan Hamid'in masasına konulabiliyordu. Padişah da Hacıye Nazırı Tefrik Paşa'yı çağırıyor, elindeki metnin tutanaklarını veriyor ve buna göre politika oluşturmasını istiyordu. Henüz tele kulak gibi teknolojik aletlerin olmadığı o dönemde, Sultan Hamid, bir şekilde yabancı elçilikleri dinleme başarısını gösteren bir istihbarat ağı oluşturabilmişti. Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu'nun değerlendirmesi ile; devletin iç ve dış idaresinin bel kemiği istihbarattan ibarettir. Bunun bilincinde olan Sultan Hamid Dünyadaki her hadiseyi hassasiyetle takip ediyor ve Yıldız İstihbarat örgütünün fiilen başkanlığını yapıyordu. Dünyanın her tarafına dal budak sarmış bu azametli haber alma, casusluk, casusluğa karşı savaş ve sabotaj ahtapotunu Sultan Hamid şahsen idare ediyor, en hurda işlerine kadar kontrolü altında bulunduruyordu. Geçmişten aldığı tecrübe ile de hareket eden Sultan polisi ve zaptiyeyi, orduyu ve donamayı ve devletin bütün sefarethane ve konsolosluklarını da doğrudan şahsına bağlamış bulunuyordu⁸⁶.

Sultan Hamid'in yabancı ülkelerin Türkiye zerindeki emellerinin farkında olarak hareket ettiği tartışmasıdır. Mesela padişahla sık sık görüşen ve İngiltere lehine lobi faaliyetlerinde bulunan Vambery bir defasında Sultan Hamid'e, Rusların Karadeniz'de güçlü bir filo kurduğundan, yakın bir zamanda Türkiye'ye saldırılabileceğinden bahsedince ona şu cevabı vermiştir: *"Bu gln hikyeyi anlatan ilk kişi siz değilsiniz. Hakikaten insanlar benim Rusya'nın Sivastopol ve diğer Karadeniz limanlarındaki hazırlıklarını ve niyetlerini görmeyecek kadar aptal ve dikkatsiz olduğumu mu sanıyorlar? Ben Rusya'nın, değil Karadeniz'deki savaş filosunun, kayıklarının bile kuvvet ve sayısını bilirim. Ben bütün hayatımı bu memleketin selamet ve güvenliğine adadım. Eğer Rusya'nın Boğaziçi'ne çıkartma yapması gibi önemli gelişmeler karşısında gereken dikkati veremezsem, bu mevkiyi işgal etmeyeyim daha iyi"*⁸⁷. Vambery boşuna Abdülhamid için *"en ince teferruatına kadar*

Avrupa politikasından haberdardır” değerlendirmesinde bulunmuyor. Esas itibariyle bu değerlendirme gerçeğin ta kendisini yansıtıyor. Peki, Sultan Hamid *“Rusya’daki kayıkların sayısını bile bilirim”* derken bu bilgiyi ona kim ulaştırıyor? Tabii ki Yıldız İstihbaratı.

II. Abdülhamid’in, İngilizlerin Ortadoğu’daki Osmanlı coğrafyasında yapmaya çalıştıkları operasyonları önceden haber alıp önlediği çok olmuştur. Bu anlamda İngilizler en çok bölge aşiretlerini silahlandırma faaliyetinde bulunuyorlardı. Deniz yolu ile getirilen silahlar Basra Körfezi, Yemen ve Suriye sahillerine indirilerek Arap aşiretlerine dağıtılırdı. Sultan Hamid gelen istihbarat üzerine sahilleri kontrol altında bulundurur ve ülkeye silah sokulmasının önüne geçerdi. Silah getiren İngilizlerin yakalandıkları da olurdu⁸⁸. Değişik tarihlerde ele geçirilen bu silahların büyük bir yekûn tuttuğu görülmektedir. Bu tedbirler alınırken, sahilleri tarassut etmekle görevli gambotların sahip olduğu teknolojinin yetersizliği ve sahillerin çok uzun olması, silah kaçakçılığının önlenmesinde her zaman başarılı olunması engelliyordu.

İngilizler zaman zaman da meşru zeminde hareket eder gibi görünüp Osmanlı coğrafyasına gönderdikleri sivil veya subay bazı adamları ile bilgi toplama faaliyetinde bulunurlardı. Bunlar Rumeli, Anadolu veya diğer bölgelerde dolaşır, yerli halkla temas kurar, onları bir takım konularda kışkırtmaya çalışırlardı. Kapitülasyonlar gereği bu tür kişilerin seyahatini engellemek mümkün değildi. Ama nereye giderlerse gitsinler istihbarat elemanlarının takibi altında olurlardı. Mesela 1905 yılında bir İngiliz subayı yanında arkadaşı ve iki tercüman olduğu halde Anadolu’da çeşitli yerlere uğrayarak dolaşmaktadırlar. Tabii olarak İngiliz istihbaratı adına çalışmaktadırlar. Bu kişiler Kastamonu vilayetinde iken Çerkeş kasabasına gelirler ve askerlik dairesini ziyaret ederler. Burada kendilerine ikramda bulunulur ve sohbet ederler. Bu arada karakol

görevlilerinden biri İngiliz casusunun çantasındaki evrakları ve haritayı gizlice alıp fotoğraflarını çeker ve tekrar çantaya koyar. Elde edilen bilgiler de derhal Yıldız Sarayı'na gönderilir⁸⁹. Bundan sonra İngiliz subayın atacağı her adımdan, yapacağı her temastan artık devlet haberdardır ve ona göre önlem alınır. Bu olayı da, Yıldız istihbaratının gücünü ortaya koyan bir örnek olarak göstermek mümkündür.

İngilizlerin Osmanlı Devleti bünyesindeki Müslüman veya gayrimüslim birtakım unsurları kışkırtmaya yönelik faaliyetleri Hicaz bölgesine kadar uzanıyordu. Bu bağlamda Dogtis, Glasers ve Tomas Hotgovins isimli üç İngiliz casusu bedevi şeyhi kılığı ile Mekke ve Medine'ye girip dolaşmaya başlamışlardı. Casus oldukları anlaşılmınca derhal derdest edilmişler ve Medine Muhafızı Osman Paşa bu bilgiyi İstanbul'a göndermişti. Hatta bu casuslardan biri, Müslüman görüntüsünü pekiştirmek için Kâbe'yi tavaf etmek istemiş, bu sırada kendisine bir yıldırım isabet etmiş ve hayatını kaybetmişti⁹⁰.

İngilizler gibi, Ruslar, Fransızlar ve diğer Avrupa ülkeleri de Osmanlı coğrafyasında casusluk faaliyetleri sürdürmekten geri kalmazlardı. Özellikle imparatorluk bünyesindeki gayrimüslim unsurları kışkırtarak devletin bölünmesini sağlamaya yönelik faaliyetlerine hiç ara vermezlerdi. Bu tahrikleri gidecek imparatorluktaki Türk olmayan Müslüman ahali üzerinde de yapmaya başlamışlardı. Buna karşılık bütün bunların farkında olan Sultan Hamid şunları söylüyordu: *"Görüyorsunuz ya, memleketimiz muhteris ecnebilerin cevelangah-ı seyyiatı olmuş. Buna karşı bizim için hiç uyumamak, daima müteyakkız bulunmak farz-ı ayın olmuştur"*. İşte Sultan Hamid bütün bu saldırılara, Yıldız istihbarat teşkilatını kullanarak mani olmaya çalışıyordu.

1906 yılında meydana gelen Akabe meselesi, İngilizlerin Ortadoğu'da casuslar kullanarak yürüttükleri faaliyetlere, II.

Abdülhamid'in aynı yöntemlerle karşı koymasının somut bir göstergesidir. Buna göre;

II. Abdülhamid döneminde İngilizlerle Basra Körfezi'nde dişe diş bir mücadele verilirken, Batı'da Kızıldeniz'in bitiş noktası olan Akabe'de de bir egemenlik mücadelesi yaşanmıştı. Hicaz demiryolunun bitmeye yakınlaştığı 1906 yılında, İngilizler Hicaz demiryolunun Kızıldeniz'e doğru en mühim kapısı vaziyetindeki Akabe kalesini işgal etmek istediler. İngiltere bu suretle hem Hicaz Demiryolunu, hem de Filistin ve Suriye'yi tehdit altında bulundurabilecekti. Fakat II. Abdülhamid'in Akabe gibi stratejik bir kaleyi İngilizlere bırakmaya niyeti yoktu. II. Abdülhamid Doğu'da, Basra Körfezi'nde, İngilizlerin karşısına Almanları çıkararak direnme yöntemini kullanmıştı. Akabe'de ise devletin gücünden başka dayanağı her hangi bir yardım söz konusu değildi. Padişah son derece kararlı bir hareket tarzıyla, başarılı bir asker olan Miralay Rüştü Bey'i iki tabur ve bir topla Akabe ve havalisini ele geçirmekle görevlendirdi. Rüştü Bey bu vazifeyi derhal yerine getirdi ve Akabe'ye yerleşti. Bu arada İngiliz casusu iki Arap şeyhi Rüştü Paşa nezdine gelerek kendilerini Padişah'ın sadık kulları olarak tanıtip bilgi toplamaya ve II. Abdülhamid'in niyetinin ne olduğunu öğrenmeye çalıştılar. Rüştü Paşa onların İngiliz casusu olduğunu anlamıştı. Sert bir ifade ile, hareketin çok ciddi olduğunu, Padişah'tan son derece açık ve kati emirler aldığını, hiçbir şeyden çekinmeyerek en ufak bir tecavüze ateşle mukabele edeceğini belirtmişti⁹¹.

İngilizler buna karşılık bir bedevi kuvvetini Rüştü Bey'in üzerine gönderdilerse de Osmanlı kuvvetleri bedevileri derhal perişan etti. II. Abdülhamid yeni bir emirle Rüştü Bey'den, Akabe'nin Kuzey batısında yer alan Tabe mevkiini de ele geçirmesini istedi ve emir yerine getirildi. II. Abdülhamid aslında işine yaramayacak bir mevki olarak Tabe'yi elde tutarken esas hedefi, ileride İngilizlerle çıkacak ihtilafta feda edebileceği bir

toprak parçasını elinde bulundurmaktan ibaretti. Nitekim çok geçmeden ihtilaf zuhur etti. İngilizler Türk kuvvetlerinin bütün Sina yarımadasını işgal etmesinden endişe eder hale gelmişlerdi. Bu çekince ile İngiltere derhal bir protesto verdi. Bu arada İngiliz parlamentosunda ateşli konuşmalar yapıldı. Başında ise kışkırtıcı yazılar yayınlandı. Hepsi Osmanlı kuvvetlerinin ele geçirdikleri yerlerden geri çekilmelerini istiyorlardı. Bu konuda Rusya ve Fransa da İngiltere lehine tavır aldılar. İngiltere II. Abdülhamid üzerinde baskı unsuru olacağını düşünerek Mısır'daki kuvvetlerine 5 bin takviye yaptı. Akabe Körfezi'ne bir harp gemisi gönderildi, ayrıca bölgeye gidecek bir donanma hazırlanmaya başlandı. Buna karşılık Mısır'daki İngiliz işgalini gayri meşru sayan II. Abdülhamid'in girişimleri ile Mısır'da İngilizler aleyhine gösteriler başladı. Yıldız istihbaratı faaliyete geçmişti. Kahire'deki İngiliz Fevkalade Komiseri Lord Cromer'e tehdit mektupları yağdı. İngiltere ise donanmasını harekete geçirmiş, Osmanlı Devleti'ne bir ültimatom vererek ele geçirdiği yerlerden çıkması için 10 gün süre tanımıştı. II. Abdülhamid esas itibariyle İngilizlerle savaşıma niyetinde değildi. Sadece Akabe kalesinin elde tutulması halinde hedefe ulaşılmış olunacaktı. Bu sebeple müzakereyi kabul etti. Fakat meseleyi tartışacak tarafların Türkler ve Mısırlılar olması gerektiğini belirtti. Çünkü Mısır'daki İngiliz işgalini tanımadığı için Mısırlılar adına İngiliz delegelerle görüşmesi söz konusu olamazdı. Sonuçta Türk ve Mısır heyetleri meseleyi müzakere etti. Esas hedef olan Akabe Osmanlılarda kaldı. Zaten pazarlık unsuru olarak işgal edilmiş olan Tabe mevki ise Mısır'da kaldı. II. Abdülhamid'in Akabe Meselesi vesilesiyle İngilizlere karşı uyguladığı politika ve direnme gücü, birçok başka örnekte olduğu gibi, uluslararası arenada güçlü düşmanlar karşısında dahi, ülke çıkarlarının nasıl korunabileceği konusunda ders mahiyetinde bir örnek olarak tarihteki yerini almıştır.

Yıldız istihbaratının icraatlarından sadece birkaç örnek bile bu teşkilatın sahip olduğu gücü açıklıkla ortaya koymaktadır. Gerçekten de Yıldız istihbaratı Dünyaca üne sahipti ve diğer büyük devletlerin istihbarat örgütleriyle rekabet edebiliyordu. Teşkilatın başında bizzat Sultan Abdülhamid vardı. Ona doğrudan istihbarat sunan çok sayıda teşkilat mensubu sadece Sultan tarafından bilinirdi. İstihbarat bilgisi verenler arasında üst düzey sivil ve askeri bürokratlar olduğu gibi, düşük rütbeli memurlar, yabancı elçiliklerin bazı personeli, gazeteciler, kilise rahipleri, şöhretli bazı yabancılar ve bunlar gibi birçok kişi Yıldız İstihbarat Teşkilatı mensubu olarak bilgi aktarırlardı.

Mabeyn İkinci kâtibi Arap İzzet Paşa, istihbarat teşkilatının en üst düzey elemanlarından biridir. Bunun yanında güvenlik bürokrasisinde önemli konumlarda bulunan Sakallı Mehmed Paşa, Zülüflü İsmail Paşa ve Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa II. Abdülhamid'in en güvendiği kişiler arasında yer alırlardı.

Mesela Sultan Hamid'in Mısır'daki en güvendiği hafiyesi Hıdiv Abbas Hilmi Paşa'nın annesi Prenses Emine İlhami idi. Emine İlhami Hanım sık sık İstanbul'a gelir, çok gizli haberleri şahsen Abdülhamid'e bildirirdi. Bulgaristan Başbakanı Stambulof Sultan Hamid'e hizmet veren bir Yıldız ajanı idi. Sultan Hamid'in Çin'e gönderdiği uzmanlar aynı zamanda Yıldız istihbaratının elemanıydılar. Peki ya İngilizlerin çok önem verdiği Hindistan'da ve Asya'da Abdülhamid'in casusları var mıydı? Bunu Vambery'nin ağzından dinleyelim: *“Hindistan Hükümeti(İngiliz yönetimi) Mekke'den Asya'ya dönen Hint, Afgan ve Orta Asyalı hacılar arasına sızmış Padişah'ın ajanlarına dikkat etmeli, onları gözaltında tutmalıdır. Bunlar halifenin bizzat kendisi tarafından görevlendirilmiş olup, tüm talimatları Padişah'ın mabeyncilerinden almışlardır. Abdülhamid'in İslamcı siyasetinin nasıl tüm Müslüman dünyasının en ücra*

köşelerine kadar nüfuz ettiğini görmenin beni oldukça şaşırttığını size ifade etmeliyim. Kuzey Afrika'da Şeyh Sünusi, Afganistan'da Kabil Başmollası, Orta Asya'da Buhara kadısı ve Hindistan, Cava ve Çin dini liderleri Padişah'ın emrindedirler. İslam Birliği fikrinin Abdülhamid'in saltanatındaki kadar hiçbir zaman güçlü olmadığını söylemekle şüphesiz ki mübalağa etmiş olmam. İslam Birliğinin henüz daha oluşma safhasında olduğu tabiidir. Ne var ki, Mekke'deki merkezi otoritesi ile-eğer planlarının uygulanmasına izin verilirse- şaşırtıcı sonuçlar alması mümkündür. Tuhaftır ama aydın tebaası, ondan için için nefret etse bile, Sultan'ın bu özlem ve emellerini paylaşmakta, bu konudaki başarılarını alkışlamaktadır"⁹².

Yıldız Sarayı esas itibariyle Genel Kurmayın merkezi idi. Askeri Teftiş Yüksek Komisyonu adı altında faaliyet gösteren teşkilat aslında Genel Kurmay merkezi vazifesi görürdü ve başkanı bizzat padişahın kendisi idi. Sultan Hamid yurt dışına gönderilen elçileri ve ateşe militerleri kendisi seçerdi. Kurmay eğitimi almış bu subaylar vazifelerinin başına gittiklerinde doğrudan doğruya Yıldız Sarayı ile iletişim halinde olurlardı. Dolayısı ile askeri istihbarat da Yıldız'ın kontrolü ve denetimi altında idi. Bu subaylar Mekteb-i Harbiye'de büyük bir özenle kurmay eğitimi almışlardı. Sultan Hamid Ordunun kontrolünü de kendi elinde bulunduruyordu. Ordunun Başkomutanı da kendisi idi. Bilgi aktarımı açısından dönemin en geçerli teknolojik aracı olan ülkedeki bütün telgrafhaneler de doğrudan Saray'ın denetimi altına idiler.

Yıldız Sarayı silahhanesinde en modern ve yeni silahların tecrübeleri yapılırdı. Mesela Yıldız istihbaratının önemli elemanlarından biri ve başarılı bir silah uzmanı olan Mahmud Şevket Paşa (sonradan İttihat ve Terakki ile birlikte hareket edecektir) Yıldız silahhanesinde Padişahın huzurunda kendi icat ettiği seri atışlı tüfeklerin denemelerini yapardı. Bu başarısından dolayı da Abdülhamid tarafından ödüllendirilmişti.

Diğer taraftan Abdülhamid marangozhanede sadece süslü çekmeceler veya mücevher kutuları yapmaz, tüfek dipçiklerinin modelleri burada imâl edilirdi. ⁹³ Bu yönüyle Yıldız Sarayı bir umumi karargâh vazifesi görmüştür. Yani hem istihbarat merkezi, hem de genelkurmay merkezi Yıldız Sarayı'dır. Her iki merkezin başında da bizzat Padişahın kendisi vardır.

1908 yılında II. Meşrutiyet ilan edildiğinde ilk icraatlardan biri olarak Yıldız istihbarat örgütü dağıtılmıştır. Bu durum sonraki dönemde devletin haber alma kaynaklarına ciddi bir darbe vurmuştur. Nitekim 31 Mart hadisesi böyle bir zafiyet yüzünden meydana gelmişti. Bilahare Trablusgarp ve Balkan savaşlarının çıkışlarında da bu istihbarat zafiyetinin payı olduğu söylenebilir. Bununla beraber Yıldız İstihbarat teşkilatı mensupları sonraki dönemde bireysel çaba anlamında da olsa bir nevi hizmet görmüşlerdir. Mesela Mustafa Kemal Paşa'ya suikast yapmak amacıyla 1920 yılında Ankara'ya gelen ve idam edilen Hintli casus Mustafa Sagir'in gerçek hüviyetini bildirenler Sultan Hamid'in iki eski hafiyesi idi. Eski Yıldız casuslarından olup İsviçre'de ikamet eden iki eski Osmanlı Musevi'si tam zamanında Mustafa Sagir'in suikast için gelen bir casus olduğunu bildirmişler ve ona göre tedbir alınmıştı⁹⁴.

II. ABDÜLHAMİD'İN GÜVENLİK POLİTİKALARI

I I. Abdülhamid' padişahlığı boyunca en önem verdiği hususlardan biri güvenlik meselesi olmuştur. Özellikle tahta çıkışından hemen sonra peş peşe üç darbe girişimiyle karşı karşıya kalması onu tedbirli olmaya itmiştir. Zaten yaradılıştan bir vehme de sahip olduğundan, bu tedbirler zaman zaman çok aşırıya da gitmiştir. Nitekim jurnal mevzusunun bu derece dallanıp budaklanması aldığı aşırı tedbirler yüzündendir. Bu arada kendisine sık sık suikast ihbarları da gelmektedir. Bunun meydana getirdiği tedirginlikle giderek Yıldız Sarayı'na kapanacaktır. Saray'dan sadece Cuma selamlığı için haftada bir defa çıkacak, bir de yılda bir defa olmak üzere Ramazan'ın on beşinde Hırka-i Saadet dairesini ziyaret etmek için Topkapı Sarayı'na gidecektir. 1883 yılına Yıldız Camii'ni yaptırınca Cuma selamlık törenleri sadece burada yapılmaya başlanacaktır.

II. Abdülhamid şahsi güvenliği için Yıldız Sarayı'nda kendine bağlı askerlerden oluşan bir muhafız bölüğü meydana getirmişti. Bu bölüğün en önemli unsurlarını Söğüt, Bilecik ve Eskişehir havalisine yerleşmiş eski Türk kabilelerinden, mertlikleri, cesaretleri ve dürüstlükleriyle tanınmış Karakeçili aşireti mensupları oluştururdu. II. Abdülhamid Karakeçililere son derece güvenirdi. Bu sebeple, her gece yattıktan sonra kapısı kilitlendiğinde, odasının dış tarafında, kapının

önüne yapılan yer yataklarında bir harem ağası ve Karakeçili aşiretinden bir muhafız muhakkak bulunurdu.

Saray Başkâtibi Tahsin Paşa'nın naklettiğine göre bir gün II. Abdülhamid kendisine *"Basiret emniyetin babasıdır; evvela basiret sonra da emniyet gereklidir"* demişti. Bu düşünce tarzının sonucu olarak II. Abdülhamid lazım gelen bütün tedbirleri almadan hiçbir şeye ve hiç kimseye emniyet etmezdi. Tahsin Paşa, Sultan Hamid'in vehmi hakkında şunları yazıyor⁹⁵:

"Padişah'ın en çok itimadını haiz tabirine layık birkaç isim saymak kabil olsa bile bunların da emniyetsizliğe uğradıkları zamanlar olmuştur. Sultan Mecid'in 'kuruntulu oğlum' tabirini fersah fersah aşacak derecede vehham olduğu gibi, etrafındakiler bu vehmi arttırmış, bununla menfaat temin etmeyi kendilerine sanat edinmiş olduklarından Sultan Hamid daima kendisine suikast yapılacağını, her toplantıda mutlaka kendi aleyhinde sözler konuşulabileceğini, hülasa her tarafta kendisine yönelik pusular bulunduğu kanaatini zihnine yerleştirmişti. Bundan dolayıdır ki, Cuma günleri selamlık alayı ve bilhassa bayram ve Hırka-i Saadet alayları padişahın korumaları için bir gaile haline dönüşürdü Hünkâr'ın dairesiyle Hamidiye Camii arasındaki mesafe pek kısa olduğu halde Cuma selamlıkları için bile mühim tedbirler alınmak adet idi. Her Cuma ordudan ve donanmadan hangi zabitler selamlık resmine gelecek ise, bir gün evvel daireleri tarafından isimleri arz olunur, Cuma günü ilgili memurlar bu defterlerin muhteviyatıyla selamlığa gelenlerin birbirine mutabakatını sessizce tetkik eder, merasimi görmeye gelen ecnebilerin arasına sivil memurlar ikame olunur, ondan sonra her şeyin tamam olduğu Padişah'a bildirilir ve Sultan Hamid bundan sonra arabasına binerdi".

Tahsin Paşa'nın sözünü ettiği vehim ve ihtiyatlı hareket etme hali Sultan Hamid'de her ne kadar mevcutsa da, bunun çok da boş bir kuruntu olduğu söylenemez. Çünkü II.

Abdülhamid döneminde muhalif subaylar arasında yer alan Kazım Karabekir *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909* adlı kitabında İttihatçı subaylardan hemen hepsinin Sultan Hamid'e suikast yapabilmek için nasıl yanıp tutuştuklarına değinmektedir. Bundan da anlaşılacağı üzere, hem Osmanlı ordusuna mensup olup hem de devlet başkanına suikast tertip etme çabasında olan çok sayıda genç subayın varlığı tabii olarak rahatsız edici bir durumdur. Nitekim II. Abdülhamid'in suikasta uğrama endişesinin yersiz olmadığı, ileride daha geniş olarak ele alacağımız, 1905 yılında yaşanacak Yıldız suikastı girişimi ile daha iyi anlaşılacaktır. Bu suikastı düzenleyenler Ermeni terör örgütleri olsa da, onlara destek vermiş olan Osmanlı subaylarının varlığı da bilinmektedir⁹⁶.

Yine Kazım Karabekir'e müracaat edecek olursak; devlet başkanlarına suikast düzenleyen Ermeni terör örgütlerine yardım edecek derecede nefretle dolu subayların zihinlerinde nasıl bir Abdülhamid imajı mevcut olduğunu Karabekir kendi ifadeleriyle şöyle anlatıyor⁹⁷:

“Okudukça neler öğreniyordum. Milletin fedakâr ve münevver gençleri çöllere sürülüyormuş, boğuluyor, denize atılıyormuş. Milletin parasını hafiyeler ve saray halkı yiyormuş. Avrupa terakki ederken cahil ve katil Padişah milletimizin her türlü terakkisine engel oluyormuş. Memleketimizde ilme ve emeğe hürmet yerine yalan, riya ve irtikâp hâkim imiş. Haksızlık, zulüm, israf, sefahat saraylarda ve büyük yerlerde kökleşmiş, halk fakir ve benliğinden mahrum bir halde müstemleke halkı gibi imiş. Medeni milletlerin meclisleri beş paranın bile hesabını hükümetlerinden sorarken ve milletten alınan paraları millet hayrına sarfederken bizim Padişahlar fakir halkımızı soyarak milyonlarla altınları saray yapmak, cariye almak, dalkavuk ve hafiye beslemek gibi murdarlıklarda harcediyormuş. Hülâsa işler böyle giderse mahvımız muhakkakmış”.

Gerçek şu ki bu ifadelerin hiç biri II. Abdülhamid'in icraatları hakkında doğru bir bilgi içermiyor. Diğer bir gerçek ise şu: O dönemde Kazım Karabekir ve onun gibi yüzlerce genç subay bunların doğru olduğuna inanıyorlardı.

II. Abdülhamid döneminde gençlerin boğulup denize atıldıkları şeklindeki efsanevi söyleme İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin bir numaralı kurucusu İbrahim Temo da değiniyor. Örgütsel faaliyette bulunmaktan dolayı tutuklanıp Yıldız Sarayı'nda Beşiktaş Muhafızı Yedi Sekiz Hasan Paşa tarafından sorgulanan Temo, serbest bırakıldıktan sonra arkadaşlarının yanına gidiyor ve yokluğunda hakkında şu tür söylentilerin çıkmış olduğunu anılarında anlatıyor: *"Orada tanıdıklarımдан öğreniyorum ki, beni denize atıp boğmuşlar, daha neler neler!"*⁹⁸

Demek ki o dönemde, gençlerin Yıldız Sarayı'nda boğulup denize atıldıkları hurafesi çok sık kullanılan bir yöntemmiş. Şu hususu da belirtmek gerekir ki, Sultan Hamid'in aşırı güvenlikçi politikası bu tür söylentilerin çıkmasına zemin hazırlıyordu. Zaman zaman okullarda aramalar yapılır, gizli örgüte üye olmakla suçlanan bazı öğrenciler gözaltına alınırdı. Aslında bir öğrencinin gizli örgüte üye olması doğal bir hareket tarzı da değildi. Ama İttihat ve Terakki sempatizanı veya üyesi gençler hürriyet düşmanı olarak niteledikleri Sultan Hamid'den o derece nefret ediyorlardı ki, ona karşı olmayı, hatta onu öldürmeyi, bunun için de örgütlenmeyi son derece normal bir davranış olarak kabul ediyorlardı. Nitekim Harbiye Mektebi'nde yine böyle bir gelişme yaşandığında, bilahare Selanik'te Sultan Hamid'in muhafızlığını yapacak olan Ali Fethi (Okyar) Bey bir eliyle Yıldız Sarayı'nı işaret şu sözleri sarf etmekten kendini alamıyordu: *"Hep oradaki adamın başının altından çıkıyor bunlar. Sarayı başına yıkılmadıkça rahat yok. Elime fırsat geçse, oraya bomba koyarım"*⁹⁹.

Jurnal Meselesi

Bu aşamada jurnal meselesine de değinmek gerekir. Padişah'a çok değişik kişi ve makamlar tarafından gönderilen bilgi notları genel anlamda jurnal olarak adlandırılıyordu. Jurnal her konuda verilebiliyordu. Hal böyle olunca jurnal zaman zaman kişisel bazı çıkarların veya hesaplaşmaların konusu da olabiliyordu. Nitekim II. Abdülhamid'e yöneltilen eleştirilerin en yoğunlaştığı alanlardan biri jurnaller olmuştur. Bu konuda Asaf Tugay'ın *İbret Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler* adlı bir kitabı vardır. Sultan Abdülhamid 27 Nisan 1909 tarihinde tahttan indirildikten sonra Yıldız Saray'ından alınan jurnaller Beyazıt'taki Harbiye Nezareti binasına getirilmişti. Burada oluşturulan ve içinde Asaf Tugay'ın da bulunduğu bir komisyon söz konusu jurnalleri incelemeye ve kopyalarını almaya başlamıştı. Sonuçta bu iş tavsadı. Enver Paşa Harbiye Nazırı olduktan sonra bu jurnaller yakıldı. Bu esnada Merkez Kumandanı Yardımcısı görevinde bulunan Asaf Tugay jurnal hülasalarını ihtiva eden bir defteri ve bir kısım evrakı sakladığını ifade ediyor. Dolayısı ile kitabını da sakladığı bu evraka dayanarak yazmıştır.

Asaf Tugay kitabında uzun bir jurnalciler listesi veriyor. Listeden anlaşıldığı üzere II. Abdülhamid'e jurnal verenler büyük oranda askeriye mensupları veya devlet bürokrasisinin sivil memurları. Buradan çok açık bir şekilde anlaşıyor ki, bunların jurnal olarak adlandırılan yazdıkları yazılar bir çeşit bilgi notları. Yani Padişah ülkedeki gidişatla ilgili olarak bilgilendiriliyor. Hal böyle olunca bu kişilerin jurnalciler olarak nitelenmesi yerine istihbarat elemanı olarak değerlendirilmeleri yapılan işlemler çok daha anlaşılır olacaktır. Bir ülkede devlet başkanına istihbarat gönderilmesinden daha doğal bir şey yoktur. Hatta bunun yapılmaması önemli bir eksikliktir.

Jurnallerin yakılması hadisesinde, o devirde iktidar mevkiinde bulunan birçok kişinin de jurnalcilik yaptıklarının ortaya

çıkmasının istenmemiş olması önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Asaf Tugay'ın buna dair açıklaması şöyledir¹⁰⁰:

“Jurnaller diye dolaşan bu Yıldız evrakı, bilmem şimdi kimleri ilgilendirir. Bu kâğıtların mahiyeti eskisi kadar bir mana ifade etmemekle beraber, ibret verici tarafları çoktur. Tezvir, iftira ve külah kapmak suretiyle veya iyi bir niyetle bu journalleri verenlerin ekserisi alelade adamlardır. Onların yazdıklarının da esasen pek ehemmiyeti yok gibidir. Fakat nüfuz ve kudretleri, yüksek mevkileri, şahsiyetleri, halk nazarında kazandıkları haklı veya haksız şöhretleri, mizaçları, meşrepleri, hatta bazılarının mertlik ve kahramanlık tavırları altındaki düzenbazlıkları, mürailikleri, ikiyüzlülükleri anlaşılırsa, işte o zaman bunların mütalaasından, adamına göre verilecek hükümlerden, meselenin mahiyeti daha iyi meydana çıkar. Zahiren büyük, hakikatte küçük bir takım rütbe, mevki ve şöhret sahibi menfaat düşkünlerinin bu gibi işlerde ne kadar bayağı hareketlerde bulunduklarını, padişahın o nihayetsiz vehminden nasıl istifadeye çalıştıklarını, onun da bu işe ne kadar ehemmiyet vererek cereyanı körüklediğini göstermek daha doğru olur”.

Bu satırlardan açıkça anlaşılacağı üzere Sultan Hamid döneminde Saray'a bazı journaller verip Meşrutiyet idaresinde üst görevlere gelen bazı kişiler şimdi bu journallerin ortaya çıkmasından rahatsızlık duymuşlardı. İşte journallerin yakılmasının en temel sebebi budur.

Şimdi de yakılma olayının hikâyesine bakalım ve Asaf Tugay'a kulak verelim:

“İkide bir journaller diye ortaya bir laf çıkar; bazı şeyler yazılır; bir iki kişinin jurnalinden bahsedilir; arkası gelmez; işin mahiyeti anlaşılmaz ve unutulur gider.

Yıldız'dan alınan arabalar dolusu evrakın tasnifi, o zaman bir heyete, nasıl bir itina ve kayıtlarla tevdi edildiği düşünülürse, netice ile aradaki tezaadın, yani journallerin yakılmasının

elbette bir sebebi olacağına hükmetmek gerekir. Tetkik ve tasnifine bu kadar ehemmiyet verilen evrakın, nihayet Harbiye Nezareti meydanında, bir kibrit alevine kurban edilivermesi çok kişiyi sevindirdiği gibi, çok kişiyi de hayrete düşürmüş, öfkelenmiştir”¹⁰¹

Evet, Asaf Tugay bunları söylüyor. Şimdi cevabı aranacak soru şudur. Journaller Sultan Hamid’in talep ettiği gibi, tek tek okunsaydı mı iyi olurdu, yoksa yakılmaları mı daha iyi olmuştur? Bu soruya İttihatçıların “yakılmaları iyi olmuştur” mantığıyla yaklaştıkları açık. Çünkü kendileri açısından rahatsızlık yaratacak bir durum meydana geleceğini anlamışlardı. O zaman da şu tespit doğruluk kazanıyor: Jurnal hadisesi aslında Sultan Hamid’in dediği gibi bir istihbarat meselesidir. Fakat muhalefette bulunduğu dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti bu jurnal olayını son derece abartmış ve Padişah’ı yıpratma propagandasına araç olarak kullanmıştır. Sonuçta, İttihat ve Terakki ileri gelenleri, aralarında vaktiyle kendi el yazılarıyla gönderdikleri de bulunan journalerin herkes tarafından öğrenilmesi yerine, yakılmasını tercih etmişlerdir.

Şu hususu da hatırlamakta fayda vardır. Yakılmayıp elde kalan journaler okunduğunda, bunlardan bazılarının içerik olarak anlamsız ve saçma sapan şeyler olduğu görülmektedir. Diğer taraftan ise şu da bir hakikattir. II. Abdülhamid, yaptırmış olduğu bir uygulama ile, gönderilen journalerin doğru olup olmadıkları konusunda tahkikat yaptırıyor ve buna göre değerlendirmede bulunuluyordu. Yapılan bu tahkikat ayrıca defterlere kaydediliyordu¹⁰².

Buradan çıkan sonuç şudur. Verilen journalerin hepsi dikkate alınmamaktaydı. Hatta bunların tasnifi sırasında hiç açılmayanların bulunduğu da görülmüştü. Bununla beraber haksız yere hakkında jurnal verilip bundan zarar görenler de muhakkak olmuştur. Bu tür zarar görmelerin engellenmemiş olması II. Abdülhamid’in bir kusuru olarak karşımıza çıkmaktadır.

Diğer taraftan hafiye örgütündeki bazı kimselerin sahip oldukları mevki suiistimal ederek halka karşı kötü davranışlar içine girdikleri de olmuştur. Bunun en bariz örneği, Padişah'ın esvapçıbaşı ve sütkardeşi İsmet Bey'in oğlu Fehim Paşa'nın hafiye teşkilatındaki konumunu kullanarak yaptığı rezilliklerdir. Fehim Paşa dönemin diğer güçlü bir figürü olan Fuad Paşa ile rekabet halinde idi. Bu yüzden adamları arasında silahlı çatışma çıkmış iki taraftan iki kişi ölmüş bazıları da yaralanmıştı. Bu olaydan sonra Fuad Paşa Şam'a sürgüne gönderildi. Fehim Paşa bundan sonra daha da saldırgan oldu. Şeyh Ebülhüda Efendi'nin konağına baskın düzenledi. Kendisi ve adamları istekleri yerine getirilmediğinde aleni bir şekilde insanları dövdükleri olurdu. Beyoğlu'nda çıkardığı skandallar halkın diline düşmüştü. Fehim Paşa'nın meydana getirdiği rezaletler ayyuka çıkınca Sultan Hamid Paşa'yı Bursa'ya sürgüne gönderdi. Fehim Paşa'nın akıbeti feci olmuş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra halk tarafından linç edilmek suretiyle öldürülmüştü.

Halka Karşı Silah Kullanılmaz

Başkâtip Tahsin Paşa anılarında, Rusya'da meydana gelen bir olay üzerine Sultan Hamid'in yaptığı değerlendirmeyi anlatıyor¹⁰³:

“Bir gün İzzet Paşa ile huzur-ı şahanede bulunuyorduk. O sabah tercüme ve takdim olunan ajans telgraflarından biri şu havadisi veriyordu:

'Duma'nın teşekkülünden sonra bir sabah erkek kadın kalabalık bir grup Rusya Çarı'nın sarayı önüne gitmişler ve Çar'a maruzatları olduğunu söyleyerek içlerinden bir heyetin kabulünü rica etmişlerdir. Saray muhafızları halkın bu suretle saray önünde toplanmasına ve hükümdar tarafından bir heyetin kabulü talebine engel olarak kendilerine dağılmalarını söylemiştir. Halk bu ihtara riayet etmeyip dağılmadığından

silah kullanarak üzerlerine ateş edilmiş ve bir hayli kimse-ler ölmüş ve yaralanmıştır’.

Sultan Hamid bu telgrafl okuduktan sonra bana hitaben: ‘İmparator nasıl bir adamdır?’ diye sordu. Mesele mühim idi. Rusya imparatorunu, tebaasının maruzatını dinlememek için bunları muhafızları marifetiyle kırdırıp geçirmeye rıza gösterecek kadar müstebit ve cebbar bir hükümdar olarak tanıdığını mı, yoksa halkın bir hükümdar sarayı karşısında inat ve ısrarı küstahane bir hareket olduğunu mu söylemek o dakika için daha muvâfık olacağı kestirilemezdi. Hatıra ilk gelen şey Sultan Hamid gibi müstebit ve müstakil bir hükümdarın huzurunda aynı tarz-ı idareyi methetmekti. Mamafih Sultan Hamid’in benden malumat istemesi de şayan-ı dik-katti. Rusya Çarı’nın nasıl bir adam olduğunu elbette ben-den öğrenecek değildi.

Avrupa’nın diğer bütün hükümdarları gibi Rusya İmpa-ratoru’nu da bildiğine şüphe yoktu. Bu noktadan çarçabuk bir muhakeme yürüterek şimdi hayli cüretkarane bulduğum şu cevabı verdim:

‘İmparator veliahtlığı zamanında devr-i âlem seyahati ya-parken Japonya’ya da uğramış, orada bir anarşist tarafından kafasına şiddetli bir sopa darbesi yemiş, bu darbeden dimağı hayli müteessir olmuş, derler. Validesinin İmparator üzerinde büyük bir nüfuzu olduğu da malumdur. Bir Rus olan mualliminin de İmparator üzerinde tesiri söylenmektedir. Ancak bunlar rivayet kabilinden olup ne dereceye kadar muvafık-ı hakikat olduklarını bilmem’.

Cevabım Sultan Hamid üzerinde fena tesir yapmadı. Hal-buki Sultan Hamid’in malum olan mesleği icabınca bu cevap-tan hoşlanmaması ve Rus Çarı’na maluliyet-i dimağıye isnat ve dolayısı ile Rus Sarayı muhafızlarının hareketini takbih eden cevabım üzerine adem-i memnuniyet izhar etmesi lazım

gelirdi. *Sultan Hamid'in cevabımdan hoşnutsuzluk duymadığını şu sözlerinden anladım:*

- Halk müracaat etmiş, bir maruzatı varmış, silah kullanılmasına hiç gerek yoktu”.

Tahsin Paşa'nın anlattıkları çok açık. II. Abdülhamid kişisel güvenliğine son derece önem veren bir padişah. Ayrıca, İstanbul'da veya ülke genelinde bir asayişsizlik meydana gelmesinden çok çekiniyor ve hemen önlem alınmasını istiyor. Ama şunu da biliyoruz ki, alınan önlemler arasında, güvenlik güçlerinin sivil ve silahsız halkın üzerine ateş etmeleri gibi bir uygulama hiçbir zaman yapılmamıştır. Şunu da ilave etmek gerekir. Asayişsizlik konusunda en ön plana çıkan gelişmeler Ermeni olayları sırasında yaşanmıştır. II. Abdülhamid olaylar vesilesi ile güvenlik güçlerini uyarırken, sivil halkın işe karıştırılmaması gereğini ısrarla vurgulamaktaydı. Bu da üzerinde önemle durulması gereken bir anlayış ve davranış biçimidir.

Gizli Ev Toplantıları

II. Abdülhamid gizli ev toplantılarından rahatsızlık duyar, hangi devlet adamı, hangi sefir nerede bir araya gelip toplanmışlar bunları öğrenmek ister ve engellemeye çalışırdı. Bu icraatı da güvenlik politikasının yansımalarından biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Tahsin Paşa'nın konu ile ilgili değerlendirmesi şöyledir:

“Malum olduğu üzere Sultan Hamid evlerde toplanmaların düşmanı idi. Ekâbir konaklarındaki içtimaları tarassut ettirirdi. Hatta Beyoğlu'ndaki Serkl Doyran'a ve o vakit İngiliz kulübü namıyla maruf şimdiki İstanbul kulübüne her akşam kimlerin geldikleri Beyoğlu Mutasarrıfı tarafından muntazaman ihbar edilmek usulden idi. Hünkâr kimlerin evinde toplanmalar olduğunu, buraya kimlerin gelip gittiğini bilmek

isterdi. Sultan Hamid'i bu kadar şiddetli ve sıkı tedbirlere sevkeden sebep maziye ait hatıraları idi.

Filhakika Sultan Hamid, vaktiyle amcası Sultan Aziz'in, en büyük biraderi Sultan Murad'ın tahttan indirilmelerine Sadrazam konaklarında, Şeyhülislam yalılarında akdedilen içtimalar ve müzakereler neticesinde karar verildiğini biliyordu. Kendisinin de aynı akıbete uğraması ihtimali olduğunu bir dakika bile hatırandan çıkarmazdı. Hünkâr'ın bu husustaki evhamını bilen birtakım gayretkeşler içtimaların en masum ve meşrularına da müdahale ederler, hatta sünnet düğünü cemiyetlerine bile iliştirlerdi”¹⁰⁴.

Ordu ve Siyaset

II. Abdülhamid'in güvenlik anlamında önem verdiği hususlardan biri de asker ve polisin sıkıntı çekmelerinin önlenmesine yönelik çabalarıdır. Abdülhamid'e göre asker ve polis siyasetten uzak durmalıdır.

Bu bağlamda yine Tahsin Paşa'ya kulak verelim¹⁰⁵:

“Bir akşam geç vakit Bahriye Nazırı'ndan bir tezkere geldi. Bu tezkerenin mealı şu idi: ‘Maliye Nezareti muayyenat-ı askeriye için müretteb olan haftalığı veremediğinden un müteahhidi alacağını tahsil edemedi, karşılık olarak un vermeyi kesti, fırınlarda un yoktur, yarın askere tevzi olunamayacaktır’. Meselenin aciliyetini ve hele hünkâr tarafından buna atfolunacak ehemmiyeti anlamak için uzun düşünmeye ihtiyaç yoktu. Böyle bir tezkere gece yarısı veya sabaha karşı gelmiş olsaydı Sultan Hamid'i uyandırmakta bir dakika tereddüt etmezdim. Tezkereyi hemen takdim ettim ve huzura çağırıldım. Sultan Hamid'i pek canı sıkılmış gördüm.

Bana aynen şu iradeyi verdi:

- Nizamiye ambar ve fırınlarında kâfi miktarda un vardır; bahriyenin ihtiyaçları için hemen şimdi lüzumu kadar

*un verilsin, fırınlar sabaha kadar çalışsın, sabahleyin behe-
mehâl ekmek yetiştirilip vaktü zamanıyla tevzi olunsun. Bu
emrim katidir, hiçbir bahane ile gecikme kabul etmem.*

*İradeyi derhal Serasker Paşa'ya tebliğ ettim, un verildi,
fırınlar çalıştı, ertesi sabah ekmek tevzi olundu. Hünkâr'ın bu
meseleye ne derece ehemmiyet atfettiğini bilen Bahriye Na-
zırı ertesi sabah bir tezkere göndererek askerin ekmeği te-
min ve tevzi olunduğunu arzetmişti.*

*İstanbul halkının ekmek, et ve su gibi ihtiyaçları da
Hünkâr'ın dikkatle göz önünde bulundurduğu meselelerdendi.*

*Bilhassa fakir halkın bu kabil zaruri ihtiyaç maddeleri
yüzünden sıkıntıya düşmesi muhtelif tabakalar arasında de-
dikoduyu mucip olacağını ve bundan zararlı neticeler çıka-
bileceğini düşünen Sultan Hamid bunlara sıkı bir alaka gös-
terirlerdi. Ekmek narhının beş para inip çıkması yahut bir
mahallede suyun azalıp kalması Saray'ı meşgul edebilecek
ehemmiyette meseleler arasında idi”.*

Askerlerin ihtiyaçlarının karşılanması konusunda çok has-
sas olan Sultan Hamid, ordunun siyaset dışında kalmasına da
çok özen gösterirdi. Bu bakımdan ordu komutanlıklarına gü-
vendiği subayları tayin eder ve onları uzun süre görevde tu-
tardı. Buna bir örnek verecek olursak 1891 yılında Serasker
yani Genel Kurmay Başkanı olan Mehmed Rıza Paşa bu gö-
revde 1908 yılına kadar, yani tam 18 sene, kalacaktır. Benzer
şekilde, II. Abdülhamid'in güvenlik konusundaki hassasiye-
tinden dolayı, ilgili kurumların başındaki kişilerden Zaptiye
Nazırı Ahmed Şefik Paşa 1896'dan 1908'e kadar 14 yıl, Top-
hane Müşiri Mustafa Zeki Paşa 1891'den 1908'e kadar 18 yıl,
Dâhiliye Nazırı Mehmed Faik Memduh Paşa 1895'den 1908'e
kadar 15 yıl görev yapacaklardır. Kendinden önceki bazı Os-
manlı Padişahlarının Şeyhülislam fetvası ile tahttan indiril-
diğini bilen ve böyle bir harekete maruz kalmaktan son de-
rece çekinen II. Abdülhamid, güvendiği bir kişi olan Mehmed

Cemaleddin Efendi'yi 1891'den 1909'a kadar Şeyhülislamlık makamında tutmuş ve kendisine bol bol ihsanlarda bulunmuştur. II. Abdülhamid bazı nazırları bu şekilde uzun süre görevde tutmakla hem onların sadakatinden emin oluyor, hem de yönetimde bir istikrar yakalamış oluyordu.

Güvenlik İçin Gerektiğinde Kararlılık Gösterilmelidir

Tahsin Paşa anlatıyor:

“Bir aralık Sisam adasında bazı uygunsuzluklar vuku bulmaya başlamıştı. Sisam'ın ahden taayyün etmiş olan özel durumundan cesaret alan ada halkı, kalplerinde saklı tuttukları ayrılıkçı temayülleri hakikate kalb için zaman zaman taşkınlıklara ve hatta isyanlara girişmekteydiler. Babîâli fermanlar mucibince halkın hükümeti metbuaya karşı borçlu oldukları itaati ve devlet emirlerine uymalarını temin için mükerreren ve alenen uyarılarda bulunmaktan hali kalmıyordu. Sisamlılar bu uyarıları Devlet-i Aliye'nin aczine hamlederek meluf oldukları şımarıklık icabınca itaatsizliği gitgide arttırmakta idiler. Bir taraftan da bazı sefaretler Sisamlıların arzularını terviç yolunda gizliden gizliye tesiratta ve Babîâli'ye de suret-i haktan görünerek güya dostane beyanatta bulunuyorlardı.

Sisamlıların merkezi hükümete karşı itaatsiz hareketlerinden ve bazı devletlerin gizli gizli tahrikâtından fena halde infial duymaya başlayan Sultan Hamid mülayim bir siyasetle işin hallini istiyordu. Babîâli'ye tebliğ ettiğimiz iradeler hep bu noktadan mülhem oluyordu. Ancak mesele yatışmak şöyle dursun günden güne taşkınlıklar artmakta idi.

Sisam Beyi'nin mevkii ve nüfuzu gittikçe güçleşmekte ve sarsılmaktaydı. Bu vaziyetin daha fazla devamı günün birinde Sisam adası üzerindeki hâkimiyetimizi ortadan kaldırılabirdi.

Nihayet Sultan Hamid meseleyi bizzat halletmeye ve en kestirme yoldan gitmeye karar verdi. Bir akşam Bahriye Nazır'ını Saray'a çağırdı ve hiç belli olmadan, kimse hiçbir şey sezmeden Mesudiye zırhlısı ile üç gambotun hazırlanmasını emretti. Bu hazırlık tertibatı üç günde tamam olmuştu. Bahriye Nazırı vapurların harekete hazır olduklarını ve kumandanlığa Halil Paşa'nın tayin olunduğunu arzetti. Halil Paşa Saray'a çağrılarak kendisine şu talimat verildi: 'Ertesi gün şafakla beraber filo köprüden çıkıp Akdeniz'e açılacak ve doğruca Sisam adası önüne gidip demirleyecektir. Bunu müteakip Sisam halkına hitaben bir beyanname yayınlanarak taşkınlığa nihayet verilmesi ve devletin emirlerine boyun eğilmesi talep olunacaktır. Emirlerle uyulmadığı takdirde ada bombardıman edilecek ve asilere boyun eğdirilecektir.

Halil Paşa kumandasındaki filo ol vechile gitti. Adaya varışında Halil Paşa bir beyanname neşrederek bir mühlet verdi.

Asiler şımarmış ve Babiâli'den şiddet görmeye alışmamış olduklarından Halil Paşa'nın beyanatını kuru tehdit telakki ettiler ve mühlet sona erdiği halde itaat etmeyi kabul etmediler.

Halil Paşa hemen icraata geçerek bombardımana başladı. Zırhlıların ateşi karşısında asilerin cesareti çarçabuk kırıldı ve asayiş temin olundu.

Bu hareket sefaretleri şaşırtmıştı. Bunlar Babiâli'nin böyle bir harekette bulunabileceğine hiç ihtimal vermemişlerdi. Sultan Hamid Hariciye Nezareti vasıtasıyla sefarethanelere yaptırdığı tebligatta: 'Hükümet-i Seniyye Sisam adası hakkındaki ahd-i mukarrerata ve ol babdaki taahhüdatına sadık olduğundan bu mukarrerat ve taahhüdata muhalif görüldüğü asayişsizliği izale ve asayiş iade için zaruri addolunan tedbirlerin ittihaz kılındığını' bildirdi. Sefaretler bu tebligat karşısında verecek cevap bulamamışlardı. Sisam meselesi bir gaile şeklini almaya meydan bulamadan kapandı gitti¹⁰⁶."

SULTAN ABDÜLHAMİD'İN ERMENİ MESELESİNDE BİR HAMLESİ: HAMİDİYE ALAYLARI

Ermeni terör örgütleri 1890'lı yıllarda Doğu Anadolu'da ve İstanbul'da geniş çaplı terör eylemleri yapmışlardı. Bu terör eylemleri ve isyanlar karşısında II. Abdülhamid bu faaliyetleri etkisiz hale getirmek için büyük bir mücadele verdi. Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine yapılacak bir ıslahat hareketinin öncelikle muhtariyete sonra da bağımsızlığa gideceğini biliyordu. Bu sebeple her ne kadar Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde "Doğu Anadolu'da Ermeniler lehine ıslahat yapılması" öngörülmüşse de bu hususu hiçbir zaman dikkate almadı. Padişah, meselenin aldığı siyasi boyutun farkındaydı. Bu sebeple içerde Ermenilerin terör faaliyetlerine yönelik sıkı tedbirler alırken, dışarıda da Batı kamuoyunu bilgilendirme yoluna gitti. Zaman zaman yabancı ülkelerin elçilerini ve gazetecilerini Yıldız Sarayı'na davet edip onlara Osmanlı Devleti'nin ve kendisinin Ermeni meselesine bakış açısını anlattı. Anlattıklarının da yabancı ülkelerin gazetelerinde yayınlanmasını sağlamaya çalıştı.

Bu arada doğuda fanatik milliyetçi Ermeni çetelerin saldırılarını arttırmış olması Abdülhamid'in bu bölgeye özel bazı çözümler üretmesine ve tedbirler almasına yol açtı. Abdülhamid'in getirdiği çözümün çatısını da "Hamidiye Alayları" oluşturdu. Abdülhamid'in ismine kurulan bu alaylar, doğudaki

Kürt aşiretlerinden adam devşirilerek bölgeyi Osmanlı Devleti adına korumak amacıyla kurulan yarı askeri birliklerdi. Giderek büyüyen Rus tehdidine ve Ermeniler arasındaki çeteci örgütlenmeye karşı güvenlik unsuru olan Hamidiye Alayları, aynı zamanda Kürtlerin devlete olan sadakatlerini pekiştirmek gibi bir amaç da taşıyordu. Askeri bir misyonu da yerine getiren alaylar, doğudaki Rus destekli Ermeni çetelerine karşı koyup, onlarla savaştılar.

Aslında alaylar, Sultan Abdülhamid'in Kürtleri devlete daha da ısındırmak ve bağlılıklarını artırmak için yürüttüğü kapsamlı projenin parçasıydı. Projede Kürt önde gelenlerinin çocuklarının İstanbul'da eğitilmesi, bölgeye gönderilen din adamları yoluyla Osmanlı bilincinin güçlendirilmesi gibi unsurlar da vardı. İstanbul'da Aşiret Mektebi'nin açılması, bölgedeki medreselere maddi destek verilmesi bu projenin ayaklarını oluşturuyordu. Abdülhamid, ayrıca, yöreye gezici öğretmenler ve vaizler göndererek halkın eğitime de önem verdi. Kürt aşiret reislerinin çocuklarının askeri okullarda okutulması ve bunlardan Harbiye Mektebinden mezun olanlarının nizamiye ordusuna tayin edilmesi ile Doğu Anadolu halkının devletle bütünleşmesinde II. Abdülhamid'in büyük hizmeti oldu.

Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının Kuruluşu

1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi neticesinde Rusların Kars, Ardahan bölgelerine yerleşmeleri, Ermenilerin bütün Doğu Anadolu'yu hedef alan eylemlere geçmelerine neden olmuş, bu durum çoğunluğu elinde bulunduran Müslüman halkın tepkisini çekmiş, göçebe aşiretlerin eylemlerinin de şiddetlenmesine neden olmuştu. II. Abdülhamid ülkenin doğusunda yaşanan gelişmeler karşısında, bölgeye özel bazı çözümler üretip tedbirler alma yoluna gitti ve 1890 yılında Hamidiye Hafif Süvari Alaylarını kurdu.

Hamidiye Alayları projesini geliştirirken, II. Abdülhamid'in zihninde aşiretleri devlete bağlayarak onları bölgesel isyanları önleyici güç olarak kullanma düşüncesi vardı. II. Abdülhamid'in böyle bir projeyi hayata geçirme isteğinin temelinde bir süredir yaşanmakta olan gelişmelerin de payı vardı. Bunlar sıralanacak olursa¹⁰⁷:

Büyük devletlerin, Rusya'nın Osmanlı Devleti'ne harp açmasını önleyememeleri ve seyirci kalmaları,

Berlin Antlaşmasının 61.maddesiyle ilk defa Şark meselesinin Müslümanların yoğun olduğu Anadolu'ya, özellikle Doğu Anadolu'ya intikal ettirilmesi ve bölgenin hukuki ve siyasi statüsünün tartışılır hale getirilmesi,

1878'e kadar "*millet-i sadıka*" olarak bilinen Ermenilerin, meşru devletlerine karşı isyan etme şeklindeki faaliyetleriyle düşmanca tavır koymaları,

Doğu Anadolu'da Rus işgalini sempati ile karşılamaları ve bazılarının da Ruslarla işbirliği yaparak Müslümanlara kötü muamelede bulunmaları

Ermeni Patriği Nerses'in Rus Başkomutanı Grandük Nikola'dan, imzalanacak olan Ayastefanos Ateşkes anlaşmasına, Ermenilere muhtariyet öngören bir maddenin konulmasını talep etmesi,

İngiliz Elçisi Layard'ın teşvikiyle, bir Ermeni heyetinin Berlin Kongresi'ne gönderilmesi ve antlaşma metnine Ermeniler için özel reformlar öngören 61.maddenin ilave ettirilmesi,

Ermenilerin Doğu Anadolu'da, silahlı birlikler-çeteler-örgütler oluşturmaları ve halka silah dağıtmaları,

Taşnak ve Hınçak cemiyetlerinin, her yerde şubeler açarak, propaganda faaliyetlerine hız vermeleri,

Bütün bu gelişmeler II. Abdülhamid'in tedbirli olmasını gerektiriyordu. Çünkü II. Abdülhamid, Balkanlar üzerindeki yoğun baskıyı görüyor, Osmanlı Rumeli'sini bir bütün halinde

elinde tutmanın zorluğunu idrak ediyordu. Bu nedenle de, Doğu vilayetlerini ve bütün Anadolu'yu elinde daha sıkı tutmak, buraları Müslümanlığın son kalesine dönüştürmek istiyordu. Ayrıca bu dönemde Avrupalı devletlerin doğuda bir Ermeni devleti kurma fikrini de ortaya atmış olmaları Abdülhamid'in böyle bir tedbir almasına yol açmıştır. Yine 93 harbi ve Rusların Kafkasya'yı tamamen ele geçirmesinden sonra Anadolu hem imparatorluğun merkezine, hem de Balkanlar'dan ve Kafkaslardan gelen muhacir akımının toplandığı bir hazneye dönüşmüştü. II. Abdülhamid'in Hamidiye Alayları'nı kurarken ve aşiretleri silahlandırırken, bunları sadece gelecekteki bir savaş için değil, yabancılarla işbirliği yapanlara karşı bir caydırıcı güç olarak kullanmayı da tasarladığı söylenebilir¹⁰⁸.

II. Abdülhamid Hamidiye alaylarını kurarken, merkezi Erzinçan'da olan IV. Ordu Komutanı Müşir Zeki Paşa'nın yaptığı tekliften de etkilenmiştir¹⁰⁹. Buna göre; Sultan Abdülhamid'in fikir ve düşüncelerine önem verdiği, Şeyh Şamil'in torunlarından Müşir Mehmet Zeki Paşa, Van, Erzurum ve Bitlis taraflarına yaptığı bir seyahat dönüşünde Padişah'ın *"Anadolu'yu nasıl buldun"* sorusuna şu cevabı vermiştir: *"Padişahım, Anadolu her bakımdan tamamen ihmal edilmiştir. Hududumuzun öbür tarafındaki Moskoflar ise, bize örnek teşkil edecek derecede gayret göstermektedirler. Mesela bir Kazak teşkilatları var ki, hakikaten örnek alınmağa değer. Ruslar, hudutları içindeki aşiretlerden çok istifade ediyorlar. Bunları silah altına almıyorlar ama yılda bir buçuk ay belli bir yerde topluyorlar, talim ve terbiyeye tabi tutuyorlar ve sonra hepsini yine serbest bırakıp evlerine gidiyorlar. Bağ, bahçe ve tarlalarında, sürülerinin başında çalışma imkânı veriyorlar"*¹¹⁰.

Zeki Paşa'nın bu anlatımından hemen sonra Padişahın emri ile Hamidiye Alaylarının kuruluşuna başlandı. Esas itibarıyla Hamidiye alaylarının kuruluşunda Yıldız Sarayı Yaver-i Ekremlerinden Şakir Paşa'nın etkisinden de söz edebiliriz. Şakir

Paşa da Rus kazak alaylarını yakından tanımakta idi ve Hamidiye alayları fikrinin gelişmesinde etkili oldu. Netice itibariyle, IV. Ordu Kumandanı Müşir Zeki Paşa, Anadolu ıslahât-ı umûmî müfettişi ve padişah yaveri Ahmed Şâkir Paşa, Teftîş-i Askerî Komisyonu üyesi Miralay İbrahim Bey ile Mabeyn kâtipleri Münir ve Nasri efendiler bu projenin fikir ve uygulama aşamasında aktif rol almışlardır¹¹¹.

Alayların kuruluşunda, askeri açıdan yararlar düşünüldüğü kadar, yöre halkının medeniyet yolunda ilerleme kaydedecekleri düşünülmekteydi. Bu şekilde, konar-göçer aşiretlerin devletin kanun ve nizamları dairesinde hayat seviyeleri yükselecekti. Kuruluş şekilleri aşiretlerin hayat tarzına uydurulacak iptidai mektepler aracılığı ile aşiret çocuklarına eğitim verilecekti. Yine bu birlikler sayesinde Rus sınırı emniyet altına alınacak, Ermeni isyanları önlenecek, bölgenin emniyeti sağlanacaktı. Bölgede güvenlik unsuru ve düzeni sağlayacak bir teşkilat olarak kurulacak Hamidiye Alayları, aynı zamanda aşiretlerin kanunsuz davranışlarına karşı da kullanılacaktı.

Hamidiye Alaylarının kuruluş gayeleri arasında bölgedeki şeyhlerin nüfuzlarını azaltma çabasını da zikretmek gerekir. Çünkü aşiret reisleri şeyhlere göre daha kolay denetim altına alınabiliyordu. Bu suretle II. Abdülhamid aşiretleri kontrol ederek bölgedeki otoritesini güçlendirme gibi bir yarar sağlamış da olacaktı.

Bu şekilde teorik çerçevesi çizilen alayların kuruluş ve teşkilatlanma plan ve projeleri İstanbul'da Şakir Paşa'nın görev yaptığı heyet tarafından hazırlandı. Kuruluş işlemlerini yerinde gerçekleştirme görevi ise Zeki Paşa'ya verildi. Kuruluş esnasında Zeki Paşa'nın II. Abdülhamid'e ulaştırdığı bilgi ve isteklerin değerlendirilmesi Şakir Paşa tarafından yapılmaktaydı. Alayların teşkili gündeme gelince, daha öncesinde kanun ve nizamları ihlalden dolayı haklarında kovuşturma açılmış aşiret mensuplarına af çıkarıldı. Af sonrasında bazı

kanunsuzluklar meydana gelip devlet takibata girişince, Zeki Paşa, haklarında aman verilenlere iyi davranılmasının devletin şanından olacağını belirten bir yazı yazdı. Şakir Paşa ise, çıkarılan affa rağmen kanunsuz hareketlerde bulunan olursa bunlara göz yumulmaması gerektiği kanaatindeydi. Şakir Paşa bu konuda şöyle diyordu:

“Her ne kadar devlet affedici ise de aşiretler alay teşkili fikrine uygun davranmalıdırlar. Alay mensubu olmak onlara gelecekte de eski kötü alışkanlıklarını sürdürme ve kanunları çiğneme hakkının vermemelidir. Aksi halde hükümetin en başta gelen adalet dayanağı hasara uğrayacaktır. Daha önceden böyle bir af uygulaması yapılırsa dahi, hukukun korunması açısından, bu daha sonraki olaylara emsal teşkil etmemelidir”¹¹².

Zeki Paşa ve Şakir Paşa arasında meselelere yaklaşım tarzından ortaya çıkan fikir ayrılığı ileride de sürecektir. Sonraki dönemlerde Hamidiye Alayları hakkında yapılan şikâyetlerden dolayı teftiş için bölgeye gidecek Şakir Paşa çoğunlukla aşiretleri sorumlu tutacaktır. Zeki Paşa ise aşiretlerle bizzat muhatap olan devlet yetkilisi olarak, resmi makamlarla aşiretler arasında bir denge unsuru olmaya çalışacaktır. Bu bağlamda, vali ve kaymakam gibi yetkililerin aşiretlerin kendilerini dinlemediği şeklindeki yakınmaları karşısında, Zeki Paşa aşiret alaylarının doğrudan kendisine bağlı olduklarını söyleyerek dengeleri korumaya çalışacaktır.

Hamidiye Hafif Süvari Alaylarının İşleyişi

Hamidiye Süvari Alayları kuruluşu ile beraber işe yayacağını göstermişti. Bu durum bölgedeki karışıklıklardan medet uman, bu arada Ermenileri de kıskırtmaktan geri durmayan İngiltere ve Rusya’yı rahatsız etmişti. Nitekim Hamidiye Süvari Alayları İngiliz parlamentosunda dahi konu ediliyordu. İngiliz parlamentosunun 29 Mart 1892 tarihli oturumunda bir

milletvekili, 4. Ordu kumandanlığının Ermenileri Hamidiye Süvari Alaylarına bedelini ödemedi beygir tedarik etmeye zorladığı tarzında bir konuşma yapmıştı. Milletvekili beygirlerini vermek istemeyen Ermenilerin ağır baskılar altında bırakıldıklarına da değinmişti.¹¹³

Görüldüğü üzere İngiltere Hamidiye Süvari alaylarının kuruluşundan duyduğu rahatsızlığı parlamentosunda dile getirerek uygulamayı yıpratmayı hesap ediyordu. Fakat İngiliz milletvekilinin iddiaları gerçeği ne kadar yansıtıyordu? Böyle bir söylenti çıkması üzerine Sadrazam Cevad Paşa konunun araştırılmasını 4. Ordu komutanlığından istedi. Sonuçta, Ermenilerin beygirlerini zorla ellerinden almak gibi bir olayın yaşanmadığı yapılan tahkikat neticesi anlaşıldı.

Şakir Paşa'nın bir raporu da, yabancı ülkelerin, özellikle de İngiltere ve Rusya'nın Hamidiye Süvari Alayları konusundaki art niyetlerini ortaya koyuyordu: *"Hamidiye Süvari Alaylarının, Ermeni fesatlarının ve orada fesat çıkarmak isteyen bazı yabancıların melun niyetlerine çelikten bir set olduğu malumdur. Kamil Paşa ve bazı eski devlet adamları söz konusu alayları eleştirmekte iseler de, yabancıların alaylara karşı çıkışı, bu işin ne kadar isabetli olduğunun göstergesidir. Bu teşkilatı, her türlü güçlüğü bertaraf ederek Padişahımız hazretleri meydana getirdi. Bütün 4. Ordu emrinde bulunan Kürtler ve aşiretler asayişsiz bir ortamda bulunurken, Hamidiye süvari askerliği adı altında onları kendimize bağlamamız sayesinde, şimdi bu alaylar kuvvetli bir zabıta gücü haline geldi. Erzurum civarında Rus konsolosunun eşyasını gasp edenleri bunlar yakaladı. İki aşiret arasında büyük bir çatışmaya dönüşmesi ihtimal dâhilinde olan bir olay, aşiretlerin Hamidiye teşkilatına olan bağlılığı sayesinde, 4. Ordu komutanlığından gönderilen bir telgrafla halledildi. İran sınırında meydana gelen bir İngiliz kızı meselesi de yine Hamidiye Alaylarına bağlılık sayesinde kolayca bertaraf edildi.*

Nüfus sayımı sayesinde, kayda geçmemiş birçok kişi ortaya çıktı. Daha önce asker olmayı bırakın, devlete itaati bile aklından geçirmeyen Kürtlerden ve bedevi Araplardan bir kesimi padişah kanunnamesi hükümlerini canı gönülden benimseyip itaat ve bağlılıkta birbirleriyle yarışa girdiler. Meydana getirilen teşkilatın menfaatleri, sulh zamanı dışında savaşların yegâne galip gelme sebebi sayılan süvari kuvvetlerini Avrupa devletlerinin ulaşamadığı bir seviyeye çıkardı.

Bu suretle masrafsız ordular oluşturuldu. Sadece kırk altı süvari alayında yirmi beş bin nefer ve hayvan olduğu düşünülürse oluşan güç daha iyi anlaşılır. Anadolu toprağı üzerinde çıkarları olan yabancı güçler bu teşkilatı eleştirmekteyseler de, bu duruma gelen bir teşkilatın ortadan kaldırılması çok kötü tesirler yapar”.

Şakir Paşa'nın görüşlerine esas itibariyle Sultan II. Abdülhamid de katılıyordu. Nitekim 1892 Temmuz'unda verdiği bir emirle Hamidiye Süvari Alaylarında alay sayısının yüze çıkarılması gerektiğini belitti. Bu emrin yerine getirilmesi için ilgili makamlara yazılar yazıldı¹¹⁴.

1894 yılında Talurî'de geniş çaplı bir Ermeni isyanı çıktı. Osmanlı Devleti isyanı bastırma yoluna gitti. Bunun için de askeri harekât düzenlendi.

Yapılan faaliyet doğal bir sürecin işlemesi şeklindeydi. Bir yerde isyan çıkmıştı ve devlet o isyanı bastırmak için güvenlik güçlerini devreye sokuyordu. Fakat öteden beri Hamidiye Alayları aleyhine bir tavır takınmış olan İngiltere meseleye müdahil olmak istiyordu. 1894 Ekim'inde, İngiliz elçiliği Osmanlı hükümetine, gayet acil ve mühimdir ibareli bir mektup yazdı. Mektupta İngiltere Devleti, Talurî'de çıkan Ermeni olaylarına değinerek, olayların bastırılış şeklini beğenmediğini ifade ediyordu. Özellikle de, isyan mıntıkasına sert bir komutan gönderilmesini eleştirip eğer isyanın bastırılması gerekiyorsa, bölgeye mutedil bir komutanın gönderilmesini talep ediyordu.

İngiltere tarafından ortaya konulan bu iddia ve talepler Sultan II. Abdülhamid tarafından öğrenilince Padişah İngiltere'nin haddini aşan taleplerine çok sert bir cevap verdi¹⁵:

“Bir memlekette eşkıyalık yapmaya kalkan kişiler olmuşsa onların tenkil ve terbiye edilmesinden daha tabii ve lüzumlu bir şey yoktur. Hal böyle iken İngiltere'nin ‘isyan eden Ermenilerin dağıtılması lazımsa’ gibi dil kullanmış olması hayretle karşılanmıştır. Bu konuda 4. Ordu komutanı Zeki Paşa'ya verilen emir açıktır. Talurîde Ermeniler isyan etmişler, Müslüman köylerini basıp yakmışlar, ileri gelen Müslümanları katletmişler, Müslüman bir kızı dağa kaldırıp her türlü rezilliği yapmışlardır. Zeki Paşa'nın görevi, hiçbir kanun ve nizam tanımadan bu cürümleri işleyen canileri yakalayıp cezalandırmaktır. Zeki Paşa da aldığı emir doğrultusunda bölgeye hareket etmiştir. İngiltere şunu bilmelidir. Bir memlekette eşkıyalık zuhur etmişse onların üzerine gönderilecek kuvvetlerin komutasının kimin tarafından yerine getirileceğini belirlemek o devletin işidir. Yabancı bir ülkenin, mutedil bir komutan tayin edin gibi garabet bir istekte bulunmaya hak ve salahiyeti yoktur. Burada aranacak özellik komutanın mutedil olması değil, üzerine aldığı görevi layıkıyla yapıp yapamayacağıdır. Hamidiye Hafif Süvari Alayları meselesine gelince; bu alaylar Osmanlı askeri kuvvetleri sınıfından olup, kendilerine sancak verilmiştir. Bu alaylar 4. Ordunun idaresi altındadır. Bir intizam dâhilinde talim yaparlar ve diğer Osmanlı askeri kuvvetlerinden bir farkları yoktur. Bunların subayları arasında muvazzaf Osmanlı subayları vardır. Burada yapılan, asayişin sağlanması için üç Hamidiye Alayı ile diğer 4. Ordu mensuplarının bölgeye gönderilmesidir. Askeri harekât sırasında eşkıya üzerine nizamiye askeri sevk edilir, Hamidiye Alayları da bölgedeki asayişin sağlanması görevini yerine getirir. İngiltere bunu böyle bilsin”.

Şu hususu da hatırlatmak gerekir. Ermeni olayları çıktığında, Sultan II. Abdülhamid'in özellikle önem verdiği bir husus vardır. O da, olayların bastırılmasının mutlaka güvenlik güçleri tarafından yerine getirilmesi gereğidir. II. Abdülhamid, saldırıya uğrayan Müslüman halkın Ermenilere karşılık verip meselenin siviller arasında bir çatışmaya dönüşmesini asla istemiyordu. Bu yüzden verdiği emirlerde, sivil halkın işe karıştırılmaması gerektiğini sık sık vurgulayacaktır. Mesela konuyla ilgili II. Abdülhamid'in bir iradesi:

“Taluri cihetinde İnikyan köyüne Ermeni çetelerinden 14 kişi gelerek üç Müslüman'ı katledip bir takım İslam kadınlarını alıp götürdükleri ve kendileriyle beraber hareket etmeyen Müslümanları öldürerek evlerini yakacakları tehdidinde bulundukları, bu şekilde davranma sebeplerinin Müslüman ahaliyi bir Ermeni köyüne saldırtmak amacını taşıdığı Dördüncü Ordu Komutanlığından bildirilmiştir. Bu olayların halen ve gelecekte büyük zararları görülecektir. Bu sebeple acilen gereken tedbirler alınmalıdır. Bu tedbirler alınırken ahalinin işe karıştırılmaması son derece önemlidir”¹⁶.

Doğu Anadolu'da Ermeni olaylarının yoğunlaştığı esnada Rus konsolosları bölgeye seyahat edip ortalığı karıştırıyordu. Bununla ilgili olarak Zeki Paşa 18 Haziran 1893 tarihli yazısında bilgi veriyordu. Buna göre; Rusya'nın Erzurum konsolosu Beyazıt ve havalisinde dolaşarak Hamidiye Alayları hakkında bilgi toplamaya çalışıyordu. Bu çerçevede konsolos Beyazıt Üçkilise manastırına gitmiş, buradaki papazlarla görüşmüştü. Papazlar konsolosa; Hamidiye Alaylarının Ermenilere baskı yaptığını, Ermenilerin gasp ve darp edildiğini ifade etmişlerdi. Zeki Paşa raporunda papazların söylediğinin tamamen uydurma olduğunu, bu şekilde hareketin, alay teşkilatının işini güçleştirmeyi ve mümkünse alayları ortadan kaldırtmayı hedeflediğini belirtiyordu. Zeki Paşa bir başka raporunda da benzer hadiselerin yaşandığından söz etmişti. Rus konsolosu

ve beraberindeki heyet bu defa da Kars'a gitmiş, Erzurum'a dönerken havalideki birçok yere uğramıştı. Uğradığı yerlerde Ermenilerle temas ediyor, onların Hamidiye Alayları aleyhindeki şikâyetlerini dinliyordu. Zeki Paşa bu şikâyetlerin uydurma şeyler olduğunu da raporunda belirtmişti¹⁷.

Rusya Ermenileri kışkırtıp onları isyana sevk etme politikasını sürdürürken, bu süreçte yaşanan olaylarla ilgili olarak Dünya kamuoyunu da yanıltma faaliyetlerini sürdürmekteydi. Nitekim 1893 yılı Ağustos ayı itibariyle, yabancı ajanslara Rusya elçiliğinden verilen bilgilerde; Hamidiye alayları mensuplarının Ermenilere saldırdıkları, korkan Ermenilerin sınırdan geçerek Rusya'ya iltica ettikleri ifade ediliyordu. Rus elçisi Nelidof'un beyanları, Dünya kamuoyunun dikkatini çekmeye yönelikti. Bu suretle, Ermenilerin Doğu Anadolu'da katliama uğratıldığı kanaati yerleştirilmiş olacaktı. 4. Ordu Müşiri Zeki Paşa Rusların iddialarını araştırdı. Esas itibariyle iddiaların hepsi gerçek dışıydı. Hamzaşeyh ve Yoncalı köylerinde yaşanan gelişmeler ise aksettirildiği gibi değildi. Hamzaşeyh 200 haneden, Yoncalı'da ise 300 haneden müteşekkil köylerdi. Ermenilerin ikamet ettiği bu köylerden Hamzaşeyh'de 15 hane, Yoncalı da ise 10 kadar hane halkı Müslüman olmak istemişti. Onların böyle bir karar almalarında her hangi bir baskı uygulanmış değildi. Buna karşılık köyde yaşayan diğer Ermeniler bunların Müslüman olmalarını engellemeye çalışmışlar, çeşitli şekillerde tahriklerde bulunmuşlardı. Bu gergin ortam üzerine bu köylere bir miktar jandarma kuvveti gönderilmişti. Bu arada bazı serseri Ermeniler Rusya'ya sınırına gitmişler, buradan geri çevrilmişlerdi. Yaşanan olaylar bu tür gelişmeler olup Rus elçisinin iddiaları geçersizdi¹⁸.

Ermeni örgütlerinin bölgede yarattıkları terör ciddi boyutlara ulaşmıştı. Bu bağlamda örgütler, Kürt kıyafeti giyip Ermeni köylerini basmaktan, cinayetler işlemeye, isyanlar çıkarmaya, Ermeni esnafa kepenk kapattırmaya, kendileri ile

beraber hareket etmeyen Ermenileri tehdit etmekten, Müslümanları galeyana getirecek bir takım faaliyetlerde bulunmaya yönelik birçok eylem gerçekleştirmektedirler. Devlet de bunun farkında olarak önlem almaya çabalıyordu. Nitekim Sultan II. Abdülhamid terör örgütlerinin hedefini şu şekilde açıklıyordu. *“Olaya sebebiyet verenlerin, Müslüman halkı galeyana getirerek Ermeniler aleyhinde bazı hareketlerde bulunmalarını sağlamak ve bu olursa da yabancı ülkeleri müdahale etmeye davet etmek amacıyla oldukları aşikârdır”*¹⁹.

Bir defasında, çok sayıda cinayet işlemiş komitacı bir Ermeni kadına verilen idam cezasının yerine getirilmemesi için İngiliz elçisinin ısrarları üzerine, zaten idam cezasından hoşlanmayan Sultan Hamid kadını affetmişti. Bununla beraber Tahsin Paşa’ya söylediği şu sözler oynanan oyunun tam anlamıyla farkında olduğunu gösteriyordu: *“Bak dünyada neler oluyor? Bu komitacıları kimlerin siyasi maksatlarına alet ettikleri, İngiliz sefirinin nihayet maskesini atarak şefaatte bulunmasıyla sabittir. Ermeni isyanının mahiyetini bundan anlamalıyız. Bu komitacılar bazı devletlerin ellerinde birer cinayet aletinden başka bir şey değildir”*²⁰. Büyük devletlerin bağımsızlık vaatlerine kanan Ermenilerin bölgede çoğu zaman gerçekleştirdikleri asayişsizlikler, Sultan II. Abdülhamid’in 2 Aralık 1894 tarihli hususi iradelerine şu şekilde yansımıştır: *“Van vilayeti dâhilinde bazı şakiler Ercek nahiyesi ahalisinin koyunlarını çalıp kaçtıktan sonra üzerlerine sevk edilen güvenlik güçlerinden iki zaptiyeyi öldürüp birini de yaralamışlar, bu arada ahaliden üç kişiyi de katletmişlerdir. Yapılan operasyon sonucu şakilerden altısı sağ olarak ele geçirilmiştir. Van vilayetinden bildirildiğine göre, altısı sağ olarak ele geçirilen yirmi eşkıyanın Ermeni çetelerine mensup olup Kürt kıyafeti giymiş oldukları anlaşılmıştır. Bu gibi durumların kamuoyu tarafından bilinmesi faydalı olacağından olayın aynen duyurulması zat-ı şahanelerince emredilmiştir. Bu*

tür eşkıyanın fotoğrafları çekilmeli, mahkemeleri herkese açık bir şekilde ve yabancı ülke konsoloslarının gözleri önünde yapılmalıdır. Bu şekilde konsoloslar olayların mahiyetini daha iyi anlayacaklardır. Bu saldırıyı Ermeni çetelerinin Kürtleri itham amacıyla yaptıkları aşikârdır. Bütün bunların gazeteler yoluyla halka duyurulması gerekirken, olayların değiştirilerek gazetelere yazdırıldığı görülmüş ve zat-ı şahanelerince hoş karşılanmamıştır. Bu şekilde hareket etmekle ne gibi bir fayda umulduğunun arzı Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir”¹²¹.

Netice itibariyle; Sultan II. Abdülhamid’in bir operasyonu olarak uygulamaya sokulan Hamidiye Süvari Alayları, kuruluşundan itibaren Rusya’yı rahatsız etmiş, bu alayların aleyhine propaganda yapmaktan da geri kalmamıştı. Bu anlamda en geçerli yöntem olarak alayların Ermenilere zulüm yaptıkları şeklinde bir söylem geliştirmişti. Bu söylem çerçevesinde Osmanlı resmi makamlarına başvurular yapıyor, alay mensuplarının cezalandırılması veya alayların ortadan kaldırılması isteniyordu. Bu iddialar çoğu zaman asılsız çıkıyordu. Rusya’nın ve sonrasında İngiltere’nin bu şekilde sık sık rahatsızlığını dile getirmesi aslında Hamidiye Süvari Alaylarının işe yaradığının bir göstergesi idi. Alaylar sayesinde bölgede asayişin sağlanması, Rusya’nın Ermenileri isyana teşvik etme çabalarını engelliyordu. Bu bağlamda; Hamidiye Alaylarının kendilerinden beklenen işlevi yerine getirdiğini ifade etmek mümkündür.

II. Abdülhamid’in Doğu Politikalarının Eğitim Alanına Yansıması: Aşiret Mektebi

Doğu Anadolu’da Rus, Ortadoğu’da İngiliz yayılmacılığı gidererek etkisini hissettirdikçe II. Abdülhamid de yaklaşan emperyalist tehlikenin daha çok farkına varıyordu. Bilhassa milliyetçilik propagandası etkisinde kalabilecek, İmparatorluğun

merkezinden uzak ve İngiliz menfaatlerinin büyük olduğu, Araplarla meskûn bölgeler için tehlike mevcuttu. İşte, Sultan II. Abdülhamid, bu tehlikeleri önlemek ve aşiretlerin yoğun ve hâkim olduğu bölgeleri muhafaza etmek için, bunların reislerinin ve ağalarının çocuklarını, Osmanlı kültürüyle yetiştirerek devlete ve saltanata bağlamak maksadıyla, İstanbul'daki okullarda eğitmek ihtiyacını hissetti. İlk uygulamalar Harbiye Mektebi'ne öğrenci almak şeklinde gerçekleştirilmişti. 1886 yılında Hicaz, Yemen ve Trablusgarp vilayetleri aşiretlerine mensup 48 öğrenci Harp Okulu'nda tahsil gördü ve mezun olunca da subay olarak memleketlerine gönderildiler. Bu zabitler piyade ve süvari mülazımı rütbesiyle ve her birine padişah yaverliği rütbesi verilerek memleketlerindeki askeri mıntikalarda görevlendirilmişlerdi. Öğrenciler dönmeden önce II. Abdülhamid tarafından huzura kabul edilmişlerdi. Yaptıkları tahsilden ve gördükleri teveccüh ve iltifattan dolayı Padişaha teşekkürlerini sunan öğrencilere Padişah şu hatırlatmaları yapmıştı: *"Memleketinize döndüğünüzde görevinizi mensup olduğunuz askerlik mesleğinin şerefine layık bir şekilde yerine getiriniz. Son derece dürüst, namuslu ve sadık olunuz. Sizin görevinizi en iyi şekilde yapmanız halinde sizi örnek alacak diğer arkadaşlarınız da sizin gibi tahsil yapmaya heves edecekler ve böylece iyi yetişmiş nesiller ortaya çıkacaktır"*. Arap öğrencilerin Mekteb-i Harbiye'de okutulmaları süreci daha sonra da devam etti.

Bu arada II. Abdülhamid sadece bu tür öğrenciler için ayrı bir mektep açılmasının faydalı olacağını düşündü. Bu fikrin gerçekleşmesi sonucunda, büyük bir kısmı aşiret halinde yaşayan ve Arapça konuşan halk, tek otorite olarak halifeyi tanımış ve ona itaat etmiş, dolayısıyla ülkede din birliği temin edilmiş olacaktı.

Nitekim bu gaye ve düşüncelerle nizamnamesi ve programı hazırlanan Aşiret Mektebi, 21 Eylül 1308 (3 Ekim 1892)

tarihinde açıldı. Mektebe ilk olarak Halep, Bağdat, Suriye, Musul, Basra, Diyarbakır, Trablusgarp vilayetlerinden ve Kudüs, Bingazi ile Zor sancaklarından dörder talebe alındı. Bu çocukların, kabiliyetli ve muteber ailelerin çocukları olması ve 12 ile 16 yaş arasından seçilmesi şart koşuldu. Bunlar, fevkalade bir ihtimamla yetiştirildiler. Daha sonraki senelerde sayıları artırıldı. İki yıllık öğretim programı, daha sonra beş yıla çıkarıldı. Kur'an-ı Kerim, fıkıh, ilmihal gibi din bilgileri yanında, zamanın fen bilgileri, Fransızca, Türkçe, Coğrafya, İslam ve Osmanlı Tarihi, Edebiyat ve askerî dersler okutuldu. Müfredatta Tarih dersine özel bir önem atfedilmişti. Osmanlı Devleti'nin İslamiyet'e olan hizmetlerine özellikle değiniliyordu.

Birinci yıl Aşiret mektebine 50 öğrenci alındı. Esas itibarıyla, Hamidiye Alaylarını oluşturan aşiretler de çocuklarını böyle bir mektepte okutmak arzusundaydılar. Nitekim on dört aşiret Şakir Paşa'ya ortak bir dilekçe vererek çocuklarını Aşiret mektebine kaydını istediler. Şakir Paşa bu istekleri Sultan II. Abdülhamid'e iletti. II. Abdülhamid de 19 Kasım 1892 tarihi itibarıyla, söz konusu aşiret çocuklarının Mektebe kabul edilmelerini emretti¹²².

Beşinci sene sonunda ise 250 öğrenci alınmaya başlandı. Aşiret Mektebi'ne başlangıçta sadece Arap aşiret reislerinin çocukları alınırken, sonraki yıllarda, Doğu Anadolu ve Arnavutluk bölgelerindeki aşiret çocukları da kabul edilmeye başlandı. Böylece mektep, bütün aşiretlere hitap eder duruma geldi. Aşiret mektebinden mezun olan çocuklar, Harbiye ve Mülkiye mekteplerine gönderildiler. Bu mektepte yetişen aşiret çocukları, aşiretlerine döndükleri ve aşiret reisi olduklarında, içinden yetiştikleri halkın, Osmanlı Devleti'ne sadakatini temin ettiler. Gerek Arap, gerekse Kürt aşiret reislerinin çocuklarının Aşiret Mektebi'nde okutulması ve bunlardan Harbiye Mektebi'nden mezun olanlarının nizamiye ordusuna tayin edilmesi başlı başına önemli bir olaydır. Özellikle Doğu

Anadolu halkının devletle bütünleşmesinde II. Abdülhamid'in hizmeti büyük olmuştu.

Mektep yatılı idi. Talebenin özel bir üniforması vardı. Her öğrenciye ayda 30 kuruş burs verilirdi. Öğrenciler beş yıllık bir eğitimden sonra mezun olurlardı. Bu şekilde on beş sene hizmet veren Aşiret Mektebi 1907 senesinde kapandı¹²³.

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE YERLİ VE YABANCI BASIN

O smanlı toplumunda kamuoyunun oluşmasına paralel olarak gazetelerin etkinliği artmıştı. Gerek yerli, gerekse yabancı basına karşı en çok duyarlı hareket eden padişah II. Abdülhamid oldu. Yıldız Sarayı Başkâtibi Tahsin Paşa'ya göre II. Abdülhamid daha şehzadeligi zamanında basınla ilgilenmeye başlamıştı. Ceride-i Havadis, Tasvir-i Efkâr, Basiret, Çaylak, Çingiraklı Tatar gibi gazetelerin halk üzerinde nasıl etki yaptığını gözlemişti. İç politikaya ilgisi olduğundan, şehzadeligi döneminde gazetecileri konağına davet eder, onlarla gizlice görüşürdü. Ayrıca Avrupa gazetelerini de kıraathane sahibi Sarafim Efendi ve kitapçı Elnino vasıtasıyla getirip okuturdu. Dolayısı ile II. Abdülhamid saltanat makamına geçtiğinde gazeteler ve etkileri konusunda yeteri kadar bilgiye ve fikre sahip bulunuyordu.

Bu yüzden padişahlığı döneminde II. Abdülhamid basına çok önem verdi. Bu önem kavramı içinde, basını istediği gibi yönlendirebilme çabası da mevcuttu. İstanbul'da çıkan gazeteler basılmadan önce sansür edilirdi. Her gazete yazıların provalarını basın müdürlüğüne gönderir, bunlar sıkı bir kontrolden geçtikten sonra basılırdı. Basın müdürü önemli gördüğü bazı yazıların provalarını bizzat II. Abdülhamid'e götürürdü. O yıllarda Filip Efendi'nin çıkardığı Tarık gazetesi, Ahmed Midhat Efendi'nin Tercüman-ı Hakikat'i, Mihran Efendi'nin

Sabah'ı, Ahmed Cevdet Bey'in İkdam'ı ve Mehmed Efendi'nin Saadet'i en meşhur gazetelerdi. Bu gazeteler padişahın istediği tarzda yayın yaparlardı. Bazen dikkatsizlikle gazete sahiplerinin veya sansür memurunun gözünden kaçarak padişahın hoşlanmayacağı yazılar da yayınlanırdı. Böyle durumlarda gazete birkaç gün veya bir hafta kapatılır, daha sonra yayınına tekrar devam ederdi. Haftalık Servet-i Fünun ve Malumat dergilerinin renkli ve resimli olarak çıkmaları, ilim ve eğitimden bahsetmeleri Abdülhamid'in hoşuna giderdi. Padişah gazetelerde yayınlanan tefrika romanları muntazaman takip ederdi.

Abdülhamid döneminde siyasi özgürlüklerin büyük ölçüde sınırlandırıldığı ve basına ağır bir sansür uygulandığı bir gerçektir. Bununla beraber bu dönemde birçok yeni gazete ve dergi yayın hayatına girmiştir II. Abdülhamid bir taraftan basın hürriyetini sansürle kısıtlarken, diğer taraftan gazetelere maddi yardım yapmaktan da geri kalmazdı. Dönemin gazetecileri içinde en çok Ahmed Midhat Efendi'yi beğenirdi.

Sultan Abdülhamid Jön Türklerin Avrupa'da çıkardıkları gazeteleri de dikkatle takip ettirir ve bunların ülke içine girmesini önleyebilmek için her türlü yasağı uygulardı. Bununla beraber İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayınladığı Meşveret ve Osmanlı gibi gazeteler yabancı postanenler aracılığı ile Osmanlı sınırlarından içeri girer ve Meşrutiyet taraftarlarınca okunurdu. Yabancı postanelerin denetlenemiyor olması Jön Türk gazetelerinin ülkeye rahatlıkla girebilmesini sağlayan en önemli unsurdu.

Yerli gazeteleri sansür aracılığı ile kontrol altında tutmak mümkün olabiliyordu. Ancak Avrupa'da yayınlanan ve gerek mensup oldukları hükümetler, gerekse hitap ettikleri kitle üzerinde etki yapan yabancı basına sansür uygulayabilmesi söz konusu değildi. Bu gazeteleri yakından takip ettirir, beğenmediği yayınlarını elçilikler aracılığı ile tekzip ettirme yoluna giderdi. Fakat bütün bunların ötesinde uyguladığı bir yöntem

vardı. Bazı Avrupa gazetelerine maddi menfaatler temin etmek suretiyle onlara Osmanlı Devleti lehine yazılar yazdırtır veya en azından, para gücünü kullanarak, Avrupa gazetesinde, kendisi ve Osmanlı Devleti aleyhinde yazılar yayınlanmasını önlerdi.

Tabii bütün yabancı gazeteleri satın almak mümkün olmadığından Avrupa basınında gerek II. Abdülhamid, gerekse Osmanlı Devleti aleyhine taraflı veya tarafsız olarak sık sık aleyhte yazılar da çıkardı. Bu durumda II. Abdülhamid o gazetelerin ülkeye girişini yasakladı. Avrupa basınının önyargılı tutumu, çoğu zaman bir takım söylentileri gerçekmişçesine yazması, olayları çarpıtıp abartması ve hatta uydurma haberler yapması yeteri kadar rahatsız edici bir durumdu. Böyle durumlarda gazetelerin ülkeye girişi yasaklanıyordu.

II. Abdülhamid, Le Temps, Le Figaro, The Times, Kölnische Zeitung, Neue Freie Presse, Standart, Tribune gibi gazetelerinin yayınlarına çok önem verirdi. Yerli ve yabancı gazetelerin incelenmesi için sarayda Matbuat-ı Dâhiliye ve Matbuat-ı Hariciye adıyla iki daire oluşturmuştu.

Yabancı gazetelerin para yolu ile elde edilmeleri birkaç şekilde gerçekleşiyordu. Yöntemlerden birisi, etkili olduğu düşünülen gazetecilere teklif götürülüp para karşılığı yazı yazdırmak şeklinde idi. Bunun yanında teklif direkt olarak yabancı gazetecilerden de gelebiliyordu. Bunlar kendilerine, belirledikleri kadar bir miktarda para verilirse lehte yayın yapacaklarını belirtiyorlardı. Her iki yöntemin uygulanmasına da sıklıkla rastlanıyor. Bazen de yabancı gazeteciler padişahın para kopartabilmek amacıyla tehdit unsurunu kullanırlardı. Gönderdikleri haberlerle, kendilerine para verilmezse aleyhte yazı yazacakları tehdidini savuran ve çoğu zaman da başarılı olup para kopartan yabancı gazeteciler mevcuttu. Birçok gazeteye de, sürekli satın almak veya abone olmak suretiyle destek olunurdu.

Orhan Koloğlu “Avrupa’nın Kıskaçında Abdülhamid” adlı eserinde, II. Abdülhamid’i yabancı basınla doğrudan ilişkiye giren ve kamuoyu oluşturmaya çalışan ilk padişah olarak nitelendiriyor. II. Abdülhamid, 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında donanmanın başındaki Amiral Hobart Paşa vasıtasıyla Times’de mektuplar yayınlatarak İngiliz kamuoyunu etkilemeye çalışmıştı. Masonların V. Murad lehindeki kampanyalarına rağmen onlara yumuşak davranması da kamuoyu oluşturma çabasına bağlı idi. II. Abdülhamid’in, Mabeyncisi Mehmed Bey’e hazırlattığı İngiliz elçisi Layard’a sunulan bir rapor da kamuoyuna yönelik propaganda amacı taşıyordu. Bu raporda şöyle deniyordu: *“Düşmanımız Gladstone’dur. Biliyoruz ki Gladstone ve toplantıları önemsiz azınlığın eseri olmaktan başka bir şey değildir. İngiliz milletinin büyük çoğunluğu bu kandırmalara aldırıyor”*.

II. Abdülhamid bazı yabancı gazetecileri şahsen kabul edip onlarla sohbet ederdi. Meselâ, Times’in deniz muhabirini sarayda kabul edip Rus mezalimi hakkında bilgi vermişti. Daily Telegraph’da yayınlanan Osmanlı Devleti lehine bir yazı üzerine ise gazetenin muhabiri Gay’in oğlu Cecil Gay’e küçük bir at hediye etmişti. Fransız gazetesi Journal des Débats’da Rusların 140 bin Türk ve Çerkez esiri insan haklarına aykırı olarak Sibiryâ madenlerinde çalıştırmasını eleştiren bir yazının çıkmasını da Abdülhamid takdirle karşılamıştı. Fransız elçiliğinden isimleri öğrenilerek, gazetenin yedi muhabirinden üçüne dördüncü rütbeden Osmanî, dördüne ise dördüncü rütbeden Mecidi nişanı verilmişti.

Reuter ve Havas ajanslarına verilen para karşılığı bu ajanslardan memnun olunacak hizmetler satın alınıyordu. Bunun yanında Fransız ajansı Fournier de uzun yıllar Osmanlı Devleti’ne hizmet vermişti. Ama ajansların aldıkları paralar karşılığı tam anlamıyla Osmanlı görüşünü savundukları da söylenemezdi. Ajanslar prestijleri gereği olayları abartısız ve kısa

olarak aktarıyorlardı. Buna karşılık gazeteler ajansların geçtiği haberleri yayınlayıp yayınlamamakta serbestti.

Orhan Koloğlu'na göre hizmet karşılığı para alan diğer bazı gazeteler şunlardı: 1893 yılında Viyana'da çıkan Correspondance Politique gazetesinin yılda 4 bin franklık yardım başvurusu kabul edildi. Aynı yıl Amerika'da yayınlanan Kevkebi Amerika gazetesine ayda 10 lira maaş bağlandı. Belgrat'ta yayınlanırken Osmanlı aleyhtarı yazıları sebebiyle kapatılan Makedonya Gazetesi'nin yeniden yayınlanmasına karar verildi. Bu kez Osmanlı lehinde yazacak gazeteye ayda 250 frank ödenek verilecekti.

Leipzig gazetesi muhabiri olan Moris Grondolof adlı bir yazar Osmanlı aleyhtarı düşüncelerle Balkanlara gelip gözlemleri sonucu burada fikir değiştirdiğinde kendisine yardımcı olunmasını Rumeli müfettişliğinden talep etti. Müfettişliğin konuyu aktardığı II. Abdülhamid yazara gerekli yardımların yapılması emrini verdi. 1895'de Paris'te yayınlanan Journal des Débats ve Orient gazetelerine ödenek tahsis edildi. Sayısı çoğaltılabilecek bu örnekler yanında, para ile Osmanlı Devleti lehinde kitap yazdırıldığı da oluyordu. La Vie Illustrée isimli derginin yazarı Varino'nun yazacağı *Makedonya Olaylarının Türk Gözüyle Anlatımı* kitabının hazırlıkları için 1904 Eylül'ünde Rumeli müfettişliğine taksitlerle 7.500 frank ödenmişti. Sonuçta derginin sahibi olan Juven yayınevi "*Makedonya Blöfü*" isimli kitabı çıkardı.

Osmanlı arşiv belgeleri arasında yer alan II. Abdülhamid'in hususi iradelerinden de yabancı gazete ve gazetecilere ne tür kolaylıklar gösterilip ödemeler yapıldığını anlayabilmek mümkün oluyor. 2 Eylül 1892 tarihli bir iradeye göre, Paris'te Nikolayidis Efendi tarafından yayınlanıp Osmanlı Devleti lehine neşriyat yapan Orient gazetesinin İstanbul muhabiri ameliyat sırasında bir kadının ölümüne sebebiyet vermekten 6 ay hapse mahkûm olmuştu. Hüküm İstinaf Mahkemesi tarafından da

onaylanınca muhabirini kurtarmak amacıyla Nikolayidis Efendi II. Abdülhamid'ten yardım istedi. Padişahın tahta çıkışının yıldönümü vesilesi ile muhabir Corciyadis'in affını talep etti. Orient gazetesinin yayınlarının Osmanlı Devleti lehine olması önemli bir gerekçe teşkil ettiğinden II. Abdülhamid Corciyadis'i affetti. Bir başka seferinde, Nikolayidis Efendi padişahın cülus yıldönümü günü Paris'te bir ziyafet tertip etmek istediğini belirtince kendisine 2 bin frank gönderildi.

23 Nisan 1895 tarihli bir hususi iradede anlaşıldığına göre, Avam Kamarası Muhafazakâr Parti milletvekili Mösyö Bartel İngiltere'de Osmanlı Devleti lehine neşriyat yapmak-taydı. Bu faaliyetini sürdüren Bartel İstanbul'a gönderdiği bir mektupta, kendisine bin lira yollandığı takdirde bunu olumlu yerlerde kullanabileceğini, bir kısmını da Amiral Kortel'e vereceğini belirtti. Bunun karşılığında Londra'da Ermenilerin yaptıkları propagandalara karşı yayın yapılacak ve hatta Ermeni komitelerinin gerçekleştirdikleri mitinglerin önüne geçilecekti. Bu talep padişahça uygun görüldü ve Londra elçiliği aracılığı ile Bartel'e bin lira ulaştırıldı.

1 Eylül 1895'de Times gazetesinin İstanbul muhabiri Mösyö Garaçino oturduğu evin kirası olan 150 liranın hükümet tarafından ödenmesini talep etti. Bu isteği kabul edildi. 5 Haziran 1896 tarihinde İngiliz gazeteci Mösyö Norman'a verilmekte olan 50 liraya 30 lira zam yapılarak 80 liraya yükseltildi. Ayrıca Norman'ın lehte yazacağı telgrafların, saray başkâtibi tarafından görülmesi şartıyla, bedava gönderilmesi kararlaştırıldı. 10 Temmuz 1896 tarihli iradesinde II. Abdülhamid, Paris'te Osmanlı elçiliği aracılığı ile yabancı gazetecilere ödenmekte olan paraların aksatılmaması gerektiğini belirtti. 16 Ağustos 1897 tarihli irade ile, Fransız gazetelerinden abonelik süresi dolanlara yeniden abone olunabilmesi için 21.314 kuruş ayrıldı. Padişah gazetelere yapılan ödemelerin aksatılmaması

konusunda uyarıda bulundu. Bu emir diğer ülke gazeteleri için de sık sık tekrarlanıyordu

27 Ekim 1897 tarihinde, Paris'te yayınlanıp Osmanlı Devleti'nden ödenek almakta olan gazetelerin sahipleri Osmanlı elçisine müracaatta bulunarak, ödenekleri düzenli olarak ödenmediği takdirde Osmanlı Devleti aleyhine yayın yapmayacaklarını taahhüt ettiler. Bunun üzerine ödemelerinin düzenli yapılması konusunda irade çıktı.

1901 yılı Ekim ayında, Berlinguer Togoblat gazetesi İstanbul muhabirinin maaşının düzenli ödenmeye devam edilmesi hakkında emir veren padişah, bir başka iradesinde aynı gazetenin sahibine 2 bin kuruş maaş ödenmesini emretti.

Paris'te yayınlanan Le Figaro gazetesi Osmanlı Devleti'nden para alan yayın organları arasında idi. Gazete buna rağmen 7 Şubat 1903 tarihli nüshasında devlet aleyhine iki yazıya yer vermişti. Bu duruma son derece sinirlenen II. Abdülhamid derhal Paris elçisine gönderdiği bir emirle gazetenin bu şekilde hareket etmesinin sebeplerinin öğrenilmesini istedi.

Avrupalı gazete sahipleri ve muhabirlerine II. Abdülhamid'in emriyle para verilmesinin çok sayıda örneği var. Fakat bu kadar para ödenmesine rağmen Avrupa kamuoyunun Osmanlı lehine dönmemiş olması bir yana, düşmanca tavırlarını devam ettirmeleri, son olarak da Le Figaro gazetesinin aleyhte yazıları, II. Abdülhamid'i farklı düşünmeye sevk etti. Nitekim bununla ilgili olarak 17 Şubat 1903'de bir irade çıkardı. Bu emrinde padişah bir takım önemsiz gazetelere boşu boşuna para verildiğini ve hiç bir olumlu netice alınamadığını belirtti. Çünkü bütün çabalara rağmen gerek devlet gerekse kendisi aleyhine birçok yazı yayınlanıyordu. Üstelik bunların çoğu doğru olmayıp algı yaratmaya yönelik yayınlardı. Hâlbuki bu konuda diğer devletlerin yaptığı gibi davranılmalıydı. Yani, sadece itibarlı birkaç büyük gazeteye para vererek lehte yazılar yazdırmaktan başka çare yoktu. Bu düşüncenin bir yansıması

olarak 1903 yılı Eylül ayında meydana gelen bir gelişmeden söz etmek mümkün. Scutt isimli bir İngiliz, kendisine menfaat temin edilirse, İngiliz gazete ve muhabirlerinin Osmanlı Devleti lehine yazı yazmalarını sağlayabileceğini elçilik aracılığı ile İstanbul'a duyurdu. Fakat padişah ciddi bulmadığı bu talebi hiç dikkate almadı. Bununla beraber II. Abdülhamid saltanatının sonuna kadar yabancı gazete sahipleri ve muhabirlerini satın alma gayretlerinden vazgeçmedi. 9 Mart 1907 tarihli iradesinde Avrupa'da bazı gazetelere ödenmek üzere Osmanlı Bankası'ndan 400 bin frank alınarak Paris elçisi tarafından gazetecilere verilmesini emretti¹²⁴.

II. Abdülhamid'i bu şekilde davranması kamuoyuna önem vermesinden kaynaklanıyordu. Beylerbeyi Sarayı'nda gözetim altında iken, sürekli gazeteleri takip ettiğinden gündelik gelişmeler, hayat pahalılığı ve insanların sıkıntıları hakkında doktoru Atıf Bey'e söyledikleri bu konuda fikir vermektedir. Atıf Bey anlatıyor: “ *Umumi vaziyetin ve bilhassa yiyecek sıkıntısının günden güne artması Abdülhamid'i çok düşündürüyor ve şöyle diyordu 'açlık, halkın hissiyatı üzerinde çok fena tesirler yapabilir. Allah rahmet eylesin. Ahmed Cevdet Paşa çok âlim bir adamdı. Ben onun sözlerinden ve fikirlerinden çok istifade ederdim. Bir gün idare işlerine dair konuşuyorduk. Şunları söyledi 'size nasihatim olsun şevketmeab. Kamuoyunu daima nazarı dikkate alınız ve yalnız ondan korkunuz'.* ”¹²⁵

MÜZE-İ HÜMAYUN’UN KURULUŞU

İlk Müzecilik Girişimleri

Türkiye’de ilk müze 19. yüzyılın ortalarına doğru kurulmuştu. O zamana kadar Osmanlı sanatının eski eser niteliğindeki değerli eşyaları Enderun Hazinesi’nde, Kutsal Emanetler de Topkapı Sarayı’ndaki Hırka-i Şerif Dairesi’nde korunmuştu. 1846 yılında, Tophane-i Âmire Müşiri Ahmed Fethi Paşa, eski silahları toplayarak İstanbul’da Aya İrini Kilisesi’nde “Mecmua-i Esliha-i Atika ve Mecmua-i Asar-ı Atika” adıyla ilk müzeyi kurmuştu. Arkeolojik eserlerin derlenmesiyle müze kurulması fikri ise daha sonradır. 1869 yılında, Âli Paşa’nın sadrazamlığı sırasında Aya İrini’de depo edilen eserler bir düzenlemeye tabi tutuldu ve buraya “Müze-i Hümayun” adı verildi. Müze müdürlüğüne Mekteb-i Sultani öğretmenlerinden Goold adlı bir İngiliz getirildi. Dönemin Maarif Nazırı Safvet Paşa valilere genelge göndererek bölgelerindeki eski eserleri müzeye göndermelerini istedi. Bu şekilde 160 civarında eser toplandı. 1873 yılında müdürlüğe Dethier isimli bir Alman getirildi. Dethier’nin müdürlüğü esnasında, 1874 yılında Asar-ı Atika Nizamnamesi yayınlandı. Nizamnameye göre, kazılarda çıkarılan eski eserlerin üçte biri devlete, üçte biri kazı yapana, üçte biri de arazi sahibine kalıyordu. Kazı yapanlar paylarına düşen eserleri yurt dışına çıkarma hakkına sahiptiler. Görüldüğü üzere bu nizamname eski eserlerin korunması açısından

yeterli tedbirler getirmiş değildi. Ayrıca tarihi eserlerin yurt dışına çıkarılmasının önünü de açmış oluyordu.

Müze-i Hümayun 'un II. Abdülhamid Döneminde Gerçek Anlamda Kurulması

Aya İrini'de bulunan eserler buraya sığmıyordu. Bu sebeple 1873 yılından itibaren yeni bir müze binasına ihtiyaç olduğu düşünülmüştü. Nitekim Topkapı Sarayı'nın dış surları içinde yer alan Çinili Köşk'ün bu amaçla kullanılması uygun bulundu. Bunun için bir takım tamirata ihtiyaç vardı ve 1876 yılında bunun yapılmasına başlandı. II. Abdülhamid'in müzeciliğe verdiği öneme paralel olarak Müze-i Hümayun yeni bir şekil alacak, gerçekleştirilen yatırımlar ve sürekli yapılan kazılar neticesi sahip olunan zengin koleksiyon ile gerçek bir müze hüviyetine bürünecekti.

Çinili Köşk'ün tamir çalışmaları 1880 yılına kadar sürdü. 16 Ağustos 1880 tarihinde Sadrazam Said Paşa'nın da hazır bulunduğu bir törenle Müze-i Hümayun'un yeni binasında açılış töreni yapıldı. Törende bir konuşma yapan Maarif Nazırı Münif Paşa, İstanbul'da bir müzenin kurulmasının önemine değinirken, müzelerin geçmiş kavimlerin uygarlık derecelerini ve ilerlemelerini gösterdiğini, tarih ve sanat yönünden pek çok yararları olduğunu belirterek, "Osmanlı ülkesinin her tarafında dolu olan eski eserler vaktiyle korunabilseydi, Dünya'nın en mükemmel müzesi İstanbul'da olurdu. Bununla beraber bugüne kadar toplanabilenler de değerlidir. Bu gibi eserler gelecek kuşaklara büyük yarar sağlayacaktır" demişti. Münif Paşa konuşmasında ayrıca, Müze-i Hümayunu, bu konudaki eksikliği fark edip kurulmasına önayak olarak gerekli emirleri veren II. Abdülhamid'in büyük bir eseri olarak takdim etmişti.

Yeni müzenin açılması ile giriş ücreti de uygulanmaya başlamıştı. Açılıştan yaklaşık altı ay sonra Müze Müdürü Dethier hayatını kaybetti. Onun yerine II. Abdülhamid, 4 Eylül 1881

tarıhli irade ile Türk müzeciliğinin önemli isimlerinden biri olan Osman Hamdi Bey'i Müze-i Hümayun Müdürlüğü'ne tayin etti. Osman Hamdi Bey, II. Abdülhamid'in eski Sadrazamlarından Edhem Paşa'nın oğlu idi. Yurt dışında tahsil yapmıştı ve iyi yabancı dil bilmekteydi. Osman Hamdi Bey göreve geldiği sırada müzede 650 eser bulunuyordu.

Osman Hamdi Bey'in ilk işlerinden birisi, yabancıların yaptığı kazılarda ortaya çıkan eserlerin yurt dışına götürölme-sini yasaklayan bir nizamname hazırlamak olmuştur. Yürürlükte bulunan "1874 Asar-ı Atika Nizamnamesi" yerine Osman Hamdi Bey'in taslağını hazırladığı yeni "Asar-ı Atika Nizamnamesi" 1883 Kasım'ında şura-yı Devlet tarafından kabul edildi. Bilahare Sultan II. Abdülhamid 13 şubat 1884 tarihli irade ile yeni nizamnameyi onayladı. Nizamname 37 maddeden oluşuyordu. Daha önceki nizamnamede yer alan, kazıdan çıkarılan eserlerden arazi sahibine ve kazı yapana pay verilmesi hakkındaki hüküm kaldırılarak eski eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklandı. Nizamnamenin bazı maddelerine bakıldığında artık eski eserlere kesinlikle sahip çıkıldığı gözlenmekteydi. Mesela 3. maddede: "Osmanlı ülkesinde bulunan ve keşfedilerek kazı ile ortaya çıkarılacak her türlü eski eser devlete aittir", 8. maddede: "Osmanlı ülkesinde bulunan eski eserlerin yurt dışına çıkarılmaları kesinlikle yasaktır", 12. maddede: "Resmi ruhsat alınarak ortaya çıkarılan eski eserler tamamen devlet müzesine aittir" deniyordu.

Bu nizamname ile batılı ülkelere Osmanlı topraklarından eski eser akışı engellenmiş oluyordu. Avrupalılar bu durumdan memnun değillerdi. Ama olması gereken yapılmış, eski eserlerin Avrupa'ya kaçırlışının önüne gečilmiř ve bunların Müze-i Hümayun'da toplanmaları sağlanmıştı. Söz konusu nizamname küçük birkaç değişiklikle 1973 yılına kadar yani yaklaşık 90 sene yürürlükte kalmıştı. Bu da aslında nizamnamenin sağlam bir yapıya sahip olduğunun göstergesiydi.

Osman Hamdi Bey nizamname hazırlama yanında, sayıları giderek artan eski eserler için sağlıklı bir binanın yapılması çalışmalarını da sürdürmüştü. Çinili Köşk'e taşınan arkeolojik eserlerin büyük bölümü üst üste depolanmaktaydı. Hâlbuki eserlerin kaydedilmesi, onarılması, nem ve rutubetten uzak bir şekilde sağlıklı korunup sergilenebilmesi için gerçek anlamda bir İmparatorluk Müze binası yapılmasına ihtiyaç vardı. 1887 yılında Sayda'da bulunan çok değerli 11 adet büyük ve mermer lahit ancak Müze-i Hümayun'un bahçesine konulabilmişti. Osman Hamdi Bey, bu tür eserleri muhafaza edebilmek için müzenin karşısına büyük ve süslü yeni bir bina yapılmasını önerdi. Önerinin Padişah tarafından kabul edilmesiyle de inşaata geçildi. Projesi Mimar Vallaury tarafından yapılan yeni bina 13 Haziran 1891 tarihinde açıldı. Uzunluğu 65, genişliği 14 metre idi. İki katın yüzölçümü 1800 metre kareyi geçiyordu. Alt kattaki büyük salona Sayda lahitleri yerleştirilmişti. Üst katta ise, Sümer, Babil, Asur, Türk ve İslam medeniyetlerine ait eserler sergilenmişti.

Osman Hamdi Bey Müze-i Hümayun'u zenginleştirmek için 1883-1895 yılları arasında çeşitli yerlerde kazılar yaptırdı. Bu kazılarda bir hayli önemli eski eser bulundu. Büyük kısmı İstanbul'a nakledilen bu eserler Müze-i Hümayun'un zenginleşmesini ve kalitesinin yükselmesini sağladı.

Yeni bina yapılmasına rağmen birçok eser hala Çinili Köşk'te ve bahçesinde durmaya devam ediyordu. Üstelik kazılarda bulunan başka tarihi eserler de müzeye gelmeye devam ediyordu. Bu durum tekrar bir ek binanın yapılmasını gündeme getirecektir. Yine Mimar Vallaury'nin projesini yaptığı bina öncekinin kuzey tarafına inşa edildi ve 7 Kasım 1904 tarihinde açılış töreni yapıldı. Törende bir konuşma yapan Maarif Nazırı Haşim Paşa, Padişah'a ve hizmeti geçenlere teşekkür ettikten sonra, müzenin kısa zamanda geldiği bu noktanın çok önemli olduğunu söylemişti. Haşim Paşa devamla, bütün

bunların Padişah sayesinde olduğunun herkesçe bilindiğini, zaten başka türlü de olamayacağını, esasen Padişah'ın arzusunun da bu yönde olduğunu, müzenin daha büyüyerek gelişmesinin çağın büyüklüğüne ve ruhuna uygun olacağını, müzenin imparatorluğun zenginliğini ve tarihi önemini ortaya koyduğunu söylemişti. Haşim Paşa yeni binaya rağmen hala sergilenmeyi bekleyen pek çok eser olduğunu, ayrıca yenilerinin de geleceğini belirtip bir binaya daha ihtiyaç duyulduğunu da konuşmasında ifade etmişti. İkinci binanın bodrum katında idari bürolar ve depolar, birinci katta dört büyük salon bulunmaktaydı. Üst kata çift mermer merdivenle çıkılıyordu. Kalorifer tesisatı da döşenen bina 1700 metre karelik bir alana sahipti

Bu açılıştan bir süre sonra müzenin tekrar genişletilmesi gündeme geldi. Bu defa, ilk binanın güney kanadı boyunca uzanan ve batıya doğru "L" şeklinde kıvrılarak ortada bir avlu meydana getiren üçüncü blok inşa edildi. Mimar yine Vallaury idi. İnşaata Osman Hamdi Bey'in oğlu Mimar Edhem Bey gerçekleştirmişti. Bina 1907 yılı Mayıs ayında tamamlanmış ve bazı eski eserlerin buraya taşınıp sergilenmesine başlanmıştır. 1908 yılında ise resmi açılış töreni yapılmıştır.

Eserlerin bu yeni binalara yerleştirilmesinde, tertip ve tanziminde Osman Hamdi Bey, kendisine 1892'den beri yardımcılık yapan kardeşi Halil Bey, kabiliyetli bir mimar olan oğlu Edhem, heykeltıraş Osgan ve İhsan, konservatör Makridi ve Aziz beyler ile diğer değerli müze uzman ve memurlarından yararlanmıştır.

Müzelerin her şeyden önce bir araştırma merkezi olduğunu çok iyi bilen Osman Hamdi Bey müzenin üst katında bir de kütüphane vücuda getirmişti. Aynı müzede olduğu gibi, kütüphane de günden güne büyüdü ve gelişti.

Bütün bu faaliyetler için maddi kaynakların mevcudiyeti son derece önemliydi. İşte burada da devreye II. Abdülhamid

giriyordu. Türk müzeciliğinin gerçek kurucusu olarak niteleyebileceğimiz Padişah, çoğu zaman zor durumda olan devlet maliyesindeki sıkıntılara rağmen, Müze-i Hümayun için gerekli kaynakları yaratmaktan çekinmemiştir.

II. Abdülhamid'in Müze-i Hümayun'a verdiği önem açıkça görülüyor. Padişah Müze-i Hümayun yanında, bir de askeri müze kurulması arzusunda idi. Nitekim bununla ilgili olarak çıkardığı 20 Ağustos 1897 tarihli bir iradede şu hususları vurgulamıştı: “*Cennetmekân Sultan III. Selim hazretlerinin saltanat döneminden bugüne kadar, Yeniçeriler de dâhil olmak üzere, her sınıftan askerlerin giymiş oldukları kıyafetlerin sergilenmesine mahsus bir müze tesis edilmelidir. Halen özel bir mahalde teşhir edilmekte bulunan Yeniçeri kıyafetleri de oraya nakledilmeli ve bunun için Gülhane’de tespit edilecek uygun bir yerde tek katlı bir bina yapılmalıdır. Keyfiyetin, Müze-i Hümayun Müdürü Hamdi Beyefendi hazretlerinden dahi gerekli bilgiler alınmak suretiyle hükümetçe değerlendirilmesi ve varılacak kararın mazbata ile Saraya bildirilmesi gerekmektedir*”.

Padişah'ın iradesi doğrultusunda harekete geçilerek önce, Ahmet Muhtar Paşa, Alman Gromkov Paşa ve Alman mühendis Jachmund'dan oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun çalışmaları sonucu, Yıldız Sarayı'nın Acem Köşkü'nde eski silahların sergilendiği özel bir model müze oluşturulmuştur. Bu arada yeni ve daha büyük bir askeri müze kurma çalışmaları da sürdürülmüştür. Esliha-ı Askeriyye Müzesi adı verilen müessese ancak 1908 yılında gerçekleştirilebilmiştir.¹²⁶

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE TURİZM HAREKETLERİ VE REHBERLERİN DENETİMİ

İstanbul sahip olduğu doğal güzellikler ve tarihi zenginlikler ile her zaman dünyanın önde gelen şehirleri arasında yer aldı. Bu sebeple tarih boyunca çok sayıda seyyahın ilgisini çekti. Özellikle Batı ülkelerinden gelen gezginler, İstanbul'un güzelliklerine duydukları hayranlığı daha sonra kaleme aldıkları seyahatnamelerde dile getirdiler.

On dokuzuncu yüzyılda ulaşım imkânları geliştikçe, İstanbul'u gezip görmeye gelenler sadece seyyahlarla sınırlı kalmadı. İmkân bulan her kesimden insan turistik amaçla bu şehrimize geldi. Özellikle 1880'li yıllarda, İstanbul ile Avrupa vilayetleri arasında doğrudan demiryolu bağlantısı sağlanınca, İstanbul'a gruplar halinde seyahatler düzenlenmeye başlandı. Artık çok sayıda Avrupalı İstanbul'a gelmekte, alışveriş yapmakta, şehri gezmekte ve dünyaca ünlü Boğaziçi'ni de muhakkak görmekteydi.

İstanbul'a gelenler arttıkça bazı turistlerin olumsuz davranışları ile de karşılaşılmaya başlandı. Yabancıların camilerde hal ve hareketlerine çok dikkat etmedikleri görülüyordu. Mesela süslemeleri koparıyorlar ve zarar veriyorlardı. Özellikle de Yunanlı turistlerin gezdikleri camilerin duvarlarına çirkin yazılar yazdıkları tespit ediliyordu. Bu durum camilerde ibadet eden Müslümanları rahatsız ediyordu.

Hal böyle olunca Sultan Hamid bu mesele ile de ilgilenmiştir. Verdiği emir üzerine 1887 yılında bir nizamname yayımlanmıştır. Nizamnamede; turistler İstanbul'a geldiğinde nasıl hareket edecekler, hangi prensipler çerçevesinde camileri, sarayları gezecekler tarzında konular yer almaktadır. Mesela denilmiştir ki; *"İstanbul'da; Ayasofya Camii, Küçük Ayasofya, Kariye Camileri gibi ziyaretine öteden beri izin verilen kutsal mekânların ziyaretleri esnasında dini adaba riayet etme yanında, bu mekânların zarar görmemesi için dikkatli davranılması gerekmektedir. Bunun için görevliler vazifelerini dikkatle yapmak durumundadırlar. Gelen turistler, hangi dine ait olursa olsun ibadethanenin kurallarına saygı duymak zorundadırlar"* Yine bunun gibi; Ziyaretçiler kutsal yerlere girdiklerinde gerekli hürmeti gösterecekler, ayaklarına terlik giyeceklerdir. Gezdikleri yerlerde yanlarında görevlilerden bir ya da birkaç kişi bulunacaktır.

Görüldüğü üzere, 1887 yılında İstanbul'u gezecek turistler ve onları gezdirecekler için standart getirilmeye başlanmıştır. Bir başka standarttan daha bahsetmek gerekir. Sözü edilen camilerin ve özellikle Ayasofya Cami'nin dâhili süslemeleri olmak üzere kubbe ve duvar yüzeylerini kaplamış olan, yaldızlı süslemelerin ziyaretçiler tarafından koparılıp alındığı anlaşılmaktadır. Dolayısı ile camilerin güzellik ve letafetine zarar verecek bu gibi şeylerin meydana gelmesi men edilmiştir. Bunun yanında duvar ve zemine yazı yazmak, çizgi çizmek, resim yapmak kesinlikle yasaktır. Ziyaretçiler tarafından bu gibi hallere meydan verilmesinin engellenmesi görevlilerin öncelikli vazifesidir. Kutsal mekânlarda bulunan eski eserlerin, değerli kitapların iyi bir halde muhafazası da görevlilere ait bir vazifedir. Bütün bu vazifeleri yerine getirmede görevli olan yetkililerin, görevlerini aksatması durumunda veya görevlerini kötüye kullanmaları halinde haklarında cezai muiyede uygulanacaktır.

II. Abdülhamid'in bizzat müdahalesiyle turizm faaliyetlerine bu tarz bir standart getirilmesi, tarihi eserlere zarar verilmesinin engellenmeye çalışılması hayli önemlidir. Diğer bir husus da; ezan okunurken ve ibadet yapılırken ziyaretlerin yapılamayacak olmasıdır. Yani camiler gezilebilir ancak ziyaret, ezanın okunduğu ve namaz kılındığı saatlerin dışında gerçekleştirilmelidir. Görevlilerin ziyaretçilere iyi davranmaları önemli vazifeleri arasındadır. Sözü edilen uygunsuz hallerin meydana gelmesine engel olmak için görevliler fevkalade dikkat ve özenle görevlerini yapacaklardır.

Diğer taraftan II. Abdülhamid şehrin güzelliği ile ilgili olarak da bir takım çabaların gösterilmesi kanaatindeydi ve bunları da dile getiriyordu. Mesela şehre trenle gelen yabancılara İstanbul'un güzel görünmesi için ürettiği bir çözüm önerisi vardır. Diyor ki, *"malum olduğu üzere bir şehre yeni gelen biri için ilk gördüğü manzaranın tesiri kalıcı olmaktadır. Dolayısıyla İstanbul'a ilk gelecek olan ecnebilerin göreceği Müslüman mahallelerinin iyi görünümümlü olmasına dikkat edilmelidir"*. Anlaşıldığı üzere Sultan Hamid trenle gelenlerin ilk intibaları güzel olsun istiyor. Ama mevcut durumdan da rahatsızdır. Şöyle devam ediyor: *"Osmanlı Devleti'nin başkentinin Avrupa'ya açılan yönü olan ve demiryoluyla gelecek seyyahların öncelikle gözüne çarpan, Yedikule'den Kumkapı'ya kadar uzanan demiryolu güzergâhının iki tarafında bulunan tenekeden kulübelerdir. Bunlar ortalığı çirkinleştirmektedir. Bu kulübelerde daha çok göçmenler oturmaktadır. Dolayısıyla göçmenler mağdur edilmemek şartı ile başka bir yere yerleştirilsin. Kulübeler de ortadan kaldırılsın. Gelen yabancılar da güzel bir şehir manzarası ile karşılaşsınlar"*. Padişah, emrinin yerine getirilmediğini görünce bir süre sonra bir irade daha yayınlıyor. *"Bir süre önceki irademde bazı hususlardan bahsetmiştim, ama gereği yerine getirilmedi. Şehrin girişinde, demiryolu hattında bulunan kulübeler kaldırılın."*

Burada oturanlar arasında, özellikle ziraat ile uğraşan var ise, taşraya gönderilerek bir meslek sahibi olmaları sağlansın. İmkân dâhilinde ise İstanbul'un münasip yerlerine yerleştirilsinler ama her hâlükârda iş halledilsin" II. Abdülhamid'in bu konular ile dahi ilgilendiğini görebiliyoruz. Ama Padişah emri de olsa da bazı şeyler hemen hayata geçirilemeyebiliyor.

Diğer taraftan ortaya çıkan bu yeni durum karşısında doğal, yabancı turistlerin ihtiyacını karşılayacak bir takım hizmet sektörleri belirmeye başlamıştı. Mesela bu dönemde İstanbul'da birçok yeni otel hizmete girdi. Konaklama sorunu çekmeyen turistlerin ihtiyacını duydukları diğer bir hizmet şekli kendilerine şehri gezdirecek elemanların varlığı idi. Dolayısı ile ortadaki boşluğu bir şekilde doldurmak amacıyla turistlere tercümanlık ve rehberlik hizmeti veren kişiler ortaya çıkmaya başladı.

Rehberler turistlere İstanbul'u anlatıp gezdiriyor, bu arada mağazalarda alışveriş yapmalarına yardımcı oluyorlardı. Bu yıllarda yabancı dil bilen Türk sayısının az olması, bilenlerin de genellikle Hariciyede çalışmaları sebebiyle, rehberler çoğunlukla batı dillerine aşina Rum, Ermeni ve Yahudi gibi gayrimüslim Osmanlı vatandaşları arasından yetişmekteydi.

Bu süreç bir süre devam etti. Fakat zaman geçtikçe rehberlik hizmetleri açısından bir takım şikâyetlerin belirmeye başladığı görüldü. Turistlerin şikâyetleri üzerine yapılan incelemelerden anlaşıldığına göre, Rum, Ermeni ve Yahudilerden oluşan rehberler mağaza sahipleri ile anlaşıp turistleri kandırmakta ve onlara fahiş fiyatla mal sattırmaktaydılar. Rehberlerin görevlerini suistimalleri bununla da kalmıyordu. İstanbul'u gezdirdikleri turistlere yalan yanlış birçok şey anlatıyorlardı. Bu anlatılanlar daha çok Osmanlı Devleti ve İslam dini aleyhine idi.

Aslında rehberlerin bu tarz hareketleri, görevini layıkıyla yerine getiren meslektaşlarını da rahatsız etmişti. Nitekim Gazamir, Kostin, Vladim ve Nikolaki isimli dört rehber yetkili mercilere verdikleri bir dilekçe ile bu durumdan şikayetçi oldular.

Bunlar dilekçelerinde, hal ve hareketleri şüpheli bazı tercümanların yabancı turistleri gezdirirken yanlış bilgiler verdiklerini, turistlerin de doğal olarak bunlara inandıklarını belirttiler. Beyoğlu Mutasarrıflığınca yapılan araştırma ileri sürülen iddiaların doğruluğunu ortaya çıkardı.

Anlaşıldığı kadarıyla bazı rehberlerin faaliyetleri turistleri zarara uğratmakla kalmıyor, uydurulan yalanlar devletin dahi zarar görmesine yol açacak boyutlara varıyordu. Dolayısı ile bu tarz suistimallerin önüne geçilerek rehberliğin belirli kurallar çerçevesinde yapılmasını sağlamak için harekete geçildi. Bu konu Osmanlı hükümetinin 26 Ekim 1890 tarihinde yaptığı toplantının gündeminde yer aldı. Toplantıda son yıllarda İstanbul'a gelen turist sayısının bir hayli arttığından söz edilerek, bunlara hizmet veren rehberlerin hatalı hareketlerinin düzeltilmesi gerektiği üzerinde duruldu ve bir karara varıldı. Buna göre; rehberler sabıkası olmayan namuslu ve dürüst insanlar arasından seçileceklerdi. Bu amaçla bir yönetmelik hazırlanacak, durumları yönetmeliğe uygun kişilere birer rehberlik sertifikası verilecek ve turistlerle ancak bu kişiler ilgilenebileceklerdi.

Bu kararlar doğrultusunda oluşturulan bir komisyon rehberliğin alacağı şekli belirledi ve bir yönetmelik hazırladı. Yönetmelikte oteller, hanlar ve diğer misafirhanelerde bulunan yerli ve yabancı turistlere kılavuzluk ve tercümanlık yapacakların belirli nitelikleri taşımaları gerektiği vurgulanmıştı. Gerek Osmanlı vatandaşı, gerekse yabancı uyruklu olabilecek bu rehberler Zabtiye Nezareti'ne bağlı olacaktı. Müracaatları üzerine önce haklarında inceleme yapılacak, iyi ahlak sahibi ve dürüst insanlar oldukları belirlenirse rehberlik hakkı kazancaktı. Ancak bunun için de bazı aşamalardan geçmeleri gerekiyordu. İyi ahlak sahibi olmanın yanında, Şehremaneti'nce yabancı dil bilen uzman kişilerden oluşturulan bir imtihan heyetinin karşısında başarılı bir sınav vermeleri gerekecekti. Bütün

bu aşamaları geçenlere rehberlik yapabileceklerine dair resmi bir yetki belgesi verilecekti.

Bu belgede, herhangi bir sahtekârlık olmaması ve diğer şahıslar tarafından kullanılmaması için, rehberin fotoğrafı yer alacaktı. Rehber, hizmetinde bulunacağı turistlere öncelikle bu fotoğraflı belgesini göstermek zorunda idi. Yetki belgesinin diğer sayfalarında, belge sahibinin kılavuzluk ve tercümanlık yapabileceğini belirten Türkçe ve Fransızca bir yazı vardı. Ayrıca turistlere de Türkçe ve Fransızca olarak bir hatırlatma yapılmıştı. Burada, rehberden herhangi bir şekilde kötü muamele gören turistin zabıtaya müracaat etme hakkının bulunduğu ve hatta bu hakkın kullanılması gerektiği belirtilmişti. Yetki belgesinin kapağı meşin, sayfaları ise gayet sağlam bir kâğıttan olup taklit edilemeyecek surette yapılmıştı. İmtihanı kazanmış rehberler bedelini ödemek suretiyle cüzdan şeklindeki bu belgeyi temin edebileceklerdi.

Bu suretle bir takım kötü niyetli kişilerin hem turistleri yanıltma ve zarara uğratma, hem de devlet aleyhinde propaganda yapma şeklindeki faaliyetlerinin önüne geçilmiş oldu.

Rehberler için yapılan bu düzenleme vesilesi ile bazı otel ve turistik yerlerin denetlenmesi de gündeme geldi. Otel ve gazinolar garip isimler kullanmakta ve bunları yabancı dilde kapılarının üzerine yazmaktaydılar. Bu hal sakıncalı görüldü. Bu tür müessese sahip veya kiracılarının kapıları üzerine koyacakları levhalar için öncelikle Şehremanetinden izin almaları mecburiyeti getirildi. Bu levhalara yazılan müessese isimleri saçma sapan ve uydurma şeyler olmayacak, ülkedeki genel ahlak kurallarına uyum sağlayacaktı. Bu şekilde ruhsat alan bir müessese, buna rağmen farklı bir isim kullanırsa beş altın ceza ödeyecekti. Ayrıca bir husus üzerinde önemle duruldu. Müesseselere verilen isimler levhalara öncelikle Türkçe olarak yazılacak, levhanın altında ise, istenilen bir yabancı dilde müessese ismi belirtilebilecekti¹²⁷.

10 TEMMUZ 1894 İSTANBUL DEPREMİ'NDE II. ABDÜLHAMİD'İN DİRAYETLİ TUTUMU

İstanbul'u tarih boyunca etkileyen büyük depremlerden biri 1894 yılında yaşandı. 10 Temmuz 1894 tarihinde öğleden sonra saat on ikiyi yirmi dört dakika geçe İstanbul şiddetli bir deprem ile sarsıldı. Deprem yaklaşık 18 saniye sürmüş ve birbirini takip eden üç dalga halinde etkisini hissettirmişti.

Sultan II. Abdülhamid'in hususi iradelerinden takip edebildiğimiz kadarıyla, deprem korkusu yüzünden insanların günlerce panik içinde kalmalarından, İstanbul'da başka büyük depremler olacağı söylentilerine, bu işten rant temin etmek isteyen bazı mühendislerin evleri hasar gören bina sahiplerinden rüşvet istemelerinden, deprem sonrasında Marmara Denizi'nin özelliklerini öğrenebilmek amacıyla gemilerle araştırma yapılmasına kadar bir çok gelişme yaşanmıştı

Depremi meydana geldiği 10 Temmuz'da II. Abdülhamid'in ele aldığı ilk konu, zarara uğrayan ve ihtiyaç içinde bulunan halka yardım yapılması ve bu arada yaralıların belediye hastanelerinde tedavilerinin gerçekleştirilmesi yönünde olmuştur. Padişah bunun için Şehremini başkanlığında hemen bir komisyon kurulmasını emretmiştir. Bu komisyon, evsiz ve çaresiz kalan insanlara yardım edecek, yaralıları tedavi ettirecektir¹²⁸.

10 Temmuz günü hasar tespitine de hemen başlanmıştır. Çalışmalara öncelikle hükümet merkezinin bulunduğu

Bâbîâli'den başlandığı görölmektedir. Bunun nedeni ertesi gün orada hükümet toplantısının yapılmasıdır. Belediye mühendisi Binbaşı Asaf Bey Bâbîâli'deki binaları kontrol etmiş ve her ne kadar toplantı salonunda birkaç çatlak meydana gelmişse de bunların zararsız olduğunu ve ertesi günkü toplantının yapılmasında bir mahzur bulunmadığını belirtmiştir. Asaf Bey'in bu raporu dikkate alınmakla beraber Bâbîâli'de ihtiyaten ikinci bir kontrol daha yapılması uygun bulunmuştur. Bu defa Mühendis Mehmet Efendi ve Miralay Ali Avni Bey etrafli bir inceleme yapmışlardır. Onların hazırladığı rapor da öncekine paralel olmuştur. Buna göre, binalarda mevcut olan bazı çatlaklar tehlike yaratacak mahiyette değildir. Yalnız, Bâbîâli'nin dışında olan Hazine-i Evrak dairesi, binası ve temelleri eski olması sebebiyle zarar görmüştür ve tamiri gerekecektir¹²⁹. Bunun yanında Topkapı Sarayı ve Sultanahmet Camii'nde önemli bir hasar bulunmayıp bazı sıva çatlakları olduğu yapılan kontrol sonucu anlaşılmıştır¹³⁰. Ayasofya Camii ise biraz daha fazla hasar gördüğünden tamiri için 544 bin kuruşluk bir ödenek ayrılmıştır¹³¹.

Depremi ilk günü Adalar kaymakamlığından gelen bir telgraf orada yaşanan panik havasını yansıtmaktadır. Kaymakam bazı evlerin yıkıldığını, ölü ve yaralı sayısının bilinmediğini, diğer adalardan henüz malumat alamadığını ifade ettikten sonra kendilerine acilen yardım gönderilmesini ve halkın barınabilmesi için adaya çadır sevk edilmesini istemiştir¹³². Depremi yarattığı korku sebebiyle halkın evlerine girememesi bir yana, memurların da devlet dairelerini boş bıraktıkları gözlenmektedir. Hâlbuki devlet işlerinin sürdürülmesi gerekmektedir. Bu sebeple II. Abdülhamid 11 Temmuz'da bütün memurların işyerlerine girmelerini emretmiştir¹³³. Padişah aynı gün ikinci bir irade ile devlet işlerinin yüz üstü bırakılmasının uygun olmayacağını belirterek memur, kâtip ve hademelerin vazifeleri başlarına dönmeleri gerektiğini hatırlatmıştır. Bütün

bu uyarılara rağmen memurların devlet dairelerine girmeye-
rek, iş takibi için gelen vatandaşlara, deprem sebebiyle resmi
tatil ilan edildiğini söyledikleri gözlenmektedir. II. Abdülha-
mid sadrazama verdiği emirde, böyle bir tatilin söz konusu
olmadığının ve yapılan kontrollerde devlet dairelerinde teh-
likeli bir duruma rastlanmadığının gazeteler aracılığı ile her-
kese duyurulmasını istemiştir¹³⁴.

Devletin ve vatandaşın işlerinin yüzüstü kalmaması için
padişahın gösterdiği çabalar ileriki günlerde de devam etmiş-
tir. Anlaşıldığı kadarıyla memurların korkusu devam etmekte-
dir. Her ne kadar mühendisler birçok devlet dairesine sağlam
raporu vermişlerse de insanlar binalara girmekten çekinmek-
tedirler. II. Abdülhamid bu korkuyu dikkate alarak işlerin sür-
dürülmesi için başka bir yöntem uygulanmasını emretmiştir.
Buna göre, bakanlık binalarının bahçelerine barakalar inşa
edilmesi veya ahşap konaklar kiralamak suretiyle bazı bakan-
lıkların dairelerinin oralara taşınması ile meseleye kısa vadeli
bir çözüm bulunmuş olunacaktır¹³⁵.

Depremzedeler için yardım kampanyası düzenlenmesi de
bu arada gündeme gelmiştir. II. Abdülhamid 16 Temmuz 1894
tarihli iradesinde, depremden zarar görenler için kendi adına
bin lira bağışladığını, şehzade ve sultanların ise beş yüz lira
ile bu kampanyaya katıldıklarını belirtmiştir. Kampanya ga-
zeteler aracılığı ile kamuoyuna da duyurulacak ve isteyenler
bağışta bulunabileceklerdir. Nitekim ileriki günlerde halk da
bu kampanyaya katılmıştır. Bu arada yabancı ülkelerin de yar-
dım için harekete geçtikleri ve kampanyalar düzenledikleri
görülmektedir. II. Abdülhamid aynı iradesinde toplanan yar-
dımların hemen dağıtımına başlanmasını da emretmiştir¹³⁶.

İstanbul'daki meydana gelen bu deprem gerek ülkenin di-
ğer yörelerinde, gerekse Avrupa'da heyecanla karşılanmış ve
mübalağalı söylentiler birbirini takip etmeye başlamıştır. Av-
rupa basını, İstanbul'da depremlerin devam edeceğine ve bir

takım büyük felaketlerin meydana geleceğini yazmaya başlarken, bu tür haberler yazan gazetelerin ülkeye girmesi yasaklanmıştır¹³⁷. İstanbul'da yayınlanan ve Mekteb-i Harbiye'nin yıkılarak 3 kişinin öldüğünü ve 22 kişinin de sakat kaldığını yazan Sabah gazetesi de asılsız haber verdiği gerekçesi ile kapatılmıştır¹³⁸. Bununla beraber fısıltı gazetesinin faaliyeti durmamakta ve başka büyük depremlerin olacağı söylentilerini engellemek mümkün olmamaktadır. Halk arasında yaşanan bu panik havası üzerine II. Abdülhamid bir irade daha çıkarmıştır. Padişah bu iradesinde, 10 Temmuz Salı günü meydana gelen depremden sonra Cumartesi günü akşamına kadar artçı sarsıntılar meydana geldiğini, fakat bunların bir iki saniye kadar sürüp büyük bir hasara yol açmadığını, sadece bazı binalarda hafif çatlaklar meydana geldiğini belirtmiştir. İradede, çıkan söylentilerin aksine korkulacak bir durum olmadığı, bu hususun ülkenin her tarafına ve sefaretler aracılığı ile yabancı memleketlere de duyurulması gerektiği ifade edilmiştir¹³⁹.

Deprem İstanbul halkının günlerce evlerinin dışında ve bahçelerde yatmalarına sebep olmuştu. Bu hal ise sağlık açısından uygun olmayıp birçok salgın hastalığın meydana gelmesi ihtimal dâhilinde idi. İşin bu aşamasında II. Abdülhamid yine bir irade ile bu konuya değinmiş ve halkın bütün gününü sokaklarda geçirmesinin sakıncalarını işaret etmiştir. Önceki yıl meydana gelen ve İstanbul'u kasıp kavuran kolera salgını tekrarlandığı takdirde depremden daha büyük bir felakete yol açabilecektir. Bu sebeple gerekli tedbirler alınmalı, temizliğe fevkalâde özen gösterilmeli, mevsim münasebetiyle satılan meyve, sebze vesairenin çürük ve bozuk olmamasına, yiyecek ve içeceklerin sağlığa aykırı olmamasına çok dikkat edilmelidir. Bazı açık pis suyuolları ve lağımalar var ise onlar da süratle temizlenip zararları giderilmelidir¹⁴⁰.

Bir taraftan bu tür tedbirler alınırken, diğer taraftan depremle ilgili bilgi sahibi olma çalışmaları da başlatılmıştır. Bunun

için öncelikle bir sismograf aleti temin etme yoluna gidildiği gözlenmektedir. Avrupa'daki Osmanlı elçilerine yazılar yazılarak sismograf aletinin ne şekilde temin edilebileceği araştırılmıştır. Bunun yanında, Avrupa'dan deprem konusunda uzman bir bilim adamının getirilmesi ve bu kişinin İstanbul rasathanesi müdürü Kombari Efendi'nin de katılması ile Osmanlı bilim adamlarını deprem konusunda eğitmesi II. Abdülhamid tarafından emredilmiştir ¹⁴¹. Sismografla ilgili araştırmalar da kısa sürede netice vermiştir. Sefaretlerden gelen bilgiye göre, iki bin frank bedel ile birkaç ay içinde sismograf temin edilebilecektir. Bu arada Roma sefaretinden bir başka bilgi daha gelmiştir. Roma rasathanesi müdürü, son sistem olarak imal edilen ve hassasiyeti sebebi ile İstanbul depremini dahi ölçen bir aletten söz etmektedir. Fakat bu aletin dört aydan evvel hazırlanması mümkün değildir. Fiyatı ise üç bin veya üç bin beş yüz frank tutarında olacaktır. II. Abdülhamid bu bilgileri aldıktan sonra söz konusu aletlerden iki takım sipariş edilmesine karar vermiştir. Bunlardan biri İstanbul rasathanesine diğeri de Yıldız Sarayı bahçesine kurulacaktır. Padişah Saray'a kurulacak sismografin bedelini kendisi ödeyecektir. Rasathane için alınacak aletin bedeli ise hazineden karşılanacaktır ¹⁴².

Deprem hakkında bilgi sahibi olmanın bir başka yönü de 10 Temmuz'da meydana gelen sarsıntının niteliğini ve etkilediği alanları araştırmaya yönelik olmuştur. Bu amaçla Atina rasathanesi müdürü Ejinitis II. Abdülhamid tarafından İstanbul'a davet edilmiştir. Ejinitis depremler hakkında birçok araştırmaları olan bir ilim adamıdır ve İstanbul depreminin önce Yunanistan'da meydana gelmiş olan bir başka deprem hakkında da tetkikler yapmıştır. İstanbul'a gelen Ejinitis depremin meydana geldiği Marmara Denizi'nde araştırmalar yapacaktır. Padişah kendisine bir vapur tahsis etmiştir. Ejinitis'e bu görevinde, İstanbul rasathanesi müdürü Kombari Efendi, Posta ve Telgraf Nezareti fen müşaviri Emil Lakvan

Efendi, matematik profesörü Valsamaki ve Donanma subaylarından Vasıf Bey de eşlik edeceklerdir. Ejinitis çalışmalarını tamamladıktan sonra hazırlayacağı rapor ve haritayı padişaha takdim edecektir¹⁴³. Araştırma ekibinin incelemeleri bittiğinde Ejinitis raporunu padişaha sunmuştur.

Deprem bir çok insanın zarar görmesine yol açmışken, bu felâket ortamından istifade ederek rant elde etme telaşına düşenlerin bulunması da işin bir başka acı gerçeğidir. Yine II. Abdülhamid'in hususi iradelerinden tespit edebildiğimize göre, bazı mühendisler kontrol ettikleri binaların sahiplerinden para talep etmişlerdir. Bu para bazen sağlam binaya çürük raporu vermek, bazen de hasarlı bir evi sağlam ve tehlikesiz göstermek için istenmektedir. Padişah bu meseleyi duyduğunda çok kızmış ve böyle uygunsuz hal ve harekete cüret eden mühendislerin mahkemeye verilmelerini emretmiştir ¹⁴⁴. II. Abdülhamid'in bu emrine rağmen bina sahiplerinden rüşvet isteme hadisesinin devam ettiği anlaşılmaktadır. Padişah konu ile tekrar ilgilenmiş ve 31 Temmuz 1894 tarihli iradesinde, rüşvet istedikleri sabit olan mühendis ve kalfaların lazım gelen kanuni muameleye tabi tutulmalarını emretmiştir. Bununla beraber bazı bina sahiplerinin mühendisler için haksız ithamlarda bulunabilecekleri de göz önünde tutulmuştur. Böyle bir halin tespit edilmesi durumunda ise bu defa iftiracı bina sahibi cezalandırılacaktır ¹⁴⁵.

10 Temmuz'da yıkılan yerlerden biri, hiç beklenmedik bir şekilde Kapalıçarşı olmuştur. Bilâhare yapılan tahkikattan anlaşıldığına göre Kapalıçarşı esnafı dükkânlarını genişletmek amacıyla duvarları bir hayli tıraşlayarak inceltmişlerdir. Dolayısı ile incelen kemerler depremin sarsıntısına dayanamamış ve yıkım meydana gelmiştir ¹⁴⁶ İşyerlerini kaybeden Kapalıçarşı esnafı Belediyeye müracaat ederek kendilerine yer gösterilmesini istemiştir. Bunun üzerine esnafın, Beyazıt Camii, Sultanahmet ve Yeni Camii avlularında bulunan boş alanlarda

sergi açabilmelerine izin verilmiştir ¹⁴⁷ . II. Abdülhamid yıkılan Kapalıçarşı'nın eskisinden çok daha sağlam olarak yapılabilmesi için mühendislerden heyetler oluşturmuştur. Onların verdiği raporlar doğrultusunda, kemerlerin demir çubuklarından inşa edilmesine ve çubukların aralarının da demir levhalarla doldurularak tam anlamıyla bir sağlamlık elde edilmesine karar verilmiştir ¹⁴⁸ . Kapalıçarşı yanında, hasar görmüş devlet dairelerinin tamiri de gerekmektedir. Bunun için de Baş mimar Serkiz Bey başkanlığında mimar ve mühendislerden oluşan bir heyet tamirat çalışmalarını başlatmıştır¹⁴⁹ .

Depremi üzerinden yaklaşık bir ay geçtikten sonra, 3 Ağustos 1894'te, Viyana Büyükelçiliğinden İstanbul'a ilginç bir haber ulaşmıştır. Buna göre, Novak isimli bir ilim adamı elçiliğe gönderdiği mektupta İstanbul depremi hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Novak güneş lekeleri üzerinde yaptığı araştırmalara dayanarak, içinde bulunulan ayın beşinci, yedinci ve on dördüncü günlerinde İstanbul'da depremler meydana geleceğini iddia etmektedir. Konunun önemine binaen Viyana sefareti haberi hemen İstanbul'a iletmıştır. Durumdan haberdar olan II. Abdülhamid 3 Ağustos 1894 tarihli hususi iradesinde meseleyi şöyle değerlendirmektedir: *"Depremi meydana geleceğinin önceden bilinmesi mümkün olmadığı gibi bu tür haberlerin yayılması halkı dehşete sürüklemektedir. Bu bakımdan, Mösyö Novak İstanbul'da vukubulan depremi önceden bilerek ihbar etmiş midir? Burası iyice araştırılmalıdır. Ayrıca şimdiki ihbarını neye dayandığı ve deprem olacağını hangi delillerden ortaya çıkarmış olduğunu ilmi bir şekilde açıklamalıdır. Bunu için Viyana sefareti kendisi ile irtibata geçip bu hususları Mösyö Nonak'a sormalıdır"*¹⁵⁰ . Doğal olarak Novak'ın iddialarından herhangi bir sonuç çıkmamıştı.

10 Temmuz 1894 depremi her ne kadar çok şiddetli idiyse de, esas itibariyle Marmara Denizi'nde meydana geldiğinden,

İstanbul'daki binalarda çok büyük bir tahribat meydana getirmemiştir. Yıkılan binalar mevcut olmakla beraber, çoğu sadece hasar görmek suretiyle depremi atlatmıştır. Tahminlere göre bu depremde 280 kişi ölmüş 298 kişi de yaralanmıştır. Sultan II. Abdülhamid ise, deprem sonrası gelişmeleri bizzat takip ederek ve gerekli emirleri yerinde ve zamanında vererek insanların bir süre sonra normal hayatlarına dönebilmelerini temin etmiştir.

II. ABDÜLHAMİD VE DIŞ POLİTİKA

II. Abdülhamid'in Genel Dış Politika Anlayışı ve Uygulamaları

II. Abdülhamid padişahlığının hemen ilk yıllarında, Osmanlı Devleti için büyük bir felaketle neticelenen ve Balkanlarda bir çok toprak parçasının kaybedilmesine yol açan Osmanlı-Rus Savaşı'nın acı neticelerine katlanmak zorunda kalmıştı. Dolayısı ile ondan sonraki dönemde uyguladığı dış politika icraatlarında, bu savaşın acı sonuçlarını her zaman göz önünde bulundurduğunu belirtmek gerekir. Zaten karakter itibariyle evhamlı ve ihtiyatlı hareket eden bir kişi olduğundan, bu savaşın sonuçları, onun sonraki dönemde çok daha tedbirli hareket etmesine sebep oldu. Dolayısı ile II. Abdülhamid, hükümdarlığı döneminde kendine özgü bir dış politika anlayışı geliştirdi. Bu politikayı değerlendirirken, düvel-i muazzama adı verilen dönemin büyük devletlerinin, Osmanlı Devleti'ne bakış açılarını özellikle göz önünde bulundurmak gerekir.

Büyük devletler, 1878 Berlin Antlaşması'ndan sonra, Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünü garanti etme politikasından vazgeçerek, bu ülkeyi bir an önce parçalama sürecini başlatmışlardı. Bu sebeple ülkenin ayakta kalması giderek güçleşti. II. Abdülhamid Osmanlı Devleti için en büyük tehlike olarak İngiltere'yi görüyordu. Ona göre, İngiltere'nin Rus

savaşında Osmanlı Devleti'ni yalnız bırakmış olması bir politika değişikliği idi ve artık İngiltere Osmanlı Devleti'ni parçalamaya çalışacaktı. Nitekim 1878'de Kıbrıs'ın idaresini ele geçirdiği gibi 1882'de de Mısır'ı işgal etmişti.

Mısır'da İngiliz işgalinin yaşandığı 1882 yılında Mısır, Osmanlı Devleti'ne bağlı bir vali olan Hıdiv İsmail Paşa tarafından yönetiliyordu. Bu dönemde İsmail Paşa'nın Fransa ve İngiltere'ye olan borçları 100 milyon İngiliz lirasını bulunca bu iki devletin baskısı sonucu bir takım mali gelişmeler yaşanmış, Paşa'nın elindeki Süveyş Kanalı hisselerini İngiltere almıştı. Böylece Kanal sermayesinin yarısı İngilizlerin eline geçmiş, Mısır maliyesi de Fransız ve İngiliz memurlar tarafından yönetilmeye başlanmıştı. Bu memurlar Maliye ve Nafia Nazırı olarak Mısır hükümetine de girdiler. Bundan sonra sıkı bir maliye politikası uygulanmaya başlandı. Tasarruf tedbirleri sebebiyle ordu kadrolarında da indirimle gidilmesi askerler arasında rahatsızlık yaratmıştı. Dolayısı ile gerek iktisadi sebeplere dayalı olarak, gerekse milli hislerin uyanması neticesi Mısır'da dini ve milli galeyanlar ortaya çıkmaya başladı. İngiltere ve Fransa İskenderiye'ye birer zırhlı gönderip İsmail Paşa'nın istifa etmesini istediler. Paşa kabul etmeyince bu defa her iki devlet müdahale için II. Abdülhamid'e müracaat ettiler. Sultan Abdülhamid esas itibarıyla İsmail Paşa'dan rahatsızlık duymaktaydı. Dolayısı ile 1879 yılında İsmail Paşa'yı azledip yerine Mehmed Tevfik Paşa'yı Hıdiv tayin etti. Bu değişiklikten sonra Mısır'da yabancılar aleyhinde hareketler ortaya çıktı. "Mısır Mısırlılarındır" sloganı ile Albay Arabi Bey liderliğinde milli hareket alevlendi. Arabi Bey milliyetçi vatandaşların kabineye girmesini sağladığı gibi kendisi de Harbiye Nazırı olarak hükümete katıldı. Sultan Abdülhamid yabancılar aleyhindeki bu gelişmelerden hoşlanarak Arabi Bey'i paşalığa yükseltti ve birinci rütbeden Mecidiye nişanı ile ödüllendirdi. Arabi Paşa Mısır idaresindeki yabancı memurların

görevlerine son verdi. Bunun üzerine Fransız ve İngiliz filoları İskenderiye önlerine geldi. Fakat bu iki ülke bir taraftan da aralarında şiddetli bir rekabet içindeydiler. İngiltere Hindistan'a giden en kısa yol üzerindeki Süveyş Kanalı'ndan Fransa'yı uzaklaştırmak ve buraya tek başına hâkim olmak amacındaydı. Bu sebeple İngiltere Fransızların Mısır'a müşterek müdahale teklifini reddetti. Fransa ise İngiltere'yi yalnız bırakmak istemiyordu. Bundan dolayı İstanbul'da toplanması sağlanan bir büyük devletler konferansında, Osmanlı Devleti'nden üç ay içinde Mısır'a müdahale edip asayişini temin etmesi ve statükoyu iadesi istendi. Bu durumda Türk ordusu yabancılara karşı ayaklanmış bir eyaletteki milli hareketi yabancılar lehine bastırmak, sonra da idareyi yine Fransız ve İngilizlere bırakmak gibi bir konuma düşecekti. II. Abdülhamid'in böyle bir teklifi kabul etmesi söz konusu bile olamazdı. Nitekim Padişah büyük devletlerin, Osmanlı Devleti'nin Mısır'a asker gönderme talebini kabul etmediği gibi, İngiltere'nin müşterek müdahale teklifini de benimsemedi. Bu arada Mısır'da İngiliz ve Fransız baskısına karşı halkın galeyanı giderek artmış, yabancılara yönelik saldırılar başlamış, birçok Avrupalı hayatını kaybetmiş, İngiliz, İtalyan, Rus ve Yunan konsolosları yaralanmışlardı. Bu olaylardan sonra İngiltere donanması İskenderiye'yi bombalayarak burayı ele geçirdi. Daha sonra ise 15 Eylül 1882'de İngiliz kuvvetleri Kahire'yi işgal ettiler. Bundan sonra Mısır Osmanlı Devleti'ne bağlı olmaya devam etti. Fakat Mısır'ın idaresi fiilen İngiltere'nin eline geçti.¹⁵¹

Sultan Hamid padişahlığı döneminde hiçbir zaman İngiltere'ye güvenmedi. *“Ne zaman bir eyaletin Osmanlı Devleti'nden kopması söz konusu olsa, İngiltere benim değil de düşmanlarımın safında yer almıştır”* diyordu.

Bu arada, Osmanlı Devleti'ni parçalama gayreti içindeki diğer bir Avrupalı güç olan Fransa da 1881 yılında Tunus'u işgal etmişti. Fransa 1870 yılında Almanya'dan yediği darbe üzerine

bir müddet kabuğuna çekilip kendini toparlamaya çalıştı. Bu dönemi atlatan Fransa yeniden emperyalist politikalara yöneldi. Tunus Beyliği'ni kendine hedef olarak seçti. Bu sırada bazı Tunus beylerinin Cezayir topraklarına tecavüzü Fransa için vesile teşkil etti. 24 Nisan 1881 tarihinde Cezayir'den hareket eden 23 bin kişilik bir kuvvet eyalet arazisinin büyük bir kısmını işgal etti. Tulon'dan gemilerle sevk edilen 8 bin kişilik bir kuvvet de Bizerta limanına çıkarıldı. Tunus Valisi Mehmet Sadık Paşa Osmanlı hükümetinden telgrafla yardım istedi. Fakat Tunus'a yardım için gönderilen üç Osmanlı zırhlısı henüz buraya ulaşmadan Vali Mehmet Sadık Paşa Fransızlarla himaye anlaşması imzalamaya mecbur kaldı. Bundan sonra Tunus Fransızların himayesine girdi. Osmanlı hükümeti devletler hukukuna aykırı olan bu uygulamayı kabul etmedi. Fakat bu durum giderek fiili bir hal kazandı.

II. Abdülhamid üst üste gelen saldırılar karşısında ülkenin parçalanmasının önüne geçmeye çalıştı. Hükümdar, Osmanlı Devleti'nin siyasi ve iktisadi gücünün farkında olarak, her yabancı ülkeyi ayrı ayrı değerlendirip ona göre politika uygulamayı tercih etmiştir. Vambéry'nin ifadesi ile en ince teferruatına kadar Avrupa politikasından haberdardır. II. Abdülhamid, İngiltere, Fransa, İtalya ve Avusturya gibi ülkelerle dış bir mücadele içinde olmuştur. Bu ülkelere gücünün yetmeyeceğini hissettiği merkezden uzak bölgelerdeki çekişmelerde zaman zaman tavize yanaşmıştır. Çok yakın bir tehlike olarak gördüğü Rusya'yı ise mümkün olduğu kadar ürkütmemeye çalışmıştır. Almanya, diğer büyük devletlerin karşısında Osmanlı Devleti'nin dayanabileceği önemli bir koz olarak görüldüğünden, bu ülke ile her zaman dostluk ilişkileri sürdürülmüştür. O dönemde büyük ülkeler arasına girmek çabası içinde olan Amerika II. Abdülhamid tarafından fazla dikkate alınmıyordu. Bununla beraber, Amerika'nın İstanbul'da büyükelçilik açma talebini yerine getirmeyerek, bu ülkenin büyük

devletler arasına girebilme çabalarını engellemeye çalışmıştır. II. Abdülhamid küçük Balkan ülkelerini himayesi altında bulunduracak tarzda hareket etmiş, diğer bir Balkan ülkesi olan Yunanistan'a karşı ise tavizsiz davranmıştır. Balkan devletleri arasındaki anlaşmazlıkları canlı tutmak ve hatta körüklemek de padişahın politikaları arasında yer alıyordu. II. Abdülhamid Doğu komşusu İran ile ilişkilerini mesafeli tutmuştur. İran'ın zaman zaman sınıra yönelik tecavüzlerinde ise taviz vermemiştir. Güney-Doğu Asya ülkeleri ve Japonya II. Abdülhamid için her zaman iyi geçinilmesi ve dost olunması gereken ülkelerdir.

II. Abdülhamid büyük devletlere yönelik politikasını uygularken çoğu zaman onların arasındaki rekabetten faydalanmayı bir yöntem olarak kullanmıştır. Politikasının temel unsurunu Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğünün muhafazası oluşturuyordu. Bunu yaparken de ülkenin bazı vilayetleri için çok hassas davrandığı halde, devletin gücünün uzanamayıp sınırlı kaldığı vilayetler için aynı hassasiyeti göstermemiştir. Çünkü bu yıllarda Osmanlı Devleti ancak kendi varlığını koruma peşindedir. Bundan dolayı II. Abdülhamid barışçı bir dış politikayı her zaman tercih etmiştir. Esas itibarıyla devletin mevcut gücünün başka bir şekilde davranmasına imkân tanımadığının da bilincindedir. Bu sebeple meseleleri daha çok barışçı ve diplomatik yollarla çözmeyi tercih etmiştir. Uluslararası politikada istihbaratın önemini çok iyi bildiği için de, büyük paralar harcama pahasına, güçlü bir istihbarat örgütü kurmuştur. Bu sayede dünyadaki gelişmelerden haberdar oluyor ve ona göre önlem almaya çalışıyordu.

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin dış dünyada olan itibarı açısından şu örnek bir fikir verebilir. 1890 yılında Paris'te Hazreti Muhammed aleyhine bir tiyatro gösterisi yapılmaya başlanmıştı. Bu haber İstanbul'a ulaşır ulaşmaz Sultan Hamid Fransa resmi makamları nezdinde harekete geçti.

Piyesin oynatılmasının engellenmesini istedi. Fransa, bu talep üzerine, “bizde özgürlük vardır” gibi bir gerekçenin arkasına sığınmadı. Bizzat Cumhurbaşkanı François Carno mesele ile ilgilendi ve tiyatro gösterisi yasaklandı¹⁵². Benzer bir durum da İngiltere’de yaşanmıştı. Böyle bir sonucun alınmış olması hem Padişahın itibarı, hem de Osmanlı Devleti’nin yaptırım gücü açısından önemlidir. Diğer taraftan bu olayın yansımaları da ayrı bir değer taşır. Gelişme Hindistan’da duyulmuş ve Hint Müslümanları durumu büyük bir memnuniyetle karşılamışlardır. Halife Padişah II. Abdülhamid’e övgüler yağdırılmıştır¹⁵³. Bu yıllarda Dünya Müslümanlarının büyük bir kısmı sömürge konumunda bulunmaktaydılar. Bu sebeple, Müslüman bir ülkenin Hristiyan ve aynı zamanda büyük bir ülke üzerinde yaptırım gücü olabilmesi, emperyalist ülkelerin boyunduruğu altında yaşayan Müslümanların moral motivasyonunu arttırıyordu.

II. Abdülhamid döneminde ülke dışındaki Müslümanların hak ve hukuklarının gözetilmesine dair çarpıcı bir örnek de Rusya’da yaşanmıştır. 1897 yılında Rusya’da alınan bir kararla resmi daireler ve mahkemelerde fes giymek yasaklanmıştı. Bunun üzerine, İstanbul’dan giden bir talimatla Osmanlı konsolosları ile Rusya’da ikamet etmekte olan Osmanlı uyruklu bazı kişiler Rusya hükümetine başvuru yaptılar. Başvuruda; Rusya’daki mahkeme salonlarında fes giyilmesine engel olunması ve Müslümanların başlarını açma mecburiyetinde bırakılmaları uygulamasının sona ermesi istenmekteydi. Bu talep dikkate alındı ve konuyu değerlendiren Rusya Âyan Meclisi, Müslümanların mahkeme salonları ve diğer resmi dairelerde başlarını açmalarının mecburi olmadığına karar verdi. Bu sonuca ulaşılmasında, İstanbul’dan talimat alan Osmanlı konsoloslarının, Rusya Dışişleri Bakanlığı nezdinde yapılan girişimler önemli rol oynamıştı¹⁵⁴. Fransa’da piyesin yasaklamasında

olduğu gibi bu olay da, şüphesiz II. Abdülhamid Türkiye'sinin itibarının bir göstergesiydi.

II. Abdülhamid dış meselelerde genellikle barışçı ve hatta duruma göre tavizkâr yöntemleri tercih etmekle beraber, kaçınılmaz olduğunda savaş kararı da alabilmişti. Nitekim 1897 Osmanlı-Yunan savaşı bu suretle meydana gelmiştir. Fakat Abdülhamid bu kararı alırken savaşın kazanılacağından emin bulunuyordu. Yoksa kaybedilmesi muhtemel bir savaşa -özellikle büyük devletlere karşı- girmeyi göze alamazdı. Büyük bir devletle karşı karşıya gelindiğinde, eğer ülkesinin gücünün yetmeyeceğine inanmışsa, tavizkâr hareket etmeyi tercih etmiştir. Fakat verdiği tavizler ancak devlet otoritesinin zaten kaybedilmiş olduğu bölgeler için geçerlidir.

Diğer taraftan, dış politikada bağımsız ve tarafsız olmayı başarabilmesinin bir örneği olarak şu olayı aktarmakta yarar vardır. Sultan Hamid 1880'lerin başından itibaren Çanakkale Boğazı istihkâmlarını güçlendirmek amacıyla burayı Krupp toplarıyla tahkim etmişti. İngiltere bu duruma alınmış, İstanbul Boğazı tahkim edilmezken Çanakkale'nin tahkim edilmesini İngiltere'ye karşı alınmış askeri bir tedbir olarak değerlendirmişti. Bu bilgiyi kendisine aktaran Vambery'e Sultan Hamid'in söyledikleri dikkat çekicidir: *"Her şeyden önce şunu söylemeliyim ki, ben kendi evimin mutlak hâkimiyim. Ne zaman istersem, ne zaman gerek duyarsam, evimin her iki kapısının da anahtar ve kilitlerini yaptırırım. Bu konuda kimsenin bana karışmaya hakkı yoktur. İster önce evimin sağ kapısını, istersem sol kapısını yaptırırım. Bu seçimi yapmak tamamen bana ait olan bir meseledir. Bunun gibi; eğer önce Çanakkale tahkimatını başlatmış isem, bu tedbirden İngiltere'nin alınması ve aleyhime yorumlaması için bir neden göremiyorum. Eğer böyle bir neden olsa, Avusturya, İtalya ve Yunanistan'ın da benzeri şikâyetle bulunmaları ve benim kötü niyetimden şüphelenmeleri gerekmez miydi?"*¹⁵⁵. İfadeler çok net. Sultan

Hamid “*Kendi ülkemde istediğim tedbirleri alırım, bir başka ülkenin müdahalesine de fırsat vermem*” diyor.

Sultan Hamid’in tarafsızlığı ve bağımsızlığı ön plana alan politikasının topluma yansımaları da olumlu oluyordu. Nitekim o dönemde toplumda şöyle bir kanaat hâkimdi. Sultan Abdülmecid zamanında müttefiklerle birlikte Kırım Savaşı’nda Rusya’ya karşı zafer kazanıldığı halde sonuçta Avrupa’ya daha fazla tabi olunmuş, bir nevi Avrupa’ya itaat etme mevkiine düşülmüştü. Sultan Hamid döneminde ise, Rusya’ya karşı çok ağır bir yenilgi alındığı halde, sonrasında sözde müttefik dostların velayetinden kurtulunmuş, tamamen bağımsız politikalar üretilebilmişti. Dolayısı ile toplum, Kırım savaşından sonrasına göre şimdi kendi kaderlerine hâkim oldukları görüşüne sahipti. Aynı durum mali ve iktisadi vaziyet için de geçerliydi. Kırım Savaşı’nda Avrupa’ya büyük miktarlarda borçlanılmış, buna rağmen devletin mali yapısı bir türlü düzelememişti. Sultan Hamid döneminde ise, gerekmedikçe Avrupa piyasalarından kredi alınmıyordu. Buna rağmen hem ülke geçinilebiliyor, hem Rusya’ya savaş tazminatı ödeniyor, hem de hayat standardı yükselip kamu harcamaları arttırılabiliyordu¹⁵⁶. Vambery İngiltere’ye yazdığı raporda şu tespiti yapıyordu: “*Sultan Abdülmecid ve Abdülaziz’in günlerinde elçiler işlerini kolaylıkla yürütebiliyorlardı. Çünkü adını zikrettiğim hükümdarlar sadece saltanat sürüyorlar, fakat ülkeye, ülkenin kaderine hükmetmiyorlardı. Şimdi ise durum tamıyla değişiktir. Sultan Abdülhamid her şeyi kendi kişiliğinde birleştirmekte, her şeyle ilgilenmektedir. Böylece, onunla bizatihi görüşmeksizin günün hayati meselelerinden hiçbirinin sonuca ulaştırılamayacağını anlamalıyız*”

Üst düzey bir nazır, uygulanan bağımsızlık ve tarafsızlık politikası hakkında Vambery’ye şunları söylüyordu: “*Bizim hiçbir Avrupa gücüne karşı düşmanlığımız ve nefretimiz yoktur. Biz onların hepsiyle barış ve dostluk içinde bir arada*

yaşamak istiyoruz. Fakat diğerlerini bir ittifakın dışında bırakacak şekilde herhangi bir devletle bağlantı kurmak istemiyoruz. Çünkü bu anlaşma çerçevesi dışında kalanların şüphe ve düşmanlığını üzerimize çekerek, kendimizi tehlikeli sonuçlara sürüklemek niyetinde değiliz. Bir ittifakla, bazı yükümlülükler altına girmek kaçınılmaz olacaktır. Bu ise, hareket serbestimizin kısıtlanması demektir ki, hareket serbestisi bu ülkenin fikri ve fiziki gelişme ve ilerlemesini sağlayacak yegâne yöntemdir”¹⁵⁷. Nazırın bu ifadeleri Abdülhamid Türkiye’sinin dış politikadaki tercihlerini net olarak açıklıyor. Burada hemen II. Abdülhamid’in Almanya ile son derece dostane ilişkiler geliştirdiğini, iktisadi ve ticari birçok anlaşmalar yaptığını fakat askeri bir ittifak anlaşmasına katiyen yanaşmadığını hatırlatmakta fayda vardır.

Almanya ile askeri ittifaka girmeyen Sultan Hamid İngiltere’ye de mesafeli duruyordu. Bu anlamda Vambery’ye söyledikleri önemli: *“Kesin tarafsızlık ilkesinden bir milim bile ayrılmadığımı biliyorsun. Bütün güçlerle dostça geçinmek istiyorum. Eğer yine İngiltere’ye yakınlaşmam için ısrar ederseniz, o zaman dikkatinizi Güney Afrika’daki savaşta olup bitenlere çekerek size, Boerler gibi bir avuç serserinin elinde yetersiz askeri hazırlıkları yüzünden birbiri ardı sıra yenilgilere uğrayan bir güce nasıl güvenebileceğimi sorarım. Samimiyetinizden şüphem yok. Fakat ben haklı çıktım. Onun için kesin tarafsızlıktan ayrılmayacağım”*.¹⁵⁸ Sultan Hamid bu ifadeleri kullanırken görüşlerinin doğrudan İngiliz yetkililerin kulağına gideceğini biliyor, ona göre mesaj gönderiyordu.

Netice itibarıyla II. Abdülhamid, büyük devletler arasındaki rekabeti sürekli körükleyen, tarafsız, bağımsız, çoğu zaman barışçı, bazen tavizkâr fakat yeri geldiğinde de tehditkâr bir dış politika anlayışını padişahlığı döneminde sürdürmüştür.

Uzun yıllar II. Abdülhamid’in Başkâtipliğini sürdürmüş olan Tahsin Paşa’nın belirttiğine göre, padişahın dış siyaset

anlayışı şöyle idi: “ Rusya’yı idare etmek, İngiltere ile asla mesele çıkarmamak, Almanya’ya dayanmak, Avusturya’nın gözünün Makedonya’da olduğunu unutmamak, diğer devletlerle mümkün merteye hoş geçinmek, Balkanları birbirine karıştırıp Bulgarlar, Sırp lar ve Yunanlılar arasında nifak ve ihtilaf yaratmak. Sultan Hamid Rusların vakit vakit başımıza getirmiş oldukları felaketleri hatırdan çıkarmaz, onun en yakını-mızda gayet büyük ve korkunç bir düşman olduğunu sık sık söylerdi. Sultan Hamid’in Rusya’ya karşı İngiltere’den yardım beklenemeyeceği hakkındaki kanaati sarsılmaz bir haldeydi. Vaktiyle Ruslar Osmanlı Devleti’ne karşı kabul edilmesi mümkün olmayan bir takip taleplerde bulunup hudutlarımızda askeri yığınak yaptıkları zaman Tersane Konferansı’nda hazır bulunan İngiliz murahhası Lord Salisbury İngiltere’nin Türkiye’ye yardım etmeyeceğini söylemişti. Bundan dolayıdır ki Rusya’ya karşı idare-i maslahat siyasetini takip ederdi. Rus Çarı Karadeniz sahilindeki yazlığı olan Yalta Sarayı’na geldikçe Fuad Paşa, Turhan Paşa gibi zevatı Çar’a hoş geldiniz demeye göndererek dostane münasebetleri teyide çalışırdı”¹⁵⁹

II. Abdülhamid Döneminde

Balkanlarda Uygulanan Politika

Berlin Antlaşması ile Balkanlara yeni bir şekil verilmiş, ama aynı zamanda, ileride ortaya çıkacak pek çok çatışmanın tohumları da atılmıştı. Çünkü her ne kadar muhtariyet kazanmış olsa da, Bulgaristan bu karardan pek hoşnut olmamıştı. Berlin’den önce yapılan Ayastefanos Antlaşması’na göre Ege Denizi’nde de kıyısı olan büyük bir Bulgaristan’ın kurulması öngörülmüştü. Bundan dolayı, o dönemden sonra Bulgaristan hedefine ulaşabilmek için sürekli bir mücadele içine girdi.

Bulgaristan öncelikle, Berlin Antlaşması’nda Osmanlı Devleti’nin egemenliğine bırakılan Doğu Rumeli vilayetini ilhak etme girişimlerine başladı. Bu konuda Rusya da destekçisi idi.

Rusya, Doğu Rumeli'nin Osmanlı hâkimiyetine bırakılmasına istemeyerek razı olmuştu. Çünkü bu şekilde, stratejik önemi olan Balkan geçitleri Osmanlıların kontrolünde kalmış ve İstanbul yolu Rusya'ya kapanmış bulunuyordu. Rusya, Berlin'de uğradığı bu siyasi başarısızlığı telafi etmek için Bulgaristan'da ve Doğu Rumeli'de Bulgar halkını sürekli tahrik etti. Bulgaristan'da bulunan Rusya komiseri Dondukof, Doğu Rume- li'deki kısmi muhtariyetin, bu vilayetin bir süre sonra Bulga- ristan'la birleşmesine yarayacağını iddia ediyor ve Bulgarları isyana teşvik ediyordu. Bulgarlar ise esas itibariyle, Rusların teşviki olmasa da, Ayastefanos Antlaşması ile ortaya konan büyük Bulgaristan'ı gerçekleştirmeyi ideal olarak benimse- mişlerdi. Bu sebeple bundan sonra Doğu Rumeli vilayetinde olaylar eksik olmadı.

Berlin Antlaşması'na göre, Doğu Rumeli vilayetinin Os- manlı askerinin kontrolüne bırakılması gerekiyordu. Bulgar- lar düzenledikleri heyecanlı mitinglerde Osmanlı askerinin vilayete girmesini protesto ettiler. Rusya ve İngiltere'nin mü- dahalesi ile geçici olarak olaylar yatıştı. Fakat Bulgaristan he- definden vazgeçmemişti. Nitekim 1885 yılında, Doğu Rume- li'deki Bulgar çeteleri Filibe'de hükümet konağına bir baskın düzenleyip Osmanlı valisi Gavril Paşa'yı tehditle vilayet dı- şına çıkardılar. Bütün iletişim ve ulaşım araçlarını kontrol al- tına alıp Doğu Rumeli'nin Bulgaristan'la birleştiğini ilan etti- ler. Sonra da Bulgar Prensi Aleksandr'ı Filibe'ye davet ettiler.

Aleksandr önce, Osmanlı Devleti'nin tepkisinden çekine- rek tereddüt etti ise de isyancıların ısrar ve teşvikiyle Filibe'ye gitti. Burada heyecanla karşılanarak Bulgaristan ile Doğu Ru- meli'nin prensi ilan edildi. Bulgaristan Meclisi de Sofya'da top- lanarak birleşmeyi onayladı. Osmanlı Devleti'nin müdahalesi halinde karşılık verileceği de ilan edildi.

Osmanlı hükümeti, Rusya'nın desteğiyle ortaya çıkan bu gelişmeleri önleme konusunda başarılı olamamıştı. Dolayısı

ile Bulgaristan'ın yarattığı bu oldubittiye kabullenmek zorunda kaldı. Bulgaristan prensliği ile 1886 yılında yapılan bir anlaşma neticesi, ahalisi Müslüman olan Rodop'un Osmanlı Devleti'nde kalması şartıyla Doğu Rumeli vilayetinin Bulgaristan'la birleşmesi kabul edildi.

Bulgaristan Prensliği Doğu Rumeli'yi sınırlarına katmakla önemli bir başarı kazanmıştı. Fakat esas hedefleri Büyük Bulgaristan'ı gerçekleştirmekti. Bunun için de Makedonya'nın ele geçirilmesi ve Ege Denizi'nde kıyıya sahip olunması gerekiyordu.

Bulgarlar Osmanlı toprağı olan Makedonya üzerindeki faaliyetlerini yoğunlaştırdılar. Fakat bu bölge üzerinde hak iddia eden sadece Bulgaristan değildi. Sırbistan ve Yunanistan da Makedonya'nın kendilerine ait olduğunu iddia ediyorlardı. Bu sebeple 19. yüzyılın sonları ile 20. yüzyılın başlarında Makedonya, burayı elde etmek isteyenlerce oluşturulan terör örgütleri ve çetelerin savaş alanı haline geldi.

Makedonya bölgesi Osmanlı Devleti açısından önemli idi. Rumeli'ye ayak basılmasından itibaren Anadolu'dan getirilen Türk göçmenleri Makedonya'nın etnik yapısını hayli değiştirmişlerdi. Türkler sadece şehir ve kasabalarda değil, köylerde de yerleşmek ve toprağı işlemek suretiyle bu bölgeyi vatan olarak kabul etmişlerdi. Birçok yörede de çoğunluğu teşkil etmekteydiler. Bu sebeple kültürlerini ve adetlerini yerli halka da kabul ettirmişlerdi. İdari teşkilat açısından da Makedonya bölgesi hiçbir özelliğe ve imtiyaza sahip olmayarak, tıpkı bir Anadolu vilayeti gibi, merkeze bağılı olarak idare edilmekteydi. Bölge dâhilinde Selanik, Kosova ve Manastır vilayetleri yer alıyordu.

İşte genel anlamda Türkleşmiş bir manzara arz eden Makedonya'da Türklerin yanında Rumlar, Bulgarlar, Sırplar, Ulahlar, Arnavutlar, Yahudiler bir arada yaşamaktaydılar. Bununla beraber her birinin Makedonya üzerinde ayrı ayrı emelleri vardı.

Rumlar eskiden beri Makedonya ile ilgiliydiler. Bölge Bizanslılar döneminde Rum kilisesi misyonerleri tarafından

Ortodokslastırılmıştı. Mora yarımadasında bağımsız bir Yunanistan kurulunca, Rumlar Bizans İmparatorluğu'nu yeniden diriltmek hayallerine kapıldılar. Bu çerçevede Makedonya'yı da kendilerine ait bir toprak parçası olarak görüyorlardı. Hâlbuki nüfus itibariyle Rumlar bölgede Türkler, Bulgarlar ve Sırp'lardan sonra gelmekteydiler.

Sırp'lar da kendilerini Makedonya'ya sıkı bağlarla bağlı olarak görüyorlardı. Makedonya eskiden bir aralık, Duşan tarafından kurulmuş olan Sırp Devleti'ne dâhil olmuştu. Dolayısıyla, Büyük Sırbistan'ı yeniden diriltme planları çerçevesinde Makedonya da ilhak edilmeliydi. Bu suretle Selanik de ele geçirileceğinden Sırbistan için Ege Denizi'ne açılma imkânı ortaya çıkacaktı. Hal böyle olunca, Sırp'lar da Makedonya'ya sahip olabilmek için her türlü yöntemi kullanıyorlardı.

Bulgarlar da Ortaçağ'ın bir döneminde Makedonya'ya hâkim olup idare etmişlerdi. Dolayısı ile bölgeyi sahiplenmeyi tarihi bir hak olarak görüyorlardı. Ayastefanos Antlaşması ile kurulması öngörülen Büyük Bulgaristan onlar için ulaştırılması gereken bir hedefti. Bu sebeple Makedonya'da yoğun bir faaliyete giriştiler. Bir taraftan kültürel olarak bölgeyi Bulgarlaştırmaya çalışırken, diğer taraftan, çeşitli isyanlar çıkarıp Makedonya'yı Osmanlı Devleti'nden koparmak için uğraştılar.

Ulahlar Makedonya'da azınlığı teşkil ediyorlardı. Bununla beraber onların destekçisi de Romanya idi. Romanya Ulahların aracılığı ile Makedonya'ya doğru genişlemeyi ümit ediyordu. Bölgenin batı tarafında Arnavutlar, Selanik ağırlıklı olmak üzere de Yahudiler yer almaktaydı. İşte bu ortam içinde her unsur hem Osmanlı güvenlik güçleri hem de birbirleri ile yoğun çatışmalar yaptılar.

Makedonya'nın içinde bulunduğu bu ortam Avrupa devletleri açısından Osmanlı Devleti'ne müdahale konusunda uygun bir zemin oluşturmuyordu. İngiltere, Rusya, Fransa ve Avusturya Hıristiyan unsurları himaye etmek gerekçesi ile sık sık

Makedonya işlerine karıştılar. Önce gayrimüslimleri Osmanlı Devleti'ne karşı isyan etmeye teşvik ettiler. Sonra da bölgede düzeni sağlayamadığını iddia ederek Osmanlı Devleti'ni, kendi talepleri doğrultusunda ıslahat yapmaya zorladılar. Bu amaçla sık sık Osmanlı hükümetine notalar verildi.

Batının sihirli formülü olarak nitelendirebileceğimiz bu formül imparatorluk coğrafyasının hemen her köşesinde uygulanmış, zaman zaman da hedefine ulaşmıştır. Formül şu şekilde işlemekteydi. Önce misyonerler gayrimüslim tebaa arasında bir propaganda mekanizması geliştiriyorlar, Ortodoks ve Gregoryenleri Katolik veya Protestan yapıyorlar. Sonra da büyük batı devletleri “bunlar benim dinimdendir” diyerek himaye hakkı talep ediyorlar. Konsoloslar da bu azınlıklar üzerinde propaganda çalışması yapıyorlar. Bunun için kapitülasyonların kendilerine sağladığı avantajı sonuna kadar suiistimal ediyorlar. Bunun neticesinde giderek isyan etmeye hazır toplumlar oluşturuluyor. Dış güçler de bunu kışkırtınca, isyan başlıyor. Osmanlı isyanlara karşı askeri güç kullanmaya mecbur kalıyor. Bu defa da müdahalede bulunup bölgede ıslahat yapın diyorlar. Osmanlı Devleti şartlara göre, direniyor veya direnemiyor. Islahatı takiben de muhtariyet, yani özerklik talebi geliyor. Ondan sonraki aşama da bağımsızlıktır. Batının Osmanlıyı parçalamaktaki sihirli formülü buydu. “*Islahat, muhtariyet, bağımsızlık*”. Sultan II. Abdülhamid bu oyunun çok iyi farkındaydı. Dolayısı ile ülkeye gelip belirli coğrafyalarda seyahat eden ve oradaki halkla özel görüşmeler yapan yabancıları izlettirir, onların zararlı faaliyetlerini önlemeye çalışırdı.

Sihirli formülün uygulama alanına konulduğu bölgelerden biri de Makedonya idi. Bu yüzden Makedonya'da huzursuzluk eksik olmuyordu. Özellikle 1901 yılından sonra bölge adeta sürekli bir isyan atmosferi içinde yaşamaya başladı. Bulgar, Sırp ve Yunan çeteleri hükümetlerinin teşvik ve müsamahası ile hazırlanıp bölgede dehşet saçmaya başladılar. Müslüman köy ve

kasabalarına saldırılar düzenlenip yağmalanıyor ve insanlar katlediliyordu. Bunun yanında çeteler, Türklere taraftar olan veya Rum kilisesine bağlı bulunan Bulgarları da saldırılarla sindirmeye çalışıyor, onları da kadın, çocuk ayırımı yapmaksızın feci şekilde öldürüyorlardı. Köy ve kasabalar dışında, posta arabaları ve yolcu trenleri de basılarak yerli ve yabancı yolcular soyuluyor, bazıları da dağa kaldırılıp fidye karşılığı serbest bırakılıyordu. Eşkiya çeteleri yabancıları kaçırmakla hem örgütlerine para kazandırmış oluyorlar, hem de dünya kamuoyunun gözünü Makedonya'ya çevirmeye çalışıyorlardı.

Çeteler bu yoğun faaliyet içinde iken, düzeni sağlamaya çalışan Osmanlı askeri ile de savaşmaktaydılar. Bütün bu olayların batı kamuoyuna yansımaları ise çok farklı oluyordu. Batı gazetelerinin yazdıklarına göre insafsız, zalim ve Hıristiyanların katili Türkler Balkanlarda büyük katliamlar yapmaktaydılar. Bu sebeple medeniyet ve insanlık adına bir an önce temizlenmeleri gerekirdi.

Balkanların adeta barut fıçısına döndüğü bu yıllarda padişah II. Abdülhamid politikasını, küçük Balkan devletçiklerinin aralarındaki ihtilafları körüklemek suretiyle Osmanlı Devleti'ne karşı birlikte hareket etmelerini önlemek şeklinde oluşturmuştu. II. Abdülhamid'e göre, Sırplarla Bulgarlar birbirlerini sevmezlerdi. Bulgarlar Romenlerden nefret ederlerdi. Ayrıca Romenler, Yunanlılar ve Bulgarlar kendi aralarında birbirlerine ölesiye düşmandılar. Kiliselerinin birbirinden ayrılmasıyla aralarındaki ihtilaf daha da büyümüşü. Yapılması gereken onların aralarındaki bu ihtilafın devam etmesini sağlamaktı. Böyle olduğu sürece Osmanlı Devleti için bir tehdit oluşturmazlardı. II. Abdülhamid'in bu politikası genel anlamda başarılı olmuş ve Balkan ülkeleri aralarındaki rekabeti bir türlü sona erdirememişlerdi.

Söz konusu politikanın uygulama şeklini II. Abdülhamid'in kendi ifadelerinden takip edelim: "*Ben makamda iken Rumeli'de*

münazaaların şiddetlendiği zaman dikkat ederdim. Siyaset cereyan ve tazyiki nereden geliyor? Eğer Ruslar tarafından geliyor da Bulgarları mülayim tutmak icap ediyorsa, hemen Bulgar Eksarhı ile kapı kâhyasını bir bahane ile saraya getir-tir, bir ziyafet verir ve bir miktar ihsanla taltif ediverirdim. Bir de bakardım ki derhal Bulgarlar sükûnet bulmuş. Orta-lık süt liman olmuş. Şayet İngiliz siyasetini okşamak lazım gelirse, Rum patriğini çağırtır, onun da yüzüne güler, Rum-ları da böylece memnun ederdim. Fakat hiçbir zaman ikisini bir araya getirmezdim. Çünkü devletin umumi siyasetini ih-lal etmemek için Rum Patrikhanesi ile Bulgar Eksarhlığının birbirine dargın yaşatılmaları gerektiğine inanıyordum. İşte zaman ve hadiseler gösterdi ki, bu kanaatimle hiç hata etme-mişim. Çok iyi biliyordum ki bu iki unsurun birbirleriyle uyu-şarak elele verdikleri gün, Rumeli'de Osmanlılar için en bü-yük felaket başlayacaktır.”¹⁶⁰

Tahsin Paşa'nın naklettiğine göre; II. Abdülhamid, Balkan ülkelerindeki siyasi karışıklıklar ve aralarındaki rekabetle il-gili olarak, Yıldız Sarayı bahçivanının anlattığı bir hikâyeden yola çıkarak ilginç bir de benzetme yapıyordu. Hikâye şöyle idi: Bir elma ağacı, bir armut ağacı, bir erik ağacı, bir meşe ağacı ve bir çam, bir bahçede öylesine yan yana dikilmişler ki dal-ları hemen hemen birbirine değiyormuş. Meşe ağacı diğerle-rine hâkimmiş. Fakat alt yaprakları, öbür ağaçların etkisiyle güneş ve hava alamadığından kuruyup dökülüyormuş. Nihayet biraz güneş ve hava için, bütün bu ağaçlar birbirleri ile müca-deleye başlamışlar. Kavgaya öylesine büyümüş ki, sonunda Allah göklerden seslerini duymuş ve aralarına girerek “ Niçin kavgaya ediyorsunuz ?” demiş, “Bu dünyada hepinizin yaşamaya hakkı var, hiç biriniz öbüründen daha üstün değilsiniz ve hepiniz ol-duğunuz yerde en iyisiniz”. II. Abdülhamid'e göre bu hikâyede-ki elma ağacı Romanya; erik ağacı Yugoslavya; çam ağacı Yunanistan; armut ağacı Bulgaristan; alt yaprakları kuruyarak

dökülen meşe ağacı da Osmanlı Devleti'dir. Fakat bu dökülen yapraklardan dolayı meşe ağacının gövdesine hiçbir zarar gelecek değildir. Bozulmuş yapraklar asıl diğer küçük ağaçların sağlığı için büyük tehlike teşkil etmektedir.

19. yüzyılın son çeyreği ve 20. yüzyılın başlarında Balkanlarda çatışmalar eksik olmadı. Aslında Osmanlı güvenlik güçleri küçük Balkan devletlerin yürüttükleri eşkıyalık hareketlerinin üstesinden rahatlıkla gelebilecek konumdaydı. Fakat ortalığın barut fıçısına döndüğü yıllarda Avrupa ülkeleri hem çetelere destek oldular, hem de Makedonya'da ıslahat yapması için Osmanlı Devleti'ne baskı yaptılar. Yapılan her ıslahatın arkasından o bölgenin elden çıkması doğal hale gelmişti. Baskılara direnmeye çalışan Osmanlı Devleti siyaseten zor durumlara düştü. Sonunda 1903 yılında Makedonya'da bir ıslahat projesini yürürlüğe sokmayı kabullenmek zorunda kaldı¹⁶¹.

Osmanlı Devleti her şeye rağmen, II. Abdülhamid döneminde, II. Meşrutiyet'in ilan edilip İttihat ve Terakki Partisi'nin iktidara geldiği 1908 yılına kadar Makedonya'yı elinde tutabilmişti. Ayrıca Bosna-Hersek hukuken Osmanlı toprağı sayılıyordu. Arnavutluk aracılığıyla da sınırları Adriyatik Denizi'ne kadar ulaşıyordu. Fakat 1908'den sonra peş peşe yaşanacak felaketler neticesi Osmanlı Devleti'nin Balkanlardaki toprakları sadece Doğu Trakya ile sınırlı kalacaktır.

ARNAVUTÇA CUMA HUTBESİ MESELESİ

1891 yılında, o dönemde Osmanlı Devleti'nin sınırları içinde yer alan İşkodra vilayetinde ilginç bir olay meydana geldi: İşkodra'nın ileri gelenlerinden Hacı Hasan Efendi'nin girişimleri ile şehir camilerinde bir uygulama başlatılmıştı. Buna göre Cuma hutbesi Arapça okunduktan sonra imam Arnavutça anlamını cemaate söylüyordu. Bu uygulama Hacı Hasan Efendi'nin vefatından sonra da beş sene kadar devam etti. Fakat bir süre sonra İşkodra müftüsü ve şehirdeki din bilginleri hutbede Arnavutça anlamının okunmasına karşı çıktılar.

Bunun üzerine bir tartışma ortamı meydana geldi. Hutbenin Arnavutça okunmasına taraftar olanlar ve olmayanlar iki grup oluşturdular. Hatta iş daha da büyüdü. İşkodra'nın Tepe mahallesinde taraflar silahlı olarak camiye gelmeye başladılar. Arnavutça hutbe taraftarları ile aksi görüştekiler arasındaki silahlı çatışma ihtimali ortaya çıkınca, güvenlik güçleri duruma müdahale etti. Mesele geçici olarak yatıştırıldı. Fakat herhangi bir çözüm bulunmadığı için her an yeniden alevlenmeye de hazırды.

Bu arada Kurban Bayramı da yaklaşıyordu. İşkodra valisi ile ordu kumandanı, bayram namazında okunacak hutbe vesilesi ile yeniden bazı olayların meydana gelebileceği endişesindeydiler. Vilayetdeki güvenlik güçleri emniyet için yeterli olmayacaktı. Vali ve kumandan İstanbul'a, hem padişaha hem de genelkurmay makamına başvurdular. Tiran'da bulunan iki Osmanlı taburundan birinin İşkodra'ya kaydırılması için izin talep ettiler. Hatta gerek duyulduğu takdirde, diğer taburun da İşkodra'ya getirilmesine izin verilmesini istediler.

II. Abdülhamid, Genelkurmay başkanı Ali Saib Paşa'ya, konunun incelenerek çözüme bağlanması emrini verdi. Bunun üzerine konu ile ilgili makamların görüşüne başvuruldu. Sadrazam Mehmet Kâmil Paşa'nın sorusu üzerine, Şeyhülislâm Ömer Lütfi Efendi, İşkodra'da hutbenin Arapça olarak okunduktan sonra cemaate Arnavutça mealinin de okunmasında bir sakınca olmadığı şeklinde görüş bildirdi. Konu bu haliyle Osmanlı Hükümeti tarafından da ele alındı. Şeyhülislâmın görüşü doğrultusunda, Arnavutça hutbe okunabileceği kararına varıldı. Bunun üzerine Sadrazam Kâmil Paşa durumu İşkodra vilayetine bir yazı ile bildirdi. Meseleye böyle bir çözüm bulunduğuna göre, Tiran'dan iki tabur asker sevkine de gerek kalmamıştı.

Abdülhamid Duruma Müdahale Ediyor

Mesele böylece halledilmiş gibi görünüyordu. Fakat bu aşamada II. Abdülhamid duruma müdahale etti. O ana kadar konu dini açıdan ele alınmış ve bu doğrultuda bir karar

verilmişti. Padişaha göre ise olay çok daha geniş boyutlu idi. II. Abdülhamid esas itibariyle olayın siyasi boyutundan rahatsızdı. Hemen şeyhülislâma bir emir gönderdi. Bu emirde önce dini açıdan değerlendirme yapıyordu. Padişaha göre, din adamları Arapça tahsil görmekte idiler. Dolayısı ile hutbelerin de Arapça okunmasından daha tabii bir şey olamazdı. Arapça hutbenin tercüme edilmek suretiyle cemaate okunması veya cemaatten böyle bir istekte bulunulması doğru değildi. Kur'an ve hadislerin halkın anlayabileceği dilden öğretilmesi tabi ki gerekiyordu. Bu görevi vaizler ve din bilginleri zaten vazifelerinde gereği gibi yerine getirmekteydiler.

II. Abdülhamid konuya dini açıdan bu şekilde yaklaşılmaktaydı. Fakat Onun esas endişesi, ülke bütünlüğünü tehlikeye düşürecek bir takım gelişmelerin yaşanması idi. Yani padişaha göre işin siyasi bir boyutu da vardı ve esas olarak bunun göz ardı edilmemesi lazımdı. Dolayısıyla emrin ikinci kısmında şu hususlara değinilmişti: “ *Kur'an'ın halkın anlayabileceği dilden vaizlerce izah edilmesi ile Cuma hutbesinin Arnavutça okunması birbirinden ayrı şeylerdir. Bildiğiniz gibi, bir süre önce Arnavutlar siyasi amaçlı bir örgüt kurdular. Bunlar Arnavutça'yı ıslah etmek gibi gerekçelerle Arnavutça eğitim yapmak istiyorlar. Bu amaçla Latin harfleriyle yazılmış alfabe kitapları hazırlamışlardır. Cuma hutbesinin cemaate Arnavutça okunması meselesinin gündeme getirilmesi de söz konusu maksatlara hizmet etme amacını taşımaktadır. Bunun önü alınmadığı takdirde, Arnavutça bütün kitaplar Latin alfabesi ile yazılmak istenecek, bu talep giderek Kur'an'ı Kerim'in de Latin harfleri ile yazılması gibi vahim bir netice doğuracaktır.*”

II. Abdülhamid bu hatırlatmaları yaptıktan sonra, bu gelişmelerden dolayı herhangi bir sıkıntının yaşanmaması gerektiğini söylüyordu. Ayrıca Sadrazam Kâmil Paşa'ya haber verilerek, hükümetin yapacağı bir toplantıda meselenin bu bakış açısı ile değerlendirilip yeni bir karar alınmasını istedi.

İkinci Abdülhamid bir başka emrinde de bu konuya şöyle yaklaşıyordu:“ *Cuma hutbesinin Kur'an'ı Kerim'in indiği Arapça'dan başka bir dilde okunması dinen uygun olmadığı halde,*

Arnavutça okunması hususunda İşkodra ahalisinden bazılarının ısrarcı olması, ya cehaletlerinden, ya da yabancıların tahriklerinden kaynaklanıyor. Cuma hutbeleri nasıl Slavca, Rumca ve Türkçe okunmuyorsa, Arnavutça da okunmamalıdır”.

Dini hükümler bir yana, II. Abdülhamid meseleye büyük oranda siyasi açıdan bakarak yaklaşmaktaydı. Bu aşamada Arnavutlara tolerans gösterip Arnavutça hutbe okunmasına resmen izin verdiği takdirde, sonraki yıllarda, imparatorluk bünyesindeki diğer unsurların da kendi dilleri ile hutbe okuma talebinde bulunacaklarını düşünüyordu. Bu düşüncesini hükümet adamlarına da aktardı. Zaten o dönemde Osmanlı hükümetinin, padişahın düşüncesinin aksine bir karar alabilmesi söz konusu değildi. Bu yüzden hükümet Cuma hutbesinin Arapça okunmaya devam edilmesi yönünde karar verdi. Bu karar İşkodra valisine ve kumandanına bildirildi. Validen, konunun halka iyice izah edilmesi, isteklerinin dine uygun olmadığıının din adamları vasıtası ile anlatılarak cemaatin teskin edilmesi istendi.

1897 OSMANLI-YUNAN SAVAŞI

İkinci Abdülhamid tarafsızlık ve bağımsızlık ekseninde dış politika yürütmeyi prensip edinmişti. Bu anlamda meseleleri çoğu zaman barışçı yollarla halletmeyi tercih ederdi. Ama gerekli gördüğü ve ülke çıkarlarının tehlikeye düştüğüne kanaat getirdiği hallerde savaşmaktan da kaçınmamıştı. Nitekim 1897 yılında yaşanan gelişmeler çerçevesinde Osmanlı Devleti Yunanistan'a savaş açtı.

Yunanistan 1830'da bağımsız olduktan sonra Girit'i topraklarına katmayı hedeflerinden biri olarak belirlemişti. Bu sebeple sık sık Girit'te isyanlar çıkarmaya yeltendi. Bu ayaklanmalardan biri de Ocak 1897'de oldu. Hanya'nın yakınında kamp kuran isyancılar Yunan bayrağını çekerek Girit'in Yunanistan'a katıldığını ilan ettiler. Etniki Eterya Cemiyeti de bütün Girit Rumlarını mücadeleye davet eden bir bildiri yayınladı. 10 Şubat 1897'de kralın ikinci oğlu Georges bir harp filosunun başında Girit'e gönderildi. 13 Şubat'ta ise Albay Vasos bir müfreze ile geldiği Girit'te adayı Yunanistan'a kattığını açıkladı. Bu durum karşısında Osmanlı Devleti bu harekete son verilmesi için büyük devletlere başvurdu. Aksi halde gereğini kendisinin yapacağını duyurdu. Yunanlılar bir yandan Girit'e asker gönderirken diğer yandan orduyu seferber edip Tesalya'da toplanmaya başladılar. Yunan çetelerinin sınırdaki faaliyetleri de arttı. 9 Nisan'dan itibaren Osmanlı-Yunan sınırını geçmeye başladılar. II. Abdülhamid, Avrupa

devletlerinin Yunanistan'a yardım etmeleri ihtimali karşısında başlangıçta savaş için tereddüt etti ve işi müzakere yoluyla halletmeye çalıştı. Fakat bunun mümkün olmadığı anlaşıncı 18 Nisan 1897'de Osmanlı Devleti Yunanistan'a harp ilan etti. Büyük devletlere de meşru müdafaa hakkını kullandığını belirtti. Sultan Hamid kararlılığını göstermiş ve gerektiğinde savaşmaktan kaçınmayacağını dost düşman herkese duyurmuştu. Yunanlılar daha çok deniz kuvvetlerine güveniyorlar, Avrupa devletlerinin de yardımcı olacağına inanıyorlardı. Savaş ağırlıklı olarak Tesalya ve Epir'de meydana geldi. Buradaki Osmanlı kuvvetleri Mareşal Edhem Paşa'nın komutasında olup 70.000 askerden ibaretti. Yunan ordusu ise Kralın kardeşi Kostantin'in komutasında olup 40.000 kişilik bir kuvvete sahipti. Ayrıca çok sayıda çete mensubu da savaşa katılıyordu. Yunanlılar muntazam bir harp yapmaktan çok, engeli arazide çete savaşları yapmayı hesaplıyorlardı. Savaşın bu şekilde cereyan etmesi halinde Osmanlı ordusunu bir hayli uğraştıracakları kanaatinde idiler. Mareşal Edhem Paşa komutasındaki Türk kuvvetleri 18 Nisan'da Milona muharebesini kazandılar. Yunanlıların mukavemetine rağmen 25 Nisan'da Yenişehir, 26 Nisan'da Tırhala ele geçirildi. Yunan kuvvetleri Varda'ya çekilmek zorunda kaldı. Yunan başkomutanlığı büyük kuvvetlerini Dömeke müstahkem mevkiinde toplamış olduğundan harbin neticesi burada yapılacak muharebeye bağlı idi. Yunanlılar direnmeye çalıştılsa da 17 Mayıs'ta Türk ordusu savaşı kazandı ve Dömeke'yi ele geçirdi. Bu suretle Tesalya ve Epir odsuları arasındaki irtibat sağlandığı gibi Atina yolu da açılmış oldu. Türk ordusu Yunanlılar karşısında ezici bir üstünlük sağlamış, Yunan ordusu imha edilmişti. Yunan ordusunun mağlubiyeti Atina'da büyük heyecan yarattı. Halk hezimetten Kral George'u sorumlu tuttu. Artık Türk ordusunu Yunan başkentine girmekten alıkoyacak ciddi bir direniş imkânı kalmamıştı. Bu sırada Rus Çarı II. Nikola, II. Abdülhamid'e şahsi bir mesaj yollayarak harekâtın durdurulmasını

rica etti. Diğer büyük devletler de Osmanlı hükümeti nezdinde müdahalede bulunarak savaşa son verilmesini istediler. 20 Mayıs 1897’de mütareke yapıldı. Büyük devletler şartların tespiti için devletlerarası bir konferans toplanmasını istediler. Bu amaçla İstanbul’da toplanan konferansta, dört ay süren görüşmeler sonunda, Tesalya sınırında bazı stratejik mevkiilerin Türklere bırakılması, bunun dışında, harpten önceki statükoya dönülmesi kararlaştırıldı. 4 Aralık 1897’de yapılan barış anlaşması, söz konusu sınır düzenlemeleri yanında, Yunanistan’ın Osmanlı Devleti’ne 4 milyon lira harp tazminatı vermesi, Türk ordusunun Tesalya’yı boşaltması, savaşa karışanlar hakkında af çıkarılması gibi hükümler içeriyordu. Osmanlı-Yunan savaşı vesilesi ile, eğitimsiz ve disiplinsiz olduğu zannedilen Osmanlı ordusunun taarruz gücünü kaybetmediği görüldü. Bu savaşta Türk ordusu 52’si subay olmak üzere 1126 şehit vermişti. 200 er esir düşmüş, 88 subay ve 3164 er de yaralanmıştı¹⁶².

Osmanlı Yunan savaşı zaferle neticelendiği halde barış anlaşmasında toprak kazanılmamış olması çoğu zaman eleştiri konusu yapılmaktadır. Klasikleşmiş bir söylem bu savaş vesilesi ile de gündeme gelmektedir: “*Savaş cepheye kazanılmış ama masa başında kaybedilmiştir*”. Hâlbuki meseleye gerçekçi bakıldığında olayın bu kadar basit olmadığı görülür. Öncelikle şu konuda bir mutabakat lazım. Savaşlar her zaman toprak kazanmak için mi yapılmaktadır? Tabii ki değil. Nitekim 1897 Osmanlı-Yunan savaşı da bu tarz bir gelişmedir. Savaş Yunanistan’dan toprak almak için değil, bu yıllarda Girit meselesi dolayısı ile haddini aşan işlere kalkışan ve Avrupa’nın da desteğiyle bir hayli şımaran bu ülkeye haddini bildirmek amacıyla yapılmıştır. Sonuçta haddi de bildirilmiştir. Yoksa zaten Mora yarımadasının güneyinde küçük bir devlet olan Yunanistan’dan toprak alma beklentisi yoktu. Bu hususta şu çarpıcı örnek her zaman fikir verecek tarzdadır.

Bilindiği üzere 93 harbinde Ruslar taa Tuna boylarından Yeşilköy'e kadar olan bölgeyi işgal etmişlerdi. Peki, bu savaşın sonunda Rusya toprak kazandı mı? Hayır. Barış Anlaşmasından sonra Rus ordusu geri çekildi. Bu durumda Rusya savaşta kazandığını masa başında kaybetmiş mi oluyordu? Tabii ki hayır. Rusya hedeflerine ulaşmıştı ve sonrasında da Balkanlarda hiçbir toprak kazancı olmadan ordusunu geri çekmişti. 1897 Osmanlı-Yunan savaşına da böyle bakmak gerekir.

Osmanlı-Yunan savaşının esas kazanımı Müslüman Dünyasında yarattığı akislerdir. Uzun bir süredir Dünyanın her tarafında Müslümanlar Hıristiyanların baskısı altında kalmakta, onlar karşısında yenilgiye uğramaktaydılar. Bu savaşta ise Müslüman bir ordu bir Hıristiyan ordusunu ezici bir şekilde mağlup etmiş bulunuyordu. Bunun getirdiği manevi motivasyon sadece ülke sınırları içinde yaşanmamış, başta Hint Müslümanları olmak üzere Dünyanın her köşesindeki Müslümanlar bu zaferin tadını çıkarmışlar, kendilerini manen güçlü hissetmişlerdir. Sadece bu sonuç bile savaşın karşılığı temin edilmiş önemli bir kazanç sayılmalıdır.

Sultan Hamid Yunan savaşında yaralanan gaziler için kendi eliyle bastonlar yapmış, ayrıca şehit ve gazi ailelerine yardım amaçlı bir sergi düzenlenmiştir. Padişahın bu sergi vesilesi ile hazırladığı konuşma metni şöyledir: *“Yunan savaşında devlet ve memleketimizin şan ve şerefini korumak için can veren muhterem şehitlerin yetim ve dullarıyla, aldıkları yaradan malul kalan gazilere bağlanan maaşlara özel zamlar yapıldığı gibi, başkaca bir yardım yapmayı tasarlıyorum. İşte bugün, bu sergiyi bu münasebetle açtık. Osmanlı tahtına cülusumdan beri, her ne zaman bir afetle zedelenmiş muhtaçlara yardım etmek istedimse, halkımız buna uymakta gerçek bir gayret göstermekten geri durmadı. Anadolu'da, daha önceki tabii afetler, İstanbul'daki deprem ve büyük yangınlarla seller yüzünden yardıma ihtiyacı olan zavalhılar hakkında*

gösterilen insani duyguları takdir ederim. İşbu sergi müna-sebetiyle Almanya İmparatoru, Avusturya İmparatoru, İran Şahı, Fransa Cumhurbaşkanı'nın gösterdikleri cömertliğe iç-ten teşekkür ederim. En çok hoşnut olduğum, dedelerimizden bize miras alicenaplığın ve insani faziletlerin açık belirtilerini şimdiye kadar memleketimizde görmekte olmamdır. Bunun için bahtiyarım. Halkımızın temiz yürekle devlet ve memleket sevgisi ve bağlılığını ispatlayan ve perçinleyen üstün ahlakı-nın, şimdi ve gelecekte (İlâ Maşallahü Teâla) sürüp gideceğın-den şüphem olmadığı için kendilerine hayır dua ederim” 163

II. ABDÜLHAMİD DÖNEMİNDE TÜRK-JAPON İLİŞKİLERİ: ERTUĞRUL GEMİSİNİN JAPONYA SEYAHATI

Sömürgeci batı ülkelerine karşı bir denge arayışı içinde olan Sultan II. Abdülhamid gözünü güney ve güney-doğu Asya'ya çevirmiş ve halifeliğin gücünü kullanarak buralarda nüfuzunu arttırmıştı. Bu çerçevede uzak- doğuda önemli bir güç haline gelmekte olan Japonya ile dostane ilişkilerin kurulması gündeme gelmiş ve her iki taraf bu konuya önem verdiklerinden öncelikle 1887 yılında Japon imparatorunun amcası İstanbul'a gelerek hediyeler getirmişti. Buna karşılık olarak Sultan Hamid, Türk-Japon ilişkilerini geliştirmek amacıyla Ertuğrul gemisini Japonya'ya göndermiştir. Bu sayede iki ülke ilişkilerinin üst düzeye çıkarılması sağlanacaktır. Bu vesile ile, seyahatte yer alacak Mekteb-i Fünun-ı Bahriye mezunu olan talebeler de sahip oldukları malumatı geliştireceklerdir.

14 Temmuz 1889 tarihinde Miralay Osman Bey (sefer devam ederken Tuğamiral rütbesini alarak Osman Paşa olmuştur) komutasında ve bünyesinde 54'ü subay olmak üzere 607 kişi bulunan Ertuğrul fırkateyni İstanbul'dan hareket etmiştir. Osman Paşa, Kırım harbinde Sinop'ta Rusların batırdığı Osmanlı donanmasının komutanı Deniz Amirali Osman Paşa'nın torunudur. II. Abdülhamid onu görevlendirmekle bir nevi mesaj vermiş olmaktadır.

Gemi ve personeline yol boyunca uğranılan Bombay, Kolumbo, Singapur ve Hong Kong gibi yerlerde yerli Müslümanlarca büyük ilgi gösterilmiş ve binlerce insan akın akın Ertuğrul'u ziyaret etmişleridir.

1890 yılı Mayıs'ında Japonya'ya varan gemi burada da aynı büyük ilgi ile karşılanmış ve gerekli temaslar yapıp II. Abdülhamid'in hediyeleri imparatora sunulduktan sonra dönüş yolculuğu başlamıştır.

Ertuğrul fırkateyni 15 Eylül 1890 tarihinde Yokohama'dan hareket etmiş, bir müddet yol aldıktan sonra fırtınaya yakalanmıştır. Fırtına ile mücadele ederek Oşima adasına yaklaşan gemi, adanın güney ucunda yer alan Kaşinozaki burnu ve aynı ismi taşıyan fenerin açıklarında kayalara çarpmak sureti ile 16 Eylül 1890 tarihinde batmıştır. Kazada başta gemi komutanı Osman Paşa olmak üzere, 500 kadar kişi şehit olmuştur. Kazadan yaralı olarak kurtulabilen 69 kişiye ise fener işçileri ve köylüler ilk yardımda bulunmuşlardır.

Kaza her ne kadar 16 Eylül'de meydana gelmişse de, Japonya'nın bu bölgesinde telgraf ve postane bulunmadığından, hadise Japon yetkililerce ancak 18 Eylül'de öğrenilebilmiştir. Kaza haberi bundan sonra ajanslar aracılığı ile Dünyaya duyurulmuş, bu arada olaydan haberdar olan Osmanlı sefirleri de derhal Hariciye Nezareti'ni durumdan haberdar etmişlerdir¹⁶⁴. Tahmin edileceği gibi müessif hadise, İstanbul'da ve ülkenin diğer yörelerinde çok büyük bir üzüntüye sebep olmuştur. Japonlar da sık sık üzüntülerini beyan etmekten geri kalmamışlardır. Bu arada Dünya basını da kaza ile ilgili haberlere günlerce satırlarında yer vermiştir.

Kaza sırasında Kaşinozaki feneri idaresinde bulunan nöbetçi subayın raporu yaralıların kaza sonrası durumunu ortaya koymaktadır. Rapora göre 16 Eylül günü saat 22.00'de yaralı yabancı bir gemici fener idaresine sığınmıştır. Fakat lisanı anlaşılamadığından hangi milletten olduğuna karar

verilememiştir. Daha sonra dokuz kişi daha gelmiştir. Bunlara da yardım edilip yaraları sarılmıştır. Bilahare gelenlerle sayıları 69'a ulaşan yaralılara yardım edilmiş, fenerciler kendi elbiselerini onlara vermişlerdir. Civarda bulunan köylerin halkı da aynı içtenlikle yardımcı olmuşlar, yaralıların rahat edebilmeleri için onları bir tapınağa ve okula yerleştirmişlerdir. Bu arada kazazedelerin Ertuğrul gemisinden kurtulanlar olduğu da anlaşıldığından, geminin batış haberi Japon resmi makamlarına duyurulmuştur¹⁶⁵.

Kaza haberinin duyulmasından sonra yaralılara ilk ulaşan Alman savaş gemisi Wolf olmuştur. Almanya'nın Hio-go-Osaka Başkonsolosu 23 Eylül 1890 tarihli yazısında olayı şöyle aktarmaktadır: “ *Ertuğrul gemisinin batış haberi ayın 19'unda Kobe'ye ulaşınca derhal, limanda bulunmakta olan Wolf adlı harp gemimize Kaptan Credner komutasında kazazedelerin yardımına gitmeleri emrini verdim. Wolf dışında limanda bir de Japon gemisi vardı, fakat tamirde olduğundan hareket edemezdi.*

Kaptan Credner hemen kaza mahalline hareket etti. Orada sadece fakir bir kaç balıkçı köyü bulunduğundan yaralıların iyileştirilebilmeleri için Kobe'ye getirilmeleri gerekiyordu. Hiogo valisi Wolf'un hareketini haber alınca, yardımcı olması için bir Japon görevliyi gemiye gönderdi. Kaptan Credner yanına Türkçe bilen bir tercüman, bir kılavuz ve gerekli erzakı alarak ayın 19'unda öğleden sonra saat dörtte limandan hareket etti. Wolf Ertuğrul'un battığı Oşima adasına 20 Eylül'de sabah saat 5.40'ta vardı. Gemi buraya 2,5 saatlik mesafede batmış, o ana kadar cesetleri bulunabilenler bulundukları yerde defnedilmişler, yaralı kurtulanlar ise Oşima'ya getirilmişlerdi. Wolf buraya vardığında 4'ü subay olmak üzere 67 kişinin kurtulduğu görüldü. Bunlardan ikisi karaya vuran cesetleri gömmek üzere kaza mahallinde kalmışlardı. O ana

kadar 65 kişi defnedilmişti. Deniz aralıklı olarak ölen denizcilerin cesetlerini sahile atmaya devam ediyordu.

Kaptan Credner, gemi doktoru ile bir teğmen ve bir grup askeri yardım için karaya çıkardı. Yaralıların gemiye binmek istemeleri üzerine saat onda bu işlem tamamlandı. Kazazedeler o ana kadar bir mabed ile bir kaç çay mağazasına yerleştirilmişlerdi. Fakat köylülerin bütün iyi niyetlerine rağmen yaralıların bakımı tam olarak yapılamamıştı. Çünkü sadece üç doktor onlarla meşgul olabiliyordu.

Kaptan Credner yaralıları aldıktan sonra şehitler için askeri bir merasim yapmak istedi. Fakat havanın çok kötü olmasından dolayı karaya asker çıkaramadı. Zaten yaralıları bir an önce Kobe'ye yetiştirmek gerekiyordu. Wolf gemisi öğleden sonra saat 2'de asker ve subay 65 yaralı ile yola çıktı. Eylül'ün 21'inde sabah saat 6,5 da Kobe'ye vardı. Yaralılar Japon hükümeti tarafından hazırlanmış hastanede ve bizzat İmparator'un gönderdiği doktorlar tarafından tedavi altına alındılar ¹⁶⁶

Kaza Japonları çok üzmüş, bizzat imparator konu ile ilgilenmiş ve gelişmelerden İstanbul'u haberdar etmeyi bir vazife bilmişti. Bu çerçevede İmparator'un saray nazırı 24 Eylül 1890 tarihi itibarıyla Hariciye Nezareti'ne gönderdiği yazıda şunları yazmaktadır: “ Öncelikle Ertuğrul firkateyninin batış haberini vermekten ve bu kadar Osmanlı vatandaşının hayatını kaybetmesinden duyduğum derin üzüntüyü belirtiyorum. Ertuğrul Eylül'ün 15'inde Yokohama'dan hareket etti. Buradan 250 mil kadar mesafede bulunan Oşima'nın Kaşino fenerine yaklaştığında Cuma günü öğleden sonra şiddetli bir fırtına kopması üzerine, makinesinde bir arıza meydana gelen gemi şiddetli rüzgâra mukavemet edemeyerek kayalara çarpıp parçalanmak sureti ile battı.

Daha sonra yaptığımız tahkikat neticesi kazadan sadece 6 subay ve 63 erin Oşima halkı tarafından kurtarılabildiği

tespit edilmiştir. Kazanın meydana geldiği yörede telgraf ve postaneler bulunmadığından hadise ancak ayın 18'inde duyulabilmiştir. İmparator kazayı duyar duymaz hemen saray doktoru ile Tokyo'da bulunduğu sırada Osman Paşa'ya refakat etmiş olan teşrifat müdürünü bir harp gemisi ile kaza mahal-line göndermiştir. Kurtarılanlar Eylül'ün 20'sinde Kobe'ye getirilmişlerdi. Yaralılarından 2 subay ile 13 erin durumu ağırdı. Doktorlar bunların altı haftadan önce iyileşemeyeceğini beyan etmişlerdir. Yine 30 er de en az iki haftadan önce iyileşemeyecek tarzda yaralanmışlardı. Japon İmparatoru yaralıların gerekirse Tokyo hastanesine gönderilmesini emir vermişse de, daha sonra Kobe'de tedavi edilmelerinin daha uygun olacağına karar verilmiştir. Bir kaç hafta sonra hepsinin iyileşeceğini ümit ediyoruz. Ama kurtulanlar arasında Osman Paşa'nın bulunmaması çok üzücüdür. Kendisi uhdesine verilen görevi layıkı ile yerine getirmişti¹⁶⁷.

Ertuğrul kazazedeleri Japonların yakın ilgisi ile tedavi edildiler. Yaralılar iyileşince Japonlar kendi gemileri ile bunları İstanbul'a getirmek istediler. Bu talep memnuniyetle kabul edilmiş ve Kongo ile Hiyei adlı iki Japon gemisi 10 Ekim 1890 tarihinde beraberinde kazadan kurtulan 69 denizcimiz olduğu halde Japonya'dan hareket etmiştir. Bu ziyarette misafirlerin çok iyi ağırlanması için Sultan Hamid yetkililere gereken her şeyin yapılması konusunda emir vermiştir¹⁶⁸. Gemiler 2 Ocak 1891 tarihinde İstanbul'a ulaşmışlardır. Japon gemileri İstanbul'da çok parlak ve samimi gösterilerle karşılanmışlardır. Sultan II. Abdülhamid gemi kumandanlarını huzuruna kabul edip iltifat etmiş ve kendilerini nişan ile ödüllendirmiştir. Bir ay kadar İstanbul'da kalan Japon gemileri gördükleri büyük misafirperverlikten hoşnut bir şekilde 3 Şubat 1891 tarihinde ülkelerine dönmek üzere yola çıkmışlardır. Her ne kadar bir facia ile sonuçlansa da Ertuğrul gemisinin seyahati Türk-Japon

ilişkileri açısından önemli bir dönüm noktasını teşkil etmiş, bu ilişkilerin gelişmesinde büyük katkılar sağlamıştır.

Sonraki yıllarda, ilişkilerin daha da yoğunlaştığını gösteren Sultan Hamid'in 26 Temmuz 1907 tarihli bir iradesi aşağıda yer almaktadır: ¹⁶⁹

“Japonya hükümeti, Londra elçisi vasıtasıyla müracaatta bulunarak Osmanlı Devleti ile siyasi ve ticari ilişkiler kurma arzusunu belirtmiştir. Bunun üzerine hükümetçe alınan karara uygun olarak Zat-ı Şahanelerinin 2 Şubat 1907 tarihli iradesi çıkmıştı. Japonya Devleti şu son seneler zarfında hayli gelişme emareleri göstermiş ve Avrupa devletleri ile münasebetlere girmiş bulunmaktadır. Vaktiyle Osmanlı Devleti tarafından Japonya'ya Ertuğrul gemisi gönderildiğinde Japonya da İstanbul'a bir gemi göndermişti. Ayrıca Japonya İmparatoru hazretleri birçok Avrupa hükümdarından evvel velinimetimiz Padişahımız Efendimize nişan hediye etmişlerdi. Velhasıl Japonya hükümeti ilk önce Osmanlı Devleti'ne karşı dostluk gösterisinde bulunmuş olduğu cihetle bu iyi münasebetlerin devamının temini çok faydalı olacaktır. Osmanlı ülkesi mahsulleri arasında Japonya'da işe yaracak ve imalata elverişli olacak birçok şeyler bulunduğu gibi, Japon mallarından bazıları da ülkemize dâhil olmaktadır. Velhasıl tarafların karşılıklı ticari menfaatleri açısından yeteri kadar mahsul ve ürünlerin mevcut olduğu da bilinmektedir. Bu bakımdan iki devlet arasında sefir ve konsolos tayini ile diğer siyasi ve ticari münasebetlerin kurulması hususunun Bâbiâli tarafından takip edilerek neticesinin saraya arzı Padişahımız Efendimiz Hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir”.

Türk Japon ilişkileri kapsamında sözü edilmesi gereken kayda değer bir vaka üzerinde durmak gerekir. Bir dönemde Japon İmparatoru, İslâmiyet'in muhtevasını, iman esaslarını, gayesini, felsefesini, ibadet kaidelerini izah edecek kudrette bir din heyetinin ülkesine gönderilmesini talep etmişti.

Abdülhamid bunun üzerine nasıl hareket ettiği konusunda Ali Fethi Bey'e şu bilgileri vermektedir: “Şimdi size hicran olmuş bir hatıramdan bahsetmenin sırasındır beyefendi oğlum. Tarihi sarîh olarak söyleyemeyeceğim, fakat, Ruslara karşı kazandıkları zaferin arifesinde idi. Japon imparatorluk ailesine mensup bir prens beni ziyarete geldi. İmparatorundan hususi bir mektup getiriyordu. Benden, İslam dininin muhtevasını, iman esaslarını, gayesini, ibadet kaidelerini izah edecek kudrette bir dini-ilmî heyet istiyordu. Bunun sebebi vardı. Orada İslamiyet'i yaymayı mukaddes vazife sayan Abdürreşit İbrahim isimli, aslı Kazanlı olan bir Müslüman âliminden mektup almış, Japonya'daki İslami tamim hareketine yardımcı olmam istenmişti. İslam âleminin Halifesi idim. Bir taraftan daima iftihar ettiğim ve hizmetkârı olmaya çalıştığımı bu âli vazife, diğer taraftan ruhumda bu mahiyette şerefli hizmete duyduğum hasretle, mümkün olan her şeyi yaptım. Fakat bu yardım daha çok maddî sahada kaldı. Çünkü Abdürreşit İbrahim Efendi, bizim din adamlarımızdan başka hüviyet içinde idi. Türkçe, Arapça, Farsçadan başka Rusça, Japonca biliyordu. Avrupa'yı baştan aşağı dolaşmıştı; Çin'i bile görmüştü. Kırk yaşından sonra Fransızca ve Latinceyi de öğrendiğini yazmıştı. Japonya'da Şinto dininin, değişen şartlar içinde Japon münevverlerini tatmin etmediğini, mantık, akıl, ilim, ruh birliği ve cihanşümûl felsefeyi temsil edecek bir dini-manevî hareketin, Japon milletince benimseneceğini, İslamiyet'in de aslında bütün bu vasıfları ihtiva ettiğini, sadece hakikatleri izah edecek kudret ve ilmi-manevî kifayette şahsiyetlere ihtiyaç olduğunu yazmıştı. Japon İmparatoru'ndan, ailesinden bir Prens'in ziyareti ile böyle bir mektup da alınca, mevzunun ehemmiyeti hadise olarak önümde idi.

Fakat, bizdeki din adamlarının ilmi ve manevî seviyelerini çok iyi biliyordum; Pederim merhum Sultan Abdülmecid'in büyük ümitlerle genişlettiği Tıbbiye için Avrupadan getirttiği ecnebi muallimlerden ders alanların kafir olacağını söyleyen

ulema benim saltanatımda da yerindeydi. Bugün gördüğünüz ve sizin de yetiştirdiğiniz mekteplerin çoğunu ya ben açtım, ya da bugünkü hale getirdim. Mekteb-i Sultani ve herkesin serbestçe okuyabileceği mekteplere bakınız: Nüfusa göre en az olan Türk talebedir. Bu, sadece iktisadi sebeplerle değildir. Bilhassa Anadolu'da, bu mekteplerde okumanın selabet-i diniyeyi zedelediği hâlâ telkin ediliyor. Eğer Harbiye'ye Hristiyanları alma izni verilse, değil bizdeki ekalliyetler, Yunanistan'dan, hatta belki Rusya ve diğerlerinden talebe gelir. Ben saltanata geldiğim zaman, sadece Kuleli Askeri İdadisi vardı. Ülkede yedi yerde askeri idadi, Selanik Harbiye'si, Selanik ve Konya'da hukuk mektebini ben açtım. Bunlardan gayem, mülkiyeyi de, ilmiyeyi de tatminkâr hale getirmektir. Ne ise. Bunları tarih bir gün elbette yazacak. Düşündüm ki, Japon İmparatorunun istediği Müslüman din âlimleri kendi ülkemizde olsa ve onları ben bulabilseydim, Japonlardan evvel kendi milletimin ve Halife, yani Peygamberimizin vekili olarak İslâm âleminin istifadesini temin ederdim. Şöhret yapmış ilmiye mensuplarını tanıyordum. İçlerinde şahsen hürmete şayan çok şahsiyet vardı. Ekseriyetle de şahsen faziletli idiler. Fakat ilmi kudretleri olduğu kadar, cihanı telakki tarzları, bu kadar büyük ve İslâmiyet'in mukadderatı üzerinde tesir yapacak mevzuu ele almaya, neticelendirmeye müsait değildi. Velhasıl Japon İmparatorunun istediği Müslüman din âlimlerine ve onları yetiştirecek kaynaklara artık sahip değildik. Medreselerimiz birer ilim- irfan kaynağı olmaktan mahrumdu"³⁷⁰.

Görüldüğü üzere Sultan Hamid Türk-Japon ilişkilerini konuşurken meseleyi nerelere getiriyor. Esas olarak da yabancı öğretmenlerden ders alan öğrencilerin kâfir olacağını söyleyen din adamlarını ve modern eğitim veren okullarda okumanın dinen sakıncalı olduğunu telkin edenleri şiddetle eleştiriyor. Diğer taraftan işin şu boyutu da önemli. Bu tarz kişilerden son derece rahatsız olmasına ve döneminde iktidar gücü tamamen kendi

elinde olmasına rağmen bu konuda bir çözüm üretmekten aciz kalması çok dikkate değer bir husus.

Sefarethanelere İmam Tayini

19 Nisan 1891 tarihli belgeden takip ediyoruz. Buna göre; Osmanlı Devleti'nin sefaretlerinde imam bulunmadığı için, yabancı ülkelerde ölen Müslümanlara İslâmi kurallara uygun olmayan muamelelerde bulunmaktadır. Bu durum padişahın kulağına gidince II.Abdülhamid Bakanlar Kurulu'ndan meseleye bir çözüm bulunmasını istemiştir. Gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra Berlin, Viyana, Paris, Londra, Petersburg ve Roma sefaretlerinde görev yapacak altı imam imtihanla belirlenmiştir. Bu imamların namuslu ve dürüst kişiler olmalarına özellikle dikkat edilmiştir. İmamların alacakları maaş ve harcırahlar da tespit edildikten sonra mesele onay için padişaha arz edilmiştir.

21 Nisan 1891 tarihli belge konu ile ilgili olarak Sultan Hamid'in kararını içeriyor. Buna göre; Bakanlar Kurulu'nun kararını ihtiva eden sadaret tezkeresini gören Padişah, imamların tayin kararını onaylarken bir takım şartlar öne sürmüştür. Bu şartlar şöyledir: İmamlar görev yerlerine hareket etmeden önce, gittikleri yerlerde İslâm ahlâkına aykırı hareket etmeyeceklerine, yabancı ülkelerde sıfatlarına yakışmayan yerlerde gezmeyeceklerine, politika ile uğraşmayacaklarına ve bu sırada Avrupa'da siyasi faaliyet gösteren Jön Türkler ile ilişki kurmayacaklarına, velhasıl vazifeleri haricine çıkmayacaklarına dair yemin edeceklerdir. Bu yemin mecburi değil, isteğe bağlı olacaktır. Fakat yemin etmeyenler görevlerine başlayamayacaklardır.

Belgelerden anlaşılacağı üzere Sultan Hamid yurtdışında bulunan Müslümanların problemleri ile ilgilenmekten geri kalmamaktadır. Bu arada Padişah'ın, bu Müslümanlar ile ilgilenecek imamların seçiminde büyük hassasiyet gösterdiği görülmektedir. Bu hassasiyetin birinci sebebi İslâm dinini temsil edecek olan imamların yurt dışında kötü örnek olmalarını engellemektir. İkinci sebep ise bu yıllarda Avrupa'da II.Abdülhamid'e muhalefet hareketini sürdüren Jön Türklerin imamları da etki altına almalarına mani olmaktır.

II. ABDÜLHAMİD'İN DEMİRYOLU POLİTİKASI

I I. Abdülhamid kendisinden önceki padişahlar gibi demiryolu yatırımlarına büyük önem vermiştir. Nitekim onun döneminde çok sayıda demiryolu hattı inşa edilecek, bu durumun meydana getirdiği olumlu sonuçlar ve nimetlerden yararlanılacaktır. Sultan Hamid döneminde inşa edilen ve aynı zamanda uluslararası bir çekişmeye de sahne olan hatlar arasında en önemlilerinden biri Bağdat demiryoludur.

Uluslararası Arenada Bağdat Demiryolu Savaşı

Sultan Abdülaziz, 1871 yılında bir irade yayınlayarak, ülkenin Asya topraklarını demiryolu ağı ile donatma kararlılığını belirtmişti. Gerçekleştirilmek istenen bu ağın ana hattını İstanbul – Bağdat demiryolu teşkil edecekti. Teknik konularda bilgisine başvurulmak üzere, Alman mühendis Wilhelm Von Pressel ülkeye getirildi. Pressel bir proje hazırlayarak, İstanbul'dan başlayıp Bağdat ve Basra'ya ulaşacak, ayrıca çeşitli kollarla Akdeniz ve Karadeniz'e bağlantı kuracak demiryolları yapımını teklif etti. Bu çerçevede içinde, ilk planda Haydarpaşa- İzmit ve Mudanya- Bursa arasında devlet imkânları ile demiryolu yapma çalışmaları başlatıldı.

Sonraki dönemde tahta geçen Sultan II. Abdülhamid de kendisinden önceki padişahlar gibi demiryolu yatırımlarına büyük önem vermekteydi. Ona göre : “*Demiryoluna gerçekten*

çok ihtiyaç vardır. Yeni hatlar yapılmakla, halkın refah seviyesi artacaktır. Ayrıca demiryollarının askeri birliklerin çabuk hareketini temin bakımından stratejik önemi vardır. Fakat sınır bölgelerine yapılacak demiryollarının, düşmanın ülkeyi istila etmesini kolaylaştıracağını da göz önünde bulundurmak ve bu konuda ihtiyatlı olmak lazımdır”. Benzer düşünceye sahip olarak Nafia Nazırı Hasan Fehmi Paşa da, 1880 yılında hazırlamış olduğu geniş kapsamlı bir raporda, demiryollarına olan ihtiyacı vurgulamış ve bunun için Avrupa sermayesine gerek duyulduğunu belirtmiştir.

İşte bu düşünceler doğrultusunda Bağdat demiryolu imtiyazı, uzun süre milletlerarası tartışmalara sahne olduktan sonra, siyasi konjonktürün de etkisi ile Almanlara verilmiştir. Almanya II. Wilhelm’in imparator olmasıyla, 1888 yılından itibaren, Bismark tarafından sürdürülen statükocu politikalarından vazgeçip “weltpolitik” adını verdiği yayılmacı bir siyaset gütmeye başladı. Bunun en önemli nedeni Almanya’nın ham madde ve pazar bulma konusunda diğer Avrupa devletlerinin gerisinde kalmasıydı. Aynı dönemde, Osmanlı Devleti açısından konuya yaklaşıldığında, Almanya Osmanlı toprakları üzerinde henüz her hangi bir talebi olmayan tek Avrupalı büyük ülke konumunda idi. Bu gerekçeler iki ülke arasında yakınlaşmanın sebebi oldu. II. Abdülhamid Bağdat demiryolu imtiyazının İngilizlere verilmesi halinde Mısır-Suriye-İrak-Hindistan üzerinden çekilen bir hattın doğusundaki bölgenin Osmanlı İmparatorluğu’ndan koparılacağına inanıyordu. Fransa’ya da Lübnan’daki emellerinden ve faaliyetlerinden dolayı kuşkuyla bakıyordu. Dolayısı ile imtiyazın Almanlara verilmesi en uygun yöntemdi. Kaldı ki Almanya bu hattı bütün Anadolu’dan geçirmek zorundaydı. Hâlbuki İngiltere ve Fransa’nın hattı sadece Doğu Akdeniz limanları ile Basra Körfezi arasında yapmayı tasarladıkları biliniyordu. Bu da II. Abdülhamid’in uygun bulduğu bir güzergâh değildi.

Sonuçta Almanlar ncelikle, Haydarpaşa'dan Ankara'ya uzanan Anadolu demiryolları imtiyazını aldılar. Bu amaçla bir süredir devam etmekte olan görüşmeler sonucu Wttenberglsche Vereinsbank Müdürü Alfred Kaulla'ya 24 Eylül 1888 tarihli irade ile imtiyaz verildi. Kaulla bu projeyi tek başına gerçekleştirecek durumda değildi. Dolayısı ile Deutsche Bank Genel Müdürü George Siemens'le ile anlaşarak işe girişti. Böylece Sultan Abdülaziz'in 1871 yılında yapılmasını düşündüğü Bağdat hattının ilk adımları atılmış oluyordu. 1871-1873 yılları arasında Haydarpaşa-İzmit demiryolu inşa edildiğinden şimdi İzmit-Ankara arası yapılacaktı. Bu amaçla Anadolu Demiryolu şirketi oluşturuldu. şirket müdürlüğüne Otto von Kühlmann getirildi.

Bu arada 1889 Ekim'inde Alman İmparatoru II. Wilhelm İstanbul'a gelerek II. Abdülhamid'i ziyaret etti. II. Abdülhamid, İmparatoru'nun ziyaretini kendisinin iadeyi ziyarette bulunmayacağı şartını kabul ettirmek suretiyle benimsemişti. Bu ziyaret bundan sonra iki ülkenin birçok konuda siyasi ve iktisadi işbirliği yapacakları hususunda ipuçları veriyordu. Özelikle ülkede yatırım yapmak isteyen fakat sermaye sıkıntısını hep hisseden Padişah Almanya nezdinde kendine iyi bir ortak bulmuş oluyordu. Bu sebeple İmparator görkemli bir şekilde karşılandı. Asar-ı Tevfik ve Feth-i Bülend adlı Osmanlı gemileri imparatoru Akdeniz'de Osmanlı karasularında karşılamak üzere grevlendirildiler. İmparatorun İstanbul ziyareti için şehirde büyük bir koşuşturmaca başladı. Yeni yollar yapmak veya bozuk olan yolları tamir etmek için Belediye'ye yüz bin kuruş tahsis edildi. Ayrıca bu münasebetle bütün memur ve hizmetlilere birer maaş verilmesi kararlaştırıldı. II. Wilhelm'i karşılamak üzere Hariciye Nazırı Said Paşa ile Edhem Paşa grevlendirilmişlerdi. Karşılama heyeti imparatoru Çanakale'de karşıladı. 21 Ekim 1889'da İstanbul'a büyük bir sevgi seli eşliğinde girdiler. Kayzeri taşıyan gemi Dolmabahçe

Sarayı önlerine demir attı. Daha sonra İmparator kendi sandalları ile Dolmabahçe Sarayı'na yaklaştı ve sarayın saltnat kapısı iskelesine çıkıldı. Kayzer'in karaya ayak basması ile birlikte hem Kayzeri getiren zırhlıdan hem de Dolmabahçe'de bulunan bataryadan yirmi birer pare top atıldı. II. Abdülhamid ve maiyetindekiler II. Wilhelm'i iskele başında karşıladılar ve daha sonra sarayın alt katındaki daireye geçildi. Bir müddet istirahat edildikten sonra arabalara binilerek Yıldız Sarayı'na gidildi. Yol boyunca bütün askeri sınıflar selam dururken, mızıkalar da marşlar çalıyordu. Bu ziyaret, karşılıklı işbirliğinin her iki devlet açısından da arzu edilen ve sonuçlarından memnuniyet duyulan bir süreç olarak kabul edildiğini göstermişti. Aynı zamanda II. Abdülhamid böyle sıcak ve görkemli bir karşılama yapmak suretiyle Almanya'ya vermiş olduğu önemi göstermişti.

Diğer yandan demiryolunu inşa süreci devam ediyordu. 1890 yılında İzmit-Adapazarı hattı tamamlanmış, Siemens, Kaulla ve diğer Alman yöneticilerinin hazır bulunduğu açılış konuşmasında Nafia Nazırı Raif Paşa demiryolunun Almanlar tarafından Bağdat'a kadar uzatılması dileğinde bulunmuştu. Bizzat Padişah da hattın Bağdat'a uzaması için görüşmelere başlanması gerektiği kanaatinde idi. Diğer taraftan Kayzer Wilhelm de gelişmelerden memnundu. 1892 yılında Anadolu Demiryolu şirketi hattı Ankara'ya kadar tamamladı.

II. Abdülhamid şirketin başarılı çalışmalarından duyduğu memnuniyeti Eskişehir-Konya hattının imtiyazını da bu şirkete vermekle göstermişti. Bu proje de zamanında tamamlanarak hat 1896 yılında işletmeye açıldı. 1896–1899 yılları arasında Anadolu demiryollarının Ankara'dan öteye devam etmesi konusunda ciddi bir adım atılamadı. Çünkü güzergâhın Kuzey Anadolu'dan geçişine Rusya karşı çıkıyordu. Güney hattı ise ekonomik yararları yanında askeri sakıncaları yüzünden II. Abdülhamid'i tereddüde düşürmüştü. Bununla birlikte Padişah

Konya hattının Halep-Musul üzerinden Bağdat'a bağlanması-
nın imkân dâhilinde olup olmadığının araştırılması için Türk
ve Alman uzmanlardan oluşan bir heyeti bölgeye gönderdi.
II. Abdülhamid bu projenin bir an önce başlatılmasına büyük
önem vermekteydi. 1987 Osmanlı-Yunan savaşı esnasında İs-
tambul-Selanik demiryolunun çok işlevsel bir şekilde kullanıl-
ması, demiryolunun ticari avantajları yanında siyasi ve askeri
faydalarını da açık bir şekilde ortaya koymuştu. Bağdat projesi
ise, zaman zaman sorunlar yaşanan bölgenin denetim altına
alınabilmesini sağlayacaktı. Almanya da, bu hattın kendileri
tarafından yapılmasını bölgeye yönelik politik ve ekonomik
emelleri sebebiyle istemekteydi. Ancak Deutsche Bank bu
dev projenin mali sorumluluğunu tek başına taşımak istemi-
yordu. Genel Müdür Siemens, 1899 baharında İngiliz serma-
yesini projeye çekebilmek için Londra mali çevreleriyle temasa
girişti fakat sonuç alamadı. Bu arada Fransızlar da alternatif
bir proje geliştirmekte idiler. Siemens zorunlu olarak onlarla
işbirliği yollarını aradı. Bağdat Demiryolu işinde Fransızlarla
ortak hareket edilmesi durumunda Anadolu Demiryolu Şir-
keti'nin sermaye yapısı da değişecekti. Buna göre, Deutsche
Bank ve ortaklarının ve Fransız sermaye gruplarının payları
eşit şekilde % 40 olacaktı. Kalan % 20 de Osmanlı yatırımcı-
larına teklif edilecekti. İleride diğer bir devlet, özellikle İn-
giltere, proje ile ilgilenip dâhil olma arzusunu belirtirse yeni
katılımcıların payı mevcut ortaklardan oransal indirimler ya-
pılmak suretiyle tespit edilecekti. Bu büyük proje Osmanlı hü-
kümetinde yoğun ve uzun tartışmalara konu oluyordu. II. Ab-
dülhamid ise ağırlığını tamamıyla proje lehinde kullanıyordu.
Sonuçta 23 Aralık 1899'da Konya-Bağdat demiryolunun yapı-
mını ve Basra Körfezi'ne inecek şekilde inşa edilmesini he-
defleyen bir ön mutabakat metni Nafia Nazırı Zihni Paşa ile
Deutsche Bank Genel Müdürü Siemens arasında imzalandı.

Bu sürecin işlediği bir dönemde, Bağdat Demiryolu ile yoğun bir çıkar bağlantısı olan İngiltere’de konu parlamentoda tartışılıyordu. Bazı milletvekilleri Bağdat Demiryolu projesinin ilerlediğinden söz ederek, İngiltere’nin Basra Körfezi’ndeki çıkarları dikkate alınarak, Bağdat ile Körfez arasında bağlantı sağlayacak Basra hattının inşa hakkının İngilizlere verilmesi için girişimde bulunulması gerektiğini söylediler. Bu konuda İngilizler arasında fikir birliği yoktu. Sömürgeler Bakanı Joseph Chamberlain projeye bütünüyle karşı çıkıyordu. Buna karşılık Başbakan Balfour, tek başına Almanya yerine, uluslararası sermaye tarafından yapılması halinde Bağdat Demiryoluna karşı çıkılmaması gerektiğini savunuyordu. İleride İngiltere’nin de katılması ile zaten Almanların etkinliği önlenbilirdi. Ancak bu olumlu yaklaşım fazla uzun sürmemiş ve İngiltere aleyhte tavrını devam ettirmiştir. Esas itibariyle İngiltere Almanya’nın büyüyen askeri gücünden çekiniyor ve bu ülkeye güç katacak yeni yatırımların gerçekleşmesine sıcak bakmıyordu. Uluslararası arenada Bağdat Demiryolu projesine en fazla karşı çıkan ülke ise Rusya idi. Her ne kadar Osmanlı Devleti daha önce düşünülen hattın Ankara’dan itibaren kuzeyden devam etmesi görüşünden vazgeçmişse de Rusya tatmin olmamıştı. Konya üzerinden Bağdat’a ulaşılmasına da karşı çıkıyordu. İşte her ülkenin kendi çıkarlarını ön planda tutarak tavrı belirlediği ve tehditler savurduğu bu uluslararası arenada Rusya’nın da tatmin edilmesi gerekiyordu. Nitekim 1900 yılında Osmanlı Devleti ile Rusya aralarında bir belge imzaladılar. Buna göre, Osmanlı Devleti Rusya dışında veya Çar’ın onaylayacağı diğer şirketler haricinde hiç bir girişimciye Kuzey Anadolu’da demiryolu inşa etme izni vermecekti. Bu suretle Rusya’nın muhalefeti önlenmiş oluyordu.

İşte bu tür uluslararası rekabet ortamında her ülkeye belirli tavizler verilerek Bağdat hattının mukavelesinin yapılabilme aşamasına gelindi. İngiltere’nin Mısır’daki askeri

varlığını arttırmasına göz yumuldu. Fransa'ya ise İzmir-Kasaba hattının Alaşehir'den Afyon'a kadar uzatılması imtiyazı verilince bu iki ülkenin Bağdat hattına karşı çıkışı da önlenmiş oldu. Bundan sonra Almanlarla imtiyaz mukaveleleri yapıldı. Bu anlaşmaların yapımı karışık birçok safhanın aşılmasından sonra gerçekleşti.

Süreç devam ederken II. Abdülhamid imtiyazı Almanlara verme taraftarı olmakla beraber ihtiyatı da elden bırakmıyordu. Demiryolu yapılacaktı ama bu durum Almanların Türkiye üzerinde nüfuzunun artmasına yol açmamalıydı. II. Abdülhamid bir başka konuda da ihtiyatlı idi. Mecbur kalındığı için şirketlere bir takım ekonomik imtiyazlar tanınıyordu. Ama onların müstemlekeci tutumları söz konusu olduğunda hassasiyet göstermek gerekiyordu. Bu hususu teyit edici bir örnek olarak, II. Abdülhamid'in, ecnebi şirketlerin demiryolu güzergâhı üzerinde lüzumundan fazla arazi istimlâk etmemeleri hususunda hükümete yapmış olduğu uyarıyı gösterebiliriz. Padişah, söz konusu arazilere yabancıların yerleştirilmelerinin ihtimal dâhilinde bulunduğunu, bu gelişmenin önlenmesi gerektiğini hükümete bildirmiş ve lüzumlu tedbirlerin alınmasını istemişti. II. Abdülhamid, Bağdat demiryolu sözleşmesine eklettiği gizli bir madde ile yabancı devlet vatandaşlarının demiryolu boyunca iskâna teşvik edilmelerini yasakladı¹⁷¹. Padişah bu arazileri yabancılara yasaklarken bir başka uygulama daha yapıyor ve Balkanlardan göçmen olarak gelen Müslümanları buralara yerleştirme politikasını hayata geçiriyordu¹⁷².

İşte bütün bu sürtüşme ortamında ve çıkarların kollanması için gerçekleşen tartışmaların nihayetinde, 5 Mart 1903 tarihinde kesin imtiyaz anlaşması yapıldı.

Bağdat demiryolu imtiyazının Almanlara verilmesi Osmanlı ticaret ve sanayi çevreleri ile kamuoyunda sevinçle karşılandı. Osmanlı tüccar ve sanayicilerini bünyesinde toplayan Dersaadet Ticaret ve Sanayi Odası, Bağdat Demiryolu inşaatının

Almanlara verildiği haberini gazetesi vasıtasıyla okuyucularına duyurdu. Osmanlı ülkesinde ticaret, ziraat ve sanayinin ilerlemesini hiçbir zaman nazarlarından uzak tutmayan Padişah Hazretlerinin Bağdat hattının inşasına izin veren iradesinin, Osmanlı tebaası için bir “lutf-ı mahsûs” olduğunu ifade etti.

Ticaret Odası, Bağdat Demiryolu imtiyaz şartnamesinin diğerlerine göre farklı olduğunu belirterek, hazinenin, Osmanlı halkının yararlarına olan bütün hükümleri imtiyaz sözleşmesine koydurduğunu; güzergâhta bulunan yerleşim yerlerinin gelecekte sağlayacakları gelişmelerin de gözden uzak tutulmadığını söylüyordu. Önceki demiryolu sözleşmelerinde mevcut olmayan birçok faydalı hüküm Bağdat Demiryolu şartnamesinde vardı. Buna göre, bir ülkede nakliyat ne kadar çabuk ve ucuza yapılırsa, o ülkede ziraat, ticaret ve sanayi hızla gelişirdi. Hızlı ve ucuz nakliyat ticari büyümenin en önemli vasıtalarıydı. Bağdat Demiryolu sayesinde Suriye bölgesi, Halep, Musul, Bağdat ve Basra vilayetlerinin ipekli mensucatı ve diğer ürünleri ihraç edilecek, böylelikle ülke sanayii de gelişecekti. Bu bakımdan, şartnamede, Bağdat hattında çalışacak trenlerin hızının saatte 75 km. olarak tespit edilmesi ve sürat trenlerinin gece ve gündüz kesintisiz çalışmalarının öngörülmesi yerinde bir düşünceydi. Bağdat Demiryolu, Osmanlı başkentini Hint Okyanusu ile doğrudan doğruya temasa geçirecek büyük bir ulaşım projesiydi. Bu hattın yapımından elde edilecek faydaların sayılması mümkün değildi. Bağdat hattı sayesinde hal-i hazırda iş bulamayan birçok insana istihdam imkânları sağlanacak, Musul ve Diyarbakır taraflarında nakil araçları yokluğundan dolayı işletilemeyen kömür ve gaz madenleri aktif ve kullanılır hale getirilecekti. Hazinenin tarımsal ürünlerden aldığı aşar vergisi ile diğer vergi gelirleri artacak, ticari ilişkiler gelişecek ve böylece bölgeler zenginleşecekti. Bağdat Demiryolu’nun devreye girmesiyle metruk arazilerin bile ekonomiye kazandırılması sağlanacaktı. İnşaat

sözleşmesinin imzalanmasından sonra Avrupa borsalarındaki Osmanlı hisse senetleri ve tahvillerinin birden bire değer kazanması, Bağdat Demiryolu projesinin, Batı'da ne derece önemli bir iktisadi yatırım olarak görüldüğünün bir başka işaretiydi. Gerçekten de, Bağdat Demiryolu, Hicaz Demiryolu ile birlikte düşünüldüğünde, Anadolu, Arabistan ve bilhassa Irak bölgesinin siyasi ve ekonomik kaderini Osmanlı Devleti lehine değiştirmeye namzet bir projeydi. Bunun yanı sıra demiryolu, bölgesel ve uluslararası ticaret ve nakliyatın gelişmesi, ihracatın yükselmesi, şehirleşme sürecinin hızlanması, âtlı kaynakların değerlendirilmesi, merkez-çevre bütünleşmesinin güçlenmesi ve belki, hepsinden de önemlisi, Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da inisiyatif alabilecek güçlü bir konuma gelmesini sağlayacaktı⁷³.

İmtiyazın verilmesinden hemen sonra Konya'dan başlamak üzere arazi yapısı müsait olan 200 kilometrelik Konya-Bulgurlu hattı çabucak inşa edildi Fakat uzun bir süre çalışmalara ara verilmek zorunda kalındıktan sonra 1914 yılında bazı noksanlarla da olsa inşaat tamamlandı. Özellikle Pozanti'da sonra Torosları aşacak tünelin yapılamamış olması direkt bir bağlantıyı engellemişti. İkinci bir kesinti de Amanos dağlarının aşılammış olmasından dolayı meydana geliyordu. Bağdat Demiryolu tamamlanabilen hatları ile şu şekilde idi: Konya-Ulukışla 291 km; Durak-Mamure 115 km; Toprakkale-İskenderun 59 km; İslahiye-Resulayn 453 km; Bağdat-Samarra 119 km⁷⁴.

Bağdat Demiryolu, Doğu'ya doğru nüfuzunu yaymaya çalışan Almanya ile İngiltere arasında, sonucu I. Dünya Savaşı'na varacak olan amansız rekabetin başlıca sebeplerinden biri oldu. Kendilerini Osmanlı mirasının tabii varisleri olarak gören büyük devletler, Almanya'nın Osmanlı Devleti'ne destek vermesini kabullenemediler. Anadolu-Bağdat demiryolu projelerinin, ortaya atıldığı günden itibaren Osmanlı Devleti'ne önemli politik ve ekonomik faydalar sağladığı bir gerçektir.

Nitekim hattın askeri amaçlarla kullanılmasının yanı sıra, Anadolu hububatının İstanbul'a ve diğer liman kentlerine taşınarak devlet merkezinin ve önemli şehirlerin artık eskisi gibi Rus ve Bulgar buğdayına muhtaç olmaktan kurtarılmasında ve hat boyunca yerleştirilen yüz binlerce muhacirin Anadolu'nun demografik yapısında olduğu gibi ekonomisinde de önemli roller oynadığı söylenebilir. I. Dünya Savaşı'nın Osmanlı Devleti aleyhine sonuçlanmış olması, hattın inşasından beklenen çok yönlü ve uzun vadeli faydalarının ortaya çıkmasını engelleyen en temel faktör olmuştur¹⁷⁵.

Hamidiye-Hicaz Demiryolu

II. Abdülhamid Bağdat demiryolu yanında Hicaz Demiryolu gibi diğer büyük bir projeyi de gerçekleştirmeyi başardı. Hükmüdar Hicaz Demiryolu için şöyle düşünüyordu: *"Bizim için ehemmiyetli olan, Şam ile Mekke arasındaki demiryolunu en kısa zamanda inşa edebilmektir. Bu suretle karışıklık arttığında süratle asker göndermemiz mümkün olacaktır. Ehemmiyetli ikinci nokta da Müslümanlar arasındaki bağı öylesine kuvvetlendirmektir ki, İngiliz hainliği ve hilekârlığı bu sağlam kayaya çarparak parçalansın"*. Hicaz demiryolunun yapımına bu temel düşünce doğrultusunda girildi.

1891 yılında Cidde Evkaf Müdürü Ahmet İzzet Efendi Babıâli'ye gönderdiği bir raporda Şam'dan başlayarak Medine'ye kadar uzanacak bir demiryolu hattı yapıldığı takdirde Hicaz'a yönelecek dış saldırıların ve bölgede çıkabilecek isyanların önlenmesinin kolaylaşacağını belirtmiş, aynı zamanda hac yolculuklarının da daha kolay ve güvenli olarak yapılabileceğini ifade etmişti. Bu öneri II. Abdülhamid tarafından dikkate değer bulundu ve bu hattın yapılabilirliği konusunda uzmanların görüşüne başvuruldu. Gerçekten de Hicaz bölgesine demiryolu yapılması çok faydalı bulunmuştu.

Hicaz demiryolunun yapılması düşünülürken birkaç amaç güdülmüştü. Bunlar askeri, siyasi ve dini amaçlardı. Her şeyden önce demiryolu bölgeye asker sevkiyatını hızlandıracığından muhtemel ayaklanmalara ve dışarıdan yapılacak saldırılara karşı savunma rolü üstlenecekti. Askeri etkinliğin artması bölgedeki Osmanlı otoritesini de olumlu yönde etkileyecekti. Sadece savaş zamanlarında değil normal hallerde de Hicaz ve Yemen'e asker ve mühimmat sevkiyatı demiryoluyla yapılacak, böylece İngiltere'nin kontrolündeki Süveyş Kanalı'na duyulan ihtiyaç ortadan kalkacaktı. Demiryolu bölgeye canlılık getirecek, mal naklinin ve ticaretin kolaylaşması sayesinde insanların hayat standardı yükselecek, bayındırlık faaliyetleri ilerledikçe de birbirleriyle öteden beri düşman olan bedevi aşiretleri aralarındaki sürtüşmelere son vereceklerdi. Demiryolu hattı boyunca yeni yerleşim yerleri meydana geleceğinden göçebe kabileler yerleşme ve çalışma imkânına kavuşacaklardı. Bölgede varlığı bilinen petrol madeninin işletilmesi de demiryolu sayesinde mümkün olabilecekti. Bu düşünceler ön planda olmakla beraber kamuoyuna yapılan açıklamalarda projenin dini yönü daha fazla vurgulanmıştır. Özellikle hattın hac yolculuğunu kolaylaştırma amacıyla yapılacağı en çok üzerinde durulan konu olmuştur. Esas itibariyle işin bu yönü de önemlidir. Çünkü bir deve saatte üç kilometre yol yapabiliyordu ve günde 12 saat gidildiğinde kat edilen mesafe ancak 36 kilometre oluyordu. Hâlbuki tren bir saatte 36 kilometre gidebiliyordu. Bu hat sayesinde hac yolculuğu çok kısalacaktı.

Bütün bu avantajlar II. Abdülhamid'de, Hicaz demiryolunun hayata geçirilmesinin zaruri olduğu kanaatini uyandırdı. Dolayısıyla II. Abdülhamid 2 Mayıs 1900 tarihinde yayınladığı bir irade ile inşaatın başlamasını emretti. 1 Eylül 1900 tarihinden itibaren ise inşaat çalışmaları başladı. Hamidiye-Hicaz demiryolu adı verilen hat tamamen yerli kaynaklarla ve büyük oranda da yerli mühendis ve işçiler tarafından inşa

edilecekti. Aslında böyle büyük bir projenin Türkler tarafından gerçekleştirilebileceğine Avrupalılar pek inanmıyorlardı. Bölgeden başkentlerine rapor gönderen konsolosların raporları kendilerine göre haklı nedenlere de dayanıyordu. Çünkü Türkiye’de para yoktu. Demiryolu inşaatını gerçekleştirecek teknik kadrolar mevcut değildi. İşletmecilikte tecrübeli değillerdi. Hatta Şam’daki İngiliz Konsolosu Türklerin demiryolu yapamayacağı konusunda o kadar emindi ki gelişmeleri “ülkenin mali durumu karşısında o derece inanılmaz buldum ki rapor etmeyi bile lüzumsuz gördüm” şeklinde değerlendirecekti. Bütün bu argümanları öne süren Avrupalılar Osmanlı Devleti’nin, batı tekniği ve sermayesine başvurmadan Hamidiye-Hicaz Demiryolu inşaatına girişilmesini alaycı bir tavırla karşılamışlar ve gelişmeleri beklemeye başlamışlardı.

Hattın maliyeti için öngörülen rakam 4 milyon Osmanlı lirası idi. Gerçekten de sık sık bütçe açıkları veren Osmanlı maliyesinin bu miktarı karşılama imkânı yoktu. Fakat büyük bir kararlılıkla işe girişilmişti. Gerekirse böyle kutsal bir proje için Dünya Müslümanları da harekete geçirilecek ve toplanacak bağışlarla inşaata destek olunacaktı. Bu amaçla bir yardım komisyonu oluşturuldu. II. Abdülhamid burada da öncülük yaptı. 50 bin lira gibi önemli bir miktarı bağış olarak verdi. Yardım komisyonu ülke genelinde örgütlendi. Bu şekilde en yüksek mülki amirden muhtarlar ve imamlara kadar herkes işbirliği içinde gönüllü çalıştı. Toplanan paralar merkeze gönderildi. Padişah onayı olmadan hiçbir harcama yapılmıyor, bütün işlemler şeffaflıkla hallediliyordu. Bağış yapanlara madalya verilerek teşvik yapıldı. Ayrıca gazetelerde Hicaz demiryolu köşeleri açılarak bağışta bulunan herkesin isimleri listeler halinde sıralandı. İnşaatın her safhasında kamuoyu yapılan harcamalar hakkında bilgilendirilmişti.

Dünya Müslümanlarına projenin bir Osmanlı projesi değil dünya Müslümanlarının ortak eseri olduğu hatırlatıldı. Yurt

dışındaki Osmanlı temsilcileri, İslam ülkelerindeki resmi sivil birçok kişi kampanyaya destek verdi. Hindistan, Mısır, Rusya, Fas Müslümanları, Endonezya, Singapur, Güney Afrika, Tunus, Cezayir, Avrupa ve Amerika'daki İslam cemiyetleri bağışlarda bulundu. Fas Emiri, İran Şahı, Buhara Emiri yardım kervanına bizzat katıldılar.

Tek başına bağışlarla hattın tamamlanması mümkün olmadığından devlet memurlarının maaşlarından kesinti yapıldı. Resmi evrak ve kayıtlarda Hicaz Demiryolu vergisi alındı. Hattıra pulları çıkarıldı. Kurban derileri toplanarak geliri demiryolu masraflarına harcandı. Bu arada tamamlanarak işletmeye açılan ilk kısım hatlarından elde edilen hâsılat da diğer kısımların yapımında kullanıldı.

Demiryolu inşaatında 17 Türk, 12 Alman, 5 İtalyan, 5 Fransız, 2 Avusturyalı, bir Belçikalı ve bir Rum olmak üzere 43 mühendis çalışıyordu. İnşaat ilerledikçe Avrupalı mühendislerin sayısı azalırken Osmanlı mühendislerinin sayısı arttı ve edindikleri tecrübe sayesinde kutsal topraklardaki inşaat tamamen Müslüman mühendisler tarafından gerçekleştirildi. İşçiler büyük oranda askeri birliklerden sağlandı. Böylece işgücü maliyeti önemli oranda düşürüldü.

Demiryolu inşaatı Şam-Der'a arasında başladı ve 1903'te Amman'a, 1904'te Maan'a ulaşıldı. Demiryolunun lokomotif, vagon ray ve çelik travers gibi önemli makine ve malzemeleri Almanya, Belçika ve Amerika'dan sağlandı. Bazı yolcu vagonları Tersane-i Âmire'de yapıldı. 1.05 metre yani dar hat olarak inşa edilen demiryolu aşırı sıcaklar, kuraklık, su sıkıntısı, bedevilerin engellemeleri gibi olumsuz şartlara rağmen kısa sayılabilecek bir sürede tamamlandı. 1908 yılında Medine'ye ulaşılmıştı. Toplam 1464 kilometre olan Hamidiye-Hicaz Demiryolu 1 Eylül 1908 tarihinde yapılan bir törenle hizmete açıldı. Artan bedevi saldırıları yüzünden hat Mekke'ye kadar uzatılmadı. Hattın maliyeti öngörülenden de daha az olmuştu.

Toplam 3 milyon 66 lira ile hattın yapımı tamamlandı. Develerle 40 gün süren Şam-Medine güzergâhı trenle 72 saate indi. Yapımda bağışların katkısı gerçekten önemli idi. Ama her şeye rağmen bağışlar toplam maliyetin üçte birini karşılamış, üçte iki maliyet yine devlet imkânları kullanılarak sağlanmıştı. Bu arada yurt dışı bağışlar da önemli olmakla beraber bunların toplam bağışlara oranı % 10 civarında olmuştu.

Hamidiye-Hicaz Demiryolu'nun yapılması devletin otoritesini arttırdı. Aynı zamanda Avrupalılar Türklerin neleri başarabileceğini görmüş oldular. Times gazetesi bu konuda, "girişimin bütünü gösteriyor ki, Türkler belli bir ideale erişmek için büyük engelleri aşmak yeteneğine sahiptirler" değerlendirmesinde bulunmuştu. Başlangıçta sadece askeri-siyasi ve propaganda açılarından olayı değerlendiren batılı çevreler, inşaat tamamlanınca iktisat-teknik-terakki açılarından son derece başarılı bir örneğin karşılarında bulunduğunu fark etmişlerdi. Avrupa'nın kendi ölçüleri içinde dahi küçümsenemeyecek olan başarı, Osmanlı Devleti için büyük önem taşıyordu. Öyle ki proje, Avrupalıların Türkler demiryolu yapmayı başaramaz şeklinde önyargılı düşüncelerinin yıkılmasını sağlamıştı¹⁷⁶.

Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'da ve İslam âleminde prestijini son derece arttıran Hamidiye-Hicaz Demiryolu birçok başka uygulama gibi Ortadoğu'daki son Osmanlı politikalarının bir yansıması oldu. Ama ne yazık ki 1908'de tamamlanan bu büyük eser 1918'de Osmanlı Devleti'nin elinden çıktı.

II. Abdülhamid Döneminde İnşa Edilen Diğer Demiryolu Hatları

II. Abdülhamid döneminde Ortadoğu bölgesinde yapılan demiryolları sadece Hicaz ve Bağdat'la sınırlı kalmamıştı. Aynı dönemde bugünkü Suriye ve Lübnan coğrafyası ile Anadolu ve Balkanlarda yeni hatlar inşa edilip insanların hizmetine

sunuldu. Buna göre II. Abdülhamid döneminde yapılan diğer demiryolu hatları şunlardı:

Suriye hatları: Yafa-Kudüs 87 kilometre, 1889–1892 yılları arası. Beyrut-Şam-Müzeyrib 258 kilometre, 1892–1894 yılları arası. Riyad-Halep 332 kilometre, 1900–1906 yılları arası. Trablusşam-Humus 102 kilometre 1909–1911 yılları arası.

Anadolu hatları: İzmit-Ankara, 1888–1890 yılları arasında 486 kilometre olarak yapıldı. Eskişehir-Konya, 445 kilometre, 1893–1896 yılları arası inşa edildi. Arifiye-Adapazarı:1899 yılında yapılmış olup 9 kilometre uzunluğunda idi. Mudanya-Bursa: 41 kilometre 1891–1892 yılları arası inşa edildi.

İzmir-Aydın temdit hatları: Aydın-Dinar-Eğridir 342 kilometre, 1879–1912 yılları arası. Tire-Ödemiş-Çivril 137 kilometre, 1883–1911 yılları arası.

İzmir-Kasaba(Turgutlu) temdit hatları: Kasaba-Alaşehir 76 kilometre, 1885–1886 yılları arası. Manisa-Soma 92 kilometre, 1888–1890 yılları arası. Alaşehir-Afyon 252 kilometre, 1894–1896 yılları arası. Soma-Bandırma 184 kilometre, 1888–1890 yılları arası.

Balkan hatları: Selanik-Manastır hattı 219 kilometre, 1890–1894 yılları arası; Selanik-İstanbul iltisak hattı 510 kilometre, 1892–1896 yılları arası.

Sonuç itibariyle; Sultan II. Abdülhamid döneminde devlet imkânları yanında, büyük çoğunluğu Alman sermayesi ile olmak üzere toplam 5792 kilometre demiryolu yapılmıştır¹⁷⁷. Bu süreçte yabancı şirketlere 194 milyon kuruş kilometre garantisi ödendiği halde, aynı devrede aşar tahsilatının 254 milyon kuruşa yükselmesi sebebiyle, devletin 60 milyon kuruşluk bir menfaat sağladığı görülmektedir. Yine benzer şekilde, demiryolunun geçtiği bölgelerde zirai üretim iki misli civarında artmıştır¹⁷⁸. Görüldüğü üzere Sultan Hamid'in demiryolu politikası birkaç yönden ülke yararına sonuçlar meydana

getirmiştir. Bir taraftan demiryolu sayesinde ulaşım kolaylığı sağlanırken, diğer taraftan üretici, malını başka bölgelere rahatça gönderebileceğini görerek daha fazla üretim yapmıştır. Bunun getirisi ise üretim artışı ve toplumun refah düzeyinin yükselmesi olarak karşımıza çıkmaktadır ki, II. Abdülhamid'in en başarılı uygulamaları arasında yer alan hususlardan biri de demiryolu politikasıdır.

II. ABDÜLHAMİD'İN PETROL POLİTİKASI

Ortadoğu'da Petrol Savaşı

II. Abdülhamid döneminde Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'daki toprakları üzerinde bir takım oyunlar oynanmasının sebeplerinden biri de bölgedeki petrol yataklarıdır. İngilizler başlangıçta Ortadoğu ile sadece Hindistan yolu üzerinde olduğu için ilgilenmişlerse de, petrol rezervlerinin ortaya çıkması bu ilgiyi daha geniş boyutlu hale getirmişti. Bunun neticesinde büyük devletler arasında petrol kaynaklarını denetim altına almaya yönelik olarak müthiş bir rekabet yaşanmıştı. Bölgeye sızmak isteyen İngiltere, Osmanlı sınırları içinde bulunan Arap halkı kışkırtmaya başlamıştı. Müslümanlarca kutsal sayılan halifelüğün Arapların hakkı olduğu, Osmanlıların Arapları sömürdüğü yolunda propagandalar yaparak Arapların Osmanlılara saldırılarını sağlamıştı. Buna karşılık II. Abdülhamid Mısır'da Fransızlar ve İngilizler arasında yarattığı rekabeti, Basra Körfezi ve Mezopotamya'da Almanya ile İngiltere arasında yarattı. Bu suretle bölgede tek bir ülkenin güçlü hale gelmesinin önüne geçti.

Amerika'nın Pennsylvania eyaletinde Edwin Drake 1859 yılında mekanik kuyu delme yöntemini kullanarak petrolü insanoğlunun denetiminde yeryüzüne çıkarmayı başarmıştı. Bu buluş, insanlığın önüne petrol çağının kapısını aralamıştı.

İzleyen yıllarda bu teknolojinin yol açtığı üretimdeki patlama ve ani bolluk, bu maddenin kullanım alanlarını araştırmayı da özendirmişti. Bu bağlamda Amerikalı araştırmacılar petrolü ticari gemilerde yakıt olarak kullanma yollarını aramaya başlamışlardı. Bu arada aynı arayışlara İngilizler de girişmişlerdi. Mekanik kuyu delme yöntemi çok geçmeden Atlantik'in bu tarafında da kullanılmaya başlandı. Öncelikle Romanya'da uygulanan bu teknik sebebiyle kısa sürede İngiliz, Alman ve Fransız sermayesinin bölgenin petrol yataklarına hücum etmesine yol açtı. İlerleyen yıllarda ise Avrupalı petrol girişimcileri yeni petrol yatakları arayışı içine girdiler. Özellikle Bakü yöresi bu konuda önemli avantajlar sunmaktaydı. Hatta 1870 yılında bir işadaminin burada buharla çalışan kuyu delme makinesi kullanması ile ileri teknolojinin avantajlarından da faydalanılmıştı. Dolayısı ile burası da kısa sürede birçok iş adamı ve maceracının hücumuna uğradı.

Bakü petrollerinin zengin yatakları bu şekilde değerlendirilirken tarih sahnesine güçlü bir devlet olarak çıkan Almanya'nın bazı uzmanları 1871 yılında Musul ve Bağdat'ta yaptıkları gezide bölgede petrol yatakları bulunduğuna dair rapor hazırlamışlar, hatta bazı numuneler de almışlardı. Alman uzmanlar burada bol miktarda petrol bulunduğuna inanmakla birlikte maliyet yüksekliği ve nakliye güçlükleri sebebiyle Amerika ve Bakü petroleri ile rekabetin zorluğuna da değinmişlerdi. Aslında bu durum bölgeye petrolden dolayı olan ilginin daha ileri tarihlere sarkmasına yol açmıştı.

Esas itibariyle petrolün sahibi olan Osmanlılar ise aynı dönemde petrolün varlığından haberdar olmakla beraber ileri teknoloji kullanamamaktaydılar. Her şeye rağmen o yıllarda Bağdat Valisi olan Midhat Paşa petrol sızıntısının olduğu yatakların verimini yükseltme ve küçük kapasiteli bir rafineri kurma çabası içindedir.

Ortadoğu petrolleri için verilecek büyük mücadele esas itibariyle 1876'dan itibaren Osmanlı tahtına geçen II. Abdülhamid döneminde cereyan edecektir. Abdülhamid dünyadaki değişimi yakından takip ediyordu. O dönemlerde petrolün yeni kullanım alanları bulduğunun da farkındaydı. Artık motorlu taşıtlar yaygınlaşıyor ve bunlarda petrol kullanılıyordu. Donanmaları ile dünyayı idare etmeye çalışan İngilizler kömürle çalışan gemilerini artık daha pratik olan petrolle çalıştırmaya başlamışlardı. Abdülhamid bunların hepsini biliyor ve petrolün gelecekte stratejik bir silah olacağının hesabını yapıyordu. Bu yüzden Musul'un petrol arazilerini satın aldı ve Hazine-i Hassa'ya geçirdi.

Ama bu süreçten önce Osmanlı hükümetine petrol arama ve işletme için çeşitli başvurular yapılmaya başlanmıştı. Musul vilayetinde petrol arama imtiyazı 1883 yılında Tahsin Paşa'ya verildi. Tahsin Paşa bu konuda yatırım yapmaktan öte imtiyazını yabancılara satma peşinde olduğundan her hangi bir arama faaliyetine girişilmedi. Diğer taraftan 1887 yılında İskenderun bölgesinde petrol arama ve işletme imtiyazı Ahmet Necati Bey'e verildi. Ahmet Necati Bey de imtiyazını bir Alman-İngiliz şirketine devretti. Şirket çok derine inmeyen on kadar kuyu açtıysa da faaliyetlerini sürdüremedi. Bu arada Musul bölgesi yabancıların ilgisini çekmeye devam ediyordu. Yöreyi gezen Maunsel isimli bir İngiliz subayın raporuna göre 1888 yılında Mandali kasabası dolaylarında petrol sızıntılarının biriktiği kuyular hala faaldi ve buralardan toplanan petrol tulumlara doldurularak kervanlar ile aydınlatmada kullanılmak üzere Bağdat'a gönderiliyordu.

Görüldüğü üzere bölgede petrol çıkarılmakta ise de bu geri bir teknoloji ile az bir üretim şeklinde yapılabiliyordu. Çünkü Osmanlı Devleti'nin teknik imkânları bu konuda yetersizdi. Ayrıca arama yapmak için gerekli sermaye noksanlığı da kendini hep hissettiriyordu. Bu sebeple 1888 yılında,

Almanların sahibi olduğu ve Haydarpaşa-Ankara hattını inşa edecek Anadolu Osmanlı Demiryolu şirketi'ne dolaylı da olsa petrol arama imtiyazı verilmişti. Aslında şirketle yapılan mukavelede asıl hedef demiryolu inşası idi. Ama sۆzleřmede şirketin petrol dâhil her türlü madeni aramaya hakkı olduğundan da sۆz edilmişti. Bۆylece Ortadoğu topraklarında petrol işletme hakkını elde etmek için yabancı şirketlerin girişeceği bۆyk mücadelenin ilk adımı da atılmış oluyordu. Bu arada II. Abdülhamid 1889 yılında bir fermanla Musul vilayetindeki bütün petrol yataklarının işletme hakkının Hazine-i Hassa'ya ait olduğunu ilan etmiřti⁷⁹. İlginç olan hususlardan biri de şu idi. II. Abdülhamid'in şahsi hazinesi olan bu kurumun başına getirdiği kişi Agop Ohanes Kazazyan Paşa adlı bir Ermeni idi. Aslında bu şaşırtıcı değildi. II. Abdülhamid için önemli olan işini iyi yapan insanlarla çalışmaktı. Agop Paşa iyi bir iktisatçı olup Maliye Nazırlığı da yapmıştı. Padişaha iktisadi konularda danışmanlık da yapıyordu.

Petrol yataklarının Hazine-i Hassa bünyesine alınmasıyla, Musul'da petrol aranması ve işletilmesi bir şirkete verilecek olur ise, müzakerelerin padişahın güvendiği kişilerce yürütülmesi sۆz konusu olacaktı. Ayrıca, esas akla gelen bir durum daha vardı. Bu dönemde özellikle İngilizler Basra Körfezi'nde bir takım faaliyetlerde bulunarak Arap şeyhlerini kendi yanlarına çekmeye çalışıyorlar, diğer taraftan da buralardan Osmanlı Devleti'ni çıkarmanın hesaplarını yapıyorlardı. O yıllar itibariyle pek ihtimal dâhilinde olmasa da, bۆyle bir hadisenin meydana gelmesi halinde petrol bölgelerinin devlete ait değil de padişahın şahsına ait olması sonradan hak iddia edilmesini sağlayabilecekti.

II. Abdülhamid bu ferdandan sonra bölgedeki petrol üretimini arttırmak için Fransa'dan bir uzman getirtmişti. Fransa henüz petrol sanayisinde isim yapmamış bir ülke olmasına rağmen uzmanın Fransız olması sebepsiz değildi. Padişah

İngilizlere kesinlikle güvenmiyordu. Almanlara ise demiryolu o bölgelere ulaşmadan bu imkânı tanımak istemiyordu. Sonuçta Fransız uzman mevcut kuyuları derinleştirme çalışmaları yaptı ve verimi bir ölçüde arttırdı. Ayrıca ilkel de olsa kurulan bir rafineride petrol işlenmeye başladı.

Ortadoğu petroleri ile ilgili gelişmeler 1890'lı yıllarda yoğunlaştı. İngiltere bir taraftan Osmanlı hükümeti nezdinde girişim yaparken diğer taraftan Basra Körfezi'nden petrol bölgelerine yaklaşma ve buralara hâkim olma çabasını sürdürmekteydi. İngiltere önceleri Hindistan'ın güvenliği açısından daha sonra da petrol sebebiyle bölgeye olan ilgisini arttırmış, Umman, Bahreyn, Kuveyt şeyhlerini himayesi altına alabilmek için her türlü teşebbüslere girişmeye başlamıştı. Hindistan Genel Valisi Lord Curzon, Basra Körfezi'nin Hindistan'la denizden komşu olmasını gerekçe göstererek bu bölgede rakip kabul etmeyeceklerini söylemekteydi. İngiltere 1892'den itibaren Bahreyn'i himayesi altına aldığını iddia etmeye başladı. Hatta Bahreyn Şeyhi İsa Bin Ali ile yaptığı bir anlaşma ile şeyhlik topraklarının İngiltere himayesine alındığını ilan etti. Ayrıca bu himayesini bölgedeki diğer şeyhler üzerinde de yaygınlaştırmaya çalıştı.

İngiltere'nin bu girişimi üzerine İstanbul'dan Basra Valisi'ne gönderilen bir talimatta Bahreyn'in Osmanlı toprağı olmakta devam ettiği ve buna göre davranılması gerektiği hatırlatılmıştı. İngiltere ise Bahreyn karasularına donanma göndermiş ve iki taraf da daha ileri gidemeyerek mesele kılınmaya bırakılmıştı.

O günlerden birinde huzura çıkan İngiliz elçisi Anadolu, Suriye ve Hicaz topraklarının tarihin en büyük medeniyet beşiği olduğunu heyecanla anlattıktan sonra, buralarda arkeolojik kazılar yapılabilmesi için izin istemişti. Esas itibarıyla bölgedeki petrolden haberdar olan bu sebeple Musul ve civarındaki arazileri Hazine-i Hassa'ya dâhil eden II. Abdülhamid

için teklifin ardında yatan sebebi anlamak güç olmamıştı. İngiliz elçisi tarihi eser yanında buralarda yapılacak kazılarda definelerin de bulunabileceğini söylüyordu. Ayrıca yeraltından çıkacak eski paraların, testilerin, heykellerin define değerinde olacağını ilave ediyordu. Bunlara bakarak tarihi bilgileri değiştirecek çok önemli yeni bilgiler de temin edilebilecekti. II. Abdülhamid elçinin “aslında petrol araması yapmak” niyetinde olduğunu bilmekle birlikte kısa bir süre sonra gerekli izni verdi. Ardından da kazı yapacak İngiliz heyetinin sıkı bir şekilde takip edilmesi için emir verdi.

İngiliz kazı heyeti Musul ve Bağdat’ta çalışırken hedef şaşırtmak için bir de Kayseri’de kazı başlatmıştı. Yeraltından çıkarılan şeyler büyük bir itina ile numaralandırılıyor ve yetkililere teslim ediliyordu. İngiliz elçisi de sık sık padişahın huzuruna çıkarak kazılar hakkında teknik bilgiler veriyordu. İşte bu ziyaretlerden birinde Elçi Padişaha kazılardan çıkarıldığını söylediği sapı çok değerli taşlarla işli kırık bir kılıç getirmişti. Padişah kılıcı özenle aldı ve teşekkür edip ihsanda bulundu. Tabii hemen kılıç uzmanlara kontrol ettirildi. Tahmin edileceği gibi kılıca eski süsü verilmişti. Esas itibarıyla kazıları takip eden görevlilerin raporları da aynı istikamette idi. İngilizler Musul ve Bağdat’ta çanak çömlek değil petrol arıyorlardı. Bir süre sonra tekrar huzura çıkan elçi bu defa Suriye ve Hicaz topraklarının çöl olduğunu, halkın buralarda susuzluktan kıvrandığını, İngiltere hükümetinin buralarda insaniyet namına kuyular açtırmaya hazır olduğunu belirtmişti. Fakat oyunu devam ettirmenin anlamı yoktu. II. Abdülhamid kuyu açma izni vermediği gibi, arkeolojik kazı çalışmalarını da iptal edip İngiliz heyetini ülkesine geri gönderdi.

İngilizler böyle davranırken dost görünümündeki Almanların tavrı da farklı olmuyordu. 1898 Mart’ında Alman Büyükelçisi Marshall von Bieberstein bir rapor hazırlayarak Başbakanına sunmuştu. Bu raporda Osmanlı Devleti’nin Almanya

açısından cazip yönleri ve sunduğu fırsatlar vurgulanıyordu. Buna göre, Türkiye’de demiryolları, limanlar, köprüler, tramvay inşaatları ve elektrik yatırımları yapılabilirdi. Büyükelçi bu işlerde diğer ülkelerin rekabetinin de söz konusu olacağını belirtmekten geri kalmıyordu. Ama bütün bu rekabet ortamından sıyrılıp imtiyazların Almanlar tarafından alınması son derece önemliydi. Elçi bir hususu ise özellikle vurgulamıştı: “Bir hususu kendimiz için hak olarak görmeliyiz. O da Anadolu demiryollarındaki mevcut ayrıcalığımızın Dicle ve Fırat nehirleri üzerinden Basra Körfezi’ne kadar uzamasıdır”. Elçinin savunduğu bu görüşleri İmparator II. Wilhelm de aynen paylaşıyordu. Nitekim 1898 Ekim’inde Türkiye’ye ikinci ziyaretini gerçekleştirirken kafasının bir köşesinde Ortadoğu’da Alman çıkarlarının nasıl korunacağı hesabı vardı. Aynı hesabı II. Abdülhamid farklı bir şekilde yapıyor, gerek petrol arama gerekse de demiryolu imtiyazı anlamında uluslararası arenada bir çekişme alanı haline gelen Mezopotamya’da Osmanlı çıkarlarını korumak ve kollamak için Almanya’nın gücünden nasıl faydalanacağını düşünüyordu. II. Abdülhamid ziyaretin hemen öncesinde bir hamle yaparak Musul Vilayeti ’ne ilaveten, Bağdat Vilayeti sınırları dâhilindeki petrol madenlerinin arama ve işletme imtiyazının da Hazine-i Hassa’ya ait olduğunu bir irade ile duyurdu. İradede “birbiri ile komşu iki vilayette de petrol madeni mevcut olduğundan, bu madenlerin idarelerinin birleştirilmemeleri halinde bunlardan istifade edilemeyeceğinden, Musul ve Bağdat vilayetleri dâhilindeki petrol madenlerinin arama ve işletme imtiyazının Hazine-i Hassa’ya ait olduğundan” söz ediliyordu¹⁸⁰.

II. Wilhelm’in İstanbul’u ikinci ziyareti 18 Ekim 1898 tarihinde gerçekleşti. Alman İmparatoru ve İmparatoriçesi “Hohenzollern” yatıyla İstanbul’a gelip, top atışları ve “yaşa, varol” sesleri arasında Dolmabahçe’de karaya çıktılar. İlk günkü merasimlerden sonra 19 Ekim’de İmparator ve İmparatoriçe

İstanbul tarafına geçerek Eminönü'ndeki tarihi eserleri gezdiler. Bu çerçevede Topkapı Sarayı Hazine dairesinde mevcut kıymetli eşyalar görüldü. Bu arada Müze-i Hümayun da gezilerek antik eserlere göz atıldı. Sonra Kariye Camii ziyaret edildi. Seyahatin üçüncü günü İmparator, beraberinde Ertuğrul alayından askerler ve diğer yetkililer olduğu halde, atla surları gezdi. Eyüp, Yedikule, Edirnekapı, Topkapı civarındaki surlar büyük bir ilgiyle izlendi. İmparator Topkapı'dan yola devamla Fatih, Divanyolu, Bâbîâli yoluyla Sirkeci'ye geldi. Buradan vapura binerek Dolmabahçe Sarayı'na geçti. Bütün bu geziler sırasında kalabalık halk toplulukları sokaklara dökülerek İmparator ve İmparatoriçe'ye sevgi gösterilerinde bulunmuşlardı. Dördüncü gün Hereke'ye gidildi. Beşinci gün II. Abdülhamid'in resmi kabulü ve gala yemeği programı doldurdu. 22 Ekim 1898'de İmparator ve İmparatoriçe Hayfa'ya hareket ettiler. Bu ziyaret esas itibariyle II. Abdülhamid'in Ortadoğu'da çıkar çatışması içine girmiş büyük devletlere karşı bir hamle-siydi. Dolayısı ile görkemli olmasına özen gösteriliyordu. Gerçekten de öyle oldu. "Hohenzollern" yatı 25 Ekim'de Hayfa'ya ulaşmıştı. Yöneticileri, eşrafı ve ruhani reisleriyle bütün Suriye vilayeti İmparatoru görülmedik bir tantana ile karşıladı. Yol boyu resmi görevliler dışında, Katolik ve Protestan Alman kolonisi kendisine eşlik etti. İmparatora 127 Osmanlı memur ve askeri refakat ediyordu. Kendisini karşılamak için Hassa Ertuğrul Alayı önceden Hayfa'ya hareket etmiş, hepsine yeni üniformalar giydirmişti. İmparator 27 Ekim'de Yafa'dan hareket etti ve 29 Ekim'de atla Kudüs'e ulaştı. Burada imparatoru beldenin bütün ruhani reisleri karşıladı. Ruhani reislerin hepsine bol ihsanlar dağıttı. Sadece Protestanların değil, Katolik Almanların da imparatoru olduğunu göstermek için, Katoliklerin ruhani lideri Kardinal Piavi'ye en yüksek nişanlardan birini verdi. Buna karşılık Katolik misyon reisleri de "İmparatorun tarihi toprakları şereflendirmesinden kıvanç duyduklarını ve umutlarının arttığını" belittiler. İmparator hac seferi

sırasında, Filistin'deki Alman kolonisinin misyon reisleriyle ayrı ayrı görüştü, her birine vaat ve ihsanda bulundu. Ağlama duvarını, Rum kilisesini ve hatta Mescid-i Aksa'yı bile ziyaret etti. 31 Ekim'de Zeytin Dağı'ndaki Alman Kilisesini ayınla açtı. Sonra Hayfa'ya hareket etti. 12 Kasım'da Beyrut'a geldi. 13 Kasım'da buradan trenle Şam'a geçti. Emeviye Camii'nde Selahaddin Eyyubî'nin türbesini ziyaret edip onun hatırasına bir ziyaret plaketi çaktırdı. Şam'da yöneticilerin 'Hoşgeldiniz' dileklerine cevap olarak meşhur nutkunu söyledi: "*Burada bütün zamanların en kahraman askeri Salahaddin Eyyubî'nin mezarı önündeyim. Majesteleri Sultan Abdülhamid'e misafir-perverliğinden dolayı teşekkür borçluyum. Gerek Majeste Sultan, gerekse Halifesi olduğu Dünyanın her tarafındaki 300 milyon Müslüman bilsinler ki, Alman İmparatoru onların en iyi dostudur*". İmparator bütün Dünya Müslümanlarının koruyucusu olduğunu bu şekilde ilan ederek gezinin asıl amacını ortaya koymuş oluyordu. Görüldüğü üzere Wilhelm'i hoş tutarak gücünden faydalanmayı hesaplayan II. Abdülhamid amacına ulaşmış, Almanya nezdinde diğer emperyalist ülkelerin saldırılarını dengeleyecek bir güç bulmuştu.

İşte bu ortamda ve Bağdat Demiryolu imtiyazının verilmesi aşamasındaki tartışmalar arasında Almanlar da daha önce İngilizlerin yaptıklarına benzer şekilde, tarihi eser aramak için kazılar gerçekleştirme talepleri ile Padişaha başvuruda bulunmuşlardı. II. Abdülhamid kendilerine gerekli izni verdi fakat İngilizlerde olduğu gibi Almanların peşine de adamlarını taktı. Bunlar arasında yer alan Yaver Salahaddin Efendi bir süre sonra verdiği raporda Almanların da eski eser arama bahanesiyle petrol sondajları yaptıklarını duyurdu. Saray Başkâtibi ve Padişahın çok güvendiği bir kişi olan Tahsin Paşa bu durumu Alman İmparatoruna bildirmek gerektiğini ifade edince II. Abdülhamid "*Bırakalım arasınlar. Bulurlarsa petrolü ceplerinde götürmeyecekler ya. Buldukları kırk çanakları*

kendilerine veririz. Petrol müsaadesi almamış oldukları için petrolü de biz kullanırız” demişti. Aslında gerek Almanların gerekse İngilizlerin bu tutumları padişahın oldukça canını sıkıyordu. Keşke devlet kendi topraklarındaki petrolü çıkarabilseydi. Fakat teknik ve maddi imkânların yetersiz olması petrol çıkarılmasında yabancı devletlere bağımlı kalınmasına yol açıyordu. Bu durum aşikâr olduğundan meseleyi ülke için en elverişli şartlar çerçevesinde çözmek gerekiyordu. II. Abdülhamid Amerika’nın petrol araştırmaları konusunda ne derece ileri olduğunu biliyordu. İşte bu sebeple Yaveri Salahaddin Efendi’yi Amerika’ya gönderdi. Salahaddin Efendi yapacağı temaslarla Amerika’dan uzmanların gelip Musul’da petrol araştırmaları yapmalarını sağlamaya çalışacaktı. Fakat bu girişim sonuç vermedi. Amerika’da temas ettiği şirketler Musul petrolrollerine ilgi göstermediler. Salahaddin Bey’in padişaha sunduğu rapora göre Amerikalılar dünya ihtiyacına yetecek kadar petrol üretildiği kanaatindeydiler. Yeni kuyular açılması petrol fiyatlarının düşmesine sebep olabilirdi. Bu yüzden Musul petrolrolleri ilgilerini çekmiyordu.

Bu sırada Bağdat Demiryolu imtiyazını verilme süreci ilerlemeye başlamıştı. Bağdat Demiryolu imtiyazının Almanlara verilip hattın Basra Körfezi’ne ve Kuveyt’e kadar uzatılmasının düşünülmesi İngilizleri telaşa düşürdü. Lord Curzon bölgede seyahat yapıp nüfuzunu artırmaya çabalarken, Kuveyt kaymakamlığına getirilmiş olan Mübarek Essabah Osmanlı hâkimiyetinden kurtulmanın bir aracı olarak İngiliz himayesini tercih ediyordu. Nitekim, İngilizler 1899 yılında Mübarek Essabah’la bir mukavele yaptılar. Buna göre Şeyh İngiliz hükümetinin muvafakati olmadıkça hiçbir hükümetin temsilcisini kabul etmemeyi, kendi topraklarından herhangi bir parçayı İngiltere’den başka devlete terk etmemeyi veya kiralamamayı taahhüt ediyor, buna karşılık İngiltere kendisine yardım yapma ve silah temin etme sözü veriyordu. Osmanlı

Devleti bu mukaveleyi tanımadığı gibi Essabah'a karşı rakibi İbnürreşid'e destek verdi. Bu arada Bağdat demiryolunu Basra'ya kadar uzatmak isteyen Almanya da İngiliz taraftarı Essabah'ın aleyhinde bulunuyordu. Mübarek Essabah'ın Kuveyt'ten atılması amacıyla 6. Ordu Müşiri Fevzi Paşa Bağdat'tan Kuveyt üzerine yürüdü. Şeyh Mübarek ise İngiltere'den yardım istedi. Kuveyt'e iki İngiliz savaş gemisi geldi. İngiliz komutan karaya asker çıkarırlarsa Kuveyt'te resmen İngiliz himayesini ilan edeceğini belirtti. Bunun üzerine taraflar eski statüko üzerinde mutabık kaldılar (1901). İngiltere bu tarihten sonra çeşitli vesilelerle Kuveyt'i himayesi altına alma çabalarını sürdürdü. II. Abdülhamid İngiltere'nin bu girişimlerini her defasında boşa çıkardı.

Diğer taraftan Almanlarla Bağdat demiryolu müzakere-leri devam ediyordu. 1903 yılında yapılan bir mukavele ile imtiyaz Almanlara verilirken hattın geçeceği yerlerin 20 kilometre dâhilinde maden ve petrol yataklarını arama hakkı da Almanlara verilmişti. Bunun hemen öncesinde ise (Kasım 1902) II. Abdülhamid üçüncü bir fermanla Musul petrol bölgelerinin Hazine-i Hassa'ya ait olduğunu tekrar teyit etmişti⁸¹. Gelişmelerden rahatsız olan İngiliz elçisi O'Connor hükümete gönderdiği raporda (Nisan 1903) bu proje karşısında ülkesinin izlemesi gereken tutuma değinmişti. Elçiye göre Bağdat demiryolunun Almanlar tarafından inşası İngiliz çıkarları açısından ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Ayrıca Almanlar demiryolu dışında da birçok avantajlar elde etmişlerdir. Hattın her iki tarafında maden arama hakları elde edilmesi, Fırat ve Dicle'de gemi işletme hakkı, Basra Körfezi'nde ticari bir liman, Mezopotamya'nın sulanması gibi imtiyazlar bunun içindir. O'Connor sonuç olarak şunları da ifade etmişti: *"Bu sularda İngiliz denizciliği ile rekabet etme imkânı elde etmek ve Basra Körfezi'ndeki İngiliz gemi işletmeciliğinin ayrıcalıklı durumunu ortadan kaldırmak için her türlü gayretin sarf*

edileceğinden şüphe edilmemelidir. Ayrıca, Dicle vadisinde yabancı devletlerin hâkimiyeti, Batı İran'daki İngiliz nüfuzunu etkileyeceği gibi, ülkenin gelişmesi ile bu kadar yakından ilgili bir projeden İngiltere'nin dışlanması da bu ülkenin Anadolu'daki durumunu ve prestijini sarsacaktır”.

İngiltere bu rapordan sonra Basra Körfezi'nde her türlü çıkarlarını korumaya kararlı olduğunu açıkladı. Diğer yandan da Musul petrolleri işletme imtiyazı için İstanbul'a Nichols isimli girişimci gönderilmişti. Nichols bir yandan kendi açısından imtiyaz taleplerinde bulunurken diğer yandan da İngiliz hükümetinden girişimlerine siyasi destek vermesini de istemişti. İngiltere'den siyasi destek de sağlayan Nichols İstanbul'da Osmanlı Petrol Şirketi adıyla bir şirket oluşturdu. İngiltere'ye gönderdiği raporda biraz harcama yaptığı takdirde resmi makamlardan petrol imtiyazı koparabileceğini belirtmişti. Bu arada asıl niyetlerini gizleyerek petrol araması yapmak isteyenler de olmuyor değildi. Nitekim yine 1903 yılında bir Rus girişimci, Musul ve Bağdat vilayetlerinde arkeolojik ve coğrafi incelemelerde bulunmak üzere bir bilim heyeti göndermek için izin talep etmişti. Fakat bölgedeki arkeolojik kazıların ne amaca yönelik olduğu çok iyi bilindiğinden Sultan Hamid bu isteği reddetmişti.

Musul petrolleri için İngiltere ve Rusya bu tür faaliyetler içinde bulunurken Almanya bir adım önde olarak avantajlı bir konumdaydı. Çünkü Alman sermayeli Anadolu Demiryolu Şirketi ile yapılan Bağdat Demiryolu anlaşmasında petrol arama hakkının şirkete ait olduğu teyit edilmişti. İşte şirket bu avantajı kullandı ve Hazine-i Hassa Nezareti ile görüşmelere başladı. Sonuçta 1904 yılında Hazine-i Hassa Nezareti adına Ohannes Sakızyan Paşa ile Şirket Genel Müdürü Zander arasında Musul ve Bağdat vilayetlerinde petrol aranmasına ilişkin sözleşme imzalandı. Sözleşme ile şirkete Musul ve Bağdat vilayetlerinde petrol için incelemelerde bulunmak üzere

bir yıl süre veriliyordu. Bu incelemeler sonucu petrol bulunur ve şirket bu yatakları işletmek isterse çıkarılacak ayrı bir fermanla 40 yıllık özel bir imtiyaz anlaşması yapılacaktı. Ancak bu anlaşma imzalandıktan sonra söz konusu yatakların işletilmesi Hazine-i Hassa Nezareti'nin denetiminde ve onunla işbirliği halinde yürütülecekti. Bundan sonra şirket bir uzman grubunu bölgeye gönderdi.

Ancak sözleşmede arazi çalışmaları için verilen bir yıllık süre dolmasına rağmen Şirket çalışmalarını bir türlü tamamlayamadı. Demiryolu konusunda uzmanlaşmış bulunan Anadolu Demiryolu Şirketi petrol konusunda aynı başarıyı gösteremiyordu. Bunun üzerine Hazine-i Hassa Nazırı Ohannes Sakızyan Paşa şirketi uyardı. Şirket gecikmeli olarak verdiği cevapta araziden topladıkları örneklerin tahlillerinin uzadığından söz ederek ek süre istemişti. Ohannes Paşa bu isteği II. Abdülhamid'e duyurdu. Padişah bir an önce petrol üretimine geçilmesini arzu ediyordu. Fakat bu aşamada Almanlarla sözleşme yapıldığından onlarla devam etmekten başka çare yoktu. Dolayısı ile imtiyazı bir yıl uzattı. Fakat Almanlar yine ağırdan alıyorlardı. Hazine-i Hassa 1906 Temmuz'unda bir yazı ile Anadolu Demiryolu Şirketi'ni yine uyardı ve yükümlülüklerini hatırlattı. Şirketin cevabı yine tatminkâr değildi. Şirkete göre uzmanlar çok umut verici raporlar hazırlamışlardı ama yatırıma girişmeden önce işi garantiye almak için ilave çalışmalara ihtiyaç duyulmaktaydı. Bir de o ana kadar yürütülen çalışmalarda harcanan 340 bin frangın yeterli olmadığı belirtiliyordu. Bundan sonra test kuyuları açılması için çok daha fazla kaynağa ihtiyaç olduğundan Hazine-i Hassa da masraflara katılmalıydı.

Anlaşıldığı kadarıyla Almanlar petrol işini yürütemeyeceklerdi. Ama zaman kazanmak isteyen şirket yeni tekliflerle ortaya çıktı. Kurulacak petrol şirketine Hazine-i Hassa'nın da ortak olmasını önerdi. Ama kârdan pay almaya geldiğinde

Hazine-i Hassa'nın oranı düşük tutulmuştu. Ayrıca daha önceki sözleşmede sadece Musul petrolleri için imtiyaz verilmişken, bu defa Osmanlı coğrafyasındaki bütün petrol yatakları için imtiyaz talep edilmekteydi. Ohannes Paşa önerilerin bu şekilde kabul edilemeyeceği kanaatinde idi. Bununla beraber 1907 Mart'ında II. Abdülhamid'e şirketin taslak sözleşmesinde söz edilen önerileri sundu. Doğal olarak kabul görmeyen bu önerilerden sonra Anadolu demiryolu Şirketi ile Musul petrolleri için yapılmış olan sözleşmenin de bir hükmü kalmadı. Yıllardır yabancı şirketlerin imtiyazını alabilmek için mücadele verdikleri Musul petrollerini çıkarma hakkını kazandığı halde Alman şirketi Osmanlı Devleti'ni üç yıl oyalamış, sonunda işi başaramamıştı. Anlaşıldığı kadarıyla Almanlar bu konuda sermaye sıkıntısı çekmişlerdi¹⁸².

Alman şirketi ile sözleşmenin devam ettiği sürede İngilizler de işin peşini bırakmak istememiş ve imtiyazın peşinde koşmuşlardı. Fakat sözleşmenin devam ediyor olması İngilizlerle her hangi bir anlaşma yapılmasının önüne geçmişti. Sultan II. Abdülhamid son bir çare olarak Japonya'dan petrol uzmanları getirtmek istedi. Japonya bu talebi olumlu bularak uzman göndermeyi kabul etti. Fakat bu sırada iç siyasi gelişmeler ön plana geçmiş, II. Meşrutiyet'in ilanı ile İttihat ve Terakki iktidara gelmiş, birkaç ay sonra ise II. Abdülhamid tahttan indirilmişti.

II. ABDÜLHAMİD'İN FİLİSTİN POLİTİKASI: DIŞ BORÇLARDA YENİ BİR İNDİRİM SAĞLANIYOR

1 9. yüzyılın ikinci yarısında Avrupa'da hızlanan milliyetçilik hareketleri anti-semitizm adı verilen Yahudi düşmanlığını da beraberinde getirmişti. Eskiden beri Yahudileri sevmeyen Avrupa ülkelerinde Yahudi aleyhtarlığı birden şiddetlendi. Bu ülkelerden biri de, yaklaşık beş milyon Yahudi'yi barındıran Rusya idi. Rusya'da Yahudilere ikinci sınıf vatandaş muamelesi yapılmaktaydı. Yahudiler bulundukları şehirlerde, diğer Ruslardan ayrı olarak Getto adı verilen yerleşim merkezlerinde yaşıyorlardı.

1881 yılında Çar II. Aleksandr'ın öldürülmesi üzerine Rusya'daki Yahudi düşmanlığı iyice arttı. Yahudilere saldırılar başladı. Bu olay Yahudilerin kitleler halinde Rusya'dan göç etmelerine sebep oldu. Çoğunluğu Amerika Birleşik Devletleri'ne yönelik olan bu göçler sırasında 5 bin kadar kişi de Filistin'e gitti. Bu tarihlerde Filistin'de 430 bin Müslüman, 55 bin Hıristiyan ve 35 bini Yahudi olmak üzere 520 bin civarında insan yaşıyordu.

Rusya'dan sonra Romanya'da da Yahudi düşmanlığı başladı. Bunun üzerine gerek Romanya'dan, gerekse Avrupa'nın diğer ülkelerinden Yahudiler, kendilerine güvenli ülkeler aramak

amacıyla göç ettiler. 1880–1914 yılları arasında birçok Avrupa ülkesinden 3 milyon civarında Yahudi Amerika'ya gitti.

Rusya'da ortaya çıkan anti-semitizm faaliyetleri Yahudileri çeşitli arayışlara itti ve vaat edilmiş topraklar olarak kabul ettikleri Filistin'de bir Yahudi devleti kurulmasını hedefleyen Siyonizm hareketi ortaya çıktı. Hedef alınan yer Filistin olunca konu Osmanlı Devleti'ni de ilgilendiriyordu. Osmanlı Devleti Yahudi göçlerinin meydana geldiği dönemde, bu göçlere karşı engelleyici tedbirler almayı ihmal etmemişti. Nitekim II. Abdülhamid göçmen Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerine izin vermediği gibi, Osmanlı vatandaşı olan Yahudilerin dahi Filistin'den toprak satın almalarını yasakladı. Hac amaçlı olarak Kudüs'ü ziyaret edecek Yahudiler ise, Osmanlı konsolosluklarından vize almak, Filistin'e girerken geri döneceklerine dair teminat parası yatırmak ve girişlerinden itibaren otuz gün içinde Filistin'i terk etmek mecburiyetinde tutuldular. Osmanlı Devleti'nin aldığı sıkı tedbirlere rağmen, Siyonistler Filistin'e yerleşebilmek için her türlü yöntemi denemeye başladılar. Siyonist lider Theodor Herzl, II. Abdülhamid'e yaptığı tekliflerde, Filistin'e Yahudilerin yerleşmesine izin verilmesi karşılığında maddi çıkarlar sağlamayı vaat etti. Sultan Abdülhamid, araçlar kanalıyla yapılan bu önerilere sürekli direndi. Filistin'e Yahudilerin yerleşmesine şiddetle karşı çıktı. Aracılarından biri olan Polonyalı asilzade Newlinski'ye şunları söyledi: *"Eğer Bay Herzl senin benim arkadaşım olduğun gibi arkadaşın ise, ona söyle bu konuda ikinci bir adım atmasın. Ben bir karış dahi olsa toprak satmam. Türk imparatorluğu bana ait değildir, Türk milletininindir. Ben onun hiçbir parçasını vermem. Bırakalım Yahudiler milyarlarını saklasınlar, benim imparatorluğum parçalandığı zaman onlar Filistin'i hiç karşılıksız ele geçirebilirler. Fakat, yalnız bizim cesetlerimiz taksim edilebilir. Ben canlı bir beden üzerinde ameliyat yapılmasına müsaade edemem"*.

II. Abdülhamid'in bu tutumu hükümdarlığı süresince devam etti. Bu arada Siyonist lider Theodor Herzl girişimlerine devam ediyordu. Aracılarla haber göndererek Sultan Hamid'le görüşmek istedi. Bu süreç içinde II. Abdülhamid'in Theodor Herzl ile olan münasebetinde en fazla dikkati çekmesi gereken mesele Tevhid-i Düyun (borçların birleştirilmesi) olayıdır. Padişahın ileriye yönelik bir takım planları vardı ve bunları hayata geçirmeye çalışıyordu. II. Abdülhamid'i esas rahatsız eden kapitülasyonlardı. Nitekim birçok iradesinde bu konuya eğilmiş, yabancı imtiyazlarının ülkeye ne kadar zarar verdiğini belirtmişti. Fakat kapitülasyonların kaldırılması kolay değildi. Zamanında bu avantajı eline geçirmiş olan devletler bundan dolayı sahip oldukları imtiyazları sonuna kadar hatta suistimal edecek derecede kullanıyorlar ve Osmanlı Devleti'nin zarar görmesine yol açıyorlardı. Ayrıca kapitülasyonların devleti aciz gösteren bir yönü de vardı. İşte iddialı bir devlet başkanı olarak II. Abdülhamid kapitülasyonları kaldırmak istiyordu.

Bunun için akla gelen ilk formül bu hakka sahip ülkelerin tamamını ikna edip kapitülasyonların kaldırılmasına razı olmalarını sağlamaktı. Fakat bu mümkün görünmüyordu. İkili görüşmelerde her ülke "diğerleri razı olursa biz de oluruz" şeklinde bir argüman ortaya koyuyor, fakat hiçbir zaman hep birlikte harekete geçme ihtiyacı hissetmiyorlardı. Aslında bu bir oyalama taktiği idi ve büyük devletler açısından gayet güzel işliyordu. Dolayısı ile devletleri ikna etme formülünün işe yaramayacağı açıktı. Bunun farkında olan II. Abdülhamid kapitülasyonları kaldırmanın en gerçekçi yolunun ülkenin güçlü olmasından geçtiğini biliyordu. Bunun için de dış borçları bir şekilde bitirmeliydi. Dolayısı ile çabalarını bu alanda yoğunlaştırdı.

Hatırlanacağı üzere 1881 yılında o ana kadar birikmiş olan 252 milyon liralık borç 125 milyon liraya düşürtmüştü. II. Abdülhamid padişahlığı boyunca kalan borçların ödenmesi için

gayret sarfetmişti. Ama bir yandan da demiryolları yapımı veya ülkenin kalkınması için gereken diğer yatırımlar için yeni borçlanmalar da yapılyordu. Fakat bunların şartlarını ağır olmamasına dikkat ediliyor, alınan borçlar da ihtiyaç duyulan alanlarda kullanılıyordu.

Bu arada padişah yeni bir hamle ile dış borçları birleştirip(Tevhid-i Düyun) tekrar indirim yaptıрма arayışı içine girdi. Düyûn-ı Umûmiyye ile bu yönde temaslar başladı. Bu esnada ise Theodor Herzl Yahudiler için Filistin’de bir yurt edinme arayışı sürecine hız vermişti. 1896 ve 1898 yıllarındaki İstanbul seyahatleri olumlu geçmemiş ve Herzl Abdülhamid’den müspet bir sinyal alamamıştı. Fakat ısrarla konunun takipçisi oluyor ve Padişahla yüz yüze görüşmenin çarelerini araştırıyordu. Hatta Mayıs 1899’da Hariciye Nezareti Müsteşarı Artin Paşa’ya bir mektup yazıp, bazı Avrupa hükümetleri ve ahalisi tarafından baskı altında tutulan yüz binlerce Yahudi’nin başka ülkelere göçüne yardımcı olmak amacıyla Viyana, Londra ve Paris’te büyük şirketler kurulduğundan söz etmiş, Osmanlı Devleti için bir mali planı olduğunu söylemiş, bu konuda Sultan II. Abdülhamid’in yardımlarına ihtiyacı olduğunu ve Padişah hazretleri tarafından kabul edilmesi halinde İstanbul’a gelip ayaklarına yüz sürmeye hazır olduğunu belirtmişti¹⁸³.

İşte bu dönem II. Abdülhamid’in Düyûn-ı Umûmiyye ile borç indirimi yani Tevhid-i Düyun görüşmelerine denk düşmektedir. Dolayısı ile 1900 yılı ve sonrasında Abdülhamid Herzl’e daha farklı yaklaşımaya başlamıştır. Düyûn-ı Umûmiyye ile olan temaslarda Herzl pekâlâ işe yarayabilecektir. İşte Filistin meselesine bu açıdan yaklaşıldığında, yani borçlarda yeni bir indirim arayışının, 1900 yılından sonra yaşanan gelişmeler üzerindeki etkisi dikkate alındığında olay daha iyi anlaşılabilecektir.

1900 yılında Osmanlı Devleti'nin borçlanma arayışı içine girmesi Theodor Herzl'i II. Abdülhamid'le görüşebilme konusunda yeniden umutlandırmıştı. Bu defa aracı olarak II. Abdülhamid'le şahsi dostluğu olan Vambery'den yardım alacaktı. 8 Mayıs 1901'de Vambery Herzl'e Abdülhamid tarafından kabul edileceğini kesin olarak duyurdu. Yalnız Padişah Herzl'i bir Siyonist olarak değil dünyadaki Yahudilerin lideri ve meşhur bir gazeteci olarak kabul edecekti. Herzl 17 Mayıs 1901 tarihinde Cuma selamlığından sonra padişah tarafından kabul edildi. Görüşme sırasında Theodor Herzl'in Filistin'den toprak satın alma tarzında bir talebi hiçbir şekilde gündeme getirmedeği görülüyor.

Genel anlamda konuşulanları değerlendirdiğimizde ise şunu görürüz. Padişah'ın onayını almadan Filistin'e Yahudi yerleşmesinin olamayacağına inanan Theodor Herzl güven verici konuşmalar yaparak II. Abdülhamid'in itimadını kazanmaya çalışmaktadır. Nitekim Yahudilerin Osmanlı Devleti'nde yatırımlar yaparak ülkenin refah seviyesinin artmasına yardımcı olacaklarını ifade etmesi, bu anlamda padişahı olumlu etkileyecek bir söylem biçimidir. Nitekim Herzl konuşmalarında ağırlığı bu noktaya vermiştir. Bir de Herzl'in, Padişah'ın Yahudilere iyi davranmasını ve onlara karşı muhabbet hisleleriyle dolu olmasını öne çıkardığı görülmektedir. Kendileri tarafından yapılacak artı bazı jestlerle Yahudilerin Filistin'e yerleşmelerini sağlayacak kararın çıkabileceğini ummakta ama Padişah'ın karşısında bunu direkt olarak dile getirmemektedir.

Ülkeyi borç yükünden kurtarmaya çalışan II. Abdülhamid ise Theodor Herzl nezdinde Avrupalı alacaklılara karşı bir denge unsuru oluşturmaya çalışmaktadır. Bu konuda Herzl başarılı olursa bu aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin başarısı olacaktır. Başarılı olamadığı takdirde ise zaten mevcut olan durum devam edecektir. Yani bu işte zarara uğramak ihtimali yoktur. Ama kazançlı çıkabilme her zaman ihtimal dâhilindedir.

II. Abdülhamid gibi zeki ve dengeleri kollayarak politika üretmesini çok iyi başaran bir Padişahın bu fırsatı değerlendirmemesi düşünülemezdi. Nitekim değerlendirmiş ve gelişmeler devlet lehine önemli bir kazanç sağlanması şeklinde tecelli etmiştir. Çünkü Sultan Hamid borçları birleştirme operasyonu yaparak, Osmanlı Devleti mevcut borçlarını 75 milyon liradan 32 milyon liraya düşürdü ve bu şekilde bir kalemde toplanan borçlar yeniden yapılandırılmış oldu. II. Abdülhamid ileriki yıllarda da, kafasındaki plan doğrultusunda, borçların ödenmesi için özel bir çaba sarfetti. Nitekim II. Meşrutiyet'in ilan edildiği ve giderek kendisinin devre dışı kalacağı 1908 yılında, dış borçlar 25 milyon liraya inmişti ki, bunun anlamı borç miktarının devletin bir yıllık gelirlerine denk düşecek şekilde azaltılmış olmasıdır. II. Abdülhamid'in iflas etmiş bir ülke devraldığı 1876 yılında, borç miktarının bir yıllık gelirin on dört katı olduğunu belirtecek olursak gelinen noktanın ne kadar önemli olduğu kolaylıkla anlaşılır.

Borçların yapılandırılması gerçekleştikten sonra Sultan Hamid'in Theodore Herzl'e mesafeli olduğu gözlenmektedir. Nitekim 1903 yılına ait "çok önemli ve acele" kaydıyla yazılmış bir belge Theodore Herzl ile irtibatın artık kesilmiş olduğunu gösteriyor. Belgede, *"bundan yedi-sekiz sene önce Halil Rıfat Paşa'nın Sadaretinin ilk yıllarında Neue Freie Presse gazetesinin başyazarı ve Avrupa'da bütün Yahudileri birleşmeye davet eden Siyonist cemiyetin başkanı Doktor Herzl İstanbul'a gelmiş, bazı ileri gelenlere ve vekillere başvurarak söz konusu cemiyetin Kudüs mukabilinde devletin bütün borçlarını ödeyebileceği teklifinde bulunmuştu"* denilmekte ve yazı şöyle devam etmekteydi: *"O zaman zat-ı şahanelerinin kesin emirleri gereği bu şahısla görüşülmesi yasaklanmış ve herif defolup gitmişti. Geçen zaman içinde Siyonistler her türlü teşebbüste bulundular ve Doktor Herzl bu kere de İstanbul'a bir özel temsilci gönderdi. Neue Freie Presse*

*gazetesinin Avusturya diplomasisince nüfuz ve ehemmiyeti ve söz konusu cemiyetin büyük fedakârlıkları bilhassa dikkat çekicidir. İstanbul'da komisyonların, imtiyazların hep para ile bittiğini öğrenen Yahudilerin çiftliğini beyana gerek olmadıgından, özel temsilcinin katiyen ve katiyen kabul edilmemesi ve dinlenilmemesi için lazım gelen yetkililerin en etkili şekilde uyandırılması gerekmektedir*⁸⁴.

Belgeden anlaşıldığına göre artık Theodore Herzl'e ihtiyaç kalmamıştır. Bunun bir diğer anlamı, Düyûn-u Umumiyye ile borçların birleştirilmesi müzakereleri tamamlanmış ve hatırı sayılır bir indirim yaptırdıktan sonra borçlar yeniden yapılandırılmıştır. Bu sebeple de II. Abdülhamid artık Theodore Herzl'i muhatap olarak kabul etmek istememektedir. Hatta kullanılan ağır ifadelere bakılırsa, muhatap olunduğu dönemlerde de sanki zoraki bir diyalog oluşturulmuştur⁸⁵.

Açıkça görüldüğü üzere II. Abdülhamid'in Theodore Herzl ile olan münasebetlerinde Osmanlı borçları önemli bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Netice itibariyle, borç meselesinde Herzl'in devrede olması Padişahın elini güçlendirmiş ve bu işi olumlu sonuçlandırabilmiştir. II. Abdülhamid yıllar sonra, tahttan indirilerek götürüldüğü Selanik'te, Doktoru Atıf Hüseyin Bey'e bu mesele ile ilgili olarak şunları anlatmıştı: *"Londra'da pek çok Yahudi zengin lordlar vardır. Paraları çok olduğundan lord olmuşlar. Hatta krallar bunların evlerine giderler, ziyaret ederler, yerler içerler, oyun oynarlar. Bütün servet bunların ellerindedir. İngiltere'de nüfuzları çoktur. Avusturya'da da vardır. Almanya'da da vardır. Lakin o kadar nüfuzları yoktur. Almanya'da bir Musevi mülazım rütbesi bile alamaz. Musevilerin de birçok cihetlerde kabiliyetleri vardır. Pek dindar, mutaassıptırlar. Onların da bizim memleketimizde bir maksatları vardır. Yafa, Kudüs cihetlerinde arazi satın almak isterler. Zannedersen şimdi alabilirler. Viyana'da çıkan Neue Freie Presse gazetesinin başyazarı*

vardır. Yahudi idi. Âlim bir adam idi. Bir vakit onu bana bu zengin Museviler mebus gönderdiler. Yafa, Kudüs taraflarında arazi satın alıp Yahudileri her taraftan oraya iskân etmek istediler. Adeta orada bir hükümet tesis etmek istediler. Teklifleri de devletin Düyyûn-u Umumiyye'sini kâmilenden deruhte etmek idi. Güzel bir şey. Zira Düyyûn-u Umumiyye, bir gün gelir de borçlarımızı ödeyemezsek devletin maliyesini murakabeye almak gibi bir tehlike mevcuttur. Ben o zaman onlara bazı şartlar teklif ettim. Sonra bu adam öldü. Bilahare inkılâp oldu. İş natamam kaldı”¹⁸⁶

II. ABDÜLHAMİD'İN FOTOĞRAF MERAKI

I I. Abdülhamid'in fotoğraf merakını birkaç yönden değerlendirmek gerekir. Öncelikle teknolojiye meraklı bir insandır. Dolayısı ile o yıllarda dünyada ortaya çıkan teknolojik aletleri kullanmayı seviyor ve önemsiyordu. Fotoğraf merakının bir yönü bu açıdan değerlendirilebilir. Aynı dönemlerde, Dünya'da ortaya çıkan bir takım elektronik aletleri de merak edip araştırdığı ve bunları kullanmak amacıyla Yıldız Sarayı'na getirttiği bir gerçektir. Bu bağlamda elektrikle işleyen sandal ve elektrikli araba sipariş edip Saray'da kullandığını biliyoruz. Tabii teknoloji merakı işin bir yönü.

Esas olarak fotoğraflarla ilgilenmesini, onun devleti idare etme anlayışında aramak lazımdır. Bilindiği üzere genellikle Yıldız Sarayı'ndan ayrılmaz, sadece özel günler ve bazı merasimler vesilesi ile Saray'ın dışına çıkardı. Ama bu durum her şeyden haberdar olmasına engel değildi. İşte bu geniş coğrafyada olan bitenlerden haberdar olmanın bir yöntemi olarak fotoğraflardan yararlanıyordu. Ülkede olan bitenleri ve imar faaliyetlerini gözlemlemek amacıyla ülkenin her tarafından fotoğraf çektirir ve bunlara bakarak değerlendirmelerde bulunur, kararlar alırdı.

Mesela Elazığ vilayet konağı açılışının fotoğraflarına baktıktan sonra, sofra takımlarının çok zevksiz olduğuna yönünde yetkilileri eleştirmiş, ayrıca harcanan para ile pekâlâ daha güzel

bir bina yapılabileceğini belirtmişti¹⁸⁷. Bir defasında, okuduğu bir romandaki bilgi çok ilgisini çekmiş, bunu teyit için fotoğraftan yararlanmıştı. Olayı Abdülhamid şöyle anlatıyor: “*Cinai vakalara çok merakım vardır. Mabeyn dairesinde tercümanlarım vardı. Bunlar mütemadiyen cinai romanlar tercüme ederler ve bana verilerdi. Gece yattığım zaman, bir paravan arkasından bu romanları okurlar, ben de bunları dinleye dinleye uyurdum. Bir gün, bir İngiliz yazarından tercüme ettikleri kitabı okuyorlardı. O kitapta, canilerin ekserisinin başparmağının ucunun, işaret parmağının ortasındaki boğumu geçtiği ve uzun olduğu yazılı idi. Aldı beni bir merak. Böyle şeylere çok ehemmiyet veririm. Derhal kalktım. Yatağın ucuna oturdum. Hemen emir verdim: ‘Yarın hapishanede ne kadar kanlı katil varsa, hepsinin ellerinin fotoğrafları alınacak, bana getirilecek’ dedim. Birkaç gün zarfında fotoğraflar geldi. Tetkik ettim. Filhakika hepsinin başparmakları uzundu. Bir de şuna dikkat ettim. Kimsenin eli başkasının eline benzemiyor. Avrupa’da bundan çok istifade ediyorlarmış¹⁸⁸. Görüldüğü üzere II. Abdülhamid’in meraklı olma keyfiyeti nerelere kadar uzanabiliyor. Bu tür faaliyetleri ile aslında Abdülhamid kriminoloji ilmini ülkeye taşımış oluyordu.*

Sultan Hamid’in fotoğraf merakıyla ilgili olarak çok doğru tespitleri olduğu görülüyor : “*Her resim bir fikirdir. Bir resim yüz sayfalık yazı ile ifade olunamayacak siyasi ve hissi manaları telkin eder. Onun için ben gazetelerin yazılı muhtevalarından ziyade resimlerinden istifade ederim*”. İşte böyle bir fotoğraf merakı sayesinde bugün Yıldız Albümü olarak bilinen ve 35 binden fazla resim içeren bir koleksiyon meydana gelmiştir. Bunlar tarihçiler için çok değerli materyallerdir. Abdülhamid bu fotoğraflardan albümler oluşturarak Amerika, İngiltere gibi ülkelere de göndermiştir. Bu yönüyle bakıldığında, ülkenin tanıtımına yönelik bir algı yönetimi uyguladığını gözlemlemek de mümkündür.

ERMENİLERİN II. ABDÜLHAMİD'E DÜZENLEDİKLERİ YILDIZ SUİKASTI

Ermeniler yüzyıllar boyunca Osmanlı idaresi altında yaşamışlar ve bu süre içinde toplumun bir kesimini oluşturarak çeşitli devlet görevlerinde bulunmuşlar, içlerinden birçoğu da ticaret, edebiyat, mimari ve müzik gibi alanlarda önemli işler başarmışlardı. Osmanlı Devleti'nin hoşgörülü yaklaşımı ile bu konumlarını muhafaza eden Ermeniler, özellikle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Avrupalıların gayrimüslim Osmanlılar üzerindeki kışkırtıcı faaliyetlerine kapılarak Osmanlı Devleti'ne düşmanca bir tavır almaya başlamışlardır. 1877–1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra gerçekleşen Berlin Anlaşması ile kendilerine bağımsızlık verileceği ümidine kapılan bir kısım Ermeniler, bu amaçlarına ulaşamayınca, sonraki dönemlerde, hedeflerine varmanın bir yöntemi olarak terörizmi benimsemişlerdir. Bu çerçevede Taşnak ve Hınçak adlı terör örgütleri kurulmuştur.

Amaca ulaşabilmenin yöntemi terör olarak tespit edilince, sonraki gelişmeler de buna paralel yürümüştür. Dolayısı ile 1890 yılından itibaren Anadolu'nun çeşitli yörelerinde terör ve isyan girişimlerine rastlanmaktadır. Ermeni terör örgütleri bu faaliyetlerini zaman zaman İstanbul'da da sürdürmüşlerdir. Taşnak ve Hınçak örgütleri teröre başvurmak suretiyle Avrupa kamuoyunun ve siyasi çevrelerinin dikkatini çekmeyi hesaplıyorlardı. Yapılacak eylemlere devletin güvenlik güçlerinin sert

bir şekilde karşılık vereceğini düşünüyorlardı. Bu suretle, Batı kamuoyuna, Anadolu'da Ermeni kıyımı yapılıyor izlenimi verilecek ve Avrupalıların Osmanlı Devleti'ne müdahalesi sağlanacaktı. Bu amaca yönelik olarak Ermeniler terör hareketlerini öncelikle Doğu vilayetlerinde başlattılar. Fakat bu faaliyetlerin Avrupa'da yeteri kadar ses getirmedikini görünce, İstanbul'da eylem yapmaya karar verdiler.

1895 ve 1896 yıllarında gerek Anadolu'da gerekse İstanbul'da düzenledikleri büyük çaplı eylemlerden istedikleri sonucu alamayan Ermeniler bu defa da, II. Abdülhamid'e suikast yaparak büyük devletlerin dikkatini çekmeyi, böylece Osmanlı Devleti'ni de zayıf düşürmek suretiyle hedeflerine ulaşmayı denediler. Bu çerçevede 1904 yılı Ocak ayında Sofya'da yapılan Taşnak kongresinde, İstanbul ve İzmir'de yoğun eylemlere geçilmesi konusunda karara varıldı. Buna göre, Padişah'a suikast düzenlenecek, sonra da hükümet merkezi, Galata Köprüsü, Tünel, Osmanlı Bankası, yabancı büyükelçilikler ile diğer bazı özel ve resmi müesseseler havaya uçurulacaktı. Böylece müthiş bir kargaşa ve ihtilal çıkarılarak İstanbul kan ve ateş içinde bırakılacak, ardından Avrupa devletlerinin müdahalesi sağlanacaktı.

Ermeni komitacılar aldıkları karar doğrultusunda suikast hazırlıklarına başladılar. Tertipçiler arasında en önemli rolü Samuel Fain (Kristafor Mikaelyan), kızı Robina Fain ve Lipa Rips (Konstantin Kabulyan) adlı Rus Ermenileri oynuyorlardı. Bunlar anarşist ruhlu bir şahıs olan Belçikalı Edward Jorris ile irtibat kurdular.

Suikastçılar II. Abdülhamid'in hareketlerini izlemeye başladılar. Eylem için en uygun zaman olarak Padişahın Yıldız Camii'ne gittiği ve resmi bir törenin gerçekleştiği Cuma gününü kararlaştırdılar. Tespitlerine göre, Padişahın namaz sonrası camiden çıkıp arabasının yanına varması ve harekete geçmesi 1 dakika 42 saniye tutmaktaydı. Bu çerçevede hazırladıkları plan

gereğince, içine saatli bomba yerleştirilmiş bir araba cami dışına getirilecek ve ayarlanan saatli bomba Padişahın arabası tam oradan geçerken patlayacaktı.

Ermeni suikastçılar, planladıkları şekilde 21 Temmuz 1905 Cuma günü arabalarıyla Yıldız Camii'ne geldiler. Namaz bitince de saatli bombayı harekete geçirdiler. Fakat namaz bitiminde Şeyhülislam Cemalettin Efendi Padişah'ın yanına geldi. Ayaküstü bir süre sohbet ettiler. Bu arada Padişah arabasına binmeden, önceden ayarlanmış olan saatli bomba, cami dışında müthiş bir gürültü ile patladı. Şeyhülislamın tarafından tesadüfen birkaç dakika oyalanan Padişah bu suretle suikastten kurtuldu. Fakat patlayan bombanın içinde yer aldığı arabanın civarında bulunan çok sayıda insan hayatını kaybetti ve yaralandı.

Hadiseyi bizzat gören Saray Başkâtibi Tahsin Paşa'nın ifadesine göre, Padişah bomba patladığı sırada büyük bir cesaret örneği gösterdi. II. Abdülhamid çıkan paniği yatıştırmak için gür sesle “ *Korkmayınız, korkmayınız* ” diye bağırdı. Onun bu telaşsız halini görenler, askerler, subaylar hemen yerlerini aldılar. Padişah “ *Telaş edilmesin. İzdihamdan kimse incinmesin.* ” diyerek arabasına bindi. Dizginleri eline aldı. Arabayı her zamankinden daha ağır kullanarak yokuştan çıkmaya başladı. Bu sırada Avusturya büyükelçisi “ *Vive le Sultan – Yaşasın Sultan* ” diye bağıırıyordu.

Ermenilerin Sultan Abdülhamid'e düzenlediği bu suikast ertesi günkü gazetelerde yayınlanan resmi bir tebliğ ile duyuruldu. Bu arada, gerek ülke içinden gerekse ülke dışından büyük tepkiler geldi. Çok sayıda Osmanlı vatandaşı padişaha yapılan saldırıyı şiddetle kınadı. Dönemin bütün hükümdarları ve devlet başkanları saraya “geçmiş olsun” telgrafları gönderip olayı lanetlediklerini belirttiler. Suikastle ilgili ilk rapor Beşiktaş Zabıtası Komutanlığı tarafından hazırlandı. Buna göre, olayda dördü gazeteci ve üçü asker olmak üzere 26 kişinin

hayatını kaybettiği, 56 kişinin ise hafif veya ağır şekilde yaralandığı belirlendi. Ayrıca 20 kadar hayvan ölmüş, birçok araba enkaz haline gelmişti. Suikast teşebbüsünde “Machine Infernal” yani “cehennemi makine” adı verilen ve 80 kilo patlayıcı madde ihtiva eden bir bomba kullanılmıştı. Patlamanın olduğu yerde, 70 cm. derinliğinde bir çukur açılmıştı.

Asıl soruşturma Necip Melhame Paşa başkanlığında derhal oluşturulan bir komisyon tarafından yürütüldü. Araştırmalar devam ederken, Yıldız yokuşunda bulunan bir lastik parçası önemli bir ipucu teşkil etti. İstanbul’da lastik tekerlekli araba pek kullanılmıyordu. Parçalanan arabanın enkazı arasında 11123 numarası ve Neseldorfer yazısı tespit edilince, bunun Viyana’da bir fabrikada inşa edildiği anlaşıldı. Ardından bir biri peşisıra bulunan delillerle suikastın cereyan şekli ortaya çıkarıldı. Bu arada elebaşılardan Edward Jorris ve bazı sanıklar yakalanmış, yine elebaşı sayılabilecek bazıları ise yurt dışına kaçmayı başarmışlardı. Olayın aydınlatılmasında Edward Jorris’in ifadeleri hayli işe yaradı.

Araştırmaların sonucuna göre suikastın gelişimi şöyle olmuştu: Ermeni ihtilal komiteleri Sofya’da aldıkları suikast kararından sonra faaliyete geçtiler. Komitacılarından Kendiryan, Singer fabrikası memurlarından Belçikalı anarşist Edward Jorris ile temas kurdu. Jorris’in Ermeni iddiaları hakkında fikri yoktu. Fakat her ikisi de anarşist ruhlu olduklarından kolay anlaştılar. Osmanlı padişahına düzenlenecek suikast hakkında mutabakata vardılar. Kendiryan Jorris’e diğer komite mensupları Samuel Fain (Kristafor Mikaelyan), kızı Robine Fain ve Lipa Rips’i (Konstantin Kabulyan) tanıştırdı. Bunlar İstanbul’da kiraladıkları bir evde sabahlara kadar süren konuşmalarla suikast planını tartıştılar.

Suikast şekline karar verilince önce arabanın tedarikine girildi. 1905 Nisan’ında Mari Zayn isimli bir kadın Viyana’da bir araba fabrikasının mağazasına gelerek resmini gösterdiği

tarzda bir fayton seçti. Daha sonra Silviyo Ricci (Köse Aristidi) adlı şahıs bu arabayı sipariş verdi. İstanbul'a gönderilen araba, Mateo ve Mihal adlı kişilerin yardımıyla gümrükten çıkarılarak Silviyo Ricci'nin önceden seçmiş olduğu Şişli'de bir ahıra kondu. Burada Mıgırdıç ve Yervant isimli şahıslar araba ve atlarla meşgul olmaya başladılar.

Diğer taraftan, Beyoğlu'nda bir evde ikamet etmekte olan Lipa Rips, Vafyadis adlı arabacıdan bir araba kiraladı. Bu araba ile Mıgırdıç on gün müddetle İstanbul sokaklarında gezerek yolları öğrendi. Bunlar Rus konsolosluğundan temin ettikleri sahte izinle Yıldız Camii'ndeki Cuma selamlıklarına defalarca gidip, yabancılara ayrılan yerden, Padişaha ne şekilde suikast yapılabileceğini hesapladılar. Sonuçta araba içine yerleştirilmiş bir saatli bombanın Padişahın arabasının yanında patlatılması ile suikastı gerçekleştirmeye karar verdiler. Böylece II. Abdülhamid'in hareketleri dikkatle takip edildi. Padişahın Cuma namazından çıktıktan sonra ne kadar süre içinde arabasına bindiği tespit edildi.

Bundan sonra suikastta kullanılacak bomba Paris'te satın alındı. Bomba birçok ayrı paket halinde parça parça olarak Atina ve Varna yoluyla İstanbul'a getirildi ve Silviyo Ricci tarafından teslim alındı. Jorris'e göre, gerek arabanın satın alınması, gerekse suikaste yönelik harcamaların toplamı 300 bin frangı bulmuştu. Bu paralar çoğunlukla Amerika, Rusya ve Bulgaristan'daki Ermeniler tarafından gönderilmişti.

Suikastın gerçekleştirileceği 21 Temmuz 1905 günü, titreşimi önlemesi için tekerlerine lastik takılmış, içinde 80 kiloluk bomba olduğu halde araba Yıldız Camii'ne getirildi. Arabada Lipa Rips ve Matmazel Robbina bulunmaktaydı. Hey şey önceden planlandığı gibi yapıldı. Arabadaki saatli bomba Padişahın camiden çıkıp kendi arabasının yanına geleceği zamana göre ayarlandı. Fakat II. Abdülhamit o gün her zamankinden farklı olarak namaz çıkışı biraz oyalandı. Şeyhülislam

Cemaleddin Efendi ile ayaküstü sohbet etti. İşte o anda önceden kurulmuş olan saatli bomba dışarıda büyük bir gürültü ile patladı. Böylece suikast başarısız oldu. Ermeni anarşistlerin bütün planları boşa gitti.

Suikastın tertipçileri arasında yer alan Belçikalı Edward Jorris soruşturma bittikten sonra mahkeme huzuruna çıkarıldı. Suçunu itiraf ettiğinden idam cezasına çarptırılacağı muhakkaktı. Mahkeme kararından bir gün önce, 17 Aralık 1905 günü, hiç hesapta olmayan bir gelişme meydana geldi. Belçika'nın İstanbul Büyükelçisi, Osmanlı hükümetine başvurarak, 3 Ağustos 1838 tarihli anlaşmaya istinaden sanığın iadesini isteyeceğini bildirdi. Büyükelçiye göre, tevkiften bu yana kendi hükümeti her türlü kolaylığı göstermiş, olay da bütünüyle aydınlanmış olduğu için, sanığın artık Osmanlı ülkesinde tutulmasının faydası yoktu. Jorris mahkûm edilirse, cezasını çekmek üzere Belçika'ya iade edilmeliydi.

Ertesi gün Edward Jorris mahkemece idama mahkûm edildi. Büyükelçi de 19 Ağustos tarihinde Osmanlı hükümetine yeniden başvurarak, daha önceki talebi doğrultusunda, cezasını Belçika'da çekmek üzere, Jorris'in kendisine teslimini istedi. Osmanlı hükümeti 3 Ağustos 1838 tarihli anlaşmanın Belçika'ya böyle bir hak tanımadığını beyan ederek isteği reddetti. Hükümet ret gerekçesini şöyle açıklıyordu: *"3 Ağustos 1838 tarihli anlaşmada, Belçika hükümetine diğer yabancı ülkelerden daha geniş hukuki imtiyazlar tanınması için hiçbir özel sebep olmadığı gibi, Bâbîâlî'nin böyle bir muafiyeti tanımaya niyeti de yoktur. O dönemde, diğer yabancılara tanınmış haklar Belçika uyruklulara da verilmişti. Bu sebeple Belçika'nın, cinayet davalarında kendi vatandaşları için özel bir ayrıcalığa sahip olması mümkün değildir. Esas itibarıyla, bu gibi durumlarda yapılacak uygulamalar 1673 ve 1740 tarihlerinde Osmanlı Devleti'nin İngiltere ve Fransa ile imzaladığı anlaşmalarda açıklıkla belirtilmiştir. Buna göre,*

yabancılarla Osmanlı vatandaşlarının beraber karıştığı cürüm ve cinayetlere dair olan davalarda, konsolos memuru hazır bulunabilir. Fakat hüküm ve karar verilmesinde Osmanlı adliyesi tam yetki sahibidir. Gayet açık olan bu maddeleri ayrıca izaha gerek yoktur. Belçika ile 1838 anlaşması, İngiliz ve Fransızlara tanınan haklar bağlamında yapılmıştır. 65 senedir uygulama da devam etmektedir. Belçika hükümeti bu konuları iyice araştırmalıdır. Ayrıca, gerek Osmanlı ülkesinde, gerekse yabancı memleketlerde büyük nefret uyandıran bir suikast hakkında ve ülkenin huzuruyla asayişini çok yakından ilgilendiren böyle bir konuda Belçika hükümetinin almış olduğu tavra teessüf olunur ”.

Belçika hükümetinin bakış açısı ise şöyle idi: “Kapitülasyonlarla bahsedilen haklar daha sonra tatbikatta daha geniş şekilde icra edilmiştir. Mesela 1830’da Amerika ve 1838’de Belçika ile yapılan anlaşmalar, kati olarak kabul edilmiş bir teamül oluşturmuştur. Anlaşmanın imzalandığı sırada, delegelerimiz tarafından Belçika hükümetine bildirildiğine göre, kendi vatandaşlarımızı muhakeme etme ve cezalandırma hakkını bize bahşeden Fransızca metne hiçbir Osmanlı delegesi itiraz etmiş değildir. Biz de bu hükme dayanarak kendi kanunlarımızda değişiklik yaptık. 31 Aralık 1851 tarihli özel bir kanun ile Osmanlı ülkesinde bir cinayet veya cürüm işleyen Belçika uyrukluların muhakeme edilme usullerini tanzim ettik. Söz konusu kanun halen yürürlüktedir. O tarihten beri bu kanunun hükümleri tatbik edilmemişse ve bize bahşedilen hakların tatbikini hiçbir zaman talep etmemişsek, sebebi, bu hakkın talebini gerektirecek ciddi bir olayın meydana gelmemesidir. Bu arada bazı önemsiz suçlarda Osmanlı mahkemelerinin yetkisini kabul etmişsek de, bu durum 1838 anlaşmasının tarafımıza sağladığı haklardan vazgeçtiğimiz anlamına gelmez. Belçika vatandaşı bir kişinin padişaha karşı saldırısına her ne kadar üzüldü isek de, padişahın

suikasttan zarar görmemiş olmasından son derece memnunuz. Şurasını da ifade edelim ki, talebimiz muhakeme etme hakkı değil Jorris'in tarafımıza teslimidir. Jorris'in teslimini, müstahak olduğu bir cezadan kurtarmak maksadıyla istemiyoruz. Belçika hükümeti işin mahiyetine bakmayarak, daima yürürlükte kalmış bir anlaşma ile kendisine bahşedilmiş haklardan vazgeçmek istememektedir”.

Taraflar arasındaki diplomatik kriz ve hukuk savaşı böylece sürerken bir başka gelişme yaşandı. Belçika'da yayınlanmakta olan Conservateur de l'Eparne Gazetesi'nin 14 Ocak 1906 tarihli nüshasında, ülkenin meşhur hukukçularından Paul Wauwermans'ın konu ile ilgili yorumu neşredildi. Belçika hükümetinin haksızlığını ortaya koyan yazısında Wauwermans şu hususları ifade etmişti: “*Jorris olayında tartışma konusu olan 3 Ağustos 1838 tarihli anlaşmanın 8. maddesidir. İlk bakışta bu maddede yazılı ‘Suçlular sefir, maslahatgüzar, konsolos veyahut konsolos vekili tarafından muhakeme edilecek ve Frenkler hakkında cari olan üsule uygun olarak cezalandırılacaklardır’ ibaresi, Belçika'nın iddiasında haklılık payı olduğu intibahı uyandırmaktadır. Fakat bu değerlendirmeye, 31 Aralık 1851 tarihli konsoloslar nizamnamemizin 32. maddesindeki ‘Hristiyan olmayan ülkelerde Belçikalılar tarafından işlenen cinayetler Braban Cinayet Mahkememiz tarafından tanınacaktır’ şeklindeki hükme ters düşmektedir. İşin doğrusu, 1838 anlaşmasının ancak o dönemde geçerli adetler ve hukuki kurallar çerçevesinde dikkate alınabileceğidir. Aslında mesele, sahip olduğumuz kapitülasyonlarla elde ettiğimiz hakları insanlarımız lehine kullanmaktan ibarettir. Bu kapitülasyonlarda sözü edilen ‘Frenkler hakkında cari adetler mucebince muhakeme edilecekler ve cezalandırılacaklardır’ tabirleri sadece Fransızları kapsamaz. Bu tabir, Belçikalılar da Fransızlar gibi muamele görecekler anlamına gelir. Dolayısıyla kapitülasyonların uygulanış şekline*

bakacak olursak; 1740 tarihli kapitülasyonun 15. maddesinde ‘Fransızlar tarafından diğer Fransızlara karşı bir suça tevesül olunduğunda kendi mahkemelerinde yargılanmaları tabiidir’ denilmektedir. Şu halde, yabancılarla Osmanlı vatandaşı kişiler arasında meydana gelen olaylarda Osmanlı mahkemeleri yetkili olmaktadır. Nitekim bu hususa dair birçok örnek de yaşanmıştır. Ayrıca Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 1829 yılında yapılan Edirne Anlaşması’nda da benzer bir nokta karşımıza çıkmaktadır. Burada, Rus uyruklu kişiler arasındaki davalarda Rus konsoloslarına muhakeme yetkisi verilmiştir. Ama hadisenin içinde herhangi bir Osmanlı vatandaşı bulunduğunda, Osmanlı mahkemelerinin yetkisi titizlikle korunmuştur. Şu halde, gösterdiğimiz gerekçelerden de anlaşılacağı üzere, Belçika Osmanlı Devleti’ne karşı olan talebinde haksız bir mevkide bulunmaktadır. Belçika hükümetinin yapabileceği şey, şimdiye kadar talep vuku bulmamış bir husus için Osmanlılardan izin almak olabilirdi. Bunun yanında, adaleti tam anlamıyla yerine getireceği konusunda da teminat verebilmeliydi. Hâlbuki bir kısım basınımızda çıkan yazıların ve tertiplenen mitinglerin etkisi altındaki Belçika hükümetinin, Jorris meselesinde adil olabileceği izlenimini edinmek mümkün değildir”.

Görüldüğü üzere Belçika kendi hukukçuları tarafından dahi haksız bulunmaktaydı. Nitekim Osmanlı Devleti 1 Şubat 1906 tarihinde Belçika’ya verdiği şu cevapla kesin tavrını ortaya koymuştu: “ 1838 anlaşmasının Belçika’ya ait tasdiknamesinin Fransızca metninden kaynaklanan bir delile dayanan Belçika hükümeti, kendi vatandaşlarına Osmanlı hükümetince bazı fevkalade imtiyazlar bahşedilmiş gibi aslı olmayan bir tavır takınmaktadır. Hâlbuki Osmanlı hükümeti, kendisini sadece kendi taahhütlerinden sorumlu tutmaktadır. Dolayısı ile, yabancı bir devletin, aslına uygun olmayan tercüme bir anlaşma metnine dayalı iddiaları kabul edilemez.

Belçika'nın elinde olan ve padişah tarafından onaylanmamış metin ile Türkçe metin arasında farklılık varsa, geçerli kabul edilecek nüsha Türkçe olanıdır. Türkçe nüshada ise ceza davaları söz konusu olduğunda Belçika'ya hiçbir şekilde yargılama hakkı tanınmamaktadır. Yalnızca, diğer Frenklerde olduğu gibi, Belçikalılara da bir konsolos memuru bulundurma hakkı verilmiştir. İşin aslı şudur ki çok eskiden beri karma işlenen suçlarda yabancılar Osmanlı mahkemelerinin yargılama yetkisine tabi olmuşlardır. Dolayısı ile Belçika hükümetinin diğer milletlere uygulanan muamelelerden daha fazla bir talepte bulunması mümkün değildir”.

Bu gerekçeler öne sürüldükten sonra, suç işlediği için Osmanlı mahkemelerinde cezalandırılıp, yine bu cezalarını Osmanlı cezaevlerinde tamamlayan Fransız, Rus, İngiliz, İtalyan ve Avusturya uyruklu yabancıların bir listesi de Belçika'ya sunuldu. Aslında bütün bu görüşmeler sürerken Jorris'in idam edilmeyeceği biliniyordu. Çünkü idam cezasından hoşlanmayan II. Abdülhamid Belçikalı anarşistin cezasını da müebbetle çevirmişti. Sonraki gelişmeler çerçevesinde Edward Jorris Belçika'ya iade edilmedi ama pasaportu verilerek Avrupa'ya gönderildi⁸⁹.

II. MEŞRUTİYET'E DOĞRU: İTTİHAT VE TERAKKİ MUHALEFETİ

I I. Abdülhamid'in Tanzimat reformlarını tamamlayıcı mahiyette icraatlarının sürdüğü bir dönemde, Yeni Osmanlıların Meşrutiyet düşüncesinin takipçisi olarak yeni bir nesil ortaya çıktı. Meşrutiyet idaresini ülkenin tek kurtuluş çaresi olarak gören bu gençler kendi aralarında örgütlendiler. Üstelik bunlar çoğunlukla II. Abdülhamid'in açtırmış olduğu yüksekokullarda eğitim almış gençlerdi. 1889 yılında Askeri Tıbbiye öğrencileri Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakırlı İshak Sükûti, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyinzade Ali meşrutiyet yanlısı faaliyetlerde bulunmak amacıyla İttihad-ı Osmanî adını taşıyan bir örgüt kurdular¹⁹⁰. Aynı yıl bu örgüt Paris'te yaşayan meşrutiyet taraftarı Ahmet Rıza Bey'le irtibata geçti ve örgütün adı Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti oldu.

Cemiyet II. Abdülhamid'e muhalif kişi ve çevrelerle kurduğu ilişkiler sonucu tanınmaya başladı. Özellikle yüksekokul öğrencileri arasında örgütlenmesini genişletti. Örgütün öğrenciler arasında yaygınlaşması aynı zamanda varlığının ortaya çıkmasına da sebep oldu. Örgütle irtibatı olduğu tespit edilenler yakalandılar ve birçoğu Trablusgarp ile Fizan'a sürgüne gönderildi.

1894 ve 1895 yıllarında meydana gelen bu tutuklamalardan sonra İttihad ve Terakki Örgütü'nün asıl faaliyetleri yurtdışında cereyan etti. Kuzey Afrika'ya sürgüne gönderilen cemiyet üyeleri bir yolunu bularak Avrupa'ya geçerek, bir Jöntürk kolonisi oluşturdu. Paris'e gelen Jöntürkler Ahmed Rıza Bey'in liderliği altında faaliyete başladılar. Meşveret adlı bir gazete çıkararak fikirlerini yaymaya çalıştılar. Bu gazete yabancı postaneler aracılığıyla Osmanlı Devleti'ne de giriyor ve Meşrutiyet taraftarlarınınca okunuyordu.

Avrupa'da Ahmed Rıza Bey'in liderliğinde sürmekte olan muhalefet hareketi Mizancı Murad'ın İstanbul'dan Avrupa'ya kaçmasıyla yeni bir safhaya girdi. Murad Bey İstanbul'da Mizan Gazetesi'ni çıkarırken Sultan Abdülhamid'e ıslahat layihaları sunmuş, bunlar dikkate alınmayınca da Avrupa'ya kaçmıştı. Murad Bey Ahmed Rıza Bey'e göre daha muhafazakâr ve dindar olduğundan Avrupa'daki Jöntürkler'in büyük bir kısmı Mizancı'nın yanında yer aldı. Ahmed Rıza Bey'den ayrılarak Cenevre'ye geçen bu grup orada Osmanlı Gazetesi'ni çıkardı. Cenevre grubu daha sonra, 1897'de, II. Abdülhamid'in Avrupa'ya gönderdiği Ahmed Celaledin Paşa ile anlaştılar ve muhalefetten vazgeçtiler. Paris'teki Ahmed Rıza Bey grubu ise faaliyetlerini sürdürdü.

II. Abdülhamid'in eniştesi Damad Mahmud Paşa, 1899'da iki oğlunu, Sabahaddin ve Lütfullah beyleri yanına alarak Avrupa'ya kaçtı. Damad Mahmud Paşa kısmen Meşrutiyet taraftarı olmakla beraber esas olarak II. Abdülhamid'e olan kızgınlığı dolayısı ile Avrupa'ya gitmişti. Damad Mahmud Paşa'nın gelişiyile Avrupa'daki Jön Türk hareketi yeni bir hız kazandı. Fakat bir taraftan da fikir ayrılıkları ve kişisel çekişmeler Jön Türklerin beraber hareket etmesini önlüyordu.

Mahmud Paşa'nın oğlu Prens Sabahaddin Bey liberal düşünceleriyle bir grup Jön Türk'ün liderliğini yürütmeye başladı. Jön Türkler aralarındaki itilafa bir son vermek üzere 1902'de

Paris'te bir kongre topladılar. Bu kongrede ihtilaf giderilemediği gibi iki taraf kesin çizgilerle birbirlerinden ayrıldı. Ahmed Rıza Bey düzenli bir ilerlemeyi savunuyor ve her türlü silahlı müdahaleye ve II. Abdülhamid'e yönelecek darbe girişimlerine karşı çıkıyordu. Aynı zamanda, Osmanlı Devleti'ne yabancı müdahalesine taraftar da değildi. Prens Sabahaddin Bey'in grubu ise iktidara gelebilmek için darbeyi gerekli görüyorlar, bunun yanında hedefe ulaşabilmek amacıyla gerektiğinde yabancıların müdahalesini de benimseyebileceklerini söylüyorlardı. Birbirine tam anlamıyla zıt bu fikirler aynı çatı altında bulunamayacağından Sabahaddin Bey, "Teşebbüs-i Şahsi ve Adem-i Merkeziyet Cemiyeti"ni kurdu ve fikirlerini yaymak üzere Terakki Gazetesi'ni çıkarmaya başladı.

Yurt dışında bu gelişmeler yaşanırken yurt içinde meşrutiyet taraftarları gerek sivil kadrolar gerekse subaylar arasında yaygınlaşmaya başlamıştı. Özellikle de Rumeli vilayetleri bu konuda öncülük yapıyordu. 1906 yılında Talat Bey, İsmail Caneli Bey, Rahmi Bey, Midhat Şükrü Bey, Bursalı Tahir Bey gibi meşrutiyet taraftarları aralarında yaptıkları gizli görüşmeler sonucu Selanik'te Osmanlı Hürriyet Cemiyeti'ni kurdular. Bu cemiyet kısa süre içinde subaylar arasında da taraftar buldu.

Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, silahlı propaganda ve eylemlere de girişti. Üç kişilik hücreler hâlinde örgütlenme yapıyor ve yeni üyeler Kur'an ve silah üzerine yemin ederek cemiyete kabul ediliyorlardı. Cemiyet, 1907'de Paris'le irtibata geçti ve iki örgüt birleşerek İttihad ve Terakki adı altında faaliyetlerini sürdürme kararı aldılar.

II. Abdülhamid'in meşrutiyet taraftarı gençleri anlamaya çalışmaması bir eksikliktir. Onların İngilizlere alet olduklarını düşünüyordu. Kendi idare tarzının doğruluğuna da inanıyor, bu yüzden farklı siyasi düşünceleri benimsemediği gibi onların dile getirilmesini de yasaklıyordu. Dolayısı ile Jön Türkler adı verilen gençlere karşı yoğun bir baskı ortamı oluşmuştu.

Diğer taraftan Jön Türkler veya İttihad ve Terakki mensupları kendi aralarında mütecanis bir kitle oluşturmadıkları halde II. Abdülhamid düşmanlığı konusunda hemen hepsi hem fikirdi.

Jön Türklerin Savundukları Fikir Akımları

Gerek yurt içinde örgütlenen gerekse yurt dışında faaliyet gösteren Jön Türklerin ortak hedefi II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesini sağlayarak anayasalı ve parlamentolu meşrutiyet idaresinin geri getirilmesini sağlamaktı. Fakat bu hedefe ulaşıldıktan sonra takip edilecek istikamet ve ülkenin alacağı şekil hakkında giderek değişik görüşler ortaya çıktı. Bu çerçevede, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük ve Batıcılık adı verilen fikir akımları Jön Türklerin belirli kesimleri tarafından savunulmaya başlandı.

Bu akımlar içinde Osmanlıcılık yeni anlamda bir Osmanlı milleti oluşturmayı hedefliyordu. Bunun için cins, din ve mezhep ayrımı gözetilmeksizin Osmanlı halkları, haklar ve ödevler bakımından eşit duruma getirilecektir. Böylece, ortak bir vatan kavramı etrafında bir Osmanlı milleti oluşturulacaktır. Osmanlı milletini yaşatmanın tek amacı imparatorluğu parçalamaktan kurtarmak, mevcut sınırları korumaktan ibaret olacaktı.

Esas itibariyle Osmanlıcılık düşüncesinin en önemli savunucuları ve uygulayıcıları Tanzimat Dönemi'nde iktidarda bulunan devlet adamları olmuştu. Sürekli olarak, Osmanlılık, Osmanlı vatandaşlığı ve bunların kardeşliği vurgusunun yapılması ile imparatorluk bünyesindeki Müslüman gayrimüslim bütün unsurların kendilerini devlete bağlı hissedecekleri ve bu suretle devletin bölünüp parçalanmasının önüne geçileceği hesaplanıyordu. Dolayısı ile özellikle Tanzimat Fermanı'nın ilanından sonraki dönemde Osmanlıcılık fikri savunuldu.

Âli ve Fuat Paşalar bu fikri savunup uygulayanların en önde geleni oldular.

İslamcılık, Dünya'daki Müslümanlardan bir İslam birliği meydana getirmesi fikri ve eylemidir. İslamcılık düşüncesini savunanlara göre; toplumun temel direği dindir. Din ile millet birdir. Hangi millettten olurlarsa olsunlar bütün Müslümanların halifenin etrafında birleşmesi gerekir. İslamcılar, Osmanlı Devleti'nin İslam dininin temel esasları olan şeriat esaslarından ayrıldığı için geri kaldığını ileri sürdüler. İslamcıların bir bölümü şeriatı zerre kadar ayırılma yanlısı değildi. Diğer bir grup ise, batı uygarlığının maddi yanını oluşturan endüstrinin, bilim ve teknolojinin alınmasında bir sakınca görmüyordu.

Türkçülük görüşü Dünya Türklerinin birliği anlamına geliyordu. Türkçülük, dil, tarih ve edebiyat alanlarındaki çalışmalarla, yani bir kültür hareketi olarak başladı. Türkçülük akımı Osmanlıcılık ve İslamcılık akımlarının geçerli olduğu dönemlerde pek yaygınlaşmadı. Ancak bu akımların Osmanlı Devleti'ni kurtarmaya yetmediği görüldükten sonra, özellikle II. Meşrutiyet döneminde Türkçülük akımı güç kazandı. Bu akımın hız kazanmasında, Rusya'nın Türk ülkelerindeki işgalinden kaçan Türkler oldukça etkili oldular.

Türkçülük düşüncesinin öncüleri bir millet; dil, din, soy ve ülkü birliğini oluşturduğunu savunuyorlardı. Onlara göre devlet ancak; dili, dini, soyu ve ülküsü bir olan topluma dayanarak ayakta durabilirdi. Bunun için Osmanlı yönetimi altında yaşayan Türklere milli bilinç kazandırılmalıydı. Türkçülük akımı Ziya Gökalp'in katkılarıyla ilmi bir muhteva kazandı. Ziya Gökalp'e göre Osmanlı Devleti'nin kurtuluşu ve güçlenişi yeni bir hayata bağlıdır. Bu hayatın üç dayanağı vardır. Bunlardan birincisi Türkçü olmaktır. Dilde, güzel sanatlarda, ahlakta ve hukukta Türk kültürüne bağlanmak gerekir. İkincisi İslam ümmetinden olmaktır. Dini devletten ayırmak şartıyla İslam dininin en yüce din olduğuna inanmak gerekir. Üçüncüsü

ise Batı medeniyetini benimsemektir. Bilimde, felsefede, teknikte tam bir batılı kafaya sahip olmak gerekir. Ziya Gökalp, medeniyetle kültürü birbirinden ayırmış, kültürde Türk kalmayı savunmuştur.

Batının model alınması düşüncesi esas itibariyle Osmanlı Devleti'nin birçok alanda Avrupa'dan geri kaldığının hissedilmesiyle beraber ortaya çıkmıştı. Bunun bir sonucu olarak ıslahat hareketlerinde batı müesseselerinin model olarak alınmasına önem verilecekti. İlk olarak askeri alanda başlayan batılılaşma hareketi, daha sonraları devlet ve toplum hayatında da etkili oldu. Ama Batı medeniyetinin her alanda benimsenmesi gerektiğini ileri süren batıcılık taraftarları daha çok II. Meşrutiyet'ten sonra ortaya çıktı. Dolayısıyla Batıcılık, II. Meşrutiyet döneminde bir düşünce akımı halini aldı. Bu düşüncüyü savunanlar çıkardıkları dergilerde görüşlerini yaymaya çalıştılar. Batının üstünlüğünün bilime dayalı olduğunu ve ona karşı gelmenin doğru olmadığını açıkladılar. Onlar, tek kadınla evliliği, kadın hürriyetini, Batılı bir medeni kanunun kabulünü, şeriat mahkemeleri yerine laik mahkemelerin kurulmasını, Latin harflerinin kabulünü, tekke ve zaviyeler ile bütün medreselerin kapatılmasını, fesin kaldırılıp başka bir başlıgın benimsenmesini, milli bir ekonominin kurulmasını savunuyorlardı.

Batıcılar arasında görüş ayrılıkları vardı. Batıcıların bir bölümü Avrupa'dan her şeyi almaya gerek yoktur, Batılıların teknolojisi alınmalı fakat kültürü alınmamalı görüşündeydi. Diğer bir bölümü ise tek bir medeniyet vardır o da batı medeniyetidir, gülü ve dikenini ile alınmalıdır diyorlardı.

Aslında sözü edilen fikir akımları birbirlerinden kesin sınırlarla ayrılmış değildi. Bu bağlamda bir İslamcı aynı zamanda Osmanlıcı, Türkçü ve Batıcı olabilirdi. Benzer şekilde bir Türkçü de kısmen İslamcı, Osmanlıcı veya Batıcı sayılabılırdi. Bu düşünceleri savunanlar esas itibariyle batının üstünlüğünü

kabul ediyorlar ve batı uygulamalarının model alınmasını benimsiyorlardı. Tartışma konusu batı medeniyetlerinin bütünüyle mi yoksa kısmen mi alınacağıydı. Namık Kemal, Ali Suavi, Ahmet Cevdet Paşa, Ahmet Midhat, Celal Nuri, Mehmet Akif, Said Halim Paşa, Ziya Gökalp gibi çeşitli dönemlerde bu konularda fikir yürütmüş olanlar Batı medeniyetlerinin kısmen, yani bilim, metot, teknoloji ve düşünce hayatının alınmasını istiyorlardı. Bunlara karşı Beşir Fuad, Abdullah Cevdet, Baha Tevfik, Suphi Edhem, Kılıçzade Hakkı ve benzeri düşünürler Batı'nın bütünüyle alınması gerektiğini söylüyorlardı¹⁹¹.

II. Abdülhamid'in Panislamizm Anlayışı

II. Abdülhamid'in politikalarından söz edilirken Panislamist olduğu yaygın bir şekilde vurgulanmaktadır. Sultan II. Abdülhamid'in, Hilafete bağlılık yoluyla Müslümanlar arasında dayanışmayı arttırmanın, Avrupa'nın dayatmalarına ve gayrimüslimlerin ayrılıkçılıklarına karşı çıkabilmenin bir yolu olarak sürekli İslami vurgulamalar yaptığı bir gerçektir. Bununla beraber söz konusu uygulamaları, Dünya Müslümanlarının siyasi birliği anlamına gelen Panislamizm olarak adlandırmak yerine, Dünya Müslümanları arasında dayanışma sağlama politikası olarak değerlendirmek daha doğru olacaktır.

II. Abdülhamid Müslümanlar arasındaki birlik ve beraberliğin güçlü olmasını her zaman önemsemiştir. Bu bağlamda tarikatlara özel bir önem vermiş, bunların yemek ve aydınlanma gibi masraflarını bizzat kendi karşılamış, harap halde olan tekkelerin onarımlarını yaptırıp, tarikat büyüklerinin türbelerini tamir ettirmişti. Arap vilayetleri ve Afrika'daki nüfuzlu tarikat şeyhlerine nişan ve rütbeler ihsan etmenin yanında maaşlar da bağlayan Padişah, Ebu'l- Huda Efendi, Zafir Efendi gibi şeyhleri yanında tutarak onların nüfuzlarını kullanmıştı. Dini kitapların doğru bir şekilde basım ve yayınına dikkat edilmiş, gerek memleketin en ücra köşelerine gerekse

sömürgelerde yaşayan Müslümanlara Kur'an-ı Kerimler gönderilmişti.

Padişahın İslam birliği politikasının devlet dâhilinde uygulanması çeşitli boyutlarda incelenmesi gereken bir özellik gösterir. Toplum hayatında, milletin devletle kaynaşmasını, bağdaşmasını sağlayan en önemli unsurların başında din birliği gelmektedir. Abdülhamid bunu Müslümanların dâhil oldukları çeşitli tarikatları ve bu müesseselerin temsilcilerini ön plana çıkararak yapmıştır. Sarayda onlarla yakın ilişkiler kurarak kendisine yaklaştırmıştır. Öyle ki Abdülhamid'in neredeyse o dönem için mevcut hemen her tarikata üye olduğu düşüncesi yaygınlık kazanmıştır. İstanbul'daki, Osmanlı coğrafyasındaki büyük tarikat kollarının hemen hepsiyle yakından ilgilenilmiş, pek çok maddi ihtiyaçları karşılanmış, devlete karşı yükümlülük olarak algılanabilecek pek çok işlemde muaf tutulmuşlardır. Bu çerçevede toplumla halife arasında özellikle II. Abdülhamid'in şahsına yönelik bir etkileşimin, bir bağın son derece kuvvetli olarak kurulduğunu söylemek mümkündür. Bu noktada padişahın din adamlarını özellikle koruyup kolladığını, maddi durumlarını, sosyal statülerini düzelttiğini görmek mümkündür. Müslümanların yoğun yaşadığı yerlerdeki günlük yaşantının İslami şartlara çok daha uygun olmasını sağlamaya yönelik düzenlemeler, cami çevrelerinin düzenlenmesi gibi, din kitaplarının devlet matbaasında çok sayıda bastırılıp dünyanın her tarafına dağıtılması gibi uygulamalar devletin veya halifenin bu yönünü çok daha fazla ön plana çıkarmıştır. Diğer taraftan II. Abdülhamid tarikatların ve dini grupların devlet idaresinde etkili konumlara gelmelerine fırsat vermemiştir. Medreselerin ıslahıyla fazla zaman harcanmayarak yeni ve modern eğitim uygulayan okullar ön plana çıkarılmıştır. II. Abdülhamid döneminde, özellikle ilk ve orta öğretimde müfredatta din derslerinin sayısını arttırmaya yönelik düzenlemeler de yapılmıştır. Bu okullarda eğitimin dini

hassasiyete uygun yürütüldüğünü kontrol etmek için müfettişlikler görevlendirilmiştir. II. Abdülhamid bu manada son derece hassastır.

Sultan Hamid dünyadaki Müslüman toplulukların büyük çoğunluğunun yeterli eğitim öğretim ve görmediklerinden za-fiyet içinde bulunduklarının, bu yüzden sömürgeci devletlerin boyunduruğu altında kaldıklarının farkındaydı. Bu handikapı giderebilmek amacıyla sömürgelerdeki Müslümanların eğitimi için zaman zaman hocalar tayin edip gönderiyordu. Bunlardan bir tanesi de Sultan Abdülaziz zamanında Ümit Burnu'na yol-lanmış olan Bekir Efendi idi. Bekir Efendi, orada tahminlerin de üstünde başarılı hizmetler yapmış, kendisinden sonra aynı misyonu devam ettirecek dört Zenci Müslüman yetiştirmişti. İngilizcenin yanı sıra mahalli dilleri de öğrenen Bekir Efendi, Sultan Abdülhamid'in saltanatının ilk yıllarında İstanbul'a ge-lerek istişarelerde bulunmuş ve Ümit Burnu Müslümanları için 3.000 adet kitap göndermesini padişah'tan rica etmişti. Ümit Burnu Müslümanlarının eğitim çalışmaları, Bekir Efendinin ölümünden sonra oğlu Ahmed Ataullah tarafından sürdürüldü. Ahmet Efendi, Kimberley'e giderek İslamiyet'i buralarda yay-maya ve bölge Müslümanlarını aydınlatmaya başladı. 1889'da gayretlerinden dolayı padişahça taltif edildi.¹⁹²

Bu tarz faaliyetler dünyanın her tarafında yürütülüyordu. Mesela 1901 yılında Çin Müslümanlarını eğitmek üzere adliye, mülkiye ve askeriyeden dört uzman ve iki tercüman gönder-mişti. Bu durumun matbuatın diline düşmemesi gerektiğini hatırlatmayı da ihmal etmiyordu¹⁹³. Bu tarz hareket etmekle heyetin oradaki çalışmalarının sömürgeci ülkeler tarafından engellenmesinin önüne geçmeyi amaçlıyordu.

Yıldız Sarayı, dünyanın her tarafından gelen ya da davet edilen Müslüman temsilcilerin toplandığı yer olurdu. Orta Af-rika'dan Doğu Türkistan'a kadar dünyanın dört bir yanından gelen Müslüman temsilcileri Yıldız Sarayı'nda misafir ediliyor,

bunlara II. Abdülhamid bizzat hitap ediyor, hitaplarında İslam kardeşliği ve birlik ruhunu işleyerek onları motive ediyordu. Uğurlanmaları sırasında ise, bölgelerinde dağıtılmak üzere, masrafları Sultan'ın kendi hazinesinden karşılanarak bastırılmış Kur'an-ı Kerim veriliyordu. Bu bağlamda Afrika ve Asya'nın birçok yöresinde Müslümanlara ulaşılmış ve onlara birlik ve bütünlük mesajları verilmişti.

Mekke ve Medine gibi kutsal şehirleri bağrında saklayan Arabistan, Abdülhamid için çok daha ayrı bir önem arz ediyordu. Üstelik, saltanatı boyunca Müslümanlığa eski ihtişamını kazandırmayı hedefleyen bir lider ve halife için, bu hususun tartışılması dahi mümkün değildi. Şüphesiz, kutsal topraklarda sözü geçmeyen bir halifenin otoritesinin zedelemeyeceği yönlendirici vasfının ortadan kalkacağı aşikârdı. Sultan Abdülhamid, bunu herkesten iyi biliyor, herkesten iyi değerlendiriyordu.

Hac mevsiminde Karadeniz yoluyla İstanbul'a gelen Tatar, Kalmuk, Kırgız, Kafkas ve Kaçar Türkleriyle, Afganlar ve Türkmenler, Anadolu yakasındaki Valide Camii'nde toplanıyor, iâşe ve ibadeleri devlet hazinesinden sağlanıyor ve sonra da Abdülhamid Han'ın temin ettiği gemilerle Cidde'ye hac için gidiyorlardı. İstanbul, hac zamanlarında ve bilhassa Kuzey ve Kuzeydoğu ülkelerindeki Müslümanların toplandıkları bir şehir olurdu. Hac'tan dönen hacıların gidiş ve dönüş harçlıkları karşılanır, bunlardan bölgeleri ile ilgili bilgiler alınır, bazılarına ülkelerine dönerken basılı kitaplar verilirdi. Diğer taraftan, Buhara ve Hindistan'da teşkilatlanmış olan tekkeler vasıtasıyla, önemli işler yapılıyordu. Maddi ihtiyaçları İstanbul'dan gönderilen paralarla karşılanan bu tekkelerin görevi, merkezlere uğrayan hacı ve seyyahlarla yakından ilgilenmek, onları ağırlamak ve İslam kardeşliği üzerine sohbetler yapmaktır. Bazı tecrübeli ve ilmen temayüz etmiş dervişler ise,

çeşitli kabilelerle seyahat ediyor, padişahın temsilcisi olarak İslam birliği fikrini Orta Asya içlerine yayıyorlardı.¹⁹⁴

İngiltere, Fransa ve Rusya başta olmak üzere Avrupalı devletler Sultan Hamid'in takip ettiği bu politikasından aşırı derecede rahatsızlık duymaktaydı. Bu ülkelerin esas rahatsızlığı sömürgelerinin çoğunluğunun Müslüman topluluklarından oluşmasından kaynaklanıyordu. Bu nedenle Sultan Hamid idaresine karşı çoğu zaman temkinli ve iyi geçinme politikası yürütme zorunda kalmışlardır.

II. Abdülhamid döneminde bu tarz uygulamalar yapılmakla beraber, yukarıda değinildiği üzere bunun Panislamizm şeklinde değerlendirilmesi doğru bir bakış açısı değildir. Panislamizm'in her şeyden önce dünya Müslümanlarının siyasi birliğini öngören bir yönü vardır. Çok realist bir insan olan ve dünya şartlarını çok iyi bilen II. Abdülhamid'in bu tarz bir politikaya yönelmesi hiç de mantıklı olamazdı. Gerek Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki gücü, gerekse Dünya konjoktürü buna elverişli değildi. Dolayısı ile II. Abdülhamid'in bu anlamdaki politikası; Hilafetin gücünü kullanarak önce ülke içindeki Müslümanlar arasında birlik ve bütünlüğün sağlanması, sonra da hemen hepsi sömürgeci devletlerin egemenliği altında bulunan diğer Müslüman toplumlar ile dayanışma halinde olabilmek, onlara mümkün olduğu kadar destek vermektir. Nitekim uygulama da bu yönde olmuştur.

II. Abdülhamid Döneminde

Türkçülüğün Devlet Nezdindeki Konumu

Diğer taraftan II. Abdülhamid'in ülkede asli unsuru oluşturan Türklere yönelik bir politikasının mevcudiyetinden de haberdar olmak lazımdır¹⁹⁵. II. Abdülhamid imparatorluktaki Türk unsurunun önemini farkındadır ve bu unsur onun en önemli dayanak noktasıdır.

II. Abdülhamid'in Türkçülük anlayışından söz ederken padişahın ideolojik anlamda bir Türkçülük argümanı geliştirdiği doğal olarak iddia edilemez. Esas itibarıyla de etnik ve dini açıdan çok renkli bir imparatorluğun devlet başkanı olarak böyle bir ideoloji geliştirmesi mümkün değildir. Bununla beraber II. Abdülhamid'in imparatorluktaki Türk unsura ve Türkçeye verdiği önemi ortaya koymak açısından birçok somut örneğin bulunduğunu da bilmek gerekir.

Her Osmanlı padişahı gibi II. Abdülhamid de Türk olduğunun farkında ve bilincinde idi. Zaten bunun aksini düşünmek mümkün değildir. Bu kapsamda da devleti ayakta tutan gücün asli unsur olarak değerlendirdiği Türk tebaa olduğunu bilir, idari mekanizmaları ona göre oluştururdu.

Öncelikle, siyasi bir metinden yola çıkarak II. Abdülhamid'in Türkçülük anlayışı hakkında fikir vermek gerekir. Bilindiği üzere 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması padişahın tahta geçişinden iki yıl sonra imzalanmış uluslararası bir siyasi belgedir. Söz konusu antlaşmanın giriş kısmı şöyle başlar: *“Bizki bilutfulmevla Türkistan ve şamil olduğu memalik ve büldanın padişahı, es sultan elgazi Abdülhamid Han, İbnüssultan elgazi Abdülmecid Han, İbnüssultan el gazi Mahmud Han'ız”*.

Görüldüğü üzere Sultan Hamid devlet başkanlığını yürüttüğü ülkesini Türkistan olarak niteliyor. Aslında tek başına bu örnek bile yeteri kadar fikir verecek tarzdadır. Diğer taraftan 1883 yılında dış dünyadaki gelişmelerden rahatsız olup **“Türkiye'nin Türkler tarafından idare edilmesi gerektiğini”** ¹⁹⁶vurgulaması başlı başına önemli bir mahiyet taşır. Sultan Hamid bu politikaların uygulanması amacıyla Said Paşa'ya sadrazamlık teklif etmiş, Said Paşa dünya şartlarının buna uygun olmadığını söyleyerek ret cevabı vermiştir. Aynı teklifi Edhem Paşa'ya yapmış ama o da kabul etmemiştir.

Bunun üzerine ***Türkiye'nin Türkler tarafından idaresi politikasının*** uygulayıcısı bizzat kendisi olmuştur.

Bir takım başka gelişmelere baktığımızda yine II. Abdülhamid'in Türklüğün sahip olduğu değerler konusundaki hassasiyetini gözlemleyebiliriz. Bu bağlamda şu örnek çarpıcıdır:

II. Abdülhamid tarafından yürürlüğe sokulmuş olan 1876 Anayasasında resmi dilin Türkçe olduğu özellikle vurgulanmıştır. Buna paralel olarak, yapılacak seçimlerde aday olacakların Türkçe bilmeleri zorunlu tutulmuştur. Nihayet, seçimler sonucu oluşan Mebusan Meclisi içtüzüğünde, müzakerelerin Türkçe olarak yapılacağı hususu hassasiyetle belirtilmiştir. Söz konusu gelişmeler II. Abdülhamid'in bilgisi dâhilinde ve onayı ile gerçekleştiğine göre, padişahın bu konularda tavrını net bir şekilde ortaya koyduğu anlaşılmaktadır.

Uzun yıllar Mabeyn Başkâtipliğini yürütmüş, Padişahı en iyi tanıyan kişiler arasında yer alan Tahsin Paşa'nın ifadesi ile: *"II. Abdülhamid sadece şahsı için değil Müslüman Türk Milleti için de endişelenirdi"*. Tahsin Paşa'nın bu konudaki beyanı şöyle: *"Sultan Hamid devrini yaşamış ve Hünkâr'ı yakından tanımış olanların malumudur ki, Sultan Hamid iki şeyden pek korkardı. Bunlardan biri borç, diğeri de asli unsurun zarar görmesi idi. Onun nazarında asli unsur Müslüman Türklerdi. Siyasi konularda görüşü bu idi. Sultan Hamid'in evhamı kendi şahsının ve saltanatının muhafazası endişesinden gelmekle beraber, asli unsur olan Türk Milleti'ne zarara gelmesi ve bu unsurun zayıflayıp diğer unsurların, dâhilde ve hariçte gör-dükleri kolaylıklar ve aldıkları yardımlar ile hükümet idaresinde tesirleri onu korkuturdu"*

Asli ve kurucu unsur Türkler hakkında ne düşündüğünü bu defa da bizzat Sultanın kendi ifadelerinden takip edelim. Sultan Hamid'in, II. Meşrutiyet'in ilanının hemen öncesinde Başkâtip Tahsin Paşa'ya söyledikleri çok anlamlıdır: *"Neme lazım benim Ferid Paşa, Said Paşa; bunların biri gitmiş ötekisi*

gelmiş bunun hiçbir ehemmiyeti yok. Bir hükümdar için lazım olan şey memleketin menfaatidir. Eğer bu menfaat kanun-ı esasinin ilanında ise o da yapıyor. Fakat iyi tatbik olunur mu, Türk'ün menfaati mahfuz kalır mı? Burasını kestiremiyorum”.

Tunuslu Hayrettin Paşa'nın sadareti sırasında yaşanan bir olay da II. Abdülhamid'in Türklük anlayışı hakkında yeteri kadar fikir verecek derecededir. 1879 yılında Mısır'daki İngiliz ve Fransız konsolosları Vali İsmail Paşa'nın görevden alınmasını talep etmişlerdi. İsmail Paşa ise padişaha sığınarak kendisinin korunmasını istedi. Sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşa valinin derhal azledilmesi taraftarı idi. Bu yapılmadığı takdirde İngiltere ve Fransa'nın kuvvet kullanarak Mısır'a müdahale edeceklerini düşünüyordu. Azli halinde bunun aynı zamanda devletini gücünün gösterilmesi anlamına da geleceğini söylüyordu. Buna karşılık Saray'daki mabeyn mensupları İsmail Paşa'nın valilikte kalması taraftarıydılar. II. Abdülhamid'e verdikleri raporlarda Hayrettin Paşa'nın Tunus, Trablusgarp ve Mısır'ı içine alan bir Arap devleti kurmanın peşinde olduğu ifade ediliyordu. Padişah İsmail Paşa'yı azletmek yerine İngiltere ve Fransa'ya direnmeyi tercih etti. Fakat Sadrazam Tunuslu Hayrettin Paşa kendi fikrini kabul ettirmek için direndi. Bunun üzerine II. Abdülhamid Sadrazamı şu sert sözlerle uyardı: *“Paşam paşam ben Türküm, Türk olarak kalacağım”.*

Ülkemizde faaliyette bulunan yabancı şirketlerin yazışmalarını Türkçe olarak yapmaları gerektiği bu şirketlerle yapılan her mukavelede mutlaka yer alır ve bunun takibi yapıldı.

II. Abdülhamid'in Türk dünyasına yönelik tavrını ortaya koyan bir belgeden de söz etmek gerekir. Belgede Sultan şunları söylüyor. *“Rusya'daki Müslümanlar hem maarifin gelişmesi hem de milli dilleri olan Türkçe'nin terakkisi için mekteplerini ıslah etme çabası içindeler. Fakat şimdilik buna tam*

manasıyla muktedir değiller. Bu sebeple Türk dünyasından öğrencilerin İstanbul'a gelip burada ücretsiz olarak tahsillerinin sağlanması için gerekenler yapılsın"¹⁹⁷.

II. Abdülhamid şahsi güvenliği konusuna çok dikkat eden bir padişahtı. Bunun için Yıldız Sarayı'nda kendine bağlı askerlerden oluşan bir muhafız bölüğü meydana getirmişti. Bu bölüğün en önemli unsurlarını Söğüt, Bilecik ve Eskişehir halisinesine yerleşmiş eski Türk kabilelerinden, mertlikleri, cesaretleri ve dürüstlükleriyle tanınmış Karakeçili aşireti mensupları oluştururdu. II. Abdülhamid Karakeçililere son derece güvenirdi. Bu sebeple, her gece yattıktan sonra kapısı kilitlendiğinde, odasının dış tarafında, kapının önüne yapılan yer yat taklarında bir harem ağası ve Karakeçili aşiretinden bir muhafız muhakkak bulunurdu.

Karakeçili aşireti mensuplarından sarayda iki yüz kişilik bir süvari bölüğü mevcuttu. Bunlara Söğüt Alayı deniyordu. Söğüt Alayı'nda görev yapacak askerlerle II. Abdülhamid bizzat ilgilenir, Saray Baştufekçisi Tahir Paşa'ya verdiği emirlerde seçilecek askerlerin niteliklerini belirlerdi. Sultan Hamid bunlara "öz hemşerilerim" derdi.

Sultan II. Abdülhamid milli duyguların dile getirilmesi, imparatorluğun temel ve kurucu unsuru olan Türklerin ve Türklük şuurunun canlanması yönünde faaliyetlerde de bulunuyordu.

Bu bağlamda bir Türk Devleti olarak Osmanlı Devleti'nin nasıl kurulduğu konusunda araştırma yapılmasını ve kendine rapor halinde sunulmasını istemişti. Kendisine bu konuda sunulan raporda, Osmanlıların Oğuz boyundan olmaları, Anadolu'ya nasıl geldikleri gibi konularda bilgiler verilmekteydi¹⁹⁸.

Osmanlı soyunu Oğuzlara dayandıran söylemin ders kitaplarında da yer aldığını, özellikle de askeri okul ders kitaplarında Türklüğü daha ön plana çıkarır tarzda bilgiler verildiğini belirtmek gerekir.

Yine aynı kapsamda Osman Gazi'nin istiklalini ilan ettiği ve ilk Cuma hutbesinin okunup namaz kılındığı cami tespit edilip tamir ettirilmiş, sonraki yıllarda burada törenler yapılması adet haline getirilmişti⁹⁹. Bu bağlamda yapılan törenler hakkında bilgi veren bir belgede şu hususlara değiniliyordu: *“Emirül müminin ve imamül müslimin Abdülhamid Han-ı Sani Gazi Hazretlerinin nimetlere boğduğu Karakeçili kulları bermutad bu sene dahi Sultan Osman Han Gazi Hazretlerinin ilk hutbe-i istiklali okudukları Karacahisar Camii'nde hutbe okunup mevlid-i nebevi tilavet edilmiş, sonrasında camii şerif havalisinde askerler, umum mülki memurlar ve kalabalık bir ahalinin katıldığı törenler yapılp, kurbanlar kesilmiş, pilav ve helva dağıtılmış, padişaha duyulan şükran hisleri dile getirilmiştir”*.

Bu törenler her sene yapılıyordu. Bu da gösteriyor ki II. Abdülhamid geçmişe ve Türklüğe sahip çıkma konusuna özel bir önem atfetmekteydi. Geçmişe sahip çıkma faaliyetleri çerçevesinde yapılan icraatlardan biri de Ertuğrul Gazi türbesinin etrafında bulunan binaların satın alınıp yıktırılması ve bilahare türbenin ihya edilmesi faaliyetleriydi. II. Abdülhamid aynı zamanda Ertuğrul Gazi'nin annesi Hayme Hatun'un İnegöl kazası Domaniç nahiyesinde gömülü olduğunu tespit ettirmiş, buraya da bir türbe yaptırmıştı.

II. Abdülhamid iktidarında tarih ders kitaplarının Türk- lüğe bakış açısı ise şöyle olmuştur.

1880 yılından itibaren iptidai ve rüştiyelerdeki tarih dersleri için Osmanlı Tarihi, İslâm Tarihi, Târih-i Umûmî gibi ders kitaplarının kabul edildiği görülmektedir. Söz konusu tarih ders kitaplarındaki ortak nokta, Osmanlı tarihi konularının devlet merkezli anlatımıydı ki, bu yaklaşım imparatorluğun sonuna kadar devam ettirilmişti.

Sultan II. Abdülhamid dönemi ders kitaplarında Osmanlı tarihi kapsamında, kökeni Türklere ve Orta Asya'ya dayanan

Osmanlı soyunun, 13. yüzyılın başlarında Moğol baskısı nedeniyle Horasan'dan Anadolu'ya gelmek zorunda kalmalarından söz edilirdi. Bu konuya, Hz. Muhammed ve Dört Halife döneminin aktarıldığı birinci bölümde yer verilmişti. Böylece birinci bölümden itibaren, bir taraftan imparatorluğun İslâmi karakteri vurgulanırken, diğer taraftan Allah'ın elçisinin izleyicileri olarak Osmanlı hanedanının yasallığı garanti altına alınıyordu.

Ali Nazima, Reşad ve Ali Cevad adlı yazarların farklı okul kademeleri için yazdıkları eserler, genel olarak devlet ve padişah merkezli, toprak kazanımları ve kayıpları konularında odaklanan kitaplar özelliğindeydi.

Bu kitaplar, kronolojik olarak Osmanlı soyunun kökeninden itibaren başlatılmıştı. Hepsi, Türk ve Türkmenlerin ve Orta Asya'daki Kayı boyunun, Horasan'dan önce Arapların yaşadığı bölgelere, oradan da Anadolu veya "Diyâr-ı Rûm"a geldiklerini yazmıştı. Bu göç hareketinin sebebi, Orta Asya'daki Moğol veya Tatarların işgalleri ile Cengiz Han'ın Horasan'daki teşebbüsleriydi. Kitaplarda, Moğol veya Tatarlar, Sultan I. Bayezid'in Timur karşısında aldığı yenilgi üzerine, bir kez daha eleştiriye maruz tutulmuştu. Bu noktada Timur'dan, Anadolu'yu yakıp yıkan ve sivil halkı katleden bir Moğol veya Tatar Hanı olarak bahsedilmişti.

Nazima, Cevad ve Reşad tarafından hazırlanmış tarih ders kitaplarında, Osmanlı'da yönetici unsurun Türk olduğu ifadesi vurgulanmakla beraber Türk milliyetçiliğiyle ilgili bir değerlendirme yoktur. Türk milliyetçiliğinin daha güçlü bir tarzda vurgulandığı rüşdiye düzeyinde bir ders kitabı olarak, Selanikli Tevfik'in *Osmanlı Tarihi* gösterilebilir. Tevfik'in Osmanlı tarih yazımında, Nazima'nın veya Reşad'ın ders kitaplarında sergiledikleri yaklaşımdan pek farklı bir husus mevcut değildi. Fakat bu kitapta, Osmanlı hanedanının kökenleri konusuna daha fazla yer verilmişti. Yazar burada, Osmanlı

hanedanının sadece Türk soyundan geldiğini belirtmekle yetinmemiş, fakat aynı zamanda Türklerin büyüklüğünün de altını çizmişti. Buna göre, hem sultanın kulları hem de sultanın kendisinin ataları, “Türk” adı verilen muhteşem bir ırka mensuplardı. Bu Türk soyu, Asya kıtasının merkezindeki Altay Altın Dağları’na yakın bir bölgede ortaya çıkmıştı. Kısa zamanda Türk ırkı, cesareti, iyi huyluluğu ve güzelliğiyle ön planda belirmişti. Oğuz Han bu soyun en büyük ve en ünlü hükümdarıydı. Oğuz Han’dan itibaren Türklerin ünü, dünyanın diğer bölgelerinde de duyulmaya başlanmıştı: *“Sevgili büyük pâdişâhımızın cedd-i âlâları ve pâdişâhın bizim gibi kulu olanların büyük babaları Türk nâmı verilen bir şanlı kavme mensûbdurlar. Bu Türk kavmi Asya kıtasının orta cihetlerinde (Altay) Altun dağları civarında zuhûr etmişler. Türk kavmi diğer kavimler arasında yiğitlik, güzel huyluluk, güzellik ile şöhret almışdır; meşhûr Oğuz Han bu kavmin en meşhûr hükümdâridir. Oğuz Han zamânından itibâren Türk kavminin nâmı etrâfa yayılmağa başladı.”*²⁰⁰.

Kitabın bu tarz vurgularla basılması ve okutulması, II. Abdülhamid döneminde, Türk milliyetçiliği konusunun devletin ilgi alanına da girmeye başladığının bir göstergesidir. Şurası net olarak ifade edilebilir ki, gerek Batı’daki Türkoloji çalışmalarının etkisi, gerek yerli tarih yazıcılarının Türk tarihini Osmanlılardan öncesine götürmeleri ve Türklerin büyük bir medeniyete sahip olduklarını vurgulamaları ve bunun ders kitaplarına da girmesi, II. Abdülhamid döneminde Türklük bilincinin yerleşmiş olduğunun tabii bir kanıtıdır²⁰¹

Bu örnekler verilirken vurgulanmaya çalışılan husus; kurucu ve asli unsur olarak Türklerin II. Abdülhamid nezdinde taşıdığı önemdir. Ama bunun yanında yukarıda değinildiği üzere; Sultan II. Abdülhamid, halifeliğin gücünü kullanarak Müslümanlar arasında dayanışmayı arttırmak istemiş, Avrupa’nın dayatmalarına ve gayrimüslimlerin ayrılıkçılıklarına

karşı çıkabilmesinin bir yolu olarak sürekli İslami vurgular da yapmıştır.

II. Abdülhamid'in Saray'daki özel güvenliğini sağlayan Söğüt alayının seçimi nasıl yapıldı?

Karakeçili aşireti mensuplarından sarayda iki yüz kişilik bir süvari bölüğü mevcuttu. Bunlara Söğüt Alayı deniyordu. Söğüt Alayı'nda görev yapan askerler belirli bir hizmet süresi sonunda terfi ettirilerek jandarma kuvvetlerinde görev yaparlardı. İsteyenler ise memleketlerine geri dönebilirlerdi. Böyle zamanlarda alaya yeni elemanların alınması gerekirdi. II. Abdülhamid konu ile bizzat ilgilenir, Saray Baştufekçisi Tahir Paşa'ya verdiği emirlerde seçilecek askerlerin niteliklerini belirlerdi.

1899 yılında 30 yeni muhafız askerine ihtiyaç duyuldu. Askerlerin seçimini Tahir Paşa yapacaktı. II. Abdülhamid Tahir Paşa'ya verdiği emirde, Karakeçili aşiretinden seçilecek muhafızların taşınması gereken özelliklerini şöyle sıraladı:

Çok iyi ata binmeleri gereken bu askerlerin iyi ahlaklı olmaları kesinlikle şarttı. Bunun yanında beş vakit namaz kılmaları ve sadece kendi iş ve güçleri ile uğraşan mazbut kişiler olmaları gerekiyordu.

Karakeçili aşiretinden seçilecekler II. Abdülhamid'in özel muhafızlığı görevini yapacaklarından, bu hizmeti yapan diğerleri gibi maaş alacaklar, dolayısı ile hizmetleri sürekli olacak ve memleketleri ile ilişkileri kesilecekti. Bu bakımdan kendi istekleri ile gelmeleri önemli idi.

Muhafızların taşınmaları gereken diğer bazı özellikler de şunlardı: Bunlar, Ertuğrul Gazi ile Söğüt'e gelmiş ailelerin sülalesine mensup bulunmalıydılar. Yakışıklı ve boylu poslu olmaları şarttı. Sakallı veya sakalsız olabilirlerdi. Sakallıların sakalı kesilmeyecek, fakat bakımlı tutmalarına dikkat edilecekti.

Seçilen 30 kişi Padişah'a sadakatle hizmet edecekleri, her ne suretle olursa olsun başkalarının ifadelerine kanmayacakları, Padişah'ın emirlerine son nefeslerine kadar itaat edecekleri hususunda Ertuğrul Gazi'nin türbesinde yemin edeceklerdi.

Bunlar arasında memleketlerine dönmek isteyenler olursa üç sene hizmetten sonra bu izin kendilerine verilecekti. Eğer hizmete devam etmek isteyenler olursa, rütbeleri arttırılarak jandarma kuvvetlerinde görevlendirileceklerdi.

II. Abdülhamid, bu derece titiz bir incelemeden geçerek muhafız bölüğüne katılan askerlere çok güvenirdi. Söğüt bölümünden daima memnuniyet ve sitayişle bahseder, onlarla görüştüğü zaman “öz hemşerilerim” diye hitap ederdi.

II. Abdülhamit’in yıllarca Başkâtipliğini yapmış olan Tahsin Paşa Söğüt Alayı mensuplarını şöyle anlatıyor: “Yıldız Sarayı’ndaki insanların her çeşidini, ahlaki tecelliyatlarının her rengini, iyilik ve kötülüklerin her derecesini görmüş bir insan sıfatıyla şunu söylemeyi kendime vicdan borcu bilirim ki, damarlarında Türk neslinin temiz ve mübarek kanı dolaşan bu Karakeçili bölümünden hiçbir fert, hiçbir şekil ve surette ne şahsen, ne de bilvasıta fenalık etmemiş ve fenalığa alet olmamıştır. Bunlar Yıldız Sarayı’na bir kaya gibi girdiler, dönüş zamanı geldiğinde yine bir kaya gibi tertemiz ve lekesiz çıktılar. Allah kendilerinden razı olsun!”

II. Abdülhamid’in Türkçeciliği

II. Abdülhamid döneminde dil birliği sağlanması yönünde önemli adımlar atılmış, birbirlerinin dilini konuşan ve anlayan kimselerden oluşan bir toplum bilinci yaygınlaştırılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda devlet dairelerinde ve okullarda Türkçe yaygın bir hale gelmiştir²⁰². Padişah bu konuda ciddi bir hassasiyet göstermiş, zaman zaman verdiği emirlerde Türkçe konusundaki hassasiyetini dile getirmiştir.

Sultan Abdülhamid’in Türkçe Hassasiyeti

Sultan Hamid’in Türkçe konusundaki gösterdiği hassasiyetin somut bir göstergesi, 1894 yılında ülkedeki okullara gönderdiği bir genelgede söz edilen hususlardır. Genelgenin muhtevası şu şekilde:

“Sözün güzel ve doğru söyleme kaidelerine uygun olabilmesi, diğer şartlarla birlikte alışılmamış kelimelerle söylenmeyişine bağlıdır. Yazı dilinde Arapça ve Farsça kelimelerin hepsi birden kullanılırsa bilinmeyen, alışılmayan birçok kelimeye rastlanmış olur. Mümkün olduğu kadar Türkçe kelimeler kullanılarak açık yazılmış sözler ise meramı ve maksadı tamamıyla anlatır. Böyle sözlerde daha ziyade kolaylık ve akıcılık bulunacağı meydandadır.

Osmanlı müellifleri maksat ve meramlarının kolayca anlaşılması yoluna gitmeyip ne kadar çok Arapça ve Farsça kelime bildiklerini göstermeyi marifet sanmış, mesela lisanımızda ‘taş’ sözü varken bunun yerine pek çok kimsenin meşhulü olan ‘senk’ veya ‘hacer’ kelimelerini kullanmayı zarafete daha uygun zannetmişlerdir.

Bu hal birçok zararlarıyla birlikte dilimizde mevcut çok sayıda Türkçe kelimenin terkine ve unutulmasına sebep olmuştur.

Yazı dili için İstanbul ahalisinin konuştuğu lisanın esas tutulması; cümleler gayet sade ve açık yazılarak kullanılan kelimelerin mümkün olduğu kadar Türkçe sözler olması herhalde çok faydalıdır.

Arapça kelimeler Araplar için, Farsça kelimeler İranlılar için kolay sözlerdir. Fakat bu sözlerin İstanbul ahalisince bilinenleri pek azdır. Ahalinin daha çocukken anne ve babalarından işitip öğrendikleri kelimeler, Türkçe’de alışıldık ve bunun dışındakiler ise alışılmadık kelimeler sayılmalıdır. Osmanlı mekteplerinde Arapça ve Farsça lüzumlu olduğu için okutulmaktadır. Bu diller, Kur’an-ı Kerim’i doğru okumak, bazı yeni keşiflere isim ve ıstılah koymak, bugünkü fen kültürü terimlerini anlayabilmek ve icabında bu iki dille yazılmış kitapları okumaya muktedir olmak maksadıyla okutulur. Yoksa bu dillerin okutulması Türkçe’de Arapça ve Farsça kelimeler kullanmak için değildir.

Yazı yazmaktan maksat, meramı yazıyla güzelce anlatmaktır. Bu maksada ise kullanılan kelimelerin bilinen sözler olmasıyla varılır. Yabancı kelimeleri okuyan ve dinleyen anlasa bile bunların tesiri pek az olur.

Mesela babasına ‘Babacığım!’ diyen bir çocuğun şu sade ve masum söyleyişi kalbe tesir eder. Fakat aynı sözü ‘Peder-i vâlâ-güherim’ tabirine çevirirseniz, bunu babası anlasa bile tesiri çok az olur.

Bundan başka kitap vesaire gibi faydalı eserler tercümesinde ifade ne kadar açık ve sade olursa anlayanların sayısı o kadar artar ve yapılan işin faydası o kadar yaygın olur. İşte bunun için yazı yazarken açık ve sade bir üslup kullanılarak alışılmamış lügat kullanmaktan kati surette kaçınmak lazımdır.

Şimdiye kadar bu usule uyulmayıp Arapça, Farsça kelimelerin hemen hepsi yazı dilinde kullanılmış ve bu da Türkçe’nin vaziyetini güçleştirmiştir. Hâlbuki başka dillerde hemen bir, iki sene tahsilden sonra gazete okuyup anlayacak kadar lisan öğrenildiği halde, dilimizin o derecede öğrenilmesi çok zaman istemektedir.

Eski müelliflerle, onların yolunu kabul eden yeni müelliflerin eserleri, kullanılan birçok Arapça, Farsça kelime yüzünden, yazı dili için hiçbir zaman numune ittihazına layık sayılamaz. Bu sebeple talebeye bu kabil eserler gösterilme-yip mümkün olduğu kadar Türkçe açık ibareler okutturulup yazdırılmalıdır. Bu tamim işte bu hususun kitabet hocalarına tembih edilmesi maksadıyla yazıldı.”²⁰³

II. Abdülhamid’in bu genelgesi Türkçe’ye sahip çıkma konusunda mükemmel bir örnektir. Sultan bu hassasiyeti, Yıldız Saray’ından yapılan yazışmalar için de göstermiş ve kâtiplerin, kaleme aldıkları metinleri açık ve anlaşılır bir Türkçe ile yazmalarını istemişti. İşin ilginç yönü de Sultan’ın bu talebinin kâtiplerce farklı yorumlanmış olmasıdır. Bunlar arasında

yer alan Örikağasızzade Hasan Sırrı Bey, bu durumu Abdülhamid'in cahil olmasına bağlamak gibi önyargı ile anılarında konuyu şöyle aktarıyor: "*Sultan Abdülhamid pek cahil idi. Hatta doğru imla yazmağa muktedir değildi. Zaten hattı da pek çirkin idi. Biraz süslü yazılmış bir yazıyı anlayamaz, mabeyncilerden bize haber göndererek açık Türkçe ile yazmamızı isterdi*"²⁰⁴. Şimdi, Türk devletinin başkanı olarak Türkçe'yi koruma derdinde olan bir Padişahı cehaletle suçlamak nasıl bir mantıktır? Bilmem Hasan Sırrı Bey'in müthiş bir Abdülhamid aleyhtarı olduğunu söylemeye gerek var mı? Benzer bir bakış açısını yine sarayda altı yıla yakın kâtiplik yapan İsmail Müştak Mayakon'da görüyoruz. "*Yıldız'da zengin bir kütüphane vardı. Dolgun maaşlı bir kitapçıbaşı ve çeşitli kitapçılar bu kütüphaneye memur edilmişlerdi. Fakat ne Abdülhamid'in bu kütüphaneye uğradığını gören ne de kitapçıların kütüphane işiyle yakından meşgul olduğunu bilen vardı. Öyle ki, kütüphane-i hümayun denilen şey Yıldız Saray'ına lüzumsuz bir süsten, kitapçılara da hazineye fazla bir yükten ibaret idi.... Sultan Hamid'in yegane okuduğu, daha doğrusu okutarak dinlemekten zevk duyduğu kitap cinai zabıta romanları idi..... Sultan Hamid'in eğitimi ortaokul seviyesinde bile olmadığından yüksek ilimlerin kıymetini bir Batılı gibi takdir edemezdi. Onun nazarında yüksek tahsil fikirlerde uyanıklık meydana getirirdi. Memlekete yüksek tahsil sokmakla kendi saltanatı aleyhine bir cereyan uyandıracağına inanırdı*"²⁰⁵.

İsmail Müştak'ın bu ifadeleri, Yıldız Saray'ında kâtiplik yapmış olmasına rağmen II. Abdülhamid'i hiç tanıyamadığını göstermektedir. Ya da diğer bir ihtimal, gerçeği yansıtmasa da, Padişah'a olan nefreti yüzünden onu cahil göstermeyi tercih etmiş olmasıdır. Cahillik bir yana, biliyoruz ki II. Abdülhamid İbn-i Sina'yı Arapça aslından okuyabilecek kadar dil ve tıp bilgisine sahipti. Yine bunun gibi Alman filozof Hegel'in eserlerini tercüme ettirip okuyabilecek kadar felsefeye

aşına idi. Diğer taraftan, çok sayıda yükseköğretim ve Darülfünun'u açmış bir Padişah için yüksek tahsile düşmandı diyebilmek, her türlü insaf sınırlarının aşılmasıdır. Bu tarz önyargılarla dolu anı veya tarih yazıları çok sayıdadır. Hepsi bir araya geldiğinde ise hiç de hak etmediği halde son derece olumsuz bir Sultan Hamid algısı ortaya çıkmaktadır. İşin doğrusunu ise Tahsin Paşa gayet güzel ifade etmektedir: **“Sultan Hamid devrine ait yazılanların çoğu dedikodudan ibarettir”**²⁰⁶. Aslında onların bu ifadeleri, o dönem gençliğinin bir kısmının içinde bulunduğu psikolojiyi gözler önüne seriyor. Padişah'a yönelik ön yargı o kadar yoğun ki, Onun doğru yaptıklarını bile çok yanlış gibi algılıyorlar.

26 Temmuz 1894 tarihinde verdiği bir emir Sultan Hamid'in Türkçe hassasiyeti konusunda çok çarpıcı bir örnek teşkil eder: *“Avrupa devletleri yalnız ülkelerinde değil, geçici olarak işgal ettikleri yerlerde dahi kendi lisanlarının tahsillerini mecburi tuttukları gibi, Osmanlı ülkesinde dahi dillerini yaymaya çalışmaktadırlar. Bu cihetle Osmanlı Devleti'nde bulunan Hristiyan mekteplerindeki talebeye ciddi surette Türkçe tedris ettirilmesi hususunun temini, bu mekteplerin Türkçe imtihanları sırasında Maarif Nezareti'nden bir gözlemci bulundurularak öğrencilerin Türkçe'yi öğrenme derecelerinin tespiti, nizamname gereği bu mekteplerin diğer zamanlarda da teftiş edilmesi ve bunlardan öğrencilere Türkçe öğretmeyecek okulların kapatılması Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir”*²⁰⁷. Padişah açık ve net bir şekilde diyor ki; Hristiyan mektepleri Türkçe derslerine önem vermek zorundadırlar. Türkçe öğretmekten kaçınıyorlar mı? O zaman okulu kapatın.

30 Haziran 1896 tarihinde yine Türkçe hassasiyetini gösteren ifadeler: *“İstanbul limanına eşya boşaltacak gemilerin yanaşacağı yerlere asmak üzere rıhtım şirketi tarafından hazırlanmış bulunan ve ekli pusulada şekli çizilmiş olan*

bayrağın kullanılmasına izin verildiği liman reisliğinden bildirilmiştir. Ancak rıhtım şirketi bir Osmanlı müessesesi olduğundan, bu bayrağın ortasına Fransızca harflerin yerine Türkçe olarak ‘Osmanlı Rıhtım Şirketi’ ibaresinin yazılması Padişahımız efendimiz hazretlerinin emir ve iradeleri gereğindendir”²⁰⁸.

Yukarıda örnekte yer aldığı gibi; Ülkemizde faaliyette bulunan yabancı şirketlerin yazışmalarını Türkçe olarak yapmaları gerektiği bu şirketlerle yapılan her mukavelede mutlaka yer alır ve bunun takibi yapıldı.

Döneme ait birçok arşiv belgesinde devletin resmi dilinin Türkçe olduğu, memuriyete girebilmek için Türkçe bilmenin zorunluluğu konusunda yazışmalara denk gelinmektedir. Mesela 1894 yılında Kırımlı muhtedi Ahmed Efendi polis olmak için müracaatta bulunmuşsa da Türkçe bilmediği için isteği kabul edilmemiştir²⁰⁹. 1906 yılında Manastır defterdarlığına tahsildar olarak girmek isteyen Hırsto’nun talebi de Türkçe bilmediği için reddedilmiştir²¹⁰. 1903 yılına ait bir belgede değinilen husus da yine Türkçe ile ilgilidir. Kosova vilayetinde mahkemede istihdam edilecek gayrimüslim hâkimlerin Türkçe bilmelerinin şart olduğu bildiriliyor.²¹¹ Yine bunun gibi resmi dairelere verilecek dilekçelerin Türkçe olması gerektiği²¹², hastanelere başvuruların da Türkçe yapılması mecburiyeti²¹³ II. Abdülhamid döneminde sıkça karşılaşılan uygulamalardır. Dolayısı ile bu dönemde Türkçe’ye verilen önemin de göstergesidir.

Daha önce de değinildiği üzere II. Abdülhamid Türk Dünyasında Türkçenin ilerleyip genişlemesi için de çaba harcıyordu. Bu konuda verdiği emri tekrar hatırlayalım: “*Rusya’daki Müslümanlar hem maarifin gelişmesi hem de milli dilleri olan Türkçe’nin terakkisi için mekteplerini ıslah etme çabası içindeler. Fakat şimdilik buna tam manasıyla muktedir değiller. Bu sebeple Türk dünyasından öğrencilerin İstanbul’a gelip*

burada ücretsiz olarak tahsillerinin sağlanması için gerekenler yapılsın”²¹⁴

II. Abdülhamid’in vatansever bir tavırla yürüttüğü dili ıslah etme ve millileştirme çabalarını çok önemsemek gerekmektedir.

Meşrutiyet Yolunda Geri Sayımın Başlaması:

Şemsi Paşa Suikastı

9 Haziran 1908’de Reval’de İngiltere Kralı Yedinci Edward ve Rus Çarı Nikola bir araya geldiler. Her iki hükümdar özellikle Uzak ve Yakın Doğu’da tampon bölgeler kurma ve Almanya’ya karşı bir denge politikası uygulama konusunda anlaştılar. Liderler yayınladıkları bildiride Makedonya sorununa ve reformlara da değinmişlerdi. Bu bildiri İttihat ve Terakki tarafından Rumeli’nin paylaşılacağı, II. Abdülhamid’in ise bu gelişmelere boyun eğeceği şeklinde algılandı. Selanik ve Manastır gibi şehirlerde örgüt mensupları harekete geçtiler. Rumeli Müfettişi Hüseyin Hilmi Paşa’nın Sultan Hamid’e “burada kulunuzdan başka herkes İttihatçı” şeklinde telgraf çekmesi tam olarak gerçeği yansıtmasa da, olan bitenler konusunda Yıldız Sarayı’nda endişe yaratmıştı.

1908 Haziran sonunda Enver, Niyazi ve Eyüp Sabri beyler emirlerindeki birliklerle dağa çıkarak Meşrutiyet ilanında öncü rolü oynadılar.

Bundan sonra İttihad ve Terakki, Meşrutiyet’in ilânına yönelik faaliyetlerine hız verip, güvenlik güçlerine suikastlar düzenlenmeye başladı. Bu suikastlar arasında en çok ses getireni ve netice alıcı olanı, Sultan Abdülhamid’in bölgeye gönderdiği Şemsi Paşa’nın, İttihatçıların fedaisi Teğmen Atıf Bey tarafından öldürülmesiydi.

Şemsi Paşa’nın öldürülmesi çok mühim, çok tehlikeli bir teşebbüstü. Yüzlerce kişilik muhafızların arasından tek başına

bir kişinin paşaya saldırıda bulunması her an ölüm getirebilecek bir girişimdi. Cemiyet bu işi üstlenecek fedai bulmakta zorluk çekerken Atıf Bey gönüllü olarak suikast yapmayı üstlendi. Kendisine yine İttihatçı Süleyman Askeri Bey yardımcı olacaktı. Bir süre suikast planları hazırlandıktan sonra Şemsi Paşa'nın Manastır'a geldiği gün öldürölmesine karar verildi.

Şemsi Paşa 7 Temmuz 1908 tarihinde muhafızlarıyla beraber Manastır'a gelmiş ve İstanbul ile haberleşmek üzere postaneye girmişti. Atıf Bey ve Süleyman Askeri postanenin karşısındaki bir kahveye oturup Şemsi Paşa'nın çıkışını beklemeye başladılar. Bu arada telgrafhane kapısı önündeki hareketleri dikkatle takip ediyorlardı. Bir süre sonra dörder atlı iki araba kahvenin önünden geçerek telgrafhanenin önünde durdu. Öndeki araba tam telgrafhanenin kapısı önüne gelecek vaziyette durmuştu. Anlaşılıyordu ki birinci arabaya Şemsi Paşa binecek arkadakine de maiyetinin ileri gelenleri, bir kısım muhafızlar atlayacaklardı.

Arabaların telgrafhanenin önünde durmaları buradaki hazırlıkları bir kat daha artırdı ve bir kaynaşma oldu. Demek ki Şemsi Paşa telgrafhanede işini bitirmiş gerekli tedbirleri aldırmış, hazırlıklarını tamamlamıştı. şimdi de telgrafhaneden çıkıp Manastır'dan hareket edecekti. Nitekim birkaç dakika sonra bastonuna dayana dayana merdivenden inmeye başladı. Kahvede beklemekte olan Atıf Bey artık daha fazla beklemenin doğru olmadığına hükmetti ayağa kalktı, telgrafhaneye doğru ilerledi. Arkadaşı Süleyman Askeri Bey kahvede kalmıştı. Telgrafhane kapısının önünde halk arabanın etrafına birikmiş, Şemsi Paşa'yı görmek için birbirini sıkıştırıyordu. Arkaya düşenler öne geçmek için çabalıyordu. Kalabalık gittikçe daha sıkışık kitle haline geliyordu.

Atıf Bey ateş etmeye elverişli bir noktaya gelebilmek için ilerlerken arkadan gelen tazyik onu arabanın yanına doğru yaklaştırmıştı. Önünde silahşörlar, asker ve jandarma vardı.

Bu noktadan daha ileriye gidemezdi. Derken Şemsi Paşa ağır adımlarla kapının eşiğinde göründü. Atıf Bey derhal sağ elini ceketinin altına soktu belindeki tabancasını kabzasından tuttu. Silahı çıkardı ve etrafındakilere göstermeksizin yavaş yavaş kaldırdı. Sonra da önündekilerin omuzları üzerinden tabancasının namlusunu telgrafhanenin kapısına doğru çevirdi. Peşpeşe üç el ateş etmiş ve Şemsi Paşa kanlar içinde yere yığılmıştı. Birden bire ortalık karıştı. Herkes şaşırmış ne yapacağını bilemez bir halde kalmıştı. Bağırانlar, itişenler sağa sola kaçmaya çabalayanlar vardı. Ne olmuştu? Kimse farkında değildi.

Bu boşluk anından faydalanan Atıf Bey kaçmaya başladı. Bu arada muhafızlar Şemsi Paşa'nın ölümüyle neticelenen tarruzun toplu bir baskın değil, münferit bir teşebbüs olduğunun farkına vardılar. Atıf Bey'in elinde tabancası olduğu halde kaçtığını görerek silahlarına davrandılar. Müthiş bir kurşun yağmuru altında kalan Atıf Bey ayağından vuruldu. Fakat kendisini bir kunduracının dükkânına atarak takipçilerinden kurtulmayı başardı. Manastır'da birkaç gün saklandıktan sonra cemiyetin çok daha güvenli bir yer olarak gördüğü Resne'ye götürüldü.

II. Meşrutiyet'in İlanı

Şemsi Paşa'nın öldürölmesi gelişmeleri hızlandırdı. İttihat ve Terakki bir eylem daha yaparak Manastır'da Müşir Osman Paşa'yı dağa kaldırdı. İş kontrolden çıkmış gibi görünüyordu. Selanik, Manastır ve Ohri gibi şehirlerde Meşrutiyet lehine gösteriler yapıldı, İstanbul'a yüzlerce telgraf çekildi. Telgraflarda Meşrutiyet ilan edilmediği takdirde meydana gelecek olaylardan padişahın sorumlu olacağından söz ediliyor, hatta padişah değişikliğine gidileceği belirtiliyordu. Genç subaylar Kanun-ı Esasi ilan edilince vatan kurtulacak, herkes hürriyete kavuşacak, ülke uçuşa geçecek şeklinde düşünüyorlardı. İşlerinde Mustafa Kemal Bey, Ali Fuat (Cebesoy) gibi bazıları ise

meseleye biraz daha temkinli yaklaşp “Sultan Hamid’i meşrutiyeti iadeye zorladık, kabul ettirdik. Peki, sonra ne olacak, ne yapacağız?” şeklinde sorgulamalar yapıyorlardı. Onlara verilen cevap pek de tatminkâr değildi: “Sonrası kolay”²¹⁵. Bihare görülecektir ki, “sonrası hiç de kolay değilmiş”

Rumeli vilayetlerinde yaşanan gelişmeler İstanbul üzerinde etkisini hissettirmişti. 23 Temmuz 1923 akşamı Sultan Hamid nazırları Saray’a çağırıp ne yapılması gerektiği hakkında görüşlerini aldı. Maarif Nazırı Haşim Paşa ve Tophane Müşiri Zeki Paşa bu tehditlere boyun eğilmemesi gerektiğini belirtmişlerdi. Diğer nazırlar ise Başta Sadrazam Said Paşa olmak üzere tereddüt geçirmektedirler. Risk almak istemediklerinden kararı padişaha bırakmayı tercih ediyorlardı.

Bu durumda, o yıla kadar meşrutiyete şiddetle aleyhtar olan II. Abdülhamid yorgunluğun getirdiği bir psikoloji ile de direnme gücünü kaybetti. “Artık suyun akışına gitmeye karar verdiğini” söyledi. Sonra da meşrutiyetin ilanına yönelik şu emri verdi: “*Kanun-ı Esasiyi esasen ben bahş ve ihsan etmiştim. Sadrazam Said Paşa o vakit başkâtiplik görevinde idi. Onun için pek ala bilirler. Mebuslar seçildi, ayanlar atandı. Meclis toplandı. Fakat dönemin şartları gereği Meclis faaliyetleri sona erdi. Hâlbuki Kanun-ı Esasi yürürlükteydi ve Salnamelerin başında yer alıyordu. Ayan üyeleri maaşlarını alıyorlardı. Şimdi hal ve mevki değişmiştir. Mebusların seçilmelerine ve toplanmalarına lüzum hâsıl olmuştur. Nazılar heyeti bu lüzum üzerine bir mazbata hazırlasın ve seçimlere başlanmasını vilayetlere hemen bildirsinler*”.

Bu ifadeler meşrutiyetin II. Abdülhamid tarafından kabul edildiği anlamına geliyordu. Nitekim 23 Temmuz 1908 tarihi itibarıyla II. Meşrutiyet ilan edilmiş oluyordu. Esas itibarıyla II. Meşrutiyet’in ilanı, Kanun-ı Esasi’nin seçimlerle ilgili 73. Maddesinin yürürlüğe sokulması ve Meclis kapandıktan 6 ay sonra yapılması gerektiği halde 1878 yılından beri

gerçekleştirilmeyen Meclis-i Mebusan seçimlerinin yapılması anlamındaydı.

23 Temmuz ve sonrasındaki günler aslında bir karmaşa ve kaos görüntüsünü andırıyordu. Her tarafta coşkulu kalabalıklar sloganlar atıyor, yüksek bir yere çıkan bazı hatipler bu kalabalıklara nutuklar söylüyor, kısacası her kafadan bir ses çıkıyordu. Meşrutiyetin hemen ertesi günü gazeteler de sansürsüz olarak çıkmış ve her şey yazılmaya başlanmıştı. Akabinde yayınlanan gazeteler açısından bir patlama yaşandı. Bir anda yüzlerce yeni gazete yayın hayatına atıldı. Bunlar akıllarına ne gelirse yazıyorlardı. Yani tam anlamıyla bir kafa karışıklığı mevcuttu. Bu arada Enver Bey, 23 Temmuz 1908 tarihinde II. Abdülhamid'in Meclis-i Mebusan'ı yeniden toplantıya çağıran iradesi sonrasında Selânik'e giderek bu şehirdeki kutlamalara katıldı. Dağa çıkan subaylar arasında en kıdemlisi olduğundan ve Kolağası Niyazi Bey ile beraber en önemli faaliyeti gerçekleştirdiğinden bir anda "kahramân-ı hürriyet" haline geldi. Bu tarihten itibaren Osmanlı İttihat ve Terakkî Cemiyeti içindeki askerî kanadın önde gelen isimlerinden biri oldu.

Sultan Hamid Meşrutiyetin hemen akabinde siyasi örgütlenmelerin meydana gelmesinden rahatsızdı. Arap Kulübü, Arnavut Kulübü, Rum Kulübü, Ermeni Kulübü gibi örgütlenmelerin ortaya çıkması üzerine "bunlar fena şeyler, bu gidişe bakılırsa her kavim ayrı ayrı yaşamaya çalışıyor" şeklinde görüşünü belirtiyordu. İttihat ve Terakki kadrolarının kendisinden hoşlanmadıklarının da farkındaydı: "bu adamlar beni istemezler, biraderi isterler. Çünkü birader halim selimdir. İdareyi başkalarına kolayca teslim eder" diyordu. Nitekim her iki tespitinde de haklı çıktığı görülecektir.

Bu arada İttihat ve Terakki ileri gelenleri İstanbul'a geldiler. Ahmed Rıza Bey, Enver Bey, Niyazi Bey, Prens Sabahattin hürriyet kahramanları olarak omuzlarda karşılandılar.

23 Temmuz'dan hemen bir hafta sonra hayata geçirilen bir uygulamayı muhakkak hatırlamak gerekiyor. Meşrutiyet ilânında Sadrazam Said Paşa idi. İttihat ve Terakki ileri gelenleri Said Paşa'ya baskı yaparak hafiyelik teşkilatını kaldırttılar. Bu adım ileride yaşanacak birçok sıkıntının kaynağını teşkil edecektir. Çünkü kötü gözle bakılarak ortadan kaldırılan aslında devletin istihbarat örgütüdür. Dolayısı ile devlet kendi istihbarat örgütünü ortadan kaldırmakla haber alma kanallarını kapatmış olmaktadır. O yüzden altı ay kadar sonra yaşanacak 31 Mart olayının çıkışında istihbarat bilgisinin olmasının payını unutmamak lazımdır.

Yine vurgulanması gereken bir gelişme Meşrutiyet'in hemen sonrasında genel af çıkarılmış olmasıdır. Afla beraber birçok katil başıboş bir şekilde halkın arasına katılmıştır. 31 Mart olayına bu yönüyle de bakılmalıdır.

Meşrutiyet idaresinin iadesiyle birlikte Türk siyasi tarihinin ilk çok partili seçimi yapıldı. 1908 yılı Kasım-Aralık aylarında gerçekleştirilen bu seçimlere İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Prens Sabahattin taraftarlarının oluşturduğu Ahrar Partisi katılmıştı. İttihat ve Terakki'nin en prestijli ve ordu desteğine de sahip olarak girdiği bu seçimde kazanan 275 mebus 160 kadarı İttihat ve Terakki mensubu idi. Diğerleri de cemiyete yakın olanlardandı. Ahrar Partisi ise ancak bir üyesini seçirebilmişti. Bu arada seçime Ahrar listesinden giren dönemin Sadrazamı Kamil Paşa da seçimi kaybetmişti²¹⁶.

Yeni meclis 17 Aralık 1908 günü Padişah II. Abdülhamid'in konuşmasıyla açıldı. Konuşma metnini Başkâtip Ali Cevad Bey okudu. Bu sırada Padişah ayakta duruyor, dikkatle dinliyordı: *"Cülusum esnasında vazetmiş olduğum Kanuni Esasının mevki-i tatbiki konulmasında tesadüf olunan müşkülata mebni o zaman rical-i devlet tarafından gösterilen lüzum üzerine Meclis-i Mebusan muvakkaten tatil olunmuş idi. Memalik-i şahanemde maarifin terakkisiyle ahalinin kabiliyeti*

arzu edilen dereceye gelinceye kadar bu kanunun icrasının tehiri bana tavsiye ve arz olunmuş idi. Bu yüzden Meclisi Mebusan'ın tekrar toplanması gelecek zamana bırakılmıştı. Bu esnada da memalik-i şahanemin her tarafında mektepler tesis-i ile maarifin gelişmesine gayret gösterilmiş idi. Şükrolsun, bu maksada erişilmiş, maarifin yaygınlaşması sayesinde ahalimizin seviye-i istidadı yükselmiştir. İzhar olunan arzuya binaen ve bu arzunun yerine getirilmesi ile, devlet ve memleketimizin halen ve istikbalen saadetini mucip olacağına emin oldum. Buna muhalif rey ve mütalaada bulunanlara rağmen, tereddütsüz Kanun-ı Esasi'yi yeniden ilan eyledim. Ve mucibince seçim yapılmasıyla Meclisi Mebusanın toplantıya davetini irade ettim. Devletimiz ve memleketimiz hakkında mesud ve bahtiyar olmasını temenni ederim. Milletimin mebuslarını huzurunda görmekle bahtiyarım. Memleketimizin Kanun-ı Esasi ile idaresi hakkındaki azmim kati ve değişmezdir”.

Meclis Başkanlığına uzun yıllar Paris'te Meşrutiyet mücadelesi vermiş olan Ahmet Rıza Bey seçildi. II. Abdülhamid 31 Aralık 1908 tarihinde mebuslara Yıldız Sarayı'nda bir ziyafet verdi. Arabalarla Saray'a gelen mebuslar teşrifat memurları tarafından karşılandılar. II. Abdülhamid onları salonda ayakta bekliyor, mebuslar temennalar ile Padişahı selamlayarak yemek salonuna geçiyorlardı. Dikdörtgen şeklindeki yemek masası etrafında Padişahı beklediler. Abdülhamid'in sağında Sadrazam ile Dâhiliye Nazırı, solunda Ahmed Rıza Bey'le Meclis ikinci Başkanı Talat Bey ve Mebus sıfatıyla Manyasızade Refik Bey yer almıştı. Orkestra Hamidiye marşını çaldı. Padişah ve mebuslar ayakta dinlediler. Yemeğe başlandı. Abdülhamid az yiyor, mebuslardan her birinin hal ve şanına göre iltifat ediyor, hepsinin gönlünü almaya çalışıyordu. Yemekten söz açıldı. Abdülhamid yemeğin tertibine bizzat baktığını söyledi. Ahmed Rıza Bey kendisinin Avrupa'da yemeğini bizzat

pişire pişire aşçılıkta ihtisas kazandığını söyledi. Padişah bunu gülümseyerek karşıladı. Ahmed Rıza “*Efendimiz Karakulak suyu içersiniz değil mi?*” diye sorunca Padişah “*Kâğıthane suyunu tercih ederim*” dedi. Tatlılar yenirken Başkâtip Cevad Bey padişahın nutkunu okudu. Nutuk alkışlarla karşılandı. Mebuslar yüksek sesle “Padişahım çok yaşa” diye bağıldılar. II. Abdülhamid alkışlara karşı selam veriyor, teşekkür makamında hafifçe eğiliyordu. Bu coşku yemek boyunca ve sonrasında devam etti. Bir ara, Padişah Talat Bey’e “*o kadar mesut, o kadar bahtıyarım ki tarif edemem*” dedi. Talat Bey de “*Milletinizle beraber ilelebet mesut olunuz*” cevabını verdi. Milletin temsilcileriyle Padişah barışmış görünüyordu. Bu ortamda mebuslar Saray’dan ayrıldılar.

Artık yeni bir devir açılmıştı. II. Abdülhamid Meşrutiyet padişahı olarak eski mutlak idaresinden yoksundu. İttihad ve Terakki adı meşrutiyet ve hürriyetle adeta bütünleşti. İttihat ve Terakki Cemiyeti giderek siyasi parti haline dönüştü ve kısa bir aralık dışında, 1908’den 1918’e kadar sürecektir olan iktidarı başlatmış oldu. Bu yıllarda, Talat, Enver ve Cemal Paşalar, İttihat ve Terakki’nin önde gelen liderleri olarak ülkenin kaderine hâkim oldular.

31 MART OLAYI: SULTAN HAMİD'İN İKTİDARDAN DÜŞÜŞÜ

Meşrutiyet'in ilanında etkin bir rol oynayan İttihat ve Terakki Cemiyeti imparatorluğun en önemli siyasal gücü konumuna gelmişti. Avrupa'nın büyük bir savaşa doğru sürüklendiği bu dönemde İttihat ve Terakki önderleri imparatorluğun çöküşünü önleyebilecekleri inancında idiler. Ama olaylar aksi yönde gelişti. Meşrutiyet'in ilanından hemen sonra Bulgaristan bağımsızlığını ilan etti. Ardından Avusturya-Macaristan Bosna-Hersek'i topraklarına kattığını açıkladı. Girit Meclisi de Osmanlı İmparatorluğu'ndan ayrılarak Yunanistan'a bağlanma kararı aldı. O dönemin karmaşa ortamı içinde muhalefet de siyasi partiler oluşturmuş, taraflar arasındaki sürüşmeler artmıştı.

Bu arada yapılan seçimlerde İttihat ve Terakki Cemiyeti mecliste ezici bir çoğunluk kazanmıştı. Dolayısı ile Cemiyet geri planda devlet işlerine el atmaya başladı. Cemiyet'in bu tutumu Said Paşa'dan sonra göreve gelen Sadrazam Kamil Paşa'yı endişelendiriyordu. 13 Şubat 1909'da Kamil Paşa meclisten aldığı güvensizlik oyu üzerine istifa etti. Sadarete Hüseyin Hilmi Paşa getirildi. Bundan sonra iktidar muhalefet ilişkileri iyice sertleşti. Muhalif gazeteciler İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne eleştirilerini arttırdılar. Bunlar arasında en sert muhalefeti Serbesti gazetesi başyazarı Hasan Fehmi Bey yapıyordu. Hasan Fehmi Bey 6-7 Nisan 1909 gecesi gazeteden çıkıp evine

giderken Galata Köprüsü üzerinde kimliği belirsiz kişilerce öldürüldü. Kamuoyu bu cinayetten dolayı İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni suçladı. Yükseköğretim gençliği galeyana geldi. Halktan bazı kişilerin de katılmasıyla gösteriler başladı. Hasan Fehmi Bey'in cenazesine katılan binlerce halk, ulema ve talebe muhalefetten yana tavır aldılar.

İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne aşırı eleştiri yapan kişilerden biri de Volkan gazetesini çıkaran Derviş Vahdeti idi. Volkan gazetesinin kışkırtıcı yayınları etkili oluyordu. Bütün bunların sonunda Rumi 31 Mart 1325-Miladi 13 Nisan 1909'da "Otuz Bir Mart Olayı" olarak bilinen isyan hadisesi meydana geldi. Selanik'ten İstanbul'a meşrutiyetin muhafızı olarak getirilmiş olan Avcı taburu erleri subaylarını hapsederek 12/13 Nisan gecesi ayaklandılar. İsyan eden askerler Sultanahmet Meydanı'nda toplandılar. Sayıları üç bini bulan asiler Mebusan Meclisi önüne gelerek Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa ile Harbiye Nazırı Ali Rıza Paşa'nın azledilmesini, Meclis-i Mebusan Reisi Ahmet Rıza Bey ile Talat, Hüseyin Cahit, Rahmi ve Bahattin Şakir beyler gibi önde gelen ittihatçıların sınır dışı edilmesini istediler. Ayrıca İttihat ve Terakki tarafından açığa alınmış alaylı subayların görevlerine iadesini talep ettiler. Görünürde ayaklanmayı başlatan ve yürütenler avcı taburlarına mensup çavuşlar ve erlerle onlara sadık bazı sarıklı öğrenciler gibiydi. Bununla beraber, onların arkasında Ahrar Fırkası'na mensup politikacılar, hatta bazı milletvekilleri, Prens Sabahattin Bey takımı, İttihad-ı Muhammedi Fırkası, bazı gazeteler ve yazarlar yer almaktaydı. Bütün bu kuruluşları bir araya getiren tek neden İttihat ve Terakkiye olan düşmanlıkları idi.

İsyanın devamı süresince Ayasofya ve Meclis-i Mebusan çevresi asilerin merkezi haline gelmişti. Bir süre sonra asiler etrafa tecavüze başladılar. Bu arada, Meclise gelmekte olan Adliye Nazırı Nazım Paşa Ahmet Rıza Bey zannedilerek, Lazkiye Mebusu Şekip Arslan Bey de Hüseyin Cahit'e benzetilerek

öldürüldü. Gelişen olaylar üzerine İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin önde gelenleri çeşitli yerlere gizlendiler. Askerin isyanını yatıştırmak üzere Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi, ders vekili Halis Efendi ve Şerif Mehmet Sadık Paşa Sultanahmet Meydanı'na gittiler. Bu arada devam eden karışıklık sırasında Şerif Sadık Paşa da öldürüldü.

Sultanahmet'teki ayaklanmaları bastırma görevi Hassa Ordusu kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'ya düşüyordu. Paşa Harbiye Nezareti'ndeki birliklerini çoğaltıp onların isyancıların kışkırtmalarına kapılmalarını önlemeye çabalarken, hükümetin umudu Şeyhülislam'da idi. Paşa, köprülerin başına makineli tüfek birlikleri göndererek hükümetten ve Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey'den saldırı emri bekledi. Fakat Meclis kan dökülmesini istemiyordu. Zaten durumun sıkıntıya girdiğine gören Mahmut Muhtar Paşa aynı gün ordusunun başından ayrılarak saklanmayı tercih etmişti. Dolayısı ile Birinci ordu veya diğer ismiyle Hassa ordusunun müdahale ihtimali bu şekilde ortadan kalkıyordu.

Bu aşamada tartışılması gereken önemli bir husus vardır. 31 Mart olayına değinilirken en sıkça kullanılan argümanlardan biri II. Abdülhamid'in isyan karşısındaki tavrı ile ilgilidir. II. Abdülhamid'in kardeş kanı dökülmesin diye Hassa ordusunu harekete geçirmediği söylenir. Gelişmelerden açıkça anlaşılacağı üzere bir meşrutiyet padişahı olarak II. Abdülhamid'in Hassa ordusuna emir vermesi ve harekete geçirmesi mümkün değildir. Böyle bir davranışa girişmesi halinde dahi, İttihatçı bir subay olan Hassa Ordusu kumandanı Mahmut Muhtar Paşa'nın padişahı dikkate alması söz konusu bile olmazdı. Diğer taraftan gelişmeleri en azından kontrol altına alabilecek otorite hükümet olması lazım gelirken, Sadrazam Hüseyin Hilmi Paşa hemen istifa ederek sorumluluktan kaçmayı tercih etmişti. Diğer bir otorite olarak Meclis Başkanı Ahmet Rıza Bey de ortadan kaybolmuştu. Görüldüğü üzere

tam bir otorite boşluğunun olduğu isyan günlerinde II. Abdülhamid'in Hassa ordusunu harekete geçirmek gibi bir imkânı olamazdı. Nitekim padişah bunu bildiğı için gelişmeleri takip etmekle sınırlı kalmıştır.

İstanbul'daki isyan Selanik'te bulunan İttihat ve Terakki Cemiyeti merkezine İsmail Canbulat tarafından "meşrutiyet mahvoldu" şeklinde bildirildi. Bunun üzerine hazırlanan Hareket Ordusu birlikleri 23-24 Nisan günlerinden itibaren İstanbul'a girmeye başladı. Hareket ordusunun duruma hâkim olmasından sonra Meclisler tekrar Sultanahmet'teki parlamento binasında çalışmaya başladılar.

II. ABDÜLHAMİD TAHTTAN İNDİRİLİYOR

27 Nisan 1909 tarihinde toplanan oturumda II. Abdülhamid'in tahttan indirilmesine ve Veliaht Mehmed Reşat'ın padişah olmasına karar verildi. II. Abdülhamid tahtan indirilirken hazırlanan fetvada dolaylı olarak isyandan sorumlu tutulmuştu. Fetva metninin hazırlanması aşamasında Meclis Başkanının odasında Sadrazam, Şeyhülislam, Ayan ve Mebusan meclislerinin başkanları ile mebuslardan Mustafa Asım Bey ile Elmalılı Küçük Hamdi Efendi bulunuyordu. Metnin yazımı önce Fetva Emmini Nuri Efendi'ye önerildi. Nuri Efendi, "fetva vermek bana düşmez, Şeyhülislamın görevidir. Fetva Emmini müsveddeyi yazar, Şeyhülislam imza eder. Ben emninlikten istifa etmişim" diyerek metni kaleme almaktan kaçındı. Bunun üzerine Hamdi Efendi "Bir Müslüman size fetva emmini sıfatıyla değil, memleketin meşhur ulemalarından biri olarak müracaat etse, cevap vermeye mecbursunuz" dedi. Nuri Efendi yine belirtti. "Hal'de şeamet vardır. Rusya muharebesi esnasında Sultan Aziz'in hal'inden sonra ben İslam muhacirlerinin çocuklarını omuzlarımda taşıdım. Omuzlarım çürüdü. Feragat teklif edin, belki kendi isteğiyle çekilir" dedi. Mustafa Asım Efendi söze karışarak " o halde fetva feragat teklifi veya hal' suretiyle iki şık üzerine yazılırsa ne dersiniz?" diye sormuş ve bu fikir kabul görmüştür. Bunun üzerine metni Elmalılı Hamdi Efendi kaleme almıştır. Şeyhülislam Ziyaeddin Efendi ise zoraki imzalamıştır. Metin şu şekildedir: "*Müslümanların imamı olan*

kimse, bazı önemli şeri konuları şeriat kitaplarından çıkarsa ve bu kitapları yasak etse, yaksa ve yırtsa, devlet haznesini israf edip şeriata aykırı şekilde harcasa, idare ettiği kimse-leri şeri sebep olmadan öldürse, hapsetse, sürse, başka türlü zulümleri de adet edindikten sonra doğru yola yemin etmiş-ken sözünden dönerek Müslümanların yaşayışını tamamen bozacak şekilde fitne çıkarmakta direnip onları birbirlerine öldürtse, buna engel olacak durumdaki Müslümanlar, onun bu zora dayanan tutumunu ortadan kaldırıncı, İslam mem-letketlerinin pek çok yerlerinden mezburu hal' edilmiş tanidik-lerini ispatlayan haberler gelip yerinde kalmasında kesinlikle zarar ve ayrılışında iyilik düşünülürse, kendisine imamet ve saltanattan vazgeçme teklif etmek veya hal' etmek şekille-rinden hangisi ehlü'l hal ve'l akd tarafından daha iyi görü-lürse yapılması yerinde ve gerekli olur mu? El cevab:Olur"²¹⁷.

Fetvanın Meclis-i Umûmi'de okunması aşamasında baş-kanlık makamında bulunan Âyan reisi Said Paşa'nın tavrı dikkat çekicidir. Meclis'te ön sıralarda İttihat ve Terakkî'nin genç mebuslarıyla, Rum, Ermeni ve Musevi mebuslar yer al-mışlardı. Âyan azaları geri sıralarda idiler. Said Paşa önündeki tunç çana birkaç kere vurarak toplantının açıldığını bildirdi. Tam o sırada Ahmed Rıza Bey fetvayı Said Paşa'ya verdi. Said Paşa metni okudu. Bundan sonra oylamaya geçilecekti. Önce-likle Sultan Hamid'in tahttan feragat etmesi şıkkının oylan-ması gerekiyordu. Said Paşa böyle yapmadı. Ön sıralarda yer alan mebusların "hal' edilsin" bağırışları arasında şöyle ko-nuştu: "Efendiler, okunan fetva ve millet tarafından gösteri-len umumi arzu mucibince Sultan Abdülhamdid-i Han-ı Sa-ni'nin Hilafet ve Saltanattan hal'ine karar veriyor musunuz?" eller evet anlamında havaya kalktı. O sırada arka sıralardan bir ses yükseldi: "Feragat etsin, yazıktır, günahtır". Bunu söy-leyen Âyandan Yorgiyadis Efendi idi. Mebusların tepkileri ve bağırışları üzerine Yorgiyadis Efendi salondan çıkmak zorunda

kaldı. Said Paşa bütün ellerin havada olmasına dikkat ettikten sonra neticeyi bildirdi: “*Sultan Abdülhamid oybirliği ile Hilafet ve Saltanattan hal’ edilmiştir*”. Böylece Sultan Hamid’in 33 yıllık hükümdarlığı, bu süre içinde en çok Sadarete getirdiği kişinin öncülüğü ile sona ermiş oluyordu. Said Paşa bilerek feragat şıkkını oylatmamış, doğrudan tahttan indirilme maddesini oya koymuştu.

Daha sonra Osmanlı tahtına ve Hilafet makamına meşru varis Mehmed Reşat Efendi’nin getirilmesi hususu oya sunuldu. Teklif oybirliği ile ve “Yaşasın Sultan Beşinci Mehmed Reşad” sesleri arasında kabul edildi²¹⁸.

Sultan Hamid’in tahttan indirilmesinden sonra Selanik’te gözetim altında bulundurulmasına karar verildi. Bu kararın alınmasında hareket ordusu komutanı Mahmut Şevket Paşa ve Cemiyet’in lider kadrosundan Talat Bey etkili olmuşlardı. II. Abdülhamid’i Selanik’e götürmek ve orada muhafızlığını yapmak üzere Binbaşı Fethi Bey görevlendirildi. Mahmut Şevket Paşa bu görevi Fethi Bey’e şu sözlerle bildirmişti: “*Sultan Hamid’e hal kararı biraz sonra tebliğ edilecektir ve kendisi bu gece Selanik’e, şu anda hazırlanmakta olan, Alatini Köşküne gönderilecektir. Muhafızlığı da ordu ve hükümet namına siz yapacaksınız. Bunun ifade ettiği manayı idrak edeceğinize hepimizin tam kanaati vardır*”

Söz konusu görevle ilgili olarak hazırlanan resmi yazıda ise şöyle deniyordu: “*Tahttan indirilmiş olan Hakan II. Abdülhamid’in bundan sonra Selanik’te ikameti kararlaştırılmış ve muhafızlığı ile işlerinin yürütülmesine kesin yetki ile tayin edilmiş bulunmaktasınız. Keyfiyet Selanik vilayeti mülki ve askeri makamlara bildirilmiştir. Bu emrin tebliği anından itibaren Yıldız Saray-ı hümayununda vazifenize başlamanız tebliğ olunur*”.

Resmi yazıyı verdikten sonra Mahmut Şevket Paşa Fethi Bey’e yaklaşarak: “*Vatani, mesleki, şahsi liyakatinize itimat*

ve emniyetim vardır. Sabık hakanı sizin dikkat ve alakanıza emanet ediyoruz”. demiş Fethi Bey ise : “Bana itimat edebilirsiniz Paşa hazretleri” şeklinde cevap vermişti.

Bu arada ilave edelim ki bu göreve Enver Bey dâhil olmak üzere, Şevket Turgut Paşa, Hüseyin Hüsnü paşalar da talip olmuşlardı. Fakat Mahmut Şevket Paşa ve Talat Bey Fethi Bey’i tercih etmişlerdi. Bu tercihte tarafsız olabileceğine inanmış olmalarının rol oynadığı düşünülebilir.

Fethi Bey görevi aldıktan sonra Yıldız Sarayı’na geldi. Orada Enver Bey ile karşılaştı: Enver Bey ona: “Geleceğini biliyordum. Tebrik ederim kardeşim. Allah yardımcın olsun. Zor bir iş omuzluyorsun, ama başaracağına eminim.” şeklinde destek olmuştu. Bu arada II. Abdülhamid’e tahttan indirildiği bir mebus heyeti tarafından tebliği ediliyordu. Heyet, Âyan Azası Ermeni Aram Efendi, Âyan Azası Arif Hikmet Paşa, Draç Mebusu Arnavut Esat Paşa ve Selanik Mebusu Yahudi Emanuel Karasu Efendi’den oluşuyordu. Parlamento heyeti Yıldız Sarayı’na gitti ve Abdülhamid’e tahttan indirildiğini tebliğ etti. Abdülhamid, kendisine tebliğ edilen hal kararını sakın bir şekilde dinledikten sonra “Ne yapalım, Allah’ın takdiri böyleymiş” mealinde birkaç söz edecek ama “kitapları yakıp yırttığı” suçlamasına karşı çıkarak “Fesüphanallah! Ben hangi kitabı yakmışım yahu!” diyecekti. Sultan Abdülhamid 31 Mart olayı ile ilgili olarak da: “Sebep olanları millet arasın bulsun. Ben milletimin iyiliği için çok çalıştım, hepsi mahvoldu” ²¹⁹ ifadelerini kullanarak olayla bir bağlantısının olmadığını belirtmişti.

Hal kararının tebliğinden sonra Abdülhamid’e Selanik’e götürüleceği bildirildi. Sultan öncelikle, bundan sonraki hayatını Çırağan Sarayı’nda geçirmek istediğini belirtti. Fakat bunun mümkün olmadığı kesin bir dille vurgulanınca kaderine razı oldu. Bu arada Fethi Bey şu sözlerle Abdülhamid’e güvence verdi: “Şevketmeab, bendeleri, zatı şahanelerinin hayat, emniyet ve huzurunu temin ile vazifelendirilmiş ve bu hususta

kendisine mutlak yetki verilmiş mesul zabıt olarak arz ediyorum. Lütfen müsterih olunuz. Hayat ve haysiyet-i şahaneleri orduyu hümayunlarının taahhüdü altındadır ve mukaddes vazifesidir. Mümkün olan her arzunuzun bendenizce ifası emriniz olacaktır". Görüldüğü üzere Fethi Bey tahttan indirilmiş olmasına rağmen II. Abdülhamid'e Padişah gibi hitap ediyordu. Bu tavrını görevi boyunca sürdürecektir.

Karar alındıktan sonra hemen o gün trenle hareket edilmesi gerekiyordu. Dolayısı ile padişahın yanında, bazı eşleri, çocukları ve hizmetkârlarından oluşan 38 kişilik kafiye Sirkeci'ye götürüldü. Bu sırada Fethi Bey at üzerinde Abdülhamid'in arabasının yanında gidiyordu. Sirkeci'de kafiye bekleyen Talat Bey yolcu ederken Fethi Bey'e şunları söylüyordu: *"İşin zor ama sen hakkından gelirsin".*

Tren 27 Nisan gecesi saat birde Selanik'e doğru yola çıktı. Fethi Bey, dokuz yardımcısı subay, 40 kişilik jandarma ekibine üç vagon ve misafirlere de üç vagon olmak üzere toplam 6 vagon mevcuttu. Sultan Hamid Sirkeci'de trene binerken bir çantanın kaybolduğunu, bunun bulunması için yardımcı olmasını Fethi Bey'den istedi. Fethi Bey bu konuda birçok girişim yapacak fakat çanta bir türlü bulunamayacaktı.

Bu noktada bir değerlendirme daha yapmak gerekmektedir. Hareket ordusunun İstanbul'a gelip vaziyete hâkim olması aşamasında Sultan II. Abdülhamid'in davranışı yine çeşitli yorumlara vesile teşkil etmektedir. Bunlardan en fazla dile getirileni II. Abdülhamid'in Hassa ordusuna emir vermesi halinde hareket ordusunun darmadağın edileceği, ama padişahın kardeş kanı dökülmesin diye bu emri vermediği şeklindeki söylemdir. O günlerdeki mevcut vaziyet ve hangi askeri birlik ne durumdadır, bunlar bilinmezse bu tarz söylemler dile getirilir durur. Öncelikle şu bilinmelidir. 31 Mart olayının çıkışından sonra, komutanı Mahmut Muhtar Paşa da ortadan kaybolunca Hassa ordusu dağınk bir vaziyettedir. Hatta aralarından

isyancılara katılan askerler vardır. Müdahale için gelen Hareket Ordusu ise 25 bin düzenli ordu 15 bin çeteci olmak üzere 40 bin kişiden oluşmaktadır. Dolayısı ile o dönem itibarıyla bu orduya direnebilecek bir askeri güç İstanbul'da mevcut değildir. Bu arada Yıldız Sarayı'nın muhafızlarından oluşan 2. Fırka'dan söz etmek gerekir ki II. Abdülhamid'in etki edebildiği askerler sadece bunlardır. Sayıları yaklaşık 4 bin olan 2. Fırka mensupları II. Abdülhamid'e müracaat ederek kazanma şansları olmasa da hareket ordusuna direnmek istediklerini ifade etmişlerdir. İşte II. Abdülhamid'in müdahalesi bu aşamadır. 2. Fırka mensuplarına, “direnmeyip silahlarını teslim etmelerini” tavsiye etmiştir. Nitekim bu gelişmeler çerçevesinde Hareket ordusu, isyancıların bazı ufak çaplı direnişlerini kırdıktan sonra kısa sürede İstanbul'da kontrolü ele geçirmiştir. Bu çerçevede Yıldız ve Beşiktaş bölgesinin kumandasını yürüten Şevket Turgut Paşa 2. Fırka eflerinin silahlarını teslim almıştır.

II. Abdülhamid tahttan indirilip Selanik'e gönderildikten sonra Yıldız Sarayı'nda bir yağma yaşandığı da bilinen gerçeklerdendir. Önce, Sultan Abdülhamid'e yabancı devlet başkanlarının gönderdiği yahut padişahın bizzat topladığı objelerden meydana gelen koleksiyonlar talana uğradı, eşyalar kapanın elinde kaldı ve mobilyaların çoğu da başka yerlere gönderildi. Bu yağmadan sadece Saray Kütüphanesi kurtulmuştu. Kütüphanede satın alma yoluyla edinilmiş yahut Topkapı Sarayı'ndan getirilmiş birbirinden kıymetli binlerce elyazması eser vardı ve kütüphanenin “hafız-ı kütüplüğünü”, yani müdürlüğünü önde gelen bir Arnavut ailenin mensubu ve şeyh olan Kalkanlı Sabri Efendi yapıyordu. Hareket Ordusu'na mensup bir grup Arnavut asker yağma sırasında kütüphaneye de girmek isteyince Sabri Efendi “Önce beni çiğneyin” deyip eşige yattı, Sabri Efendi'yi tanıyan askerler “Aman şeyhim, estâğfirullah” diyerek çekildiler ve kitaplar kurtuldu²²⁰.

SULTAN ABDÜLHAMİD SELANİK'TE

Tahttan indirilen Abdülhamid Selanik'te kendisine tahsis edilen Alatini Köşkü'nde gözaltında tutulmaya başlanmıştır. Burada dış dünyayla bağlantısı kesik bir şekilde 3 yıl geçirecektir. Başkalarıyla görüşmesi yasaklanmıştır. Gazete bile okuyamamaktadır. Bununla beraber muhafızlığı ile görevlendirilen Fethi Bey tarafından kendisine padişah muamelesi yapılmaktaydı. Buna karşılık Abdülhamid de Fethi Bey ile konuşurken ona “beyefendi oğlum” şeklinde hitap etmekteydi. Abdülhamid, orada vaktini marangozluk yaparak geçirmektedir.

Selanik'te askeri hastanede görevli bir doktor olan Hüseyin Atıf Bey Abdülhamid'in ve ailesinin sağlık ihtiyaçlarını görmesi ile görevlendirilmişti. Hüseyin Atıf Bey bu sayede sık sık Abdülhamid'in yanına uğramış, yaptıkları görüşmeleri günlük notlar halinde yazıya dökmüştür. Onun günlükleri sayesinde Abdülhamid'in anlattığı birçok bilgiden haberdar olma imkânı olmuştur.

Sürgüne gönderildikten sonra İstanbul basınında Sultan Hamid aleyhine müthiş bir yayın bombardımanı başlamıştı. Yabancı basın ise öteden beri Abdülhamid'i “kanlı katil” gibi sıfatlarla anarak hakkında olumsuz bir algı yaratma çabasında idi. Bu yayın bombardımanı sonraki senelerde de sürecektir ve adeta her kötülüğün sıklet merkezi olarak Sultan Hamid

gösterilecektir. Bu bağlamda “kızıl sultan” kavramı da sık sık kullanılacaktır. Buna karşılık tam 14 yıl boyunca aralıksız II. Abdülhamid’in Başkâtipliğini sürdürmüş bir kişi olarak Tahsin Paşa “*Sultan Hamid’in devr-i saltanatına ait neşriyat, ekseriyeti itibariyle, o devrin hakikatlerini bilmeyen ve bütün malumatı kıymetsiz dedikodulara istinat eden kimseler tarafından yazılmış eserlerdir*” şeklinde beyanda bulunuyor²²¹. Tahsin Paşa bu ifadeleriyle söz konusu yayınların niteliğini de ortaya koymuş oluyor.

II. Abdülhamid Selanik’te iken İttihat ve Terakki’nin baskısı üzerine mal varlığını orduya bağışladı. Bu sırada Fethi Bey’e şunları söylemişti: “*Ben şahsıma kanunen, örfen, irsen ayrılmış bu paraları seleflerim gibi har vurup harman savurdum. Mektepler, hastaneler her türlü hayrat yaptım. Şimdi ordumuzun ihtiyacı için isteniyor. Feda olsun, milletin verdiği millete gidiyor*”. Padişah bu serveti bağışlarken, kendisinin ve eşleri ile çocuklarının bundan sonraki hayatlarını sürdürebilecekleri ve bu arada çocuklarının tahsillerini tamamlayabilecekleri bir maddi ortamın kendisine sağlanmasını istemişti. Bu arada İttihad ve Terakki İktidarı çıkardığı bir yasa ile Hazine-i Hassa mülklerini Maliye hazinesine devredecektir ki, bunlar arasında petrol bölgeleri ve büyük çiftlikler de vardı.

Fethi Bey Alatini köşkünde iken Sultan Abdülhamid ile sık sık sohbet etme imkânı bulmuştu. Padişahın çeşitli ülke meseleleri hakkındaki değerlendirmelerinden bir hayli etkilendiği bu arada gözlenmektedir.

Mesela kendisinin en fazla suçlandığı konular arasında yer alan jurnalcılık hakkında Sultan Hamid Ali Fethi Bey’e şunları söylemiştir: “*Evvelâ jurnal nedir, onu anlamak lâzımdır. Jurnal bir hadisenin izahıdır, yani rapordur, fezlekedir, lâyihadır, izahnamedir. Bunlara ihtiyaç duymayan hükümdar, devlet ve devlet adamı tasavvur edilebilir mi? Haber alamayacak da kararını hayalinden mi verecektir? Bu açık*

hakikatten sonra geriye verilen jurnallerin mahiyeti, doğruluğu ve iyi niyeti kalıyor. Haklarında jurnal verilenler bazen bir kişi bazen de bir makamdır. Hadise ve malumatı derleyenler ise icabına göre bir, on, yüz ve hatta bin kişidir. Yani milletin bir parçasıdır. Hakikat olduğuna inandığı olayları, hükümdarına ve devletine bildirmek bir itibarla vatan hizmeti değil midir? Ben bu hususun diğer devletlerde nasıl olduğunu merak etmişimdir. Mesela, çoğumuzun hayran olduğu İngiltere’de, bütün İngilizler, Intellicens Servis’in tabii azası imişler. Ama oralarda neden tabii görülüyor? Çünkü jurnal verenler doğru olduklarına inandıklarını hükümdar veya devletlerine bildiriyorlar.”

Ali Fethi Bey’in, jurnalciliğin kötüye kullanıldığı ve millet vicdanında derin yaralar açıldığı şeklindeki ifadeleri üzerine Abdülhamid’in cevabı şöyle olmuştur: *“Yanlışlıklar, hatalar, hatta haksızlıklar olabilir ve olmuştur. Fakat ben, her şeyi öğrenmek mevkiinde ve zaruretinde idim. Jurnal verenler içinde, bugün onları telkin edenler ve imha etmeye çalışanlar da vardır ve sayıları da çoktur. Neden bunların içinden, sizin bugün söylediklerinizi o gün söyleyenler çıkmamıştır? Bugün neden bu jurnaller teker teker neşredilmiyor? İmza sahiplerinin milletçe bilinmesinden mi endişe ediliyor? Bana verilen hiçbir jurnal atılmamış, yakılmamıştır. Hepsi milletin önüne konulursa çok istifadeli ve ibretli olur”.*

Sultan Abdülhamid devlet idaresinin güçlüğü ilgili olarak da şu değerlendirmeleri yapmıştır: *“Osmanlı Devleti yüzlölçümü ve nüfus olarak kendisinden büyük ülkelere dahi benzemez. Mesela Rusya’yı ve hatta Amerika Birleşik Devletleri’ni idare etmek çok daha kolay, hatta basittir. Çünkü bizim devletimizde kitabi ve semavi bütün dinlerin mensuplarıyla, ateşe tapanlar, mecusiler, putperestler dâhil Dünyanın bütün dinlerine mensup ve ırk, kavmiyyet, milliyet olarak Dünya yüzünde ne kadar insan varsa hepsi yaşar. Her*

renkten insan bulunur. Devletimizin örf ve adetleri olduğu kadar dinimiz de bunların eşitliğini emreder. Hâlbuki bugün Amerika'da renk farkı mevcuttur. Bir İngiliz, Hintli veya Çinli'ye insan muamelesi etmez".

Yabancı ülkeler hakkında ise şöyle düşünmektedir: *"Tecrübelerimle biliyorum ki, ecnebler, çok zaman maharetle sakladıkları menfaatleri olmasa, bize karşı asla samimi ve dost değildirler. Gösterdikleri alâka ise, aralarındaki rekabetten dolayıdır. Bunlardan istifade bazen mecburiyet olur".*

Sultan Hamid devlet adamları hakkındaki görüşlerini şöyle izah ediyordu: *"Adam yetiştirmek kolay değil. Eskiden vezirler, ekâbir, hayır erbabı konaklarının büyük kısmını yetiştirmeye kabiliyetli gençlere ayırırlar, bilhassa kendi memleketlerinden istidatlı, elinden tutulmaya değer gençleri getirirler, onlara manevi pederlik yaparlarmış. Biz bunlara yetişmedik. Enderun, saray içinde devlet adamı yetiştiren en büyük mektep imiş. Bana maarife neden ehemmiyet vermediğim soruluyor. Hâşâ! Bugün ne kadar yüksek mektep görüyorsanız hemen hemen cümlesini ben yaptım. Mevcutları da ıslah ettim. Fakat devlet adamı münhasıran mektepten yetişmez. Önünde müspet ve takibe şayan numuneler bulması lazımdır. İsimlerini saydığınız zevatın bir ikisi hariç diğerlerini tanırım. Şimdi bunlar, mutlakıyetin nazırı iken meşrutiyet ilân edildi de zihniyet ve şahsiyet mi değiştirdiler? Eğer buna inanılıyorsa, ahlâklarından şüphe etmek lazımdır. Mademki benim idarem fena imiş, vatan ve millet için felaket imiş, o halde neden en yüksek karar ve hükiim mevkiindeki makamları muhafaza için birbirleri ile mücadele etmişler, bu makamlar kendilerine verildiği zaman minnettar olmuş, buralarda huzurla oturmuşlardır?"*

Fethi Bey Selanik'te Sultan Abdülhamid'in muhafızı olarak yaklaşık 4 ay (113 gün, 10 Ağustos'a kadar) görev yaptıktan sonra Paris Sefareti Ataşemiliterliği ile buradan ayrıldı.

Kendisinden son derece hoşnut olan Abdülhamid'in bu ayrılıştan bir hayli üzüldü.

Alatini Köşkü'ndeki sohbetlerinden birinde Abdülhamid Fethi Bey'e şu önemli sözleri söylemişti: “- siz benim 33 sene memleketi idare ettiğim insanlardan başkalarını bulamazsınız. Hâlbuki yeni devirler, yeni insanlarla temsil edilir”. Ayrılışmaları esnasında çok önemli bir tavsiyede bulunuyordu: “Beyefendi oğlum, dün fikirlerimi sorduğunuz mevzular arasında, ihtimal ki, lüzum görülmediği için yer verilmemiş bir mesele var ki, başa almanızı tavsiye edeceğim. Orduyu siyasetin dışında tutunuz. Bu hususu temin için icap ederse her türlü fedakârlığı yapınız ve hatta icap ederse menfi akıbetleri dahi göze alınız. Beni buraya getirmeye vesile olan son askeri hadisede eğer ben, size tavsiye ettiğim askerin siyaset haricinde tutulmasının aksini düşünseydim, oluk gibi kan akardı. Ordu siyasete itilmiş olursa, bu hata dâhili meseleler doğurmakla kalmaz, maazallah, memleketin müdafaa-sını olumsuz etkileyen tafisi imkânsız felaketlere yol açar”.

Sultan Hamid'in söyledikleri çok net: Orduyu siyasetin dışında tutun diyor. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yapması gereken en önemli işlerden biri muhakkak ki bu tavsiyeyi yerine getirmektir. Fakat maalesef bu yapılamayacaktır.

Sultan Hamid'in Selanik'e beraberinde götürdüğü en küçük oğlu Abid Efendi'nin, yaşadığı bazı olaylar hakkında anlattıklarına da kulak vermek gerekir: ²²²

“Selânik'e gidişimde, üç buçuk yaşındaydım. Ondan evvelki Yıldız hayatımdan bittabi hiçbir şey hatırlamıyorum. Ancak zihnimde sadece, saraydan Sirkeci yahut Selanik Garı'ndan Alâtini Köşkü'ne kapalı bir araba içinde gidişimize dair müphem bir hayal kalmış. Fakat karanlık bir araba içinde babamın karşısında oturduğumu ve bilhassa babamın siyah sakalını hâlâ görür gibiyim. Arabada siyah çarşafli iki kadın vardı. Biri annem, diğeri de hemşiremin validesi olacak.

Alatini Köşküne girişimizi hatırlamıyorum. Annemin kucağında uyumakta imişim. Sonradan işittiğime nazaran, beni taşımaktan annemin yorgun düştüğünün nasılsa farkına varan bir zabıt ki, Emniyet-i Umumiye Müdürü Miralay Galip Bey imiş. Beni annemin kucağından almak nezaketini göstermiş ve alırken de anneme ‘Verin bana şu yılan yavrusunu!’ demiş... Anlaşılan, tam manası ile bir centilmenmiş bu kahraman zabıt! Bunu söyleyen, Hareket Ordusu’nun genç ve toy zabıtlarından biri olsa idi affederdim; lâkin bu adam o zaman albay idi ve en az kırk yaşındaydı. O arada Ali Fethi Bey de bir defa beni kucağına almış, fakat bu zât ‘Zavallı çocuk!’ demiş, hatta gözünden bir damla yaş düşmüş.

Muhafız subaylar, pek saygısızca hareket ederlerdi. Bunlardan Salim isminde bir teğmen, pencereden bakmakta olan babama ağaçların arkasına saklanıp kurşun bile sıkıyordu! Diğerleri de bir hayli saygısızlık yaptılar. Meselâ, bir hadiseyi gayet iyi hatırlıyorum: Hasan Efendi isminde bir vekilharç vardı. Haremdekilerin çarşıdan aldırtağı şeyler, onun vasıtasıyla gelirdi. Hasan Efendi, dışarıdan getirdiklerini subayların önünde harem ağalarına teslim eder, ağalar hareme götürürlerdi. Bana alınan oyuncakları da, tabii o getirirdi. Bir gün yeşil, mavi, sarı, rengârenk oyuncak bastonlar getirmişti. Her nedense, bu değneklere çok imrenirdim. Bastonları tam bana vereceği sırada, subaylar ‘Git babana ‘eşek’ de, ondan sonra gel al!’ diye tutturdular. Daha çok ufak olmama rağmen, yaptırmak istedikleri işin fena bir şey olduğunu hissediyordum ama bastonlarda da gözüm vardı. Nihayet, ağlaya ağlaya köşke gittim, hareme girdim. Bereket versin ki, karşıma kalfa kadınlardan biri çıktı, niçin ağladığımı sordu, ben de meseleyi anlattım. ‘Aaa! O da ne demek? Sana hiç yakışır mı?’ diye bir güzel haşladı; bu sayede babama gidip o hezeyanı etmedim. Subaylar da yaptıklarına utanmış olacaklar ki, bastonları sonradan içeri yolladılar”.

Selanik'te ilk dönemlerde yanında bulunanlardan biri de kızı Ayşe Sultan'dır. Sultan Hamid dışarıya çıkamayan çocuklarının sıkılmaması için elinden gelen gayreti göstermekte, onları musiki ile uğraşma ve resim yapma gibi faaliyetlere yönlendirmekteydi. Bu günlere ait bir hatırasını Ayşe Sultan şöyle anlatıyor: *"Bir gün yine merdivenin en üst katına oturmuş, kendimden geçmiş, düşünüyordum. Nedense gönlümüm sıkıntısı ziyadeydi. Bila ihtiyar şarkı söylemeye başlamıştım. Söylediğim parçalar da babamın en sevdiği Traviata operasından idi. Parça bitmiş ben de susmuştum. Babam aşağıdan seslendi, 'kızım devam ediniz, çok memnun oluyorum' diye bağırdı. Fakat ben o kadar üzölmüştüm ki bir türlü sesim çıkmıyordu. Gözlerimden yaşlar boşanmıştı. Eski günleri hatırlamıştım. Hızla odama koştum".*²²³

Sultan Hamid aile fertleriyle sık sık sohbet de ediyor, eski günlerden bahsediliyordu. Böyle günlerden birinde Ayşe Sultan, *"Ah Efendimiz! Bir an evvel şu meşrutiyeti keşke vermiş olsaydınız"* deyince Sultan Hamid kızının yüzüne bakarak geçmişin uzun bir muhasebesini yaptı:

"Kızım, siz de mi yanlış düşünüyorsunuz? Ben daima meşrutiyet taraftarı idim. Hatta padişahlığının ilk zamanlarında o zamanki vükelaya bunu kabul ettirmek için ısrar etmiştim. Sonradan bunu kaldırmamız, milletin çok büyük zararlara uğrayacağı anlaşılmasından dolayı idi. Maazallah devletimizin dağılmasına ramak kalmıştı. Beni meşrutiyet taraftan olmakla itham edenler emin olsunlar ki yanıldıklarını anlayacaklardır. Kızım, bunu iyi biliniz ki bu II. Meşrutiyet'i kendi arzumla verdim. Eğer mani olmak isteseydim, yapacak şeyi de pek Âla bilirdim. Esasen meşrutiyetin ilanından önce bütün devletlerin kanun-i esasilerini tercüme ettiriyor, bize en uygun olanını seçmek, bu suretle devleti dağılmaktan kurtaracak bir Kanun-ı Esasi'ye malik olmak, meşrutiyeti bu suretle ilan etmek istiyordum. Ne yapalım. Allah nasib etmedi".

Bunları anlatırken Sultan Hamid'in gözleri dolmuştu. Şöyle devam etti: *"Milletimin başında tecrübeli bir baba gibi bulunmak, böylelikle vatanımın selameti uğrunda çalışmak azmü kararında idim. Düşmanlarım bu fırsatı bana vermediler. Türlü güçlükler ve iftiralar icat ettiler. Nihayet 31 Mart Vakası meydana çıkarıldı. Ben, meşrutî bir hükümdarın yapacağını bir adım aşmadım. Ne ileri, ne de geri gittim. Lakin beni başka türlü başlarından def edemezlerdi. Ben takdire inanırım. Bu bize Allah'tandır. Eğer 31 Mart Vakası'nı ben ihdas etmiş olsaydım bu şekilde yüzüme gözüme bulaştırmazdım. Nasıl yapılacağını pekâlâ bilirdim. Tarih bu hakikati bir gün meydana çıkaracaktır. Bundan dolayı kalbim müsterihtir. Kızım! Şahsım için iki Türk'ün, asker evlatlarımın birbiri kırmasını, kan dökülmesini Allah hakkı için istemedim. Bana bu iftirayı yükleyenleri Allah'ıma havale ediyorum".*

Sultan Hamid bunları anlatırken bir bakıma geçmişin muhasebesini yapıyor ve tarihe not düşmüş oluyordu. Bu anlamda kızına anlattıkları haliyle ciddi bir değer taşır. Kızı ile sohbete şöyle devam etmişti:

"Kızım! Bizim memlekette kaht-ı rical vardır. Karşımda aklına ve ilmine güvendiğim yalnız iki vezir görüyordum. Bunlardan biri Said Paşa, biri de Kamil Paşa idi. Her ikisi de çok değerli oldukları halde daima bir ipte oynayan iki cambaz gibiydiler. En sıkıştığın zaman bunlardan birini getiriyor, tecrübelerinden istifade etmek istiyordum. İşte ben tarihe karıştım. Meydan onlara kaldı. Kızım! Gördüğünüz bu zabıt efendilerin cümlesi zamanımda yetişmiş, mektepten çıkmışlardır. Bugün ilmi irfan ocaklarımızdan çıkmış bunlar gibi birçok kimseler vardır. Maarifimiz de ilerlemiştir. Otuz sene evvelki gibi değiliz. İnşallah idare ederler de devlet bir zarara uğramaz".

Ayşe Sultan'ın aklına Said Paşa'nın tahttan indirilme olayındaki tutumu geldi. Babasına, "size bu fenalığı eden Said

Paşa'dır" dedi. Sultan Hamid ise," Kızım, ben Said Paşa'yı her-
kesten iyi tanırım. O bir korkaktır. Bunu yapmaya kendisini
mecbur görmüştür. Başka kastı olamaz" diye cevap verdi ve
sözlerini şöyle tamamladı: *"Kızım! Görüyorsunuz ki bize ga-
zete, kitap vermiyorlar. Ahvali bizden gizliyorlar. Fakat ma-
alesef gidişimizin iyi olmadığını hissediyorum. Fakat ahvali
bilmiş olsam da ne faydası olacak? Bilmemeyi daha hayırlı
görüyorum. Ben çok görmüş, çok çekmiş bir insanım. Şimdi
yaşımız da ilerledi. Eski takat ve kuvvetimiz de kalmadı. Ha-
yırlısı, çekilip, devlete millete dua ederek ibadetle ahır-i öm-
rümüzü geçirmektir. Şunun bunun hakkında fena söz söyle-
meyin. Kaderinize razı olun. Hayır ve şer Allah'tandır deyin.
Hayırlısını isteyen kimseye intizar etmeyin. Bunlar boş şey-
lerdir. Biliyorsunuz ki ecdadımızdan bizden ziyade çeken-
ler, başlarına büyük felaketler gelenler hal'lerinden sonra
bizim kadar da huzur ve rahat görmeyenler de vardır. İşte
ben burada evladü ayalimle oturuyorum. Bu halime şükre-
diyorum. Siz de şükredin. Millete dua edin. Allah millete ze-
val vermesin"* ²²⁴.

1912 yılı Ekim ayında Balkan savaşı çıktı. Savaşta Osmanlı
orduları beklenmedik bir mağlubiyete uğradı. O kadar ki tam
bir Osmanlı şehri olan Selanik'in düşman eline geçme ihtimali
belirmişti. Osmanlı hükümeti Selanik'in düşmek üzere olması
sebebiyle düşmanın eline geçmemesi için II. Abdülhamid'i Se-
lanik'ten İstanbul'a götürmeye karar verdi. II. Abdülhamid
Balkan savaşının çıktığını ve kaybedildiğini büyük bir şaşkın-
lıkla öğrendi. Küçük Balkan devletlerinin birleşerek Osmanlı
Devleti'ne saldırmış olmasını bir türlü aklı almamıştı. Geliş-
meleri ilk duyduğunda *"Bir Bulgar kilisesine bomba atacak
bir Rum bulamadınız mı?"* diyerek Balkan ülkelerinin kendi
aralarında birleşmesinin önleyememenin ne büyük bir yanlış
olduğunu ifade etmeye çalışmıştı.

II. ABDÜLHAMİD BEYLERBEYİ SARAYI'NDA

I I. Abdülhamid Selânik'te üç buçuk yıl kalmıştı. 1912 yılında Balkan Savaşı'nın çıkışı üzerine orada bulunması tehlikeli görülerek İstanbul'a getirilmesine karar verildi. Yolculuk Alman sefaret gemisi Lorelay ile yapılacaktı. Mevcut siyasi gelişmelerden habersiz bulunan II. Abdülhamid'in ikna edilmesinin zor olacağı düşünülüyordu. Bu yüzden hanedan damatları olarak Arif Hikmet Paşa ve Mehmed Şerif Paşa Lorelay ile Selanik'e gideceklerdi. Sultan Reşad seyahatten önce Mehmed Şerif Paşa ile görüşerek bir takım tavsiyelerde bulunmuştu. II. Abdülhamid'e selamını iletirken ve İstanbul'a dönme zaruretiini bildirirken "benden bahsederken hünkâr demeyip biraderiniz dersiniz" şeklinde tembihte bulunmuştu²²⁵.

Sultan Hamid'i İstanbul'a götürecek heyet 29 Ekim 1912 günü Selanik'e ulaştı. Damatları Vali Nazım Paşa ve Mevki Kumandanı Muhiddin Paşa karşıladı. Hep birlikte Alatini Köşkü'ne gittiler. Damatlarla birlikte Muhafız Rasim Bey ile diğer görevliler Mahmud ve Vasıf Beyler Abdülhamid'in huzuruna çıktılar. Arif Hikmet Paşa, esasen Abdülhamid'in daha önceden haberdar olduğu, İstanbul'a gitme keyfiyetini izah etti. Sultan Hamid önce *"kaderim neyse onu görürüm. Selanik'te bu kadar ehli İslam ve o kadar halk var. Onların başına ne gelirse bana da gelir. Ben de bir silah alırım, askerle beraber müdafaada bulunurum. Ölürssem şehit olurum. İstanbul'da tehlike yok mudur?"* dedi. Sonra yan odaya çekilerek

bir müddet düşündü. Tekrar bir araya geldiklerinde İstanbul'a gitme teklifini kabul ettiğini belirtirken şu ifadeleri kullandı: *"mademki İstanbul'a gitmemi istiyorlar pekâlâ giderim. Ben zaten Çırağan'da doğdum. Büyük birader de orada oturdu. Ben de otururum. Fakat eşyayı beraber götürmeliyim. Öbür defa geldiğim zaman yirmi gün bir kat çamaşırla kaldım. Kanepe üzerinde yattım. Size bir şey daha söyleyeyim: Yakın bir yerden iskeleye giderek vapura binmeliyim. Arabalar da kapalı olsun. Yarın saat üçe kadar hazır olmaya çalışırız"*²²⁶.

Abdülhamid'in İstanbul'a dönmeye razı olması heyetteki-leri rahatlatmıştı. Böylece 30 Ekim günü Lorelay vapuruna binilerek yolculuk başladı. Sultan Hamid Çırağan Sarayı'nda kalmak istemişti. Fakat Kamil Paşa hükümeti Beylerbeyi Sarayı'nda ikametine karar verdi. Burada, Selanik'te olduğu, gibi askeriyenin denetim ve gözetimi altında bulunacaktı. 2 Kasım 1912 tarihinde Sultan Hamid İstanbul'a geldi ve Beylerbeyi Sarayı'na yerleştirildi.

Ömrünün son yıllarını burada geçiren Abdülhamid, bu arada I. Dünya Savaşı'nın çıkışına ve kötü gidişata tanık oldu. Çanakkale Deniz Savaşı esnasında (Şubat-Mart 1918) İstanbul'un düşme ihtimali karşısında başkentin Eskişehir'e taşınması gündeme gelmiş hatta bazı evraklar Eskişehir'e nakledilmişti. Diğer taraftan Sultan Reşad'ın ve Abdülhamid'in de başka yere nakilleri gerekiyordu. Aksi halde İngilizlerin eline düşebilirlerdi. Dolayısı ile İttihad ve Terakki hükümeti her ikisinin de Konya'ya gönderilmesine karar verdi. Bu konuda Sultan Reşad'ın ikna edilmesi kolaydı. Fakat Beylerbeyi Sarayı'nda bulunan Abdülhamid'i nasıl ikna edeceklerdi. Bu amaçla Dâhiliye Nazırı Talat Bey'in başkanlığında oluşturulan bir heyet Abdülhamid'i ziyarete gitti.

Heyette yer alan Ercüment Ekrem Bey bu ziyareti şöyle anlatmaktadır: *"Merdivenlerden çıktık, deniz üzerinde bir odaya alındık ve ayakta beklemeye başladık. On dakika kadar*

bir zaman geçti. Yavaşça aralanan kapıdan içeriye, bu millete otuz üç yıl hükmetmiş olan II. Abdülhamid ağır adımlarla girdi. Yalnızdı ve tepeden tırnağa mermerden bir heykel gibi bembeyazdı. Sırtı hafif kamburlaşmıştı. Gözleri pek canlı idi. Her birimizi çenesi hizasından alnına kadar giden temennalarla ayrı ayrı selamladı. Yerden mukabele ettik.

Dâhiliye Nazırı bizleri takdim etti. Hepimiz huzurunda el pençe divan durarak dizildik. Dâhiliye Nazırı, uzun uzun ve pek hürmetkâr bir ifade ile ziyaretimizin sebebini anlattı: 'Acil bir tehlike arz etmemekle beraber durum çok ciddidir. Düşman denizden ve karadan Çanakkale'yi zorluyor. Şiddetli müdafaaya rağmen, Allah göstermesin, boğazı geçerlerse bir musalehaya mecbur olmamak için gerek padişah efendimiz, gerek meclis ve hükümet karar vermiştir. Anadolu'ya geçip harbe oradan devam etmeye karar vermiştir. Hatta Zat-ı Şahane için Konya'da Çelebi Efendi'nin konağı tahliye olunmuştur. Korkulan vaziyete karşı, Zat-ı Hümayûnlarının hangi şehirde ikamet etmek isteyeceğini öğrenmek üzere, Birader-i Şahaneniz tarafından öğrenmeye memur edildik. Emir ve iradelerinize muntazırız.'

Eski hükümdar, dâhiliye nazırını sonuna kadar dinledi. O susunca keskin nazarlarını hepimizin üzerinde ayrı ayrı gezdirdi ve dedi ki: 'Şevketli biraderimin bastığı yerlere dahi bağlılığımı arz ederim. Ancak endişeleri tamamen yersizdir. Eğer dokunulmamış ise, ben zamanında Çanakkale'yi fevkalade tahkim eylemiştim. Oradan hiçbir donanmanın geçmesi mümkün değildir. Amma farz edelim ki öyle bir felaket başa geldi. O halde hükümdarın yapacağı şey tacını tebaasını terk ederek kaçma zilleti değil, sarayındaki payitahtının taşları altında canını feda etmektir. Hazreti Fatih, bu beldeyi küffar elinden fethettiği zaman, Bizans İmparatoru Konstantin kaçmayıp, harp ede ede yıkılan kalelerin altında can vermek kahramanlığını göstermiştir. Biz Fatih'in soyu,

Konstantin'den aşağı kalamayız. Zat-ı Şahane'ye böylece arz edin. Müsterih olsunlar ve ezeli iradeye boyun eğsinler. Şura-dan şuraya kımıldamasınlar, düşman buraya giremez. Bana gelince, ben artık hiçbir yere gitmem. Yegâne arzum burada ölmektir. Biraderimden ve hükümet-i seniyyeden bu arzuma yardımcı olmalarını dilerim! Bunları söyledikten sonra kısa temennalarla bizi selamlayıp odadan çıktı.”²²⁷

Sultan Hamid'in direnmesi üzerine Konya'ya nakil mesele de gündemden kalkmış oldu. Zaten hemen akabinde Çanakkale'de 18 Mart Deniz zaferinin kazanılması üzerine böyle bir taşınma ihtiyacına gerek duyulmadı. Sultan Hamid'in bu tavrı aslında Çanakkale savunması için de büyük önem taşıyordu. Cephede savaşan askerlerin, başkentin Eskişehir'e nakledildiği, Padişahın ve Abdülhamid'in de İngilizlerden kaçırmak için Konya'ya gönderildiği haberini almaları halinde moral motivasyonlarının ne derece düşeceği aşîkârdır. Dolayısı ile Sultan Hamid bu direnişi ile Çanakkale deniz zaferinin kazanılmasında dolaylı da olsa bir pay sahibi olmuştur.

Beylerbeyi Sarayı'nda Selanik'e göre daha rahat bir ortamı mevcuttu. Günlük gazeteleri okuyabiliyor, gelişmelerden haberdar oluyordu. Bayramlara mahsus olsa da aile fertleriyle görüşme imkânı bulabiliyordu. Nitekim çocuklarının ziyaretleri vesilesi ile onlara olan hasretini gideriyordu. Fakat ömrü boyunca yakasını bırakmamış olan vehmi yüzünden burada da hayatının olumsuz etkilendiği oluyordu. Mesela 1915 yılı Aralık ayında yaşanan bir olay: Saray'da birkaç gün havagazı kesintisi olunca Abdülhamid'in diz ağrıları artmıştı. Havagazı olmadığı için petrol lambaları yakılıyordu. Kalfaların ellerinde petrol lambaları ile öteye beriye dolaşmasına büsbütün sinirleniyordu. Bu yüzden sabahlara kadar uyuyamıyordu. Saray'da hasır döşeli olduğu için lambalardan biri yere düşerse yangın çıkar diye endişeleniyordu. Gece yatağından kalkıp salonları, koridorları dolaşıp etrafı kolaçan ediyor, kapısı

kapalı odalardan gaz kokusu geliyor mu diye kokluyordu. İşte bu vesile ile doktoruna anlattıkları: “*Bilirsiniz ben asabi bir adamım. İhtiyatkârım; bu benim için bir prensiptir. Öyle de olmak isterim. Fakat isterik de değilim. Meraklıyım. Birkaç gece havagazı yanmadı. Kalfalar ellerinde lamba öteye beriye gezmeye, abdesthaneye gitmeye başladı. Saray’ın içi hasır olduğundan lamba kazara ellerinden düşse kolaylıkla yangın çıkacak diye ödüm kopuyor. Geceleri birkaç kere salonu dolaşıyorum. Her vakit bir kusur buluyorum. Geçen gece masa üzerindeki fenerin içindeki mumlar bitmek üzere idi. Harareten lehim erir, masa tutuşabilir. Çağırdım. Gösterdim. Odalarına girdim. Hepsi horul horul uyuyor. Lambanın fitili kısılmış. Odanın içi fena kokmuş. Lambanın parlama ihtimali çok. Uyandırdım. Nasihat ettim. Kim dinler?”*

Savaş şartlarından dolayı hayat pahalılığı hissedilir derecede artmıştı. Kendi döneminde bolluk ve bereket vardı. Fakir fukara olanlara da sosyal devlet anlayışı gereği Hazine-i Hassa’dan yardım yapılırdı. Şimdi ise fiyatlar çok artmış geçim sıkıntısı tahammül edilmez bir hal almıştı. Abdülhamid bu durumdan çok endişeleniyor insanların çektiği sıkıntılardan dolayı üzüntüsünü dile getiriyordu: “*Açlık hiçbir şeye benzemez. Hepimiz sıkıntı içindeyiz. Artık aradığımızı bulamıyoruz. Bulsak da pek pahalıya alıyoruz. Mesela şu adi tülbindin topunu sekiz, on kuruşa alıyorduk. Bugün, otuz sekiz kuruşa çıktı. Belki yarın bunu da bulamayacağız. Hâlbuki ben tülbentsiz yapamam. Hele nezle olduğum zaman hiç mendil kullanmam. Tülbentleri böyle kestirir, bir kere kullanır atarım. Fakat galiba bundan sonra bunu yapamayacağız. Haydi, biz, şöyle böyle idare edelim. Fakat halk ne yapacak? Allah cümlemizin yardımcısı olsun*”²²⁸. Aynı konuda bir başka yakınması: “*Devlet bir taraftan gırtlığına kadar borca girdi. Millette on para yok. Bir taraftan da iâşe vesaire üzerine vurgunculuk yapılmış. Fakat garip değil mi?*

Gazeteler bir taraftan bunları yazarlarken, diğer taraftan da ilan sayfalarını tiyatro, sinema ilanlarıyla dolduruyorlar. Demek ki oralara gidenler de oluyor yahut gitmek için para bulunuyor. Bunlar ne garip şeyler”.

Sultan Hamid Beylerbeyi Saray’ında yaşarken zaman zaman Selanik’e duyduğu özlemi dile getirirdi. “*Ah Selanik. Allah bilir orayı düşündüğüm zaman gözyaşlarımı akmaktan men edemem. Oradan o kadar memnundum. Bir memleket kaybettüğümüz için müteessir olmakla beraber, ben şahsen oradan ayrıldığım için de müteessifim. Selanik’i birkaç cihetten severdim. Evvela orada bir medeniyet bulurdum. Akşamları pencerenin önüne oturup gelen geçenleri seyrettiğim zaman herkesin kemal-i edep ve intizamla gezintisini yaptığını görürdüm. Bu hal şüphesiz medeni bir tecrübeye delalet eder. Sonra havası mutedildi. Benim ayaklarımda romatizma vardır. Selanik’te bulunduğum müddetçe bu rahatsızlıktan muzdarip olmadım. Bundan başka manzarası da gayet latif idi. Benim eh işte şöyle bir parça ressamlığım da vardır. Birkaç defa oraların resmini almak istedim. Fakat pozisyon iyi gelmiyordu. Bir fotoğraf makinem olsaydı evvela fotoğrafı alıp, bilahare kâğıda nakledebilirdim. Bu daha kolay olurdu. Fakat bulunmadığı için yapamadım. Gurup zamanında oranın pek güzel manzarası vardır. Gökyüzünde âlem içinde âlemler görülür, sahralar, ovalar peyda olur, sonra manzara değişerek yeniden bir takım güzellikler meydana çıkar. Böylece gurup tam bir saat sürerdi. Ben her akşam bu manzarayı seyretmekle çok keyif alırdım. Otuz seneyi geçen devlet hizmetinin yorgunluklarını oranın asude hayatında dinlendiriyordum.”²²⁹*

Beylerbeyi’nde 1917 Nisan ayındayız. Bu günlerde Abdülhamid’in yanında iki eşi, bir oğlu, üç hazinedarı, üç muhasip ağası, dört hünkâr cariyesi, yedi saraylı kalfası yanında iki kıymetli dostu daha vardı. Bunlardan biri kedisi, diğeri de papağanı idi²³⁰. Bu ikisi Abdülhamid’in sevgisini bir türlü

paylaşamaz ve daima birbirine rakip olarak yaşarlardı. Sultan Hamid her ikisini de çok severdi. Günlerden bir gün kedi öldü. Sonrasında yaşananları Ziya Şakir şöyle anlatıyor:

“Abdülhamid bu pamuk külçesi gibi bembeyaz dostunun ölümüne çok üzüldü. En başta Abid Efendi olmak üzere bütün harem halkı derin bir keder hissetmişlerdi. Abdülhamid kedinin cesedinin çöplüğe atılmayarak Saray bahçesinde Ge-yiklik denilen yere gömülmesini Rasim Bey’den rica etti. Bir taraftan kedinin mezarı kazılırken, diğer taraftan da kedi ke-fenleniyordu. Kalfalar büyük bir elbise kutusunun içine pa-muk döküyorlar, kedinin sağlığında yattığı kadife yatağı bu pamukların üzerine koyuyorlar. Kedinin bembeyaz boynuna kırmızı bir kurdele bağlayarak büyükçe bir fiyonk yapıyor-lar ve bu suretle süsledikleri kediye tabutunun içine yatıra-rak üstünü tekrar pamuklarla örtüyorlardı.

Mezar kazıldıktan ve ölü de hazırlandıktan sonra cenaze alayı saraydan hareket etti. Bu alayın en önünde şehzade Abid Efendi gidiyor, muhafızlardan Vasıf, Naci, Emin beylerle, Nuri ve Cavit ağalar da onları takip ediyorlardı. Matemli bir yürüyüşle mezara kadar giden bu alay, orada durdu. Abid Efendi kıymetli kediye bir daha görmek istiyordu. Nuri Ağa mukavva ve kutudan mamul tabutun kapağını açtı. Abdül-hamid’in sevgili beyaz kedisi dört ayağını germiş yatıyordu. Abid Efendi dayanamadı tekrar ağlamaya başladı. Tabut ses-sizce çukura kondu ve toprakla örtüldü.

Bu hadiseden sonra Abdülhamid’in sevgisi papağana mün-hasır kaldı zannedilebilir değil mi? Fakat, hayır. Böyle olmadı. Hayatında kediye en büyük bir rakip nazarıyla bakan papa-ğanın birden neşesi kaçtı. Daima düşünüyor, o bembeyaz ra-kibini arıyor, Abdülhamid’in eliyle verdiği bademlere bile il-tifat etmiyordu. Nihayet zavallı papağan, müthiş bir rakibi ve fakat eski bir dostu olan kedinin acısına dayanamayarak

on beş gün geçen kederli bir hayattan sonra gözlerini ebediyen kapadı.

Ona da aynı merasim yapıldı. Fakat kedinin boynuna kırmızı kurdeleden yapılan fiyonga mukabil papağanın sağ ayağında mavi bir boncuk bulunuyordu. Yine öyle hazin(!) bir cenaze alayı ile götürüldü. Kedinin mezarı yanında yeni açılan mezara gömüldü.

Birbirini müteakip böyle iki sadık ve vefakâr dosttan ayrılmak, Abdülhamid'in ruhu üzerinde çok büyük bir tesir hâsıl etti. Şimdi daima onlardan bahsediyor ve onların yerini tutacak yeni bir kedi ve papağan aratıyordu.²³¹

Gözetim altında hayat zordur. Sarayın dışında hiçbir yere gidememektedir. Üstelik ülke savaş içinde olup vaziyet git-tikçe vahim bir hal almaktadır. Bütün bunların Abdülhamid'i ne derece rahatsız ettiği malum. O yüzden sık sık sinirleniyor. Sinirlendikçe de sigara içiyor. Bir gün eşi Naciye Kadınefendi ikaz etmek istiyor: "Efendim, sigarayı biraz az içiniz". Abdülhamid yüzünü buruşturuyor. Cevabı şu: "Sanki bu zıkkımdan memnun muyum kadınım? Ne yapayım, içmesem olmuyor. Bir türlü vakit geçmiyor. Burada böyle yalnız başına oturmak kolay mı?" Yine çok sıkıldığı bir gün şu sözleri söylemekten kendini alamamıştı: "Sigara denen şu zıkkımdan bir türlü vazgeçemiyorum. Çok şükür ki vaktiyle içkiye heves etmedim. Eğer bir de içkiye alışıksa olsaydım, bu felaketli günlerimde ayyaş olurdum"²³²

16 Ekim 1917 tarihinde Enver Paşa Sultan Hamid'i ziyaret etti. Sultan Reşad ve o esnada Türkiye'de bulunan Alman İmparatoru II. Wilhelm'in selamlarını ilettiler. Bu ziyaret vesilesi ile Enver Paşa'nın savaşın gidişatı ve ülkenin durumu hakkında Abdülhamid'e geniş bilgi verdiği anlaşılmaktadır.²³³ Abdülhamid, Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesinin hemen arifesinde, 28 Eylül 1914'de, savaşta taraf olmanın sakıncalarını dile getirmişti: "Ah biz karışmasak iyi olurdu. Fakat boğazları

kapattık. Artık iş bitti. Biz de karıştık demek. Kimse yarın ne olacağını kestiremiyor. Çok fena bir zamandayız. Dünya dünya olalı bu kadar karışmamıştır desem caizdir”²³⁴. Zamanında bu gerçeği görmüştü. O dönemde Harbi Umumi adı verilen I. Dünya Savaşı’nın er geç olacağını öteden beri tahmin ediyordu. Kendisi padişah iken bu savaşın dışında kalmanın hesaplarını yapmıştı. Fakat iktidardan düştüğü için, 1908 yılı sonrası gelişmelerde belirleyici bir rol oynamamış, sadece seyirci kalmıştı. Enver Paşa’nın kendisine izahat verdiği 1917 Ekim’inde ise artık bir çıkış yolu bulmak son derece güçleşmişti. Dolayısı ile Enver Paşa’ya verebileceği bir tavsiyesi olmamıştı.

Sultan II. Abdülhamid doktoruyla olan konuşmalarında, vefatından bir ay kadar önce son siyasi değerlendirmesi olarak niteleyebileceğimiz bir tespitte bulunmuş ve *“İngilizler, zannederim bizim memlekette bir Ermenistan, bir Kürdistan, bir Arabistan teşkil edecek”* demişti. Birkaç gün sonra ise *“İstikbalimiz ne olacak? Allah acısın, Almanlar iki gemi ile bашımıza büyük dertler açtılar”* diyerek I. Dünya Savaşı’nın sonunu o günlerden görmüştü²³⁵.

Sultan II. Abdülhamid’in Vefatı

Sultan II. Abdülhamid Beylerbeyi Sarayı’nda 5 Şubat 1918 günü hastalanmıştır. Sultan Reşad, durumdan haberdar olunca hangi doktoru istiyorsa onun gönderileceğini bildirmiş, II. Abdülhamid ise: *“Benim doktorlarım var!”* diyerek bunu kabul etmemiştir. Müşfika Kadın- efendinin *“Aman efendiciğim, biraderiniz gücenir, müsaade edin de bir kere gelsinler”*demesi üzerine, *“doğru belki biraderin gücüne gider, gelsinler”* demiştir.

Sultan Hamid vefat ettiği gün olan 10 Şubat’ta mutadî üzere soğuk suyla aldığı duş sonrası tekrar rahatsızlanmıştır. Akil Muhtar Bey ve Selanikli Rıfat Bey Dolmabahçe Sarayı’ndan

getirilmişlerdir. Doktorların çabalarına rağmen 76 yaşındaki Sultan Abdülhamid 10 Şubat 1908 gecesi Beylerbeyi Sarayı'nda vefat etmiştir. Vefatını Kızı Ayşe Osmanoğlu şöyle anlatıyor: *“Ölümünden üç gün önce yorgunluktan bahsettiği halde âdeti üzere giyinmiş, istirahat etmeyerek dolaşmış, 9 Şubat 1918 günü akşamı yine âdeti üzerine hanımlarıyla birlikte sofraya oturmuştu. İştahsızlıktan bahsederek bir tane köfte, bir iki kaşık kabak, bir tane de pirinç unu tatlısı yemiş. Yemekten kalkınca anneme göğsünü göstererek ‘göğsünün sol tarafımdan sağa doğru bir sancı hissediyorum’ demiş”*. Doktorların muayenesi üzerine şiddetli zatürre teşhisi konulmuştu. Bunlar arasında yer alan Şehzade Vahdettin'in doktoru Aleksiyadis Efendi'nin ifadesi ile “ Hakan'ın hastalığı kendisi kadar büyüktü”.

Sultan Hamid vefat ettiği 10 Şubat günü sabah kalkarak banyo yapmayı istemişti. Hastalığı dolayısıyla bundan vazgeçirmeye çalışmışlarsa da *“Beni banyodan mahrum ederseniz hakkımı helal etmem”* diyerek banyosunu yapmış ve banyodan sonra hastalığı ağırlaşmıştı. Son saatlerini Ayşe Sultan şöyle anlatıyor:

“Doktorlar muayene etmişler. Biraz rahat nefes alabilmek için kan almalarını istemiş. Bunun üzerine kan almışlar. Babam da ‘Evet, kendimi iyi hissediyorum’ demiş. Doktorların, rahat etmesi için morfin yapma tekliflerini reddetmiş. Doktorlar odadan çıkarken Rasim Bey arkada kalmış. Babamın yanına gelerek elini öpmüş ve gözleri dolarak ‘Hakanım! Hakkını helal et’ demiş. Babam hayretle yüzüne bakmış, bir cevap vermemiş. Doktorlar çekildikten sonra odaya giren annemle Saliha Naciye Hanım’a ‘Rasim Bey bizden ümidini kesmiş olacak ki elimi öptü, bana hakkını helal et dedi’ demiş ve bir ah çekerek ‘Bütün hizmetime bir kara çarşaf çektiler. Benim kimseden talep edecek hakkım yok’ diye ilave etmiş, gözleri dolmuş. Sonrasında babam sulu bir kahve istemiş. Bu sırada

odada bulunanlarla adeta vedalaşarak hepsinden helallik dilemiş. Kahvesinden bir yudum içmiş, fakat ikinci yudumu içmeden yüksek sesle ‘Allah’ diyerek başı annemin koluna düşmüş”²³⁶. Otuz dördüncü Osmanlı Padişahı, Halife Sultan II. Abdülhamid ruhunu teslim ederken son sözü “Allah” olmuştu.

Sultan II. Abdülhamid Padişahlara mahsus bir cenaze töreni ile 11 Şubat 1918 tarihinde Divanyolu’ndaki Sultan Mahmud türbesine, dedesi Sultan II. Mahmud ve amcası Sultan Abdülaziz’in yanlarına defnedildi. Cenaze alayı, Ayasofya’dan Sultan Mahmud Türbesi’ne kadar iki sıra asker dizili Divanyolu’nu takip ederek defin mahalline varmıştır. Bu sırada cadde ve caddeye çıkan sokaklar, pencereler, damlar, ağaçlar, türbe duvarları üzüntü içerisindeki halk ile dolup taşmıştır. Derin bir teessür içinde olan halk, özellikle de kadınlar “bizi bırakıp nereye gidiyorsun” diye hıçkırıklarla Abdülhamid’i son yolculuğuna uğurlamışlardı. Cihan harbinin getirdiği hayat pahalılığı ve açlık sıkıntılarını yaşamakta olan İstanbul halkı onun devrindeki bolluk ve bereket yıllarını unutmamışlardı.

Cenaze merasiminde bulunmuş olan tarihçi Ahmet Refik “*Sultan Abdülhamid-i Sani’nin na’şı önünde*” başlıklı yazısında izlenimlerini şöyle anlatmaktadır²³⁷:

“*Sultan Abdülhamid Hân’ın irtihal ettiği havadisi ilk defa gazetelerden öğrenildi. Cenazesi Topkapı Sarayı’na getirilmek üzere Beylerbeyi Sarayı’ndan alındı. Cenazenin önünde Beylerbeyi Sarayı’nın muhafızı, yanlarında iki sıra asker, etrafında Enderûn-ı Hümayun ağaları, saray erkânı, arkada Şehzade Selim Efendi, damat paşalar mahzun ve müteessir ilerliyorlardı. Hademeden biri elinde bir fes taşıyordu. Fesin üzerinde beyaz bir mendil örtülmüştü. Bu, Sultan Abdülhamid-i Sâni’nin fesi idi. Cenaze, Hırka-i Saâdet’in yeşil ve yaldızlı kapısından el üzerinde içeri girdi. Ne münevver, ne ulvî, ne ihtişamlı bir dâire idi burası. Osmanlı hanedanının hilâfet namına inşâ eylediği en bedî, en mutantan, en parlak bir*

mekândı. Duvarlar mavi ve yeşil çiniler, altın yaldızlı levhalarla müzeyyendi.

Teneşirin etrafında, ikisi yeşil, ikisi beyaz sarıklı, dört hoca, ellerinde sarı lifler, misk sabunları, ihtiramla na'şı yıkıyorlardı. Sultan Abdülhamid'in beline doğru beyaz bir kefen örtülmüştü. Vücudunda uzun bir hastalığın zaafı, renginde ölüm sarılığı yoktu. Fildişinden, câmid bir cisim gibiydi. Saçı sakalı ağarmıştı. Uzun ve siyah kaşlarının vaz'ında melal ve teessür vardı. Saçları alnına doğru biraz dökülmüştü. Sakalı bembeyazdı. Yüzünde ihtiyarlık alâmeti, fazla buruşukluk yoktu. Heyet-i umûmiyesi sevimli idi. Nihayet na'şın yılanması bitti ve Sultan Abdülhamid'in na'şı hürmetle tabuta indirildi.

Sultan Abdülhamid, son ana kadar kendini kaybetmemişti. Hatta vasiyet etmişti; göğsüne ahidnâme duası konacak, yüzüne Hırka-i Saadet destimali, siyah Ka'be örtüsü örtülecekti. Bu vasiyet harfiyen icra edildi.

Saat dokuz. Hırka-i Saadet kapısının önünde sırmalı üniformaları, kalpakları ve şapkalarıyla sefirler ve zabitler bekliyorlardı. Ecnebiler bu muazzam daireyi merak ve hayretle seyreliyorlardı. Ulema, arkalarında geniş kollu, göğsü sırmalı yeşil ve mor libaslar, sarıklarında sırmalar, hürmetle istikbal ediliyordu. Hırka-i Saadet dairesinin kapısı birdenbire açıldı, tabut parmaklar üzerinde, mehîb ve muhteşem, dışarı çıktı. Hırka-i Saadet kapısı önüne yüksek bir mevkie konuldu. Hamidiye Camii'nin kürsü şeyhi, sırmalı yeşil esvabı, göğsünde nişanı ile taşın üzerine çıkıp, sordu:

- Merhumu nasıl bilirsiniz? Hazîn, müteessir birçok ses aksetti:

- İyi biliriz. Tabut, Babü's-Saâde önüne getirildi. Cenaze namazı burada kılındı.

Alay burada tertip edilecekti. Şehzâdegân, âyan, mebusan, erkân-ı devlet, süferâ, ümerâ, saray ağaları toplanmışlardı. Piyade efradı, silahları omuzlarına asmışlar, kemâl-i sükûnetle yürüyorlardı. Tabutun önünde Şazeli dergâhı dervişleri gidiyordu. Tabutu taşıyanlar Enderûn-i Hümayun ağaları ve saray erkânıydı. Tabut Babû's-Saâde'den orta kapıya kadar, serviler arasından, yavaş yavaş ilerledi. Hazin bir tehlil ile orta kapıdan çıktı. Enderûn-i Hümayun ağaları, salât okuyorlardı. Önde, Şâzelî dergâhı şeyhlerinin hüznünlü bir Arap lahni ile okudukları Kelime-i Tevhîd, tekbirler ve naatlar işitiliyordu. Orta kapı ile Bâb-ı Hümayun arasına Alman zabıtların otomobilleri dolmuştu.

Cenaze Bâb-ı Hümayun'dan çıktı. Sokaklar insandan görülmüyordu. Ayasofya önünden Sultan Mahmud Türbesi'ne kadar caddeye iki sıra asker dizilmişti. Ağaçlar, evler, pencereler, damlar kadınla, çocukla dolmuş, tramvaylar durmuştu. Cenazeyi görenler, müteessir oluyorlardı. Evlerin pencereleri kadınlarla dolu idi. Bir hanım, hıçkırıklarını zapt edemiyor, başını duvara dayamış ağlıyordu. Tabut türbe kapısından içeri girdi. Sultan Abdülhamîd, hürmet ve tekrim ile kabre indirildi. Osmanlı tarihinin otuz dört senelik safhası hazin bir surette sona erdi”.

SON BİRKAÇ SÖZ

Sultan II. Abdülhamid olumlu ve olumsuz olmak üzere hakkında çok şey yazılmış ve söylenmiş bir padişah. 76 yıllık ömrünün 33 yılı Osmanlı Devleti'nin başında geçti. Bu süre içinde iç ve dış birçok gaile ile uğraşmak zorunda kaldı. Bunların bir kısmını çözdü. Bir kısmının çözümünde aciz kaldı. Ama şu husus rahatlıkla söylenebilir. Yapmış olduğu icraatlarla imparatorluğunun yıkılışının önüne geçmiş, kendinden sonra gelenlere borçsuz bir ülke devretmişti. 33 yıllık iktidar süresince kendisi yoğun bir çaba içinde iken, devlet adamlarına olan güvensizliği onlardan yeteri kadar yararlanmasının önüne geçmiştir. Bu da her şeyle bizzat meşgul olması gibi zor ve yorucu bir hayatı beraberinde getirmiştir. Zekâsı ve enerjisi ile zorlukların altından kalkabiliyordu. Ama kendinden sonra ülke idaresinin nasıl bir şekil alacağı, kimler tarafından yönetileceği konusunda bir hazırlık yapamadı. Bu husus onun en önemli eksikliğidir. Jön Türklere güvenmiyor ve onların İngilizlere alet olduğunu düşünüyordu. Bu konuda haklılık payı olsa da onları anlamaya çalışmalı, bir şekilde kendinden sonra yönetim boşluğu olmaması için bazı kimseleri geleceğe hazırlamalıydı. Bu anlamda belki Sultan Hamid'i mazur gösterecek bir husus, ülkenin başındaki yoğun gailelerden başını kaldırıp da gelecek hakkında hesap yapmanın zorluğudur. On dokuzuncu yüzyılın son çeyreği ve yirminci yüzyılın başları Düveli muazzama adı verilen emperyalist büyük devletlerin var

güçleriyle Osmanlı Devleti'ne saldırıda bulundukları bir dönemdi. Böyle bir atmosferde gelecek planları yapmak kolay değildi. Bununla beraber icraat ve ifadelerine bakıldığında, ülkenin geleceğine yönelik şu hesapları yapıyordu. Büyük güçler kutuplara ayrılmıştı ve bunların önünde sonunda savaş yolu ile birbirleriyle hesaplaşacağını düşünüyordu. İşte o an geldiğinde Osmanlı Devleti olarak savaş dışında kalacak, o ülkelerin yıpranmasından faydalanıp Osmanlı Devleti'ni güçlü bir konuma getirecekti. Bu planı yaparken hesaplı davranmış ve siyasi ve ticari anlamda çok iyi ilişkiler kurduğu Almanya ile bir askeri ittifak yapmaya hiçbir zaman yanaşmamıştı. Çünkü böyle bir ittifakın gelecekte tarafsız kalma politikasının önünde engel oluşturacağını düşünüyordu. I. Dünya Savaşı çıktığında Sultan Hamid tahtta olmadığı için planları tutar mıydı, tutmaz mıydı? Onu kestirmek zor. Ama kafasında bu tarz bir düşünceler olduğunu bilmek gerekir.

Hakkında olumlu ve olumsuz birçok değerlendirme yapıldığından söz ettik. Bunlar arasında, o dönemi yaşamış olup Sultan'a mümkün olduğu kadar tarafsız bakanların görüşlerine yer vermek uygun olacaktır. Sultan II. Abdülhamid'i tarafsız bir gözle değerlendirme açısından son vakanüvis Abdurrahman Şeref Bey'in gözlemleri önemlidir. Abdurrahman Şeref Bey, Sultan Abdülhamid'i şöyle tarif etmektedir: *"Sultan Abdülhamid'in sima ve bünyesinde Osmanlı hanedanına mahsus olan alamet iyice fark ve müşahede olunur idi. Nitekim Gentile Bellini tarafından çizilen Fatih'in tasvirinde Sultan Abdülhamid'in yüz hatları görülür. Kendisi zeki ve hassas, ince düşünceyi sever, mutad muamelesi nazik, kendine mahsus tatlı bir sese sahip, efendiliğin, hilafet ve saltanatın izzet ve vakarını takdir ile beraber tamamıyla yerine getirir, kendisine bağlı olanları taltif ve kendisiyle görüşen yabancıları tatlı dili ve nezaketinin cazibesıyla tesir altına almasını bilir, gerektiğinde şiddet gösterir veya hiddetini teskin*

ederdi. Küçük yaşından beri müptela olduğu vehimliliğin tesiri ile saltanat ve hayatı hep tehlikede görmüş, jurnalcilerin ardı kesilmeyen fitne ihbarları da vehmini bir kat daha artırmış, mevkiini korumak için akla gelen gelmeyen her türlü tedbiri almış, her tazyiki yapmıştır. Buna rağmen korktuğuna uğramış ve hal edilmiştir.”²³⁸ Abdurrahman Şeref Bey’in kısa değerlendirmesi Sultan Hamid’i gerçekçi bir tarzda ortaya koymaktadır.

Hanedan mensubu olarak torunu Osman Ertuğrul Efendi’nin (Şehzade Burhaneddin Efendi’nin oğlu) görüşleri de önemlidir: “Büyükbabamın politikası ‘olabildiğince az kaybetmek’ temeline dayanırdı. Memlekette bir şeylerin değişeceğini biliyordu ve her zaman ‘benden sonra berbad şeyler yaşanacak’ derdi. Ama diplomat olarak gayet iyiydi. Diplomasisinin gerçi ‘alaturka’ bir tarafı vardı, Avrupa ayarında değildi, ‘Türk’ unsuru her zaman mevcuttu fakat çok iyi bir diplomattı. Hep dengeleri kullandı. İngiliz’e karşı Rus’u, Rus’a karşı İngiliz’i. Peki, hiç hatası yok muydu? Hatasız insan olmaz. Tabii büyükbabamın da hataları vardı. Mesela herkesi kolaylıkla sefir, vali yahut yüksek bürokrat olarak sürgüne yollaması hataydı. Sürgün edilenler maaşsız gitmez, ceplerine para konduktan sonra gönderilirlerdi. İnsanın düşmanını kendisini temsille görevli sefir yapması pek iyi bir şey değildir. Büyükbabamın hatalarından biri buydu. Sürmek yerine hapsedebilir, hatta lüzum görürse idam bile edebilirdi. Ama idama karşıydı ve 33 senelik saltanatında sadece iki kişiyi idam ettirdi. Katil bir haremağasını ve bir de annesini öldüren bir eşkiyayı. Kendisine suikast yapmak isteyen Ermeni teröristleri bile affetti”²³⁹.

Tarihçi Kemal Karpat’ın Sultan Hamid’le ilgili değerlendirmeleri de kayda değer: “Tarihte başka hiçbir Müslüman hükümdar Abdülhamid kadar önemli kararlarla karşı karşıya kalmamıştır. Mümin bir Müslüman ve mülkiyetçi bir

Padişah, fakat aynı zamanda modernleşmeye samimiyetle inanmış bir insan olan Abdülhamid, Avrupa'ya ve uygarlığa hayran olmakla beraber, Avrupa kültürüne hiç sıcak bakmıyordu. Müslüman toplumların, Hristiyanlığı ve değişikliklere rağmen kendi kimlik ve inançlarına bağlı kalmış olan Hristiyan toplumlarını yeniden canlandıran reformları şu veya bu şekilde taklit edeceğini umuyordu. Abdülhamid, seleflerinin gerçekleştirdiği bütün reformları muhafaza ettiği gibi, Osmanlı modernizasyonunun entelektüel ufuklarını büyük ölçüde genişleten ve paradoksal olarak elit zümreyi Avrupa kültürüne yaklaştıran edebiyat ve bilimler dâhil olmak üzere, yeni değişim kanalları açtı. Diğer bir değişle, İslam medeniyeti için hak ettiği tanınma ve saygıyı talep ederken, Abdülhamid aslında İslam'ın kapılarını Batı'ya açmış oldu. Özel girişimin ivme kazanması, miri topraklardaki özelleştirilmenin hızlanması ve önce kırsal, ardından ticari sektörde ilk modern Müslüman burjuvazisinin doğması Abdülhamid'in saltanatı döneminde gerçekleşti. Popüler tasavvuf hareketleriyle ilişkisi ya da onları ustaca bastırması bu hareketlerin sağlıklı etkilerini en aza indirme imkânını sağladı.²⁴⁰

Bir de, Padişahlığı döneminde Sultan Hamid'le sık sık görüşme imkânı bulan Vambery'nin Sultan Hamid hakkındaki düşüncelerine yer vermekte fayda vardır: *"Benim şarklıların düşüncelerini okumadaki tecrübem, II. Abdülhamid gerçeğini tahlil etmeye yeterli değildir. O, benim hayatımda tanıdığım en kurnaz Doğuludur. Şark kurnazlığının en usta temsilcisi olan bu adamı takdir etmemek elde değildir. Bu özelliği ile kendisini kandırmaya çalışan tüm elçileri şaşırtmakta, zavallılar şaşkınlıkla kalakalmaktadırlar. Yine hepsine ayrı ayrı gösterdiği olağanüstü nezaketi, dostluğu ve sevimliliği karşısında elçiler Padişah'ın niyetini aşağı yukarı tahmin edebilmekle beraber, hiçbir zaman esas politikasını anlayamamaktadırlar. Doğaldır ki elçiler bu bitmek tükenmek*

bilmeyen esrarların ruhuna vakıf olamadıkları için sinirlenmekte ve ümitlerini kaybetmektedirler. Kısacası Şark tah-tına oturan en olağanüstü prenstir II. Abdülhamid;.... Sul-tan Abdülhamid gibi devlet mekanizmasının tüm kurumlarını elinde tutan başka bir lider dünyada yoktur. O, tam kelime-nin anlamıyla yönetimin yüreği ve eksenidir;.... Onu daha iyi tanıdıkça, bu çarpıcı doğu hükümdarının olağanüstü zihni yeteneklerine hayran olmaktan kendimi alamıyorum;....Pa-dişahın tüm gayreti şu konular üzerinde yoğunlaşmaktadır: 1) Egemenlik haklarını serbestçe kullanabilmesi, 2) Osmanlı imparatorluğunun toprak bütünlüğünün korunması, 3) Ka-pitülasyonların kaldırılması. Hangi güç bu emellerin gerçek-leşmesini desteklerse, o devletin Türkiye'nin en doğal dostu olacağı açık ve kesindir”²⁴¹.

Vambery'nin Sultan Hamid'i ve hedeflerini tarifi Onu iyi tanıdığının bir göstergesi. Gerçekten de II. Abdülhamid pa-dişahlığı boyunca ülkeyi ayakta tutmanın çabası içinde oldu. Bunu başarabilmek kolay bir iş değildi. Bu yolda yaşanan bü-yük sıkıntılar, geçirilen zor dönemler hep olmuştur. İşte böyle zor dönemlerde Cenab-ı Allah'ın, Türklerin ve Müslümanların yanında olduğu duygusuyla hareket edilmesi maneviyatı yük-selten bir unsur oluyordu. Nitekim bunun göstergelerine denk gelmek de mümkün oluyordu. Bu bağlamda 1883 yılında ya-şanan bir gelişmeden söz etmek gerekir.

Vaktiyle Alman Başbakanı Bismarck; Almanya, Avusturya ve Rusya'dan oluşan bir üçlü İmparatorluklar birliği kurmak istemiş, II. Abdülhamid de bu muhtemel birlikten son derece rahatsız olmuştur. Çünkü ortada zaten bir Şark meselesi var-dır. Diğer taraftan 93 Harbi'nin yaraları henüz sarılamamış-tır. Eğer böyle bir birlik Osmanlı'nın üstüne gelecek olursa, bu ülkenin mahvolacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenle Sul-tan Hamid büyük bir kaygı taşımaktadır. Fakat devlet adam-ları ona, eski Fransız Başbakanı Léon Gambetta'nın birkaç yıl

önce sarfetmiş olduğu şu sözlerini hatırlatırlar: “Allah Müslümanların-Türkiye’nin yanındadır”. Bununla ilgili arşiv belgesinde Fransız Başbakanı Léon Gambetta’nın şu ifadeleri kullandığı dile getirilmektedir: “*Cenabı Hak ile Müslümanların bir ahdi mi var bilmem? Ne vakit Türkiye’yi mukasemeye (böl-meye) çalışır isek mutlaka bir mani zuhur ediyor. İşte şimdi mutasavver (tasarlanmış) ve mukarrer(kararlaştırılmış) olan mukaseme dahi Almanya ve Rusya beyinlerinde zuhur eden rekabet hasebiyle yarım asra kalmıştır*”²⁴².

Burada söylenen şudur: Allah Müslümanların yani Türklerin (Avrupa için Müslüman Türk demektir) yanındadır. Avrupahlılar ne zaman Türkleri ve Türkiye’yi bölmek isteseler, bir mani çıkmış ve bölünmeye engel olmuştur. Nitekim 1880’lerin başında da aynı gelişme yaşanmıştır. Yani tam Türkiye’nin bölünmesi kararlaştırılmışken, Almanya ile Rusya arasında rekabet çıkmış, bu sebeple bölünme işi yarım asır geriye gitmiştir.

Buradan günümüz Türkiye’si için çıkarılacak ders şudur. Yeter ki siz gerekli tedbirlerinizi alın. Allah Türk’ün ve Türkiye’nin yanındadır...

Peki, gençliğinde sıkı bir İttihatçı olan Mustafa Kemal Atatürk Abdülhamid’e nasıl bakıyordu? Bu konuda Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu’na kulak verelim. Nizamettin Nazif 1951 yılında Hürriyet gazetesinde bir yazı dizisi yayınlarken Atatürk’le arasında geçen ve Sultan Hamid’i konu alan bir görüşmeye değiniyor ve şunları anlatıyor: “1937 yılında idi. Yaz aylarından biri. Doğrudan doğruya kendi kontrolündeki bir gazetede Makedonya adlı bir eserim tefrika ediliyordu. Bir akşamüstü Başyaver Celâl Bey beni telefonla aradı. Dolmabahçe Sarayı’na davet edildim ve Saraya gidince de, hemen hiç bekletilmeden, üst kata çıkarıldım. Bir kapı açıldı, kendimi Büyük Adamın karşısında buldum. Saygılarımı bildirince, mutad bir iki nezaket cümlesi ile beni taltif etti. Sonra: – Yazını okuyorum, dedi. Hürriyetin ilân edildiği zaman

küçük bir çocuk olman lâzım. Fakat tebrik ederim, o günleri iyi canlandırıyorsun. Yalnız Abdülhamid'i hiç sevmediğin belli.

Biraz durdu. Elindeki bir renkli kalemi, önünde açık duran kalın ciltli bir Fransızca kitaba dikine vurarak düşünür gibi oldu. Ben susuyordum. Bu hal bir iki dakika devam etti. Sonra birdenbire şu sözler çıktı ağzından: – Sevmeye Abdülhamid'i! gene de sevmeye! Fakat sakın anısına hakaret edeyim deme. Senin neslin biraz daha temkinli kararlar vermeye alışmalı. Bak çocuk! Şahsi kanaatimi kısaca söyleyeyim: Tecrübe göstermiştir ki, toprakları üstünde yaşıyan insanların çoğunun ahvali meşkûk ve hudutları yalnız düşmanlarla çevrili bir büyük devlette, Abdülhamid'in idare tarzı azami müsamahadır. Hele bu idare on dokuzuncu yüzyılın son yıllarında tatbik edilmiş olursa...

Bunun üzerine ayrılmama müsaade buyurmuşlardı. Saygılarımı tekrarlayarak huzurlarından uzaklaşmıştım. Allah gani gani rahmet eylesin"²⁴³.

Görüldüğü üzere Mustafa Kemal Atatürk, Sultan Abdülhamid'in, dışarıdan düşmanlarla çevrili, içeride ise devlete bağlılığı şüpheli birçok kişinin yaşadığı bir ülkeyi idare etmekte başarılı olduğunu kabul edip, onun hatırasına saygısızlık yapılmaması gerektiğini vurguluyor. Bunları söylerken de, aslında II. Abdülhamid'in hakkını teslim etmiş oluyor. Atatürk'ün buradaki "Senin neslin biraz daha temkinli kararlar vermeye alışmalı" ifadelerini de çok önemsemek gerekiyor. Açık bir şekilde görülüyor ki Mustafa Kemal Atatürk, tarihsel bir empati yaparak geçmişte yaşananları anlamaya çalışıp doğru tespitler yapmanın önemini vurguluyor. Yani Cumhuriyetin ilk yıllarında yeni bir rejimin kendini kabul ettirme çabaları çerçevesinde II. Abdülhamid kötü bir padişah olarak gösterilmişse de artık o dönemin aşıldığını ifade ediyor. Dolayısı ile yeni nesil artık tarihi şahsiyetlere ve olaylara nefret söylemiyle değil mantıkla yaklaşmalı diyor. Bunu söylerken kendisinin kanaatinin

de böyle olduğunu görebiliyoruz. Gençliğinde bir İttihatçı olarak Abdülhamid'e düşmanca bir bakış açısına sahip olan Atatürk devletin başına geçip ülke idare etmenin zorluklarının da bilincinde olarak, II. Abdülhamid'i daha iyi anladığını vurgulamış oluyor ve onun zor şartlarda gerçekleştirdiği icraatların başarısını da övüyor. Gerçek de zaten bu yöndedir.

Tarih Sultan II. Abdülhamid'i daima minnet ve şükranla yâd edecektir.

DİPNOTLAR

- 1 Cevdet Küçük , “Abdülhamid II”, *Diyanet İslâm Ansiklopedisi*, c.I, s.217.
- 2 Prof. Arminius Vambéry Macar Türkolog’u olup uzun yıllar Orta Asya’da kendine derviş süsü vererek araştırmalar yapmıştır. İngiltere adına ajanlık yapmakla beraber Sultan Hamid’in de yakın dostu olduğundan ona da bilgi aktarımında bulunurdu. Padişahla sık sık görüşür, gayri resmi bir elçi gibi hareket ederek iki ülke arasında bir nevi arabuluculuk yapar, gizli mesajlar getirip götürürdü.
- 3 Kemal Öke, *İngiliz Casusu Prof. Arminius Vambéry’nin Gizli Raporlarında II. Abdülhamid ve Dönemi*, İstanbul 1983, s. 33-34.
- 4 Joan Haslip, *Tanrı’nın Gölgesi II. Abdülhamid*, çeviri, Eşref Bengi Özbilen, İstanbul 2008, s. 61.
- 5 Kemal Öke, *a.g.e.*, s.34.
- 6 Engin Akarlı, “ II. Abdülhamid: Hayatı ve İktidarı “, *Osmanlı*, Ankara 1999,c.II, s.253.
- 7 Tahsin Paşa, *Sultan Abdülhamid Tahsin Paşa’nın Yıldız Hatıraları*, İstanbul 1990,s.11.
- 8 Ziya Şakir, *Sultan Hamid’in Son Günleri*, İstanbul 2011. s.207.
- 9 Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.131-132 .
- 10 Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul 1987,s.62-65.
- 11 Ziya Şakir, *a.g.e.*,s.666 .

- 12 *Sultan II. Abdülhamid'in Son Günleri Hususi Doktoru Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı*, hazırlayan Metin Hülagu, İstanbul 2003, s. 237.
- 13 Yeni Osmanlılar için bak. Ebüzziya Tevfik, *Yeni Osmanlılar Tarihi*, sadeleştiren Ziyad Ebüzziya, İstanbul 1973, 3 cilt.
- 14 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, 3.baskı, c. VII, s.104.
- 15 Vahdettin Engin, " İlk Alınışından 135 Yıl Sonra Dış Borçlar Tarihine Bir Bakış ", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 1990, sayı V, s.266.
- 16 Ziya Karamursal, *Osmanlı Malî Tarihi Hakkında Tetkikler*, Ankara 1989, 2.baskı, s.102.
- 17 Fahir H. Armaoğlu, *Siyasî Tarih*, Ankara 1961, s. 370-372.
- 18 Mehmet İpşirli, "Sultan II. Abdülhamid'i Tahta Çıkaran ve Tahttan İndiren Fetvalar", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s.90.
- 19 Charles Mismer, *İslam Dünyasından Hatıralar*, İstanbul 1975, s.155-157.
- 20 Kemal Öke, *a.g.e.*, s. 105.
- 21 Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1983, 3.baskı, c. VIII, s. 215.
- 22 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.10-11.
- 23 *Eğimli Said Paşa'nın Hatıratı*, hazırlayan Davut Erkan, İstanbul 2011, s. 85
- 24 Cevdet Küçük, *a.g.m.*, s.217.
- 25 *Eğimli Said Paşa'nın Hatıratı*, s.100.
- 26 Enver Ziya Karal, *a.g.e.*, s.7-9.
- 27 Mehmet Yıldız, *Modernleşme Dönemi Osmanlı Siyasi Metinleri*, Ankara 2015, s.71-84.
- 28 *Eğimli Said Paşa'nın Hatıratı*, s.126-127.
- 29 Veysi Kayıran, *Reis Paşalar*, Ankara 2011, s.33-34.
- 30 Akarlı, *a.g.m.*, s.256-257.
- 31 *Düstur*, 1. Tertip, 4.cilt, İstanbul 1299, s.392.

- 32 Mehmed Hocaoglu, *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*, İstanbul 1998, s.23-24.
- 33 Ali Fuat Türkgeldi, *Mesâil-i Mühimme-i Siyasiyye*, haz. Bekir Sıtkı Baysal, Ankara 1957, s.67-81.
- 34 Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, İstanbul 2007, s. 365-374.
- 35 Vahdettin Engin, *a.g.e.*, İstanbul 2007, s. 353-364.
- 36 Ziya Şakir, *a.g.e.*, s. 612-613.
- 37 Rifat Önsoy, "Muharrem Kararnamesi ve Düyûn-u Umumiye İdaresi ", *Osmanlı*, Ankara 1999, c.III , s.400-414.
- 38 Vahdettin Engin, *Pazarlık*, s.103-105.
- 39 Bu konuda geniş bilgi için bk. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Mi-dhat Paşa ve Taif Mahkûmları*, Ankara 1985.
- 40 Ali Akyıldız, " II. Abdülhamid'in Çalışma Sistemi, Yönetim Anlayışı ve Bâbîâlî'yle (Hükümet) İlişkileri ", *Osmanlı*, c.II,s.287.
- 41 Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, tercüme Mehmet Harmancı, İstanbul 1983,c.II,s. 275.
- 42 Yıldız Sarayı için bk. Sevim İlğürel, "Yıldız Köşkü", *İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1986, c.XIII, s.423-428; Afife Batur, "Yıldız Sarayı", *DBİA*, c. VII., s. 520-527.
- 43 Bunun için bk. Vahdettin Engin-Ufuk Gülsoy, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e İstanbul'da Elektrik*, İstanbul 2016.
- 44 Ziya Şakir, *Sultan Hamid'in Son Günleri*, yıl 2011, s.672.
- 45 Ziya Şakir, *adı geçen eser*, s.673-674.
- 46 Ziya Şakir, *adı geçen eser*, s.541-542.
- 47 Ziya Şakir, *adı geçen eser*, 541-542.
- 48 Bunun için bk. Başbakanlık Osmanlı Arşivi Belgeleri (BOA) *İ.Hus*, no: 18, B 1311; *İ.Hus*, no: 6, M 1315; *İ.Hus*, no: 130, R 1315; *İ.Hus*, no: 8, M 1315; *İ.Hus*, no. 63, B 1325; *İ.Hus*, no: 58, Z 1318; *İ.Hus*, no: 29, M 1319; *İ.Hus*, no: 64, N 1319; *İ.Hus*, no: 32, C 1320.; *Y.PRK. UM*. no: 477126; *Y.PRK. HH*. No:

- 9/24; Y.PRK. AZN. no: 24/52; Y.MTV, no: 310/82; Y.MTV, no: 293741; Y.E.E, no: 5/23.; DH.MKT, no: 2403/67; DH.MKT, no: 1715/63; ZB, no: 634/ 88. Ayrıca bk. İsmet Kür, *Türkiye'de Süreli Çocuk Yayınları*, İstanbul 1991.
- 49 Eğinli Said Paşa'nın Hatıratı, hazırlayan Davut Erkan, İstanbul 2011, s. 85
- 50 Nedim İpek, "II. Abdülhamid Döneminde Ordunun ve Donanmanın Modernizasyonu", *Türk Tarih Kongresi*, Ankara 2002, II. Cilt, I. kısım, s.173.
- 51 Şakir Batmaz, "II. Abdülhamid Devri Bahriye Politikası", *Devr-i Hamid*, c.V, s. 111.
- 52 Şakir Batmaz, *a.g.m*, s.117.
- 53 Nedim İpek, *a.g.m.*, s. 179.
- 54 Nedim İpek, *a.g.m.*, s. 181.
- 55 Atıf Hüseyin Bey, s. 325.
- 56 Bayram Kodaman, *Abdülhamid Devri Eğitim Sistemi*, İstanbul 1980, s.188.
- 57 BOA, Y.A.Res, no.58/24.
- 58 Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, İstanbul 2011, s.165-166.
- 59 Nicolas Nicolaidis, *Bir Gazetecinin gözüyle II. Abdülhamid*, haz. Erdoğan Keskinç, İzmir 2008, s.47.
- 60 Bayram Kodaman, *a.g.e.*, s.131.
- 61 Orhan Koloğlu, *Abdülhamid Gerçeği*, İstanbul 1987, s. 377.
- 62 Orhan Koloğlu, *a.g.e.*, s. 378.
- 63 Orhan Koloğlu, *a.g.e.* s. 406.
- 64 Arzu M. Nardoğan, "II. Abdülhamid Döneminde İlköğretim Okullarındaki Ders Kitapları ve Tarih Öğretimi", *Turkish History Education Journal Türk Tarih Eğitimi Dergisi* 2014: 3 (2), s.100-101.
- 65 BOA, *Ayniyat Defteri*, no. 1073, sayfa 146.
- 66 BOA., *Y.Mtv*, no. 3/90.
- 67 BOA, Y.A.Res, 50/1.

- 68 BOA, *İ.Hus.*, no.106, 27 M 1325.
- 69 BOA, *İrade Maarif*, no.4, 26 M 1325.
- 70 Günümüz ölçülerine göre yaklaşık 24 milyon 840 bin lira
- 71 Fethi Okyar, *a.g.e.*, s. 94.
- 72 Abdülhamid dönemi sosyal devlet uygulamaları için bk. Nadir Özbek, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyal Devlet*, İstanbul 2011.
- 73 Mehmet Ali Düzgün, *Sultan II. Abdülhamid Döneminde Muhtacin Maaşı Uygulaması*, Marmara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, s. 50.
- 74 BOA, *İ.Hus.*, no.18, S 1317.
- 75 BOA, *İ.Hus.*, no.27, Ra 1316.
- 76 BOA, *İ.Hus.*, no. 42, L 1313.
- 77 BOA, *İ.Hus.*, no. 73, Z 1321.
- 78 BOA, *İ.Hus.*, no. 25, Ra 1311.
- 79 BOA, *İ.Hus.*, no. 27, L 1321.
- 80 BOA, *İ.Hus.*, no. 39, Z 1324.
- 81 Fausto Zonaro, *Abdülhamid'in Hükümdarlığında Yirmi Yıl*, Çev. Turan Alptekin, Lotto Romano, İstanbul 2008, s.144-145.
- 82 Nuran Yıldırım-Bülent Özaltay, "Sultan II. Abdülhamid'in Sağlığı ve Sağlık Hizmetleri", *Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi*, ed. Coşkun Yılmaz, İstanbul 2014, s.189.
- 83 Nicolas Nicolaidis, *a.g.e.*, s.79.
- 84 Mehmet Aydın, *II. Abdülhamid Han'ın Liderlik Sırları*, İstanbul 1999, s.151-152.
- 85 BOA, *Y.E.E.* no. 15/212
- 86 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, *Ordu ve Politika*, İstanbul 1967, s.73.
- 87 Kemal Öke, *a.g.e.*, s.37.
- 88 BOA *İ.Hus.*, no.76/87 ; Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 256.
- 89 BOA, *Y.Mtv*, no.279/94.
- 90 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.344-345.

- 91 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.256-257.
- 92 Kemal Öke, *a.g.e.*, s.109.
- 93 Nizamettin Nazif, *a.g.e.*, s. 119-123.
- 94 Nizamettin Nazif, *a.g.e.*, s.45.
- 95 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 81-82.
- 96 Sultan Abdülhamid suikast işinde Osmanlı subaylarının da bulunduğuna dair bilgiyi, Selanik'te sürgünde olduğu yıllarda doktorluğunu yapan Hüseyin Atıf Bey'e şu şekilde vermiştir: *"Bana bomba attıkları zaman birkaç Ermeni ve bir de Belçikalı biri derdest edildi. Fakat birkaç zabıt setresi de bulundu. Ben ordunun namını lekelememek için Necip Melhame'yi çağırdım. Böyle tahkikatlarda mahir idi. Göreyim seni bir zabıt ismi çıkmasını istemem dedim. Yüzüme baktı. Küçük rütbeli yaverlerden biri, bir paşazade, daha bence malum birkaç zabıt işin asıl tertipleycileri idiler. Hiç meydana çıkarmadım. Ben bu hususta mutaassıp bir adamım. İşin içinde zabıt olduğunu şimdi mahrem söylüyorum"*. Bk. Atıf Hüseyin Bey, *a.g.e.*, s. 221.
- 97 Kazım Karabekir, *İttihat ve Terakki Cemiyeti 1896-1909*, yayınlayan Faruk Özerengin-Emel Özerengin, İstanbul 1982, s.37.
- 98 İbrahim Temo'nun *İttihad ve Terakki Anıları*, yayınlayan Bülent Demirbaş, İstanbul 1987, s. 49.
- 99 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk Okul ve Genç Subaylık Anıları*, İstanbul 2013, s.108.
- 100 Asaf Tugay, *İbret Abdülhamid'e Verilen Jurnaller ve Jurnalciler*, İstanbul, basım tarihi yok, s. 20.
- 101 Asaf Tugay, s. 17.
- 102 Bk. Sultan II. Abdülhamid Han'a Takdim Edilen Jurnallerin Tahkik Raporları (1891-1893), Kırımı-zade Mehmed Neşet Efendi, yayına hazırlayanlar Raşit Gündoğdu-Kemal Erkan-Ahmet Temiz, İstanbul 2008.
- 103 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.217-218.

- 104 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.92-93.
- 105 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.191-192.
- 106 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s. 210-211.
- 107 Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2010 Mayıs, s.135-136.
- 108 Bayram Kodaman, "Hamidiye Hafif Süvari Alayları (II. Abdülhamid ve Doğu Anadolu Aşiretleri)", *Devr-i Hamid Sultan II. Abdülhamid*, Kayseri 2011, c. I. s. 350-352.
- 109 Veysel Gürhan, "Hamidiye Alayları ve Mardin", *I. Uluslararası Mardin Tarihi Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul 2006, s.835.
- 110 Osman Aytar, *Hamidiye Alaylarından Köy Koruculuğuna*, İstanbul 1992, s.53-54.
- 111 Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa(1838-1899)*, İstanbul 1993, s.174.
- 112 Ali Karaca, s.175.
- 113 BOA, *Y.A.HUS.* no. 258/6.
- 114 BOA, *Y.PRK.BŞK.*, no. 26/73.
- 115 BOA, *İ.HR.* no. 436/51.
- 116 BOA. *İrade Hususi*, 114/60, Z 1321.
- 117 BOA. *BEO*, no. 226/16838 .
- 118 BOA, *BEO*, no. 270/2024.
- 119 Vahdettin Engin, *Asayiş Sultan II. Abdülhamid'in İç Güvenlik Politikası*, İstanbul 2013, s. 46.
- 120 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.332.
- 121 BOA. , *İrade Hususi*, 32/ 96, C 1312 .
- 122 Ali Karaca, *a.g.e.*, s.176.
- 123 Ahmet Vurgun, "Maarifte Birlik: Aşiret Mektebi", *Tarih Kültür Toplum Ayça Günekut Vurucu Armağanı*, hazırlayan İkbâl Vurucu, Konya 2016, s. 130-135.
- 124 Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s. 171-183.
- 125 Ziya Şakir, *a.g.e.* s.610.

- 126 Müze-i hümayun için bakılabilecek kaynaklar: Arif Müfid Mansel, “Osman Hamdi Bey”, Belleten, yıl 1960, sayı 94, s.291-301; Erdem Yücel, “Müze”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, cilt.32, s.240-243.; Ferruh Gerçek, Türk Müzeciliği, Ankara 1999; Hüseyin Muşmal, Osmanlı Devleti’nin Eski Eser Politikası Konya Vilayeti Örneği(1876-1914), Konya 2009; Mehmet Önder, Türkiye Müzeleri, basım yeri yok 1995; Tülay Ergil, İstanbul Müzeleri, İstanbul 1993.
- 127 Vahdettin Engin, *Cumhuriyet’in Aynası Osmanlı*, İstanbul 2010, s.78-82.
- 128 BOA, *İ.Hus*, no.155, M 1312.
- 129 BOA, *İ.Hus*, no.154, M 1312.
- 130 BOA, *YPRK.ASK.*, no.99/11; *YPRK.ZB.*, no.13/50.
- 131 BOA, *Y.A.Hus.*, no. 369/41.
- 132 BOA, *İ.Hus*, no.170, M 1312.
- 133 BOA, *İ.Hus*, no.168, M 1312.
- 134 BOA, *İ.Hus*, no.156, M 1312.
- 135 BOA, *İ.Hus*, no.39, M 1312.
- 136 BOA, *İ.Hus*, no.51, M 1312.
- 137 BOA, *İ.Hus*, no.181, M 1312.
- 138 BOA, *İ.Hus*, no.172, M 1312.
- 139 BOA, *İ.Hus*, no.54, M 1312.
- 140 BOA, *İ.Hus*, no.180, M 1312.
- 141 BOA, *İ.Hus*, no.67, M 1312.
- 142 BOA, *İ.Hus*, no.113, M 1312.
- 143 BOA, *İ.Hus*, no.199, M 1312.
- 144 BOA, *İ.Hus*, no.184, M 1312.
- 145 BOA, *İ.Hus*, no.200, M 1312.
- 146 BOA, *İ.Hus*, no.182, M 1312.
- 147 BOA, *İ.Hus*, no.188, M 1312.
- 148 BOA, *İ.Hus*, no.3, S 1312.
- 149 BOA, *İ.Hus*, no.43, S 1312.

- 150 BOA, *İ.Hus*, no.141, S 1312.
- 151 Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul 2005, s.25-26.
- 152 BOA, *Kamil Paşa'ya Ek*, no.86-3/264.
- 153 BOA, *Y.Prk. Hus*, no.284/45.
- 154 BOA., *Y.A.Hus*. no. 386/ 102.
- 155 Kemal Öke, *a.g.e.*, s.37.
- 156 Kemal Öke, *a.g.e.*, s.41.
- 157 Kemal Öke, *a.g.e.*, s.42.
- 158 Kemal Öke, *a.g.e.*, s.114-115.
- 159 Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.85.
- 160 Ziya Şakir, *a.e.g.*,s.286.
- 161 Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, s.1-15.
- 162 Vahdettin Engin, *II. Abdülhamid ve Dış Politika*, İstanbul 2005, s.28-29.
- 163 Mehmed Hocaoglu, *II. Abdülhamid'in Muhtıraları*, s. 198-199.
- 164 BOA, *Hr.Mtv.507/44;Y.A.Hus.239/16*.
- 165 Erol Mütercimler-Mim Kemal Öke, *Ertuğrul Fırkateyni Faciası ve Türk-Japon İlişkisinin Başlangıcı*, İstanbul 1991,s.92.
- 166 BOA, *Hr.Mtv.507/50*.
- 167 BOA, *Y.A.Hus.240/39*.
- 168 BOA, *İrade Hususi*, 42, 20 M 1318.
- 169 BOA, *İrade Hususi*, 55, 15 C 1325.
- 170 Fethi Okyar, *adı geçen eser*, s. 101-103.
- 171 Murat Özyüksel, *Anadolu ve Bağdat Demiryolları*, İstanbul 1988,s.195.
- 172 BOA, *İ.Hus*,no.12,B 1318;*İ.Hus*.no.92,B 1318.
- 173 Ufuk Gülsoy, "Osmanlı Devrinde Anadolu ve Bağdat Demiryolları", *Osmanlı'da Ulaşım*, İstanbul 2012, s. 301-302.
- 174 Vahdettin Engin, "Osmanlı Devleti'nin Demiryolu Siyaseti", *Türkler*, c.XIV, s.467.

- 175 Ufuk Gülsoy, *a.g.m.*, s.304.
- 176 Hicaz demiryolu için bk. Ufuk Gülsoy, *Hicaz Demiryolu*, İstanbul 1994.
- 177 Vahdettin Engin, *a.g.m.*, s.467.
- 178 Vedat Eldem, *Osmanlı İmparatorluğunun İktisadi Şartları Hakkında Bir Tetkik*, Ankara 1970,s.153.
- 179 BOA, *İ.DH.*, no. 87615.
- 180 BOA, *İ.Hus.*, no. 7, Ca 1316.
- 181 BOA, *İ.Hus.*, 65,Ş 1317.
- 182 Dönemin petrol politikaları ile ilgili olarak bk. Hikmet Uluğbay, *İmparatorluktan Cumhuriyete Petropolitik*, Ankara 1995 ; Volkan Ş. Ediger, *Osmanlı'da Neft ve Petrol*, Ankara 2007.
- 183 BOA, *Y.PRK*, no.27/30.
- 184 BOA, *Y.PRK. AZJ*, no.49/23.
- 185 Söz konusu gelişmeler için bk. Vahdettin Engin, *Pazarlık*, İstanbul 2010.
- 186 Atıf Hüseyin Bey'in Hatıratı, s.142.
- 187 BOA, *İ.Hus.*, no.93/Ca 1312.
- 188 Ziya Şakir, *a.g.e.*,s. 138.
- 189 Söz konusu gelişmeler için bk. Vahdettin Engin, Sultan II.Ab-dülhamid'e Düzenlenen Ermeni Suikastı ve Bu Sebepile Bel-çika ile Yaşanan Diplomatik Kriz. *Belleten*, yıl 1995, sayı 225,s. 413-428.
- 190 Şükrü Hanioğlu, *Bir Siyasal Düşünür Olarak Doktor Abdullah Cevdet ve Dönemi*, İstanbul bty, s. 25-26
- 191 Süleyman Hayri Bolay, "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türk Düşünce Tarihi", *Türkler*, c.XIV, s. 515-567.
- 192 Mehmet Aydın, *a.g.e.*,, s. 107-108.
- 193 BOA, *İ.Hus.*, no.47, Z 1318.
- 194 Mehmet Aydın, *a.g.e.*, s.108.
- 195 Bunun için bk. Vahdettin Engin-Ahmet Vurgun, "19. Yüz-yıldan 20. Yüzyıla Osmanlıcılık-Türkçülük algısı 19. Yüzyıl

- Başlarında Modernleşme Çabası”, *Türkler Uzun Bir Serüvenden Kısa Notlar*, İstanbul 2014, s.177-215.
- 196 BOA, *YPRK.SGE*, no.2/3
- 197 BOA, *İ.Hus.*, no.12/L 1324.
- 198 BOA, *YPRK.SGE*, no.9/110.
- 199 BOA, *YPRK.UM*, no.18/37.
- 200 Arzu Nurdoğan, *a.g.m.*, s.99.
- 201 Ahmet Vurgun, *Milli Tarih Nedir?*, İstanbul 2016, s.52.
- 202 Ahmet Vurgun, *a.g.e.*, s. 51.
- 203 Nihad Sami Banarlı, “Sultan Hamid’in Türkçeciliği”, *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl 1967, sayı 11,s.7.
- 204 Örikağasızade Hasan Sırrı, *Sultan Abdülhamit Devri Hatıraları ve Saray İdaresi*, hazırlayan Ali Adem Yörük, İstanbul 2001, s.236.
- 205 İsmail Müştak Mayakon “Yıldız’da Neler Gördüm”, haz. Ali Yılmaz, İstanbul 2010, s. 96.
- 206 Bk. Tahsin Paşa, *a.g.e.*, s.103.
- 207 BOA , *İrade Hususi*, 101, 22 M1312.
- 208 BOA, *İrade Hususi*, 47, 19 M 1314.
- 209 BOA, *ZB*, no.458/57.
- 210 BOA, *TFR.I.MN*, no.89/8822.
- 211 BOA, *TFR.I.KV*, no17/1685.
- 212 BOA, *Y.E.E.*,77/66.
- 213 BOA, *DH.MKT*, no.2750/41.
- 214 BOA, *İ.Hus.*, no. 12/L 1324.
- 215 Ali Fuat Cebesoy, *Sınıf Arkadaşım Atatürk*, İstanbul 2013, s. 178
- 216 Vahdettin Engin, *Kurtlar Sofrasındaki Osmanlı*, İstanbul 2007, s.391.
- 217 Mehmet İpşirli, *a.g.m.*, s. 98.
- 218 Fethi Okyar, *a.g.e.*, s.38-39.

- 219 Murat Bardakçı, Osmanlı Demokrasisi Kitap Yırttı Diye Pa-
dişahı Bile Tahtından İndirmişti, *Hürriyet*, 06 Mayıs 2006.
- 220 Murat Bardakçı, “Yıldız Sarayı Cumhurbaşkanlığı İstanbul
Külliyesi Oluyor”, *Habertürk*, 8 Kasım 2015.
- 221 Tahsin Paşa, *a.g.e.s.*103-104.
- 222 Murat Bardakçı, “Abdülhamid’in Oğlu Babasını Anlattı!” *Ha-
bertürk*, 13 Ekim 2013.
- 223 Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, İstanbul 1984,
s.172.
- 224 Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s.172-174.
- 225 Aydın Çakmak, *Sürgünde Bir Hakan*, İstanbul 2014, s.168.
- 226 Aydın Çakmak, s. 171.
- 227 Ercüment Ekrem Bey’in bu anlattıkları, olayı kendisinden
dinlemiş olan İbrahim Hakkı Konyalı tarafından Yeni Asya
gazetesinde yayınlanmıştır. Bk. İbrahim Hakkı Konyalı, “
2. Abdülhamid’in İttihatçılara Verdiği Ders II”, *Yeni Asya*,
22 Mayıs 1978. Aynı olaya dönemin Mabeyn Başkâtibi Ali
Fuad Türkgeldi, heyette yer alan Başmabeynci Tevfik Bey’e
dayanarak daha kısa olarak değinmektedir. Buna göre Sul-
tan Hamid kendisine Konya’ya gitmesi gerektiği bildirilince,
reddetmiş, Sultan Reşad’ın da bir yere ayrılmamasını tembih
etmiş, giderse bir daha dönemeyeceğini belirtmiştir. Sonra
da şu örneği vermiştir: “Benim zamanımda da Rusya mu-
harebesi esnasında vükela, hükümetin Gelibolu’ya nakline
karar vermişlerdi. İhtiyar bir Namık Paşa vardı; onu gön-
dererek bu kararlarını bana bildirdiler. Ben de temanna
ederek ‘Buyurun! Ben şuradan şuraya gitmem’ diye sureti
katiyede muhalefet gösterdim”. Bk. Ali Fuad Türkgeldi, *Gö-
rüp İştittiklerim*, Ankara 1984, s.117. Aynı bilgileri Ayşe Sul-
tan *Babam Sultan Abdülhamid*, kitabında teyit ediyor, bk.
S.231-232.
- 228 Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.610.
- 229 Vasıf Bey, “Sultan Hamid’in Muhafızıydım Sultan Hamid’le
Mülakatım”, *Hayat Tarih Mecmuası*, yıl 1967, sayı 1, s.31-32.

230 Sultan Hamid papağanını şöyle anlatıyor: “Bu papağan Avustralya cinsindendir. Pek maskara bir hayvandır. Her sabah hamam için yukarı çıkınca o da arkamdan gelir. Merdivenlerin basamaklarını bir insan gibi teker teker çıkar, hamamın kapısında durur. Ben çıkıncaya kadar orada bekler. Ben aşağı inerken yine arkamdan gelir. Nerede oturursam yanıma gelir, orada durur, başını kaşımamı bekler. Çok tuhaf, çok garip bir mahlûktur. Kadınları çok sever, hele Naciye Kadınefendi’nin arkasından hiç ayrılmaz. Bazen kızların da koyunlarında yatmayı arzu eder. Halbuki erkeklere hiç gitmez”.

231 Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.667-668.

232 Ziya Şakir, *a.g.e.*, s.572.

233 Atıf Bey’in *Hatıratı*, s. 328.

234 Atıf Bey’in *Hatıratı*, s.231.

235 Atıf Bey’in *Hatıratı*, s.338,342.

236 Ayşe Osmanoglu, *Babam Sultan Abdülhamid*, s.234-237.

237 Ahmed Refik, Sultan Abdülhamid-i Sani’nin naşı önünde, İstanbul 1918, s.9-16.

238 Abdurrahman Şeref, *Sultan Abdülhamid-i sani’ye Dair*, İstanbul 1918, s.3-4.

239 Murat Bardakçı, *Son Osmanlılar*, İstanbul 2006, s.43-44.

240 Kemal Karpat, *İslam’ın Siyasallaşması*, çeviren Şiar Yalçın, İstanbul 2013, s.19.

241 Kemal Öke, *a.g.e.*,s. 57, 61-63.

242 BOA, *Y.PRK.SGE.no.*,2/42.

243 Nizamettin Nazif Tepedelenlioğlu, “Atatürk, Abdülhamit Hakkında Ne demişti?” *Hürriyet Gazetesi*, 31 Temmuz 1958.

A

Abdülaziz Efendi 13

Abdülkerim Nadir Paşa 46

Abdülhamid, II. 7, 8, 9, 10, 11, 13,

16, 26, 27, 28, 29, 30, 31,

32, 34, 35, 39, 43, 45, 46,

48, 49, 50, 51, 52, 56, 57,

58, 59, 61, 62, 65, 67, 69,

70, 71, 72, 73, 74, 75, 76,

78, 79, 80, 81, 82, 83, 85,

87, 90, 91, 93, 94, 95, 96,

97, 98, 99, 100, 101, 102,

103, 104, 105, 106, 107,

108, 109, 110, 111, 112,

113, 114, 117, 118, 121,

124, 125, 126, 127, 128,

129, 130, 131, 132, 134,

135, 136, 137, 138, 141,

142, 143, 144, 145, 147,

150, 151, 152, 153, 155,

156, 157, 158, 159, 162,

163, 164, 166, 167, 168,

169, 170, 171, 172, 173,

174, 175, 176, 177, 178,

180, 181, 183, 184, 187,

188, 191, 192, 193, 194,

195, 196, 197, 198, 199,

200, 201, 202, 203, 204,

205, 207, 208, 212, 213,

214, 215, 216, 217, 218,

219, 220, 224, 225, 228,

233, 234, 235, 236, 237,

239, 242, 243, 244, 246,

247, 248, 249, 251, 252,

253, 254, 255, 256, 257,

258, 259, 261, 262, 264,

265, 266, 267, 268, 269,

271, 272, 274, 275, 277,

282, 283, 284, 285, 286,

289, 290, 291, 292, 293,

294, 295, 296, 297, 298,

300, 301, 302, 304, 305,

307, 308, 311, 312, 313,

314, 315, 318, 319, 320,

322, 323, 324, 325, 327,

334, 335, 337, 343, 345,

349, 350, 352, 353, 355, 356

Abdülmecid, Sultan 11, 12, 13,

27, 72, 74, 87, 105, 206,

230, 294

Abdürrahim Hayri Efendi 93

Abid Efendi 93, 330, 341

Ahmet Cevdet Paşa 289

Ahmet İzzet Efendi, Cidde Evkaf

Müdürü 242

Alatini Köşkü 322, 326, 330, 331,
335
Ali Mahvi Efendi 11
Âli Paşa 20, 179
Ali Suavi 57, 58, 59, 60, 61, 289
Ankara 140, 235, 236, 238, 247,
252
Ardahan 47, 48, 49, 156
Arif Hikmet Paşa 323, 335
Asar-ı Tefvîk 235
Atıf Bey 9, 10, 16, 92, 125, 178,
308, 309, 310, 326
Avrupa 8, 16, 17, 21, 22, 32, 44,
46, 57, 68, 73, 80, 81, 90,
98, 108, 110, 134, 135, 143,
149, 162, 171, 172, 173,
174, 177, 178, 181, 185,
187, 193, 195, 202, 206,
211, 215, 219, 220, 221,
229, 230, 232, 234, 241,
245, 246, 263, 264, 266,
268, 272, 273, 274, 282,
284, 288, 289, 300, 306,
314, 316, 351, 352, 354
Avusturya-Macaristan 17, 316
Ayasofya Camii 186, 192
Ayşe Sultan 89, 93, 94, 332, 333,
344
B
Bağdat demiryolu 233, 234, 239,
241, 242, 259
Bahriye Mektebi 107
Basiret Gazetesi 58, 61
Batıcılık 286, 288
Batum 47, 48, 49
Berlin Antlaşması 47, 49, 155,
199, 208, 209, 294

Beylerbeyi Sarayı 89, 178, 336,
338, 343, 344, 345
Bulgaristan 45, 47, 49, 50, 138,
208, 209, 210, 211, 214,
277, 316
Büyük Köşk 75

C, Ç

Çanakkale Boğazı 46, 205
Cemalettin Efendi 275
Çerkez Hasan 25
Cezayirli Mustafa Pehlivan 70
Çırağan Sarayı 51, 53, 54, 57, 58,
59, 60, 61, 62, 77, 323, 336
Çubuklu 12

D

Damat Mahmud Celalettin Paşa
45
darbe 21-25, 51, 57, 62, 102, 107,
140, 141, 149, 201, 285
deprem 191-198
Dolmabahçe Sarayı 15, 23, 26,
27, 39, 75, 235, 236, 256,
343, 354

E

Edirne Mütarekesi 46
Enver Paşa 145, 342, 343
Ertuğrul Alayı 256
Eyüp Sultan Camii 26

F

Fatma Naime Sultan 26
Fatma Sultan 12
Feth-i Bülend 235
Filibe 209
Filistin 136, 257, 263, 264, 266,
267

Fransa 17, 18, 22, 63, 65, 70, 74,
130, 132, 137, 200, 201,
202, 203, 204, 211, 223,
234, 239, 252, 278, 293, 296

Fuad Paşa 148, 208

G

Gardet 12

Gavril Paşa 209

Gazi Osman Paşa 44, 46, 71, 85

Gerdankıran Ömer Efendi 11

Girit 219, 221, 316

H

hal fetvası 26

Haliç 102, 107

Hamidiye Camii 63, 75, 76, 77,
142, 346

Hamidiye Etfal Hastanesi 94, 97,
124

Hasan Fehmi Paşa, Nafia Nazırı
234

Hasan Hayrullah Efendi, Şeyhülis-
lam 20, 21, 22

Hassa ordusu 324

Henry Elliot 22

Hereke 29, 256

Hereke Fabrikası 29

Heyet-i Mebusan 37, 38

Hicaz Demiryolu 241, 242, 244,
245, 246

Hindistan 138, 139, 201, 204,
234, 245, 249, 253, 292

Hüseyin Avni Paşa 20, 21, 22,
23, 25

Hüseyin Avni Paşa, serasker 20,
21, 22, 23, 25

I, İ

İngiltere 15, 17, 22, 44, 46, 47, 48,
49, 50, 53, 54, 64, 74, 104,
105, 130, 132, 133, 136,
137, 160, 161, 162, 163,
167, 176, 199, 200, 201,
202, 204, 205, 206, 207,
208, 209, 211, 234, 237,
238, 241, 243, 249, 253,
254, 258, 259, 260, 269,
272, 278, 293, 296, 308, 328

İsmail Canbulat 285, 319

İstanbul 2, 15, 16, 21, 30, 32, 34,
37, 41, 42, 44, 46, 48, 50,
57, 58, 61, 65, 70, 81, 90,
98, 99, 106, 110, 111, 112,
126, 128, 130, 131, 132,
135, 138, 150, 152, 155,
156, 159, 168, 171, 175,
176, 177, 178, 179, 180,
182, 185, 186, 187, 188,
189, 191, 193, 194, 195,
197, 198, 201, 202, 203,
204, 205, 209, 216, 221,
222, 224, 225, 227, 228,
229, 233, 235, 237, 242,
247, 253, 255, 256, 260,
266, 268, 269, 273, 274,
276, 277, 278, 284, 290,
291, 292, 297, 303, 306,
307, 309, 310, 311, 312,
317, 319, 324, 325, 326,
334, 335, 336, 345

İttihad-ı Osmanî 283

J

Japon 224, 225, 226, 227, 228,
229, 230, 231
Jön Türkler 61, 232, 284, 285, 286

K

Kanuni Esasi 32, 34
Karakeçili aşireti 78, 141, 297,
301
Kariye Camii 256
Kars 47, 48, 49, 156, 165
Kayserili Ahmet Paşa, Bahriye
Nazırı 21
Kıbrıs 47, 48, 49, 50, 200
Kılıç Alayı 26
Kılıç Kuşanma töreni 26
Kırım Savaşı 20, 206

L

Lord Curzon 253, 258

M

Mahmud Nedim Paşa, Sadrazam
21, 22
Makedonya 47, 49, 175, 208, 210,
211, 212, 213, 215, 308, 354
Maslak 14, 15, 25
Meclis-i Umumi 37
Mehmed Abdülkadir Efendi 93
Mehmed Burhaneddin Efendi 93
Mehmed Reşat Efendi 322
Meşrutiyet, II. 73, 140, 148, 215,
262, 268, 287, 288, 295,
310, 311, 332
Midhat Paşa 20, 21, 22, 23, 25,
31, 32, 35, 36, 37, 44, 45,
70, 71, 250, 358
Mizancı Murad 284

Mısır 16, 34, 71, 137, 138, 200,
201, 234, 238, 245, 249, 296
Mustafa Reşid 20, 72
Mütercim Rüşti Paşa, Sadrazam
20, 21, 25, 28, 32
Müze-i Hümayun 179, 180, 181,
182, 184, 256

N

Naime Sultan 26, 93
Namık Kemal 31, 57, 289
Napolyon, Fransa İmparatoru 17
Nuri Bey, Üsküdarlı 61

O

Ortadoğu 134, 135, 167, 241,
246, 249, 251, 252, 253,
255, 256
Osmanlılık 286, 287
Osmanlı Devleti 7, 11, 20, 21, 22,
32, 34, 35, 44, 45, 46, 47,
48, 49, 57, 67, 68, 74, 119,
127, 129, 132, 135, 137,
155, 156, 157, 162, 169,
173, 174, 175, 176, 177,
178, 187, 188, 199, 200,
201, 202, 203, 204, 208,
209, 210, 211, 212, 213,
215, 219, 220, 221, 229,
232, 234, 238, 241, 242,
244, 246, 249, 251, 252,
254, 258, 262, 264, 265,
266, 267, 268, 273, 274,
278, 281, 284, 285, 287,
288, 293, 297, 306, 328,
334, 342, 349, 350
Osmanlı Hürriyet Cemiyeti 285

P

Paris 17, 22, 175, 176, 177, 178,
203, 232, 266, 277, 283,
284, 285, 314, 329

Paris Sefiri Münir Paşa 81

Piristü Kadın Efendi 11, 13

Plevne 46, 71

Prens Sabahaddin Bey 284, 285

R

Refia Sultan 93

Rusya 36, 44, 45, 46, 47, 48, 49,
53, 54, 55, 56, 57, 58, 74,
107, 130, 132, 133, 134,
137, 148, 149, 157, 160,
161, 164, 165, 167, 202,
204, 206, 208, 209, 211,
222, 231, 236, 238, 245,
260, 263, 264, 277, 281,
287, 293, 296, 307, 320,
328, 353, 354

S

Sadabad 15

Şadiye Sultan 93

Saffet Paşa, Hariciye Nazırı 35

Said Paşa, Mabeyn Müşiri 31, 36,
37, 41, 42, 61, 84, 180, 235,
294, 295, 311, 313, 316,
321, 322, 333, 334

Samiye Sultan 93

şehzade 12, 14, 15, 23, 74, 88,
193, 341

Şehzade Murad 13, 18, 19, 23

Selanik 42, 89, 144, 210, 211, 231,
237, 247, 269, 285, 308,
310, 317, 319, 322, 323,
324, 325, 326, 327, 329,
330, 332, 334, 335, 336,
338, 340

Şevkefza Kadın Efendi 51

Süleyman Paşa, Mekteb-i Harbiye
Komutanı 20, 21, 46

Sultanahmet 37, 40, 196, 317, 318,
319

Süreyya Paşa, Başkâtip 65, 86

Süveyş Kanalı 200, 201, 243

T

Tahsin Paşa 9, 65, 82, 86, 132,
142, 148, 150, 151, 153,
166, 171, 207, 214, 251,
257, 275, 295, 302, 306, 327

Tanzimat Fermanı 11, 73, 286

Tarabya 14, 15

Tersane Konferansı 32, 35, 45,
49, 208

Tevhid-i Düyun 265, 266

Theodor Herzl 264, 265, 266, 267

Tiyatro 77, 86

Tophane 29, 54, 152, 179, 311

Topkapı Sarayı 26, 27 63, 141,
179, 180, 192, 256, 325, 345

Tunus 34, 201, 202, 245, 296

Türkçülük 113, 286, 287, 294

Türk ordusu 107, 201, 220, 221

U

Ulviye Sultan 93, 94

V

Vak'anüvis Lütflü Efendi 11

W

Wilhelm, II. 130, 234, 235, 236,
255, 342

Y

Yalova 29

Yedi Sekiz Hasan Paşa 60, 138,
144

Yıldız Kasrı 74

Yıldız Sarayı 8, 28, 30, 42, 52, 61,
62, 63, 66, 70, 74-80, 81,
84, 85, 87, 90, 97, 123, 135,
139, 140, 141, 144, 155,
158, 171, 184, 195, 214,
236, 271, 291, 297, 302,
305, 308, 314, 323, 325

Yozgatlı Pehlivan Mustafa 70

Yüce Divan 33

Yunanistan 195, 203, 205, 210,
211, 214, 219, 220, 221,
231, 316

Z

Ziraat Bankası 69

Ziya Gökalp 287, 288, 289

BİR DEVRİN SON SULTANI II. ABDÜLHAMİD

Üç kıtanın son hükümdarı Sultan II. Abdülhamid. Otuz dördüncü Osmanlı padişahı. Sultan Hamid ülkenin çok zor dönemlerden geçtiği bir süreçte devlet başkanlığı yaptı. Bu süre içinde ülkeyi ayakta tutma çabası verdi. 33 yıllık bir iktidardan sonra tahttan indirildi. Kendisinden sonra gelen padişahların ülke yönetiminde her hangi bir etkinliklerinin olmadığı göz önünde bulundurulursa, II. Abdülhamid Osmanlıların son ve gerçek İmparatoru idi.

Sultan Hamid devleti idare ederken keyfi hareket etmez, birçok konuda uzmanların görüşünü alır, son kararı kendisi verirdi. Bu bağlamda, II. Abdülhamid idaresi aslında merkezi yönetimin güçlü olduğu bir nevi “Başkanlık Sistemi” gibi işliyordu ve bu durum başlı başına önemliydi. Çünkü geniş bir coğrafyaya yayılmış olan devleti ayakta tutabilmesi buna bağlıydı.

Bu kitap Sultan II. Abdülhamid’i gerçek anlamda tanıtmayı hedeflemektedir. Doğumundan ölümüne kadar yaptığı icraatları, hayata bakışını, düşünce dünyasını, insani ve ailevi ilişkilerini, devlet başkanlığı yanında gündelik hayattaki meşguliyetlerini merak edenler aradıklarını bu kitapta bulacaklardır.

 yeditepeyayinevi.com

 / yeditepekitap

 / yeditepekitap

 / yeditepeyayinevi

YEDİTEPE

